

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**DİN GÖREVLİLERİNİN İTİKADÎ MEZHEPLERİN
TEMEL GÖRÜŞLERİ İLE İLGİLİ BİLGİ DÜZEYLERİ VE
TUTUMLARININ BELİRLENMESİ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
PROF. DR. MEHMET KUBAT MUHAMMED EMİN ALTIN

MALATYA 2023

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN GÖREVLİLERİNİN İTİKADÎ MEZHEPLERİN TEMEL GÖRÜŞLERİ İLE
İLGİLİ BİLGİ DÜZEYLERİ VE TUTUMLARININ BELİRLENMESİ

(DOKTORA TEZİ)

DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET KUBAT

HAZIRLAYAN
MUHAMMED EMİN ALTIN

MALATYA 2023

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Mehmet KUBAT danışmanlığında hazırladığım “Din Görevlilerinin İtikâdi Mezheplerin Temel Görüşleri İle İlgili Bilgi Düzeyleri Ve Tutumlarının Belirlenmesi” isimli bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Muhammed Emin ALTIN

Malatya/ 2023

ÖNSÖZ

Allah tarafından konulan ve insanları O'na ulaştıran yol olarak tarif edilen din, insanlıkla yaşıt bir olgudur. Bilinen en eski çağlardan beri din, sürekli hayatın merkezinde olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Sadece inançtan ibaret olmayıp aynı zamanda kişinin dünyevî hayatına yön verecek ahlâkî, hukukî ve sosyal kuralları da ihtiva eden din, insanın hem zihin dünyasını, hem davranışlarını hem de varlıklarla ve çevresiyle ilişki kurma biçimini etkilemektedir. Bu yönüyle bakıldığında dinin insan hayatı üzerinde çok güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

İslâm inancına göre ilk insan olan Hz. Âdem aynı zamanda dini temsil eden ilk peygamberdir. Yüce Allah, Hz. Âdem'in neslinden türeyen her kavme onları uyarıp doğruya davet eden; kötülük, günah ve haksızlıklardan uzak durmalarını tavsiye eden dinin temsilcisi olan peygamberler göndermiştir. Peygamberlik zincirinin son halkası Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tamamlanmıştır.

Bütün semavi dinlerde ulûhiyet, âhiret ve nübüvvet gibi inanç ilkeleri temel esaslar olarak kabul edilmektedir. İslâm dini de aynı şekilde başta söz edilen inanç esasları olmak üzere bu inanç esaslarının gereği olan ibadetler ve ahlâkî ilkeler ile birlikte üç temel bileşenden meydana gelmektedir.

Dinin üç temel bileşeninden inanç esasları ile ilgili konular İslam Mezhepleri Tarihi tarafından ele alınıp incelenmektedir. Bu disiplin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından çok kısa bir süre sonra teşekkül eden fırkaları konu edinmektedir. Müslümanlar arasında yaşanan kaos, kargaşa ve savaşlardan sonra ilk olarak ortaya çıkan fırka Hâricîlik'tir. Hâricîliği sırasıyla Şîa, Mürcie ve Mu'tezile fırkaları takip etmiştir. Daha sonra, ana gövdeden kopan bu aşırı fırkalara karşı daha dengeli bir yol takip eden Ehl-i Sünnetin iki kolu Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ortaya çıkmıştır. Hicri ikinci asırdan itibaren de amelî/fikhî mezhepler teşekkül etmiştir.

Dinler Tarihi kaynakları incelendiğinde şöyle bir gerçeğe de karşılaşılmaktadır. Bütün dinler dinin hem pratik (ibadet ve ahlâk) hem de teorik (inanç esasları, akide) kısımlarını anlatmak ve yaymak üzere kurumlar ihdas etmişlerdir. Batıda kiliseler ve bağlı oldukları papalık gibi üst kurumlar bu ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuş yapılardır. İslâm dünyasında ise camiler, medreseler, Kur'ân eğitimi veren kurumlar ile

bu kurumların bağı olduğu üst kurumlar bu amaçla ihdas edilmiştir. Söz konusu kurumlar tarihi süreç içerisinde gelişerek ve değişerek günümüze kadar ulaşmışlardır.

Günümüz İslâm dünyasında benzer kurumlar farklı şekillerde varlığını sürdürmektedir. Türkiye’de ise bu görev yasal olarak 1921 yılında kurulan Diyanet İşleri Başkanlığına tevdi edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı yasalar çerçevesinde kurulmuş köklü bir kurum olarak kendisine tevdi edilen İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işlerini icra etmeyi sürdürmektedir. İslâm dininin inanç ibadet ve ahlâkla ilgili üç temel unsurunu içeren din hizmetleri faaliyetlerini, Başkanlıkta din hizmetleri alanında görev yapan din görevlileri yerine getirmektedir. Din görevlileri bu faaliyetlerini camiler, Kur’ân kursları, cezaevleri, öğrenci yurtları, hastaneler, huzur evleri gençlik merkezleri gibi çok farklı mekânlarda icra etmektedirler.

İnanç esasları dinin temel unsuru olduğundan bu konuda topluma rehberlik eden din görevlilerinin bu konudaki bilgi düzeylerini ve mezheplerin temel görüşlerine karşı eğilim ve tutumlarını öğrenmek son derece önem arz etmektedir. Zira birçok bilimsel araştırmada din görevlilerinin bireylerin din algısı üzerinde çok ciddi bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. İşte bu amaçla alandan din görevlilerinin bilgi düzeyleri ve eğilimlerine ilişkin bilimsel veriler elde etmek, inanç eksenli yaşanan bazı problemlerin oluşmasında din görevlilerinin etkisini anlamak, itikâdî mezheplerin temel görüşlerinin bilinirliğini tespit etmek ve bu alanla ilgili üretilen bilimsel birikimin sahaya ne derece yansıdığını tespit etmek maksadıyla böyle bir çalışmayı yapmaya karar verdik.

Araştırma konusunun seçimimden son aşamasına kadar ufuk açıcı fikir ve eleştirileriyle tezin bu hale gelmesine yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet KUBAT’a, anket maddelerinin içeriği ile ilgili yol gösterici önerileriyle yardımcı olan Doç. Dr. Mustafa Bozkurt’a, bir alan araştırması olan bu tezde engin bilgi birikimi ve hoşgörüsüyle daima yol gösteren Doç. Dr. Recep UÇAR’a, aynı şekilde araştırma bulgularının analizleri ile ilgili teknik konularda yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Akif KAY’a, kıymetli görüş ve önerileriyle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan jüri üyeleri Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR ve Doç. Dr. Ekrem UYSAL’a, çalışmanın asıl kısmını oluşturan alan araştırmasını gerçekleştirebilmek için yapılan anket uygulamasına gönüllü olarak katılan Diyanet personeline teşekkür ediyorum.

Ayrıca çalışmam boyunca sabır ve fedakârlık gösteren, her daim bana destek verip teşvik eden eşime ve sevgili çocuklarıma da teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, başarı Cenabı Allah'tandır.

Muhammed Emin ALTIN

Malatya / 2023

ÖZET

Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşleri İle İlgili Bilgi Düzeyleri Ve Tutumlarının Belirlenmesi

Malatya il sınırları içinde görev yapan din görevlilerinin-vâiz, Kur'ân kursu öğreticisi, imam-hatip, müezzin-kayyım- itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri ve tutumlarının belirlenmesi üzerine yapılmış bir alan araştırmasıdır.

Çalışmamızın ilk bölümünde araştırmaya konu olan mezhepler ile İslâm mezhepler tarihi ilgili bazı kavramlar hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde din konusu, din ile ilgili tarifler, dinî kurumsallaşması, diyanet ileri başkanlığı, din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlileri ile görev alanları ile alakalı bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi veri toplama aracı varsayımlar ve hipotezlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde sahada yapılan anketin bulguları tablolar halinde verilerek tablolar ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Beşinci bölümde elde edilen bulguların analiz ve yorumları yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar daha önce yapılan araştırmalarla kıyaslanarak benzer ve karşıt noktalara değinilmiştir. Son bölümde araştırma boyunca elde edilen veriler neticesinde ulaşılan sonuçlar ve bir kısım önerilere yer verilmiştir. Araştırmada bu amacı gerçekleştirmek üzere betimsel tarama modeli tercih edilmiştir. Betimleyici tarama modelleri geçmişte, bugün ya da belli bir süreçte var olan olayları, durumları ve olguları ortaya koymaya yönelik yaklaşımlardır. Veri toplama aracı olarak da kişisel bilgi formu, bilgi düzeyi formu ve eğilim formu olmak üzere üç bölüm ile toplamda 71 sorudan oluşan anket formu kullanılmıştır. Veriler salgın hastalık sebebiyle uygulanan kısıtlamalardan dolayı Google anket uygulaması üzerinden toplanmıştır. Araştırma kapsamında 421 din görevlisi anket formunu doldurmuş, 20 anket formu önergede belirtilen şartlara uygun doldurulmadığından dikkate alınmamıştır.

Araştırma sonucunda Din görevlileri itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili yeterli kitabi bir bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Din görevlilerinin eğitim süreçlerinden mezun olup, göreve başladıktan sonra İslâm Mezhepleri Tarihi başta olmak üzere kendi alanları ile ilgili bilgilerini güncelleyecek okumayla ilişkilerinin çok iyi bir durumda olmadığı ortaya çıkmıştır. Din görevlileri üzerine yapılan alan araştırmalarının çoğunda bulduğumuz sonucu destekler mahiyette sonuçlar elde edildiği görülmüştür.

Ayrıca araştırma sonucunda Eş'arî-Şâfiî geleneğe mensup din görevlilerinin bilgi düzeyleri Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup olan din görevlilerine göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak din görevlileri itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin yeterli kitabi bilgiye sahip olmadıkları halde mezheplerin eğilimleri konusunda çok sıra dışı olan, bu coğrafyaya ait olmayan, katı ve tekfirici eğilimlere karşı olumlu bir katılım ortaya koymadıkları da görülmüştür. Eğitim düzeyi yükseldikçe bilgi düzeyinin arttığı görülmüştür. Aynı şekilde eğitim düzeyi yükseldikçe mezheplerin temel görüşlerine ilişkin daha bilinçli ve bilgiye dayalı eğilimler ortaya konulduğu görülmüştür. Farklı statülerde görev yapan din görevlileri içerisinde vâiz olarak görev yapanların bilgi düzeylerinin din hizmetleri sınıfında görev yapan diğer görevlilere göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Mezhep, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din hizmetleri, Vaaz ve irşat, Cami

ABSTRACT

Determining the Knowledge Levels and Attitudes of Religious Officials about the Basic Views of the Religious Sects

This is a field study conducted to determine the level of knowledge and attitudes of religious officials-vâiz, Qur'an course instructors, imam-hatip, muezzin-kayyim-who work in Malatya province about the basic views of the theological sects.

In the first part of our study, brief explanations were made about the sects that are the subject of the research and some concepts related to the history of Islamic sects. In the second part, information about the subject of religion, definitions related to religion, institutionalization of religion, the Presidency of Religious Affairs, religious officials working in the religious services class and their fields of duty are given. In the third chapter, the methodology of the study, data collection tool, assumptions and hypotheses are given. In the fourth section, the findings of the survey conducted in the field are given in tables and explanations about the tables are made. In the fifth section, the analysis and interpretation of the findings were made. The results obtained are compared with previous studies and similar and opposite points are mentioned. In the last section, the conclusions and some suggestions reached as a result of the data obtained throughout the research are given. In order to realize this purpose, descriptive survey model was preferred. Descriptive survey models are approaches to reveal events, situations and phenomena that exist in the past, present or in a certain process. As a data collection tool, a questionnaire form consisting of 71 questions in total with three sections: personal information form, knowledge level form and disposition form was used. The data were collected through the Google survey application due to the restrictions imposed due to the pandemic. Within the scope of the research, 421 religious officials filled out the questionnaire form, 20 questionnaires were not taken into consideration because they were not filled out in accordance with the conditions specified in the proposal.

As a result of the research, it was understood that religious officials do not have sufficient book knowledge about the basic views of the theological sects. It has been revealed that after graduating from the education process and taking office, the religious officials do not have a very good relationship with reading to update their knowledge about their fields, especially the History of Islamic Denominations. In most of the field

studies conducted on religious officials, it has been seen that results have been obtained that support the results we have found. In addition, as a result of the research, it was revealed that the knowledge levels of religious officials belonging to the Ash'arite-Shafi'i tradition were higher than those of religious officials belonging to the Hanafi-Maturidi tradition. However, it has also been observed that although the religious officials do not have sufficient biblical knowledge about the basic views of the theological sects, they do not show a positive participation against the tendencies of the sects, which are very unusual, do not belong to this geography, strict and takfirist tendencies. It was observed that the higher the level of education, the higher the level of knowledge. Likewise, it has been observed that the higher the level of education, the more conscious and knowledge-based tendencies regarding the basic views of sects are revealed. Among the religious officials working in different statuses, it was understood that the knowledge level of those working as preachers was higher than the other officials working in the religious services class.

Key words: Religion: Sect, Presidency of Religious Affairs, Religious services, Preaching and guidance, Mosque

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xviii
KISALTMALAR.....	xxiii
GİRİŞ.....	1
1.Araştırmanın Konusu/Problemi.....	7
2.Araştırmanın Amacı.....	7
3.Araştırmanın Önemi.....	9
4.Araştırmanın Temel Kavramları.....	13
5.Araştırmanın Kaynakları.....	13
6.Konuyla İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar.....	15

I.BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Mezhep.....	22
1.2.İslâm Mezhepler Tarihi.....	23
1.3.İtikadî İslâm Mezhepleri.....	25
1.3.1.Hâricîlik.....	25
1.3.2.İmâmiyye Şia'sı.....	30
1.3.3.Mu'tezile.....	32
1.3.4.Eş'arîlik.....	33
1.3.5.Mâturîdîlik.....	36

1.3.6.Selefilik.....	38
----------------------	----

II.BÖLÜM

DİN VE TOPLUM

2.1. Sosyolojik Açıdan Din	42
2.2. Din Kavramı.....	44
2.3.Din Tarifleri.....	46
2.4.Dinî Kurumsallaşması.....	49
2.5.Diyanet İşleri Başkanlığı	52
2.5.1.Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet Birimleri.....	53
2.5.2.Din Hizmetleri Sınıfında Çalışan Din Görevlilerinin Görev Alanları	54
2.5.2.1. Cami Hizmetleri.....	55
2.5.2.2.Vaaz ve İrşat Hizmetleri.....	59
2.5.2.3.Alo 190 Hattı Danışma ve Fetva Hizmetleri.....	61
2.5.2.4.Kur'ân Kursları	63
2.5.2.5.Aile Rehberlik ve İrşat Büro ve Merkezleri	70
2.5.2.6.Ceza İnfaz Kurumu ile Denetimli Serbestlik Müdürlükleri.....	71
2.5.2.7.Huzurevleri, Hastaneler ve Sevgi Evleri.....	73
2.6.1. DİB Din Hizmetleri Sınıfında Yer Alan Görevliler	74
2.6.1.1. Vâizler	74
2.6.1.2. İmam-Hatipler	77
2.6.1.3.Müezzin-kayyımlar	78
2.6.1.4.Kur'ân Kursu Öğreticileri	80
2.6.1.5.Diğer Sınıflar	80

III.BÖLÜM

YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Modeli	83
3.2. Evren ve Örneklem	84
3.3. Araştırmanın Hipotezleri/Denenceleri.....	87
3.5. Araştırmanın Sayıltıları	89
3.6. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi.....	90
3.7. Verilerin Toplanması.....	91
3.8. Verilerin Analizi.....	92

IV. BÖLÜM

BULGULAR

4.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular	94
4.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Klasik Kitapları Okuma Durumları İle İlgili Bulgular	97
4.3. Araştırmaya katılan din görevlilerinin Çağdaş Kitapları Okuma Durumları ile ilgili bulgular	104
4.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşleriyle İlgili Bilgi Seviyelerine İlişkin Bulgular	111
4.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplerin Temel Görüşleriyle İlgili Eğilimlerine İlişkin Bulgular	122
4.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Bir Mezhebe Dair Bilgi Düzeyleri İle Mezhebin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimleri Arasındaki İlişki Durumları İle Bulgular	134

V. BÖLÜM

TARTIŞMA

5.1. Hipotezlerin Doğrulanma/Reddedilme Durumu	137
5.2. Demografik Verilerin Yorumlanması	143
5.3. Din Görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi Alanıyla İlgili Klasik Ve Çağdaş Kitapları Okuma Durumları	149
5.4. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşleri İle Bilgi Seviyelerinin Değerlendirilmesi.....	154
5.4.1. Hâricîlik	156
5.4.2. İmâmiyye Şia'sı.....	158
5.4.3. Mu'tezile	159
5.4.4. Eş'arîlik.....	161
5.4.5. Mâtürîdîlik	162
5.4.6. Selefilik.....	164
5.4.7. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Meslekteki Görev Türü Ve Meslekteki Hizmet Süresi Değişkenleri Bakımından Değerlendirilmesi.....	165
5.4.8. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Eğitim Düzeyi İle Medrese Usulü Eğitim Alıp Almama Değişkenleri Bakımından Değerlendirilmesi.....	167
5.4.9. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Mensubu Oldukları Amelî Ve İtikadî Mezhep Değişkenlerine Göre Değerlendirilmesi	171
5.5. Din Görevlilerinin Mezheplerin Temel Görüşleri İle İlgili Eğilimlerinin Değerlendirilmesi	177
5.5.1. Hâricîlik	178
5.5.2. İmâmiyye Şia'sı.....	178
5.5.3. Mu'tezile	179

5.5.4. Eş'arîlik.....	180
5.5.5 Mâtürîdîlik	180
5.5.6. Selefilik.....	181
5.6.Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimlerinin Farklı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi	185
5.6.1 Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimlerinin Görev Türü Ve Meslekteki Hizmet Süresi Değişkenine Göre Değerlendirilmesi	186
5.6.2.Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimlerinin Eğitim Düzeyi İle Medrese Usulü Eğitim Alıp Almama Değişkenlerine Göre Değerlendirilmesi	188
5.6.3. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimlerinin Mensubu Olduğu İtikadî Mezhep Ve Amelî/Fıkhî Mezhep Değişkenlerine Göre Değerlendirilmesi	193
5.7. Din Görevlilerinin Bilgi Düzeyleri İle Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.....	195

VI. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Din Görevlilerinin Demografik Özellikleri İle İslâm Mezhepler Tarihi Alanına İlişkin Klasik Ve Çağdaş Okuma Durumları İle İlgili Sonuçlar	198
6.2. Din Görevlilerin İtikadî Mezhepler Hakkındaki Bilgi Seviyeleri İle İlgili Sonuçlar	199
6.3. Din Görevlilerin Bazı Temel İtikadî Konular Hakkındaki Eğilim Ve Tutumları İle İlgili Sonuçlar	201
6.4 Öneriler.....	204
6.4.1. Uygulayıcılar İçin Öneriler	204
6.4.2 Araştırmacılar İçin Öneriler.....	206

6.5.Hipotezlerin Durumu	207
KAYNAKÇA.....	209
EKLER	222
EK-1. Araştırma Anket Formu	222
EK-2. Araştırma İzni İle İlgili Yazışmalar	231
EK-3: Etik Kurulu Raporu	234

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 3.7.1. Bilgi Puanları ve Katılma Puanlarına İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri	93
Tablo 4.1.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları.....	94
Tablo 4.1.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Amel Fıkhî Mezheplerine Göre İtikadî Mezheplerini Bilme Durumlarının Karşılaştırılması.....	95
Tablo 4.1.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Amel Fıkhî Mezheplerinin Karşılaştırılması.....	95
Tablo 4.1.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre İtikadî Mezheplerinin Karşılaştırılması.....	96
Tablo 4.1.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Göre Amelî/Fıkhî Mezheplerinin Karşılaştırılması	96
Tablo 4.1.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Göre İtikadî Mezheplerinin Karşılaştırılması.....	97
Tablo 4.2. Klasik Kitapları Okuma Durumlarına İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları	98
Tablo 4.2.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Klasik Kitaplardan “Kitâbü’t-Tevhîd -Mâtürîdî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	99
Tablo 4.2.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Klasik Kitaplardan “El-Milel ve’n-Nihal -Abdülkerim eş-Şehristânî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	99
Tablo 4.2.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Klasik Kitaplardan “El-Fark Beyne’l-Firak -Abdülkâhir el-Bağdâdî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	100
Tablo 4.2.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Klasik Kitaplardan “Makalâtü’l-İslamiyyîn-Ebu’l-Hasan el-Eş’arî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	101
Tablo 4.2.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Klasik Kitaplardan “Kitâbü’t-Tevhîd-Mâtürîdî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	101

Tablo 4.2.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Klasik Kitaplardan “El-Milel ve’n-Nihal-Abdülkerim eş-Şehristânî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	102
Tablo 4.2.7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Klasik Kitaplardan “El-Fark Beyne’l-Firak-Abdülkâhir el-Bağdâdî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	103
Tablo 4.2.8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Klasik Kitaplardan “Makalâtü’l-İslamiyyîn-Ebu’l-Hasan el-Eş’arî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	104
Tablo 4.3.1. Çağdaş Kitapları Okuma Durumlarına İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımlar	105
Tablo 4.3.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Çağdaş Kitaplardan “Çağımızda İslâm İtikadî Mezhepleri -Ethem Ruhi Fığlalı” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	105
Tablo 4.3.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Çağdaş Kitaplardan “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri-W. Montgomery Watt” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	106
Tablo 4.3.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Çağdaş Kitaplardan “İslâm Mezhepler Tarihi -Prof. Dr. Mustafa Öz” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	107
Tablo 4.3.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Çağdaş Kitaplardan “Çağdaş İ Akımlar. Mehmet Ali Büyükkara” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	107
Tablo 4.3.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Çağdaş Kitaplardan “Çağımızda itikadî İslâm Mezhepleri -Ethem Ruhi Fığlalı” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	108
Tablo 4.3.7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Çağdaş Kitaplardan “ İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri W. Montgomery Watt” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	109
Tablo 4.3.8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Çağdaş Kitaplardan “İslâm Mezhepler Tarihi -Prof. Dr. Mustafa Öz” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	110

Tablo 4.3.9. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Çağdaş Kitaplardan “Çağdaş İslâmî Akımlar. Mehmet Ali Büyükkara” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması	110
Tablo 4.4.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hâricîlik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi.....	111
Tablo 4.4.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eş’arîlik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi.....	112
Tablo 4.4.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mu’tezile Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi.....	113
Tablo 4.4.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İmâmiyye Şia’sı Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi.....	114
Tablo 4.4.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mâtürîdîlik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi.....	115
Tablo 4.4.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Selefilik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi.....	116
Tablo 4.4.7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Meslekteki Görevlerine Göre Karşılaştırılması	117
Tablo 4.4.8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Meslekteki Hizmet Sürelerine Göre Karşılaştırılması	118
Tablo 4.4.9. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması	119
Tablo 4.4.10. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Klasik Medrese Usulü Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması	120
Tablo 4.4.11. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Mensubu Oldukları Amel / Fıkhi Mezhep Göre Karşılaştırılması	121

Tablo 4.4.12. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Mensubu Oldukları itikadî İslâm Mezheplere Göre Karşılaştırılması	121
Tablo 4.5.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hâricîlik Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi.....	123
Tablo 4.5.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eş'arîlik Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi.....	124
Tablo 4.5.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mu'tezile Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi.....	125
Tablo 4.5.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İmâmiyye Şiasî Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi.....	126
Tablo 4.5.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mâtürîdîlik Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi.....	127
Tablo 4.5.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Selefilik Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi.....	128
Tablo 4.5.7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Meslekteki Görevlerine Göre Karşılaştırılması	129
Tablo 4.5.8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Meslekteki Hizmet Sürelerine Göre Karşılaştırılması	130
Tablo 4.5.9. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması.....	131
Tablo 4.5.11. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Müntesibi Oldukları Amel / Fıkhi Mezhep Göre Karşılaştırılması	133
Tablo 4.5.12. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin mensubu Oldukları itikadî İslâm Mezheplere Göre Karşılaştırılması	133
Tablo 4.6.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi.....	134

Tablo 4.6.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eş'arîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi	134
Tablo 4.6.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mu'tezile Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi	134
Tablo 4.6.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İmâmîyye Şiasî Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi	135
Tablo 4.6.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mâtürîdîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi	135
Tablo 4.6.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Selefilik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi	135
Tablo 6.5. Hipotezlerin ret/kabul tablosu	208

KISALTMALAR

AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
Bs.	: Baskı
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Drl.	: Derleyen
ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İLİTAM.	: İlahiyat Fakültesi Lisans Tamamlama
Krş.	: Karşılaştırmamız
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Md.	: Madde
MÜİFD.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Nşr.	: Yayınlayan, neşreden
t.y.	: Tarihsiz
Tdk.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

Din bilinen en eski çağlardan beri hayatın hep merkezinde olan ve olmaya devam edecek olan bir olgudur. Geçmişten günümüze gelen en eski kalıntılarda bu gerçeği görebiliyoruz.¹ Dinî en yalın biçimiyle şöyle tarif etmemiz mümkündür. Din sonsuz güç sahibi yüce Allah'ın bütün varlık âlemini yarattığını, her şeyin Allah'ın sevk ve idaresi altında olduğunu kabul etme ve bunun sonucu olarak Allah'a bağlılığımızı göstermedir. Dinîn tarifi böyle olunca dinîn özünde ulûhiyet, ahiret inancı ve nübüvvet inancının oluşturduğu iman esasları yer alır. Bu inancın gereği olarak yapılan ibadetler ise, Allah tarafından belirlenen ve O'na bağlılığın sembolü ilan olan davranışların genel adıdır. İnanç ve ibadet sistemleri bütün dinlerde zorunlu olduğu gibi İslâm dinînin de temel iki unsurunu oluşturur. İnanç ve ibadetlerin insanda oluşturması beklenen güzel ahlâk da dinîn temel değerleri arasında yer alır.² Cibril hadisi diye meşhur olan Hz. Peygamber ile vahiy meleği Cebrail arasında geçen bir diyalog şeklinde bize ulaşan hadiste de İslâm'ın İman (inanç) İslâm (ibadet) ve İhsan (ahlâk)'dan oluşan bu üç temel ilkesi ashabın huzurunda bütün müminlere ders verilmiştir.

Allah'ın insanları hidayet etmek ve doğru yolu göstermek üzere gönderdiği en son mesajı olan Kur'ân'a baktığımızda; insanlar arasındaki beşeri münasebetleri düzenleyen, kişisel veya toplumsal bazı fiilleri emreden, tavsiye eden veya yasaklayan ve bazı davranış kurallarını ifade eden "ahkâm ayetleri" diye isimlendirilen ayetlerin yer aldığını görürüz. Fakat bu ayetler Kur'ân-ı Kerim'de çok az yer tutar. Geriye kalan ayetler, Allah'a iman, nübüvvet ve ahirete iman gibi temel inanç esaslarından bahsetmektedir. Kur'ân'ın takip ettiği bu yöntem çok yerinde ve son derece önemlidir. Çünkü bir davranışın içten, samimiyetle yapılabilmesi için öncelikle o davranışı emreden zatla bir bağ kurmak ve O'na güvenmek gerekmektedir. Kur'ân da öncelikle Allah'ı zat ve sıfatlarıyla tanıyan, O'na iman eden, güvenen ve bunun neticesinde Allah'ı seven ve Allah'a saygı duyan bir müminler topluluğu kurmayı amaçlamıştır.

---

¹ Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 1. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 15.

² Ali Bardakoğlu, *İslâm Işığında Müslümanlığımızla yüzleşme*, İkinci basım (İstanbul: Kuramer, 2017), 137.

İman esaslarını önceleyen bu anlayışın Mekkî ve Medenî³ ayetlerin konularına/içeriklerine de yansıdığı görülmektedir. Mekkî ayetlerde; İslâm'ı yeni tanıyan, Hz. Peygamberle yeni tanışan ve Peygamberlik olgusuyla yeni karşılaşan insanlara öncelikle inanç esasları anlatılmıştır. Süreler kısa, çarpıcı ve etkileyici ayetlerden oluşmakta, bildikleri, tanıdıkları kullandıkları ve hayatlarında olan varlıklar üzerinden tevhid inancı sağlam bir zemine oturtulmaktadır. Muamelat ve ibadetlerle ilgili ayetler Mekke döneminde çok sınırlıdır. Medine dönemine gelindiğinde ise, iman esasları noktasında belli bir olgunluğa ulaşan müminlere; muamelat ve ibadetlerle ilgili ahkâm ayetleri nazil olmaya başlamıştır. itikadî temel esaslar noktasında herhangi bir şüphesi kalmayan müminler için iman gereği olarak yapılması gereken bu davranışlar, İbadet ve ahlâkî ilkeler son derece makul ve yapılabilir olarak gelmiştir. Ters bir sıralama takip edilmiş olsaydı müminlerden istenen/beklenen muamelat, ibadet ve Ahlakla ilgili bu davranışların yerine getirilmesi son derece güç olurdu.

Fakat sonraki dönemlerde Kur'ân'ın inanç esaslarına yaptığı bunca vurguya ve tahşidâta rağmen doğru bir yol izlenememiştir. Müslümanların amelî hayatıyla ilgili olarak Kur'ân'ın açık veya mücmel hükümlerinden, sünnetteki açıklamalar ve ayrıntılı hükümlere, müçtehitlerin yaptığı yorumlardan İslâm toplumlarında tarihi süreçte oluşan fikir ve uygulama ve kültürüne kadar bize intikal eden zengin bir mirası ifade eden "fıkıh"⁴ İnanç esaslarının çok önüne geçmiştir. Hâlbuki fukahanın oluşturduğu fıkıh insan ürünüdür. Ancak Müslümanların din anlayışlarının biçimlenmesinde ağırlıklı olarak fukaha etkili olduğu için Müslümanlar asırlarca din ile fıkıh arasında bir ayırım ihtiyacı hissetmemiştir. Oysa tarihsel akış içinde yüzlerce fıkıh ekolü ortaya çıkmıştır. Dört hak mezhep diye isimlendirdiğimiz mezhepler sadece bunlardan yaşama şansını bulanların adıdır.⁵ İslâm Dünyasına asırlardan beri hâkim olan fıkıh merkezli İslâm anlayışı nedeniyle ibadetlerin niçin ne amaçla yapıldığından çok nasıl yapılacağı konusu çok daha fazla ön plana çıkmıştır. Bunun neticesinde her ne kadar tasavvuf kültürüyle bu açık kapatılmaya çalışılsa da genelde içleri boşlanmış, yapılış hikmeti ve gayesi göz ardı edilen şeklen en ince detayına riayet edilerek yerine getirilen bazı davranışlar kalmıştır.

³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 3. Bs (İstanbul: İFAV Yayınları, 2003), 82.

⁴ Bardakoğlu, *İslâm Işığında Müslümanlığımızla yüzleşme*, 139.

⁵ Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, 3. Bs (İstanbul: Endülüs yayınları, 2016), 125.

Günümüzde de uygulanan eğitimlerde bu sıralamanın doğru yapılamadığı görülmektedir. Öncelikle sağlam bir iman altyapısı verilmesi gereken çocuklara, gençlere veya yetişkinlere doğrudan fikhî bilgiler ve ibadetlerin nasıl yapılacağına dair ilmihal bilgileri verilmektedir. Henüz Allah'ı tam manasıyla tanımamış, Allah ile bir bağ kuramamış, ahirete dair bilgiler kafasında netleşmemiş, Peygamberlik olgusu ve Peygamberle gelen kitabın (Kur'ân) içeriğinden çok fazla haberdar olmayan bu kişiler için, verilen bu fikhî ve ilmihal bilgileri çok fazla bir anlam ifade etmemektedir. Bu tarz bir bilgilendirme yöntemiyle dinî bilgileri öğrenen kimseler; bu bilgilerin gereği olan ibadet ve ahlaki davranışları düzenli bir biçimde devam ettirmekte ciddi güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

İslâm düşünce tarihi incelendiğinde İlk olarak itikadî yönü ön plana çıkan mezheplerin teşekkül ettiği görülmektedir. İlk ortaya çıkan ekol Hâricîlik mezhebidir. Hâricîlik mezhebinden sonra Mürcie, Şia, Mu'tezile gibi itikadî konuları gündemlerine alan mezhepler ortaya çıkmıştır. Fikhî mezhepler olarak isimlendirilen Hanefî, Şâfiî, Hanbeli ve Maliki gibi mezheplerin teşekkül etmeye başlaması ise, hicri ikinci asır ve daha sonraki dönemlere tekabül etmektedir. Ehl-i sünnet olarak isimlendirilen anlayış/ekol ise Hâricîlik, Mürcie, Mu'tezile ve Şia gibi büyük mezheplerin temel görüşlerini ortaya koymasından ve kurumsal bir hüviyet kazanmasından sonra Mürciî temel üzerindeki değişimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁶ Amelî-fikhî mezhepler ibadetlerin kural ve kaidelerinden, ibadetlerin şekilsel olarak nasıl yapılacağından bahsederken; itikadî mezhepler ise temel inanç esasları olan Allah'a iman, kitaplara iman, peygamberlik müessesesi, ulûhiyet, ahirete iman, kaza ve kader, büyük günah işleyen kimsenin ahiretteki durumu gibi inanca dair meselelerden bahsederler.

İslâm düşünce tarihine bakıldığında çok sayıda itikadî mezhebin ortaya çıktığı görülmektedir. Hatta Hz. Peygamber'den rivayet edilen çeşitli hadislerde “Yahudi ve Hıristiyanların yetmiş küsur fırkaya bölündükleri, kendi ümmetinin de yetmiş üç fırkaya bölüneceği, ama bu fırkalardan sadece bir fırkanın fırka-i nâciye, kurtuluşa erecek fırka olduğu haber verilmektedir”⁷. Bu rivayetlerden hareketle İslâm Mezhepler Tarihi

---

⁶ Onat, Değişim Süreci, 159.

⁷73 Fırka rivayetleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Emin Eren, *Hadis tarih ve yorum : 73 fırka hadisi üzerine bir inceleme*. (İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2017); Mevlüt Özler, *İslam düşüncesinde 73 fırka anlayışı*. (İstanbul : Rağbet Yayınları, 2010).

müellifleri yazdıkları eserlerde fırka sayısını biraz da zorlayarak 73 fırkaya kadar ulaştırmışlardır. Elbette bunların tamamı üzerinde çalışmak bu çalışmanın sınırını aşacağından çalışmamızı altı temel itikadî mezhep ile sınırladık. Çalışma yapacağımız mezhepleri şu gerekçelerle belirledik:

Çalışmayı Türkiye coğrafyasının ekseriyetinin amelî/fikhî olarak Hanefî mezhebine mensup olanların itikadî mezhebi olan “Mâtürîdîlik” Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde amelî/fikhî olarak Şafiî mezhebine mensup olanların mensubu olduğu “Eş’arîlik”, ilk ortaya çıkan ve günümüzde de radikal birçok düşüncenin ana damarını oluşturan “Hâricîlik”, İslâm fikir ve düşünce dünyası üzerinde son derece etkili olmuş olan “Mu’tezile”, siyasi bir saik ile ortaya çıkan ve Ehl-i Sünnet ekolünden sonra en fazla mensuba sahip olan “İmâmiyye Şia’sı” ile günümüzde gençler arasında ve Avrupa’da çok popüler olmaya başlayan “Selefilik” mezhepleri ile sınırladık

Diyanet İşleri Başkanlığında, din hizmeti kadrosunda çalışan birisi olarak sahada görünen manzara şu şekilde özetlenebilir: Din görevlilerinin ekseriyeti amelî/fikhî mezhepler özellikle de Hanefî ve Şafiî mezhepleri hakkında ideal düzeyde değilse bile belli bir birikime sahip oldukları söylenebilir. Fakat itikadî mezhepler ile ilgili yeterli bir bilgi düzeyine sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Sahada müşahede edilen bu kanaat aynı zamanda tezimizin temel hipotezlerinden birini oluşturmaktadır.

Günümüzde din hizmetleri çalışmalarında özellikle de gençlerle yapılan çalışmalarda şu nokta çok dikkat çekmektedir. Deizm, ateizm vb. akımların yaygınlık kazanması ile birlikte gençlerin daha çok temel inanç esasları ile ilgili problem yaşadıkları ve daha çok bu alanlarla ilgili sorular/sorunlar sordukları görülmektedir. Dolayısıyla din hizmeti sunan din görevlilerinin İtikadî konuları en az amelî-fikhî konular kadar bilmesi ve bu bilgileri muhatapların seviyesine göre anlatacak bir donanıma sahip olması gerektiği su götürmez bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Ayrıca amelî/fikhî konulardaki bilgi eksikliği en nihayetinde bir uygulamayı eksik yapmayı netice verirken; İtikadî konulardaki bilgi eksikliği veya yanlış kaynaklardan ve kişilerden elde edilen bir takım yanlış bilgiler, bilginin türüne bağlı olarak insanı din dairesi dışına atabilme riskini dahi taşımakta, kişinin ebedi hayatına telafisi mümkün olmayacak zararlar vermektedir. Bu açıdan bakıldığında, itikadî konuları bilmek çok daha önemli görünmektedir.

Dinî hayatımızın istikametli bir biçimde devam etmesi için son derece önemli olan itikadî konular başta olmak üzere toplumsal hayatımızda halkın büyük çoğunluğunun din eğitimi ihtiyacını karşılayanların başında din görevlileri gelmektedir. Din görevlileri ülkenin en ücra köşesine kadar hiç bir ayırım gözetmeksizin sundukları bu din hizmetlerini Diyanet İşlerine Başkanlığına bağlı başta camiler ve Kur'ân kursları olmak üzere imkân sunulan, davet edildikleri, çağrıldıkları ve ihtiyaç duyuldukları bütün mekânlarda vermektedirler. Türkiye genelinde 31.12.2021 İtibariyle 89.817 cami 16.346 Kur'ân kursu bulunmaktadır.⁸ Buralarda mesai mefhumunu gözetmeksizin din hizmetleri faaliyetlerini yürüten 71.989 imam-hatip, 12.843 müezzin-kayyım, 24.634 Kur'ân kursu öğreticisi ve 3.018 vâiz bulunmaktadır.⁹ Ülkenin her tarafında bulunan camilere gelen cami cemaati, Kur'ân kurslarından eğitim alan ve din hizmeti verme imkânı sunulan diğer yerlere gelen insanlar, sunulan bu din hizmetleri vasıtasıyla dinî hayatlarına şekil vermektedirler. Ve din konusundaki anlayışları, din algıları verilen bu bilgilere göre şekillenmektedir.

Kişisel olarak okumanın ve bilgilenmenin çok tercih edilmediği ülkemizde, yaygın din hizmetleri faaliyetlerinin yürütüldüğü bu kurumlara gelen insanların büyük ekseriyeti okumaktan ziyade dinleme ve yapılan telkinlerle eğitilmektedir. Kendilerine telkin yolu ile verilen bu eğitimi alan vatandaşlar aldıkları bu dinî bilgilerle dinî hayatlarına yön vermektedirler. Hal böyle olunca; buralarda eğitim veren din görevlilerinin sorumluluğu artmakta, din görevlisinin bu konulardaki bilgisi, birikimi, dinî bilgileri anlatma tarzı ve bilgilendiği kaynaklar daha da önem arz etmektedir.

Bilimsel birçok araştırmada insanların dinî bilgilerini okuma ve araştırma yoluyla edinmediği saptanmıştır. Dinî bilgi edinmek isteyenlerin doğrudan irtibat kurduğu, danıştığı kişiler, erkekler için kendisine en yakın cami imamı veya mahalle camisine vaaza gelen vâiz olurken, kadınlar için evine yakın bulunan Kur'ân kursu öğreticisi veya mahalle camisine sohbet gelen bayan vâiz olmaktadır. Yıldırım tarafından yapılan çalışmada bu gerçek gözler önüne serilmektedir. Katılımcılara sorduğu “Dinî konularda bir sorunla karşılaştığınızda bu sorunun cevabını öğrenmek üzere kime başvurursunuz?” sorusuna örneklem grubunun % 7.3'si (16) kitaplara başvurduğunu, % 66.4'ü (146) din

⁸ <https://stratejigelistirme.diyenet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>, Erişim Tarihi: 5.06.2022

⁹ “Diyanet İşleri Başkanlığı İdare Faaliyet Raporu”, Faaliyet Raporu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 26.

görevlisine başvurduğunu, % 26.4'ü (58) ise çevremde dinî bilgisi olduğunu düşündüğüm herhangi birine başvururum cevabını vermiştir.¹⁰ Yılgın'ın yaptığı çalışmada dinî bilgilerini nereden veya kimden öğrenmiştir? Sorusuna katılımcıların % 61.2'si küçükken okuduğum hocalardan cevabını verirken; % 10,' ise camilerdeki vaaz ve hutbelerden diye cevaplamıştır.¹¹ Hal böyle olunca, sözü geçen din görevlilerinin sunduğu din hizmeti üzerinden insanlar Diyanet İşleri Başkanlığı ilgili değerlendirmeler yapmakta ve din ile irtibat kurmakta bir nevi Diyanet'in saygınlığı ve insanların din algısı sahada din hizmeti sunan din görevlilerinin verimli, etkin ve nitelikli bir din hizmeti sunmasına bağlı olarak şekillenmektedir.

Aynı zamanda yukarıda ifade ettiğimiz sebeplerden dolayı insanların din algısı, din anlayışı hatta mezhep anlayışı ve mezhep seçimi, Allah tasavvuru, ahiret inancı ve varlıkla, eşyayla münasebet kurma şekli muhatap olduğu din görevlisinin din anlayışından çok ciddi bir biçimde etkilenmektedir. Toplumun din algısı üzerinde bu denli etkili olan din görevlilerinin din ile ilgili bütün alanlarda sağlam ve doğru bilgilere sahip olmaları elzemdir. Hiç şüphesiz bu bilgilerin başında inanç ve iman esasları ile bilgiler gelmektedir.

Biz de hayati derecede önemli olan İtikadî esaslar ile ilgili din görevlerinin bilgi seviyeleri ile buna bağlı olarak tutumlarının ne durumda olduğunu tespit etmenin çok yararlı olacağını düşündüğümüzden böyle bir araştırma konusunu seçmeye karar verdik. Konuyu seçtikten sonra yaptığımız araştırmalarda daha önce İslâm Mezhepler Tarihi alanında itikadî mezhepleri merkeze alan ve konunun belki de birinci derecede muhatabı olan din görevlileri açısından değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlayamadık.

İşte bu eksiklik ve son derece hayati olan ihtiyaçtan yola çıkarak sahadan objektif ve bilimsel veriler elde etmek, din görevlilerinin itikadî mezheplerle ilgi bilgi düzeyleri ve eğilimlerinin net bir fotoğrafını çekmek üzere konumuzu belirledik. Araştırma boyunca din görevlilerinin ismi geçen itikadî mezheplerle ilgi bilgi seviyeleri ne durumdadır? Mezheplerle ilgili yeterli düzeyde kitabi bir bilgiye sahipler mi? Kendi itikadî mezhebi dışındaki itikadî mezheplerin temel görüşlerine bakışı nasıldır? İslâm

---

¹⁰Yusuf Yıldırım, *İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Din Görevlisi Olarak Atanmasının Dinî Hayat Üzerindeki Etkisinin Sosyolojik Analizi (Birecik Ve Köyleri Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006), VIII, 59 y.: 33.

¹¹ Mehmet Yılgın, *Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri Ve Cemaatle Olan İlişkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1997), VII, 96 y.: 68.

Mezhepler Tarihi alanında üretilen bilimsel çalışmalardan, çağdaş ve temel eserlerden ne kadar haberdarlar? İtikadî mezhepler ile bilgilerini birincil kaynaklardan mı elde ediyorlar? Bilgi seviyelerine uygun eğilimlere sahipler mi? gibi sorulara cevap bulunması amaçlanmaktadır.

1. Araştırmanın Konusu/Problemi

Bu araştırmanın temel konusu Diyanet İşleri Başkanlığı din hizmetleri sınıfında vâiz, imam-Hatip, müezzin-kayyım ve Kur'ân kursu öğreticisi görevlerinde bulunan din görevlilerinin belli başlı mezheplerin temel görüşleri konusundaki bilgi, eğilim ve tutumlarını tespit etmektir. Bu konulardaki bilgi düzeylerini ölçmenin yanında karşılaştığı tekil olaylarda bağlı olduğu itikadî mezhebin görüşüne uygun bir bakış açısına sahip olup olmadığını analiz etmek de araştırmamızın kapsamı ve problem alanı içinde yer almaktadır. Ayrıca din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi alanında üretilen bilimsel birikimden ne derece haberdar oldukları da araştırmamızın temel konuları arasında yer almaktadır.

Bu temel amaca ve araştırdığımız alt konulara bağlı olarak çalışmamızda şu konu ve sorulara da cevap aranmıştır.

İtikadî İslâm mezhepleri konusunda din görevlilerin bilgileri hangi düzeydedir?

İtikadî İslâm mezhepleri konusunda din görevlilerin bilgi düzeyleri cinsiyet, kıdem, alınan eğitim, görev türü, mensubu olunan amelî/itikadî mezhep ve görev icra edilen yer değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Alınan dinî eğitim düzeyi ve şekli ile mezheplerin temel görüşlerini bilme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Amelî-fikhî mezheplerin yanında itikadî mezhepler de din görevlileri tarafından yeterli düzeyde önemsemekte midir?

Görev yapılan bölgede var olan bir takım mezhepler hakkında yeterli ve doğru bilgiye sahipler mi?

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın amacı Diyanet İşleri Başkanlığında din hizmetleri sınıfında görev icra eden imam-hatip, müezzin-kayyım, Kur'ân kursu öğreticisi ve vaizlerin itikadî

mezheplerin temel görüşleri ile ilgi bilgi seviyelerini tespit etmek ve buna bağlı olarak hem kendi itikadî mezhebi hem de diğer itikadî mezheplerle ilgili tutum ve eğilimlerini ortaya koymaktır. Bunun yanında İslâm Mezhepler tarihi alanında üretilen bilimsel bilgilerin alana ne kadar ulaştığını ölçmek de araştırmamızın diğer bir amacını oluşturmaktadır.

Takdir edilecektir ki Türkiye’de insanların din anlayışı, dinî pratikleri uygulama şekilleri, dinî yaşam tarzı son yıllarda çok hızlı bir biçimde değişmektedir. İnsanların öncelikleri, din ile münasebetleri, din adamına bakışları da bu değişimden etkilenmektedir. Meydana gelen bu değişimin birçok sebebi sıralanabilir. Bu sebeplerden önemli bir tanesi teknolojinin çok hızlı bir şekilde gelişmesi, herkesin rahatlıkla çok kısa sürede istediği bilgiye ulaşabilir hale gelmesidir. Bunun neticesinde farklı toplumlarla ve düşüncelerle karşılaşma ve etkileşim çok daha kolay hale gelmiştir. Örneğin dünyanın çok uzak diyarlarında çekilen bir film, yeni piyasaya çıkan bir müzik albümü, yeni yazılan bir kitap veya yeni çekilen bir müzik klibi, veya bazı sosyal medya mecralarında trend olan bir davranış biçimi ülkemize de çok kısa bir süre içerisinde ulaşabilmektedir. Veya Amerika’da Avrupa’da ya da Uzak Doğu ülkelerinde çekilen bir dizi filmi Türkiye’de kendisine hatırı sayılır bir hayran kitlesi bulabilmektedir. Ya da internette farklı konularda başlayan akımlar, hareketler, fikirler aynı anda Türkiye’de fırtınalar estirebilmektedir. Bütün bunlar insanların din anlayışı ve dinî yaşayış biçiminin değişmesini etkilemektedir. Bu değişime maruz kalan ve kafasında dinî temel inanç esasları ile ilgili şüpheler oluşan toplumun her tabakasındaki insanlar karşılaştıkları bu soru ve sorunları kendilerine en yakın hissettikleri ve bu konuda beni aydınlatır, bana yol gösterir diye ümit ettikleri din görevlilerine sormaktadırlar. Daha önce sorulan sorular ekseriyetle ibadetlerin nasıl yapılacağı, ibadetleri bozan davranışlar, ibadetlerin daha iyi nasıl yapılacağı ile ilgiliyken; günümüzde temel inanç esasları ile ilgili çok daha karmaşık sorular sorulmaktadır. Örneğin, kader konusu ve insanın buradaki konumu, kötülük problemi ve Allah’ın adaleti konusu, Allah’ın varlığı/Allah tasavvuru, Peygamberlerin konumu ve gerekliliği gibi konular yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

İtikadî Mezhepler de insanların olaylara/eşyaya/varlıklara bakışlarının temelini oluşturan tam da bu soru ve sorunların cevabı olan temel inanç esaslarını ele almakta ve incelemektedirler. Geniş halk kitlelerine dinî noktada rehberlik yapan din görevlilerinin itikadî mezhepler konusundaki bilgi seviyeleri ile bu bilgi seviyelerine bağlı olarak eğilim

ve tutumlarını öğrenmek son derece önem arz etmektedir. Böylece toplumda meydana gelen din referanslı hadiseler insanların verdiği tepkilerin arka planı, hangi kaynaklardan beslendikleri ve nerelerde problemler yaşandığı ortaya çıkarılmış olacaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Diyanet İşleri Başkanlığı “İslâm Dinînin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili hizmetleri yürütmek, sahihi dinî bilgiler konusunda topluma rehberlik etmek ve ibadet mekânlarını idare etmek üzere; Cumhurbaşkanlığına bağlı olan resmi bir devlet kurumudur.”¹² Resmi bir kurum olarak kendisine yasalar çerçevesinde tevdi edilen toplumu din konusunda aydınlatmak ile ilgili görevlerine bakıldığında;

1. İslâm dinînin inançları, ibadet ve ahlak esasları ilgili işleri yürütmek,
2. Din konusunda toplumu aydınlatmak,
3. İbadet yerlerini yönetmek gibi üç temel görevin kanunla/yasayla kuruma tevdi edildiği görülmektedir.

Konumuz açısından bu görevler değerlendirildiğinde; en temel ilk iki görevin çalışmamızın esas konusunu teşkil eden din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlileri tarafından yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Din görevlileri ve hizmet alanlarını anlattığımız bölümde geniş bir şekilde ifade ettiğimiz gibi din görevlilerinin diğer mesleklere göre çok daha geniş bir hizmet alanları vardır. Kadın-erkek, genç-ihtiyar, eğitilmiş-egitimsiz, köylü-şehirli çocuk-yetişkin gibi her kesimden her tabakadan insanlar din görevlilerinden din hizmeti almaktadır. Her yaş, cins, eğitim, kültür, ekonomik ve sosyal statüdeki kişiler cami içinde veya cami dışında bir vesile ile din görevlileriyle muhatap olmakta ve onlardan hizmet almaktadırlar. Din görevlileri bazen bir ibadet vesilesiyle camide, bazen bir nikâh veya cenaze dolayısıyla bir başka ortamda çok farklı kişilere hizmet vermektedir. Başka bir ifadeyle Müslümanım diyen her bireye sahih dinî bilgileri ve dinî vadettiği güzellikleri en doğru bir üslupla anlatmak din adamlarına düşmektedir. Din görevlileri, yaptıkları görev icabı sadece camiye gelen insanlara değil, farklı vesile ve sebeplerle cami ve cemaatle ilişkisi olmayan veya gelemeyen insanlara da ulaşmak, onların da gönüllerini İslâm’ın rahmet iklimiyle ve

---

¹² “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun”, Pub. L. No. 633, Resmi Gazete 12038: 4121 (1965), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.633.pdf>.

nuruyla aydınlatmak durumundadır. Gerek cami içinde gerekse cami dışındaki sosyal ve kültürel etkinlikler ile bu hedefe ulaşılmaya çalışılmaktadır.¹³

Yukarıda sayılan hizmetleri ifa eden din görevlilerinin icra ettikleri bütün faaliyetlerin temelinde “Din konusu” yer almaktadır. Zaten din; insanlık tarihi boyunca -hatta ilk insandan beri- her dönemde bütün toplumların hayatında vazgeçilmez temel bir unsur olarak yer almıştır. Günümüz Türkiye’sinde de din gündemdeki sıcak yerini ve gündem sıralamasında en önemli gündem maddelerinden birisi olarak yerini korumaktadır. Yakın coğrafyamızda yer alan Müslüman ülkelerde meydana gelen ve kendilerince dinî referans göstererek ortaya koydukları tavır ve hareketler dinî daha da konuşulur bir olgu haline hale getirmiştir. Elbette din hizmeti sunan bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı ile din hizmetinin sahadaki en son temsilcisi olan din görevlileri de zaman zaman bu din eksenli tartışmalara dâhil olmakta veya dâhil edilmektedir. Bu tartışmalar esnasında hem kurum hakkında hem de kurumu temsil eden din görevlileri hakkında herhangi bir bilimsel veriye dayanmadan çok genelleme bir bakış açısıyla bir takım mezhepsel yakıştırmalar yapılabilmektedir. Bu iddiaların gerçeği yansıtmayı yansıtmadığı sahada yapılacak bilimsel araştırmalarla ortaya konulması gerekmektedir.

Maalesef günümüzde İslami ilimler alanında yapılan çalışmalarda alan araştırmalarına çok fazla yer verilmemektedir. Alan araştırmalarının uzun sürmesi, diğer araştırmalara göre daha külfetli olması, belli ölçüde yanılma ihtimalinin olması, hedef kitlenin araştırmaya katılım göstermekten çekinmesi, araştırmaya katılanların farklı kaygılarla gerçek düşünce ve fikirlerini ortaya koymamaları, kurumların ve yetkililerin alan araştırması yapanlara kolaylık sağlamak yerine bazı bürokratik engeller çıkarmaları gibi zorluklarından dolayı araştırmacıları alan araştırması yapmaktan alıkoymaktadır. Özellikle din bilimleri ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, ya bir kavramın derinlemesine incelendiği, ya bir dönemin merceğe altına alındığı veya bir şahıs/âlim veya bir kitabın inceleme konusu yapıldığı literatür taraması tarzında yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir.

Fakat günümüzde ülkemiz iktisadi ve kültürel yönlerden baş döndürücü bir hızla değişmekte, dönüşmekte ve farklılaşmaktadır. Özellikle kültürel ve dinî hayatımızdaki

---

¹³ Hasan Yavuzer, “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din Hizmetleri”, *Din Hizmetleri ve Din Eğitiminde Türkiye Tecrübesi*, 2. Bs (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 107.

bazı sağlıksız değişmeler; Toplumun dinî inançları, dine bakış açıları ve bazı düşünce ve akımlarla ilgili görüş ve kanaatlerini de olumsuz etkilemektedir. İşte din alanı ile ilgili yaşanan bütün bu değişimleri yakından takip etmek toplumun ne tarafa doğru gittiğini tespit etmek hangi alanlarda problemlerin olduğunu veya problem çıkarma potansiyeli olduğunu tespit etmek ancak düzenli/periodyk alan araştırmaları ile mümkündür.

Alan araştırması yapmanın bir başka faydası da; Toplumda meydana gelen değişimleri fark edip, vaktinde aksayan yönler tespit edilerek, uygun çözümler bulunmasını sağlamaktır.

Din eğitimi alanında çok önemli çalışmalar yapan Mustafa Öcal hoca “günümüzde din bilimlerinde alan araştırmalarının neden gerekli olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: *“Son yıllarda basında sıklıkla yer alan ve «kamuoyu yoklaması» olarak ifade edilen yayınları takip ediyoruz. Bu tür yayınlarda, dine veya dinle ilişkili konular ya hiç yer almamakta veya bilinçli bir biçimde öyle kişilere sorular yöneltilmektedir ki, sonuçlar beklenenden çok farklı çıkabilmektedir. Yahut da, kasıtlı bir şekilde istedikleri olumsuz sonuçların elde edilebileceği kişilere sorular sorulmakta veya olumsuz cevaplar alınabilecek şekilde sorular düzenlenmektedir. İşin garip tarafı bu tür araştırmaları yürütenler de, çoğu zaman o konunun uzmanı olmayan, dinî birikimi ve altyapısı olmayan rastgele kişilerdir. Elde edilen sonuçlar kamuoyuyla paylaşılırken, dinî açıdan hiçbir yetkinliği olmayan, başka alanlarda uzmanlığı olan kişilerin görüşleri, sanki dinin temel doğrularımız gibi yansıtılabilmektedir. Bütün bu olumsuz yayınlara karşı yaptığımız tek şey ise; bulunduğumuz yerden ve mümkün olduğu kadar cılız bir sesle kendi kendimize memnuniyetsizliğimizi ifade etmekten ibarettir. Böylesine zararlı yayınları kendi kendimize ve cılız bir sesle eleştireceğimize, kendimiz bu işe el atıp ciddi ve geniş kapsamlı bazı araştırmalar yapmamız veya ehil kuruluşlara ve kişilere yaptırmamız daha isabetli olmaz mı? En azından da hiç olmazsa, acaba bu tespitler isabetli olarak yapılabilmiş mi? Hakikaten toplumumuzun her kesimi o konuda aynı kanaatte mi, değil mi? Bunların bir de bizim tarafımızdan araştırılması gerekmez mi?”¹⁴*

Aynı gerçeği İslâm Mezhepler Tarihçisi Mehmet Ali Büyükkara din bilimlerinde özellikle de İslâm Mezhepler Tarihi alanında alan araştırmalarının gerekliliğini şu şekilde

---

¹⁴ Mustafa Öcal, “Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi”, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri (Sempozyum), 1989, 167-168.

ifade etmektedir. “*Bilindiği gibi İslâm Mezhepleri Tarihi'nin çalışma alanı, günümüzde varlığını devam ettiren mezhepler, dinî akımlar ve dinî zümrelerdir. Bu grupların ve akımların tarihi serüvenlerinin bilinmesi, bugünü anlamak için son derece önemlidir. Fakat İslâm Mezhepler Tarihi dalı ayrıca, mezhep ve zümrelerin mevcut inançları, yaşayışları, sosyal ve siyasi ilişkileri, sayıları, nüfusların coğrafi dağılımları ve gerçekleştirdikleri etkinlikleriyle ilgili bilgi toplamak, birtakım tespit, değerlendirme ve analizlerde de bulunmak zorundadır. İşte tam da bu noktalarda İslâm Mezhepleri Tarihi araştırmaları, kullandığı yöntem ve usuller açısından Tarih'ten çok Antropoloji' ye, Etnoloji'ye, Sosyoloji'ye, Folklor'a yakınlaşmaktadır. Bu bakımdan gözlem yapmayı önceleyen metot ve teknikler, genel tarihçilerin tersine İslâm Mezhepleri Tarihçilerinin sıklıkla başvurması gereken araştırma usulleridir*”.¹⁵

Büyükkara, İslâm Mezhepler Tarihi alanında müşahedeye/gözleme dayanan usullerin önemini yukarıdaki sözlerle ifade ettikten sonra, araştırmacıların karşılaştığı zorlukları da şu şekilde ifade etmektedir: “*alan araştırmaları konusundaki metodolojik bilgi azlığı ve akademik tecrübe geleneğinin olmayışı, alan çalışması yapma, anket hazırlayıp uygulama veya birebir görüşme yapma durumunda olan İslâm Mezhepleri Tarihi araştırmacılarını ciddi zorluklarla karşı karşıya getirmektedir. Alan çalışmalarının yetersiz kalması veya kullanılan yöntemler açısından eleştiri konusu olması, araştırmacılarımızın karşı karşıya olduğu diğer bilimsel zorluklardır*”.¹⁶

Doktora tez seçim sürecinde okuduğum bu bilgiler tez konusu olarak alan araştırmasını esas alan bir tez seçmem gerektiği konusunda beni ikna etmiştir. Konuyu seçmemde etkili olan ikinci sebep ise, yurt dışında¹⁷ din görevlisi olarak görev yaptığım beş yıllık süreçte camiden eğitim alan gençlerin sahip oldukları temel amelî/fikhî bilgilere rağmen dinî hayatı istikametli bir biçimde devam ettirememeleri, temel inanç esasları noktasında yeterli düzeyde bilgilendirilmedikleri konusunda bir kanaat oluşturmuştur. Bundan hareketle söz konusu din eğitimini veren din görevlilerinin itikadî konulardaki bilgi düzeyleri ve itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin tespit edilmesinin son derece faydalı olacağı ortaya çıkmıştır.

¹⁵Mehmet Ali Büyükkara, “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepler Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usul Mes'elesi-1*, 1. Bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 481.

¹⁶Büyükkara, “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler”, 482.

¹⁷2012-2017 yılları arasında 5 yıl süreyle uzun süreli din görevlisi olarak Hollanda Rotterdam Din Hizmetleri Ataşeliğine bağlı bir camide fiilen görev yaptım.

İşte bütün bilgilerden/gerekçelerden hareketle yaptığımız bu alan araştırmasına dayalı çalışma, kanaat ve görüşlerden öte daha nesnel ve bilimsel veriler elde etmemizi sağlayacaktır. Din görevlileri ilgili ortaya atılan mezhepsel ithamlara bir ölçüde cevap verilmiş olacaktır. Ayrıca problemlili olan bazı alanlar varsa bunların neler olduğu tespit edilerek bunları giderilmesi hususunda az da olsa bir katkı sunması ve daha doğru adımların atılmasına katkı sunacaktır.

4. Araştırmanın Temel Kavramları

- 1- **Din görevlisi:** Bu çalışmada kullanılan “din görevlisi” ifadesi Diyanet İşleri Başkanlığında resmi olarak çalışan veya resmi olarak çalışıp kurumdan emekli olan, il, ilçe ve köylerde vâiz Kur’ân kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım kadrolarında görev yapan kimseler için kullanılmıştır.
- 2- **İtikadî mezhepler:** Çalışmaya konu olan Hâricîlik, İmâmiyye Şia’sı, Mu’tezile, Mâturîdîlik, Eş’arîlik ve Selefilik mezhepleri kastedilmektedir.
- 3- **Temel görüşler:** Bu ifadeyle çalışmaya konu olan itikadî mezheplerin mezhep âlimlerinin ekseriyeti tarafından kabul gören görüşleridir. Esasında her mezhep içinde mezhebin ortaya ilk çıktığı dönemden teşekkül edip kurumsallaştığı döneme kadar süreç içerisinde görüşler değişkenlik göstermiştir. Bunun yanında mezhep içindeki âlimler de birbirinden farklı görüşlere sahip olmuşlardır veya süreç içerisinde daha önceki düşüncelerinden farklı görüşler de ortaya koyabilmişlerdir.

5. Araştırmanın Kaynakları

Birincil kaynaklar: Din görevlilerinin mezheplerin temel görüşleri ile bilgi seviyeleri ve tutumlarını tespit etmek üzere yaptığımız alan araştırması ve bu araştırma neticesinde elde ettiğimiz bulgular tezimizin birincil kaynağını oluşturmaktadır.

Alan araştırmalarında istifade edilen birincil veriler çoğunlukla üç farklı yöntemle elde edilir. Bu yöntemler şunlardır: gözlemler, bazı ölçme araçları, (anketler/surveys), ve laboratuvar ortamında uygulanan testlerdir. Biz de çalışmamızda veri toplama araçlarından anket formunu kullanarak gerekli verileri elde ettik.

Anketler uygulanarak elde edilen veriler çoğunlukla korelasyon ve fark testleri ile analiz edilir. Korelasyon ve fark testleri bu amaç için tasarlanan farklı programlar yoluyla yapılır. Bilimsel çalışmalarda en popüler olan ve yaygın olarak SPSS programı

kullanılmaktadır. Çalışmamızda verilerin analizi için SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Bu program marifetiyle farklı değişkenler arasında herhangi farkın mevcut olup olmadığı var olan bu farkın anlamlı bir seviyede olup olmadığı yapılan istatistiksel hesaplamalar yardımıyla elde edilmiştir.

Program vasıtasıyla elde edilen analiz neticeleri anlamlılık düzeyleri pozitif veya negatif değerli rakamlar olarak ifade edilir. Analiz sonucunda elde edilen fark değerleri +1 ile -1 arasında değişebilir. Yapılan bu fark analizlerinin temel amacı; araştırılan gruplar arasında fark olup olmadığı, gruplar arasında ortaya çıkan farkın miktarı ve elde edilen farkın anlamlı olup olmadığını ortaya koymak içindir.

Yukarıda kısaca ifade etmeye çalıştığımız ölçme aracı ve ölçme aracının analiz yönteminden elde ettiğimiz veriler araştırmamızın birincil kaynağını oluşturmaktadır.

İkincil kaynaklar: Araştırmamızın ikincil kaynağını ise yazılı ve basılı eserler oluşturmaktadır. Daha önce çalışmamıza benzer tarzda yapılmış alan araştırmaları, tezler, raporlar ve makaleler ikincil kaynaklarımız arasındadır. Araştırmamızın kuramsal ve teorik altyapısını oluşturmada bu tür eserlerin katkısı yadsınamaz. Aynı şekilde din görevlilerin toplumdaki konumu, ifa ettikleri din hizmetleri faaliyetleri, toplumdaki konumları, bazı özellikli olaylara bakışları, yeterlilikleri ile ilgili kaleme alınmış eserlerden ve daha önce yapılmış olan yüksek lisans ve doktora çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Özellikle kavramsal çerçeve bölümü hazırlanırken İslâm Mezhepler Tarihi'nin temel kaynakları diyebileceğimiz klasik ve çağdaş eserlerden yararlanılmıştır. Bu bölümde İslâm Mezhepler Tarihi ile ilgili bazı kavramların tanımlanması ile araştırmamıza konu olan altı itikadî mezheple ilgili verilen bilgiler bu temel kaynaklardan istifade edilerek oluşturulmuştur. Bu kaynakları incelerken Türkiye'de İslâm Mezhepler Tarihi ile alakalı tam yeterli olmasa da her araştırmacının rahatlıkla ulaşabileceği miktarda bir bilimsel birikimin olduğunu da müşahede ettik. Ortaya konulan bu bilimsel birikim her seviyeden insanın ve araştırmacının konu ile ilgili ihtiyacını ve merakını giderecek bir seviyededir. Araştırmamızda kullanılan kaynaklar bibliyografya bölümünde ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır.

6. Konuyla İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar

Din görevlileri ile ilgili yapılan alan araştırmaları incelendiğinde genellikle hazır ölçekler kullanılarak benzer konuların farklı bölgelerde test edilmesi şeklinde yapıldığı görülmektedir. Tezlerde sıklıkla “din görevlileri” ana başlığı altında, din görevlilerinin dünyevileşme eğilimi, halkla ilişkileri, iletişim becerileri ve meslek algıları, mesleki aidiyetleri, sorunları/problemleri, hizmet alanları, mesleki doyum düzeyleri, örgütsel bağlılık düzeyleri, özgüvenleri, yeterlilikleri, hizmet içi eğitim ihtiyaçları, mesleki yeterlilikleri, mesleki tükenmişlikleri, mesleki doyum düzeyleri gibi konuların işlendiği görülmektedir. Din görevlileri görev itibariyle yediden yetmişe toplumun her kesimi ile muhatap olmakta ve sürekli dinî konularda bilgilendirme yapmaktadırlar. Böyle bir konumda bulunan din görevlilerinin inanç esasları, itikadî konulardaki bilgi düzeyleri ve itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerini araştıran herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Alan ile ilgili yaptığımız taramalarda araştırdığımız konu ile doğrudan ilişkili yapılmış herhangi bir araştırmayla karşılaşılmamıştır. Yaptığımız çalışma ile doğrudan ilgili değilse bile dolaylı olarak ilgili sayılabilecek bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Mehmet Toplamacıoğlu tarafından yapılan “Yaşlara göre Dinî Hayatın Şiddet ve Yoğunluğu zerine Bir Anket Denemesi”,¹⁸ isimli çalışmadır. Bu çalışma kendi alanında yapılmış ilk çalışmalardan. Toplamacıoğlu çalışmayı Türkiye’nin yedi bölgesinde bütün ülkeyi kapsayacak bir şekilde gerçekleştirmiştir. Alan araştırmasını ülkeyi beş farklı bölgeye ayırarak bu bölgelerde seçtiği şehirlerde değişik yaş gruplarından seçtiği insanlar üzerinde yüz yüze gerçekleştirmiştir. Dinî yaşantıya ve insanların din algısına ilişkin Türkiye’de yapılmış ilk geniş kapsamlı çalışmadır. Çalışma esnasında 16-30 yaş, 30-50 yaş ile 50 yaş ve üzeri dilimlere göre katılımcıların dindarlık seviyeleri; gayri amil, idareci, dinî amil/bütün, sofî ve softa olmak üzere 5 grupta incelemiştir.¹⁹ Araştırma neticesinde elde edilen bulgulardan; yaş ile dinî yaşantı arasında doğru orantılı, sahip olunan öğrenim düzeyi ile dinî yaşama oranı/dindarlık arasında ters bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Fakat bu çalışmada araştırmamızın esas konusu olan “mezhep” değişkeni çalışmaya dâhil edilmemiştir.

¹⁸ Mehmet Toplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket denemesi”, *AÜİFD* X (1963): 143-151.

¹⁹ Toplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket denemesi”, 145.

Hatice Yılmaz Ülkü T.C. Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Kur'ân Kursu Öğreticilerinin Hadis Bilgileri Üzerine Bir Alan Araştırması (Konya-Meram Ve Kocaeli-Gebze Örneği)²⁰, isimli araştırmasında 287 kişilik örneklem grubuyla çalışılmıştır. Araştırmada; Kur'ân kursu öğreticilerinin, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet, hizmet yılı değişkenlerine göre hadis bilgileri üzerine bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırma sonucu elde edilen bulgulardan özellikle eğitim düzeyi değişkeni açısından Kur'ân kursu öğreticileri arasında anlamlı denilebilecek bir fark ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Araştırmacı yöntem olarak aynı konuda daha önce yapılmış olan Ahmet Gür'ün yönteminden istifade ettiğini de ifade etmektedir.

Din görevlilerin hadis alan bilgisi ile ilgi aynı isimde ama farklı yerlerde uygulanmış birçok akademik çalışma yapılmıştır.²¹ Yapılan bu çalışmalar²² bakış açısı olarak bu çalışmaya benzese de konu tamamen farklı olması bir tarafa, hem çalışılan yer hem de çalışılan kitle farklılık arz edebilmektedir.

Sümevra Teymur, Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Anadolu Yakası Örneği),(Doktora, İstanbul Üniversitesi)²³ araştırması, doktora tezi olarak İstanbul Anadolu yakasındaki liselerde okuyan 14-19 yaş grubu lise öğrencileri üzerinde uygulanmıştır. Araştırma bizzat okullara gidilerek yüz yüze yapılmış toplamda 933 kişilik bir örneklem grubu ile çalışılmıştır.

---

²⁰ Hatice Yılmaz Ülkü, *T.C. Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Kur'an Kursu Öğreticilerinin Hadis Bilgileri Üzerine Bir Alan Araştırması (Konya-Meram Ve Kocaeli-Gebze Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019).

²¹ Din görevlilerinin hadis alan bilgisini ölçmeye yönelik yüksek lisans tezi düzeyinde yapılan çalışmalar şunlardır. Recep Yılmaz, *Din Görevlilerinin Hadis Birikim Seviyeleri Üzerine Tecrübi Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994); Mehmet Bilen, *T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerde görev yapan imamların hadis bilgilerinin mahiyeti üzerine tecrübi bir araştırma (Ankara, Şırnak örnekleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996); Ahmet Gür, *Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Alan Araştırması (Niğde ve Mersin Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011); Meltem Gündüz, *Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti üzerine Bir Alan Araştırması (Kütahya ve Eskişehir Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019); Derya Küçükuysal, *Şişli Müftülüğünde Din Görevlilerinin Hadis-Sünnet Kültürü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2021).

²² Din görevlilerinin hadis alan bilgisini ölçmeye yönelik yapılan bilimsel makale düzeyinde akademik çalışmalar şöyledir: Hasan Yerkazan, "Diyanet İşleri Başkanlığınca Yurt Dışında Görevlendirilen Din Görevlilerinin Hadis Bilgi ve Kültürü Üzerine Bir Araştırma", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (07 Aralık 2017): 165-197; Mehmet Bilen, "Din Görevlilerinin Hadis Bilgileri Üzerine", *İslâmî İlimler Dergisi* II/2 (2007): 81-104.

²³ Sümevra Teymur, *Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Anadolu Yakası Örneği)* (Yayımlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015).

Teymur, çalışmanın temel amacı olarak şu bilgilere yer vermiştir. Araştırmanın temel amacı, liselerde okuyan 14-19 yaş aralığındaki gençlerin İslâm Mezhepleri hakkındaki bilgilerini ölçmek ve bu gençlerin öteki diye adlandırılabilir diğer mezheplere bakışını ortaya koymaktır. Başka bir ifadeyle günümüz Türkiye’inde toplumun büyük bir kesimini oluşturan lise seviyesinde okuyan genç kuşağın din anlayışını ortaya koymak özellikle mensubu olduğu veya amelî mezhep inancı çerçevesinde diğer mezhep mensuplarıyla birlikte yaşama anlayışını ortaya koymaktır.

Yapılan saha araştırmasında elde edilen bulgulardan, 14-29 yaş grubu öğrencilerin diğer mezhepler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı, genellikle mezheplerle ilgili bilgileri kulaktan dolma bilgilerden oluştuğu görülmüştür. Ayrıca bu araştırma neticesinde haftada bir saat liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerindeki ve amelî mezheplere ilişkin bölümler yer alan bilgilerin öğrencilere mezhepler hakkında yeterli bilgi edindirmede olduğu de araştırma neticesinde ortaya konulmuştur.

Burada sevindirici olan bir husus ise, diğer mezhep mensupları ile ilişki kurma açısından deneklerin hoşgörülü bir tutum içerisinde oldukları ve mezhebin aralarında herhangi bir olumsuzluğa sebebiyet vermediği saptanmıştır.

Çıkan başka bir sonuç ise, Alevi-Sünni deneklerin kendi mezhepleri hakkında aynı seviyede bilgisiz oldukları gerçeğidir.²⁴ Bu çalışmada ise mezhep sorusu çok genel olarak sorulmuş mezheplerin görüşleri ile ilgili bilgi seviyeleri veya tutumları araştırmaya dâhil edilmemiştir.

*Yakup Çiçek, Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*²⁵, isimli çalışma doktora tezi olarak hazırlanmış, daha sonara 2011 yılında TDV Yayınları arasında yayımlanmıştır. Araştırmada Samsun’da 14 yaş ve üstü herkese uygulanmıştır. Demografik değişkenlere göre dindarlık yönelimlerinde herhangi bir farklılık olup olmadığı incelenmiş, diğer taraftan da dinî toplumsallaşma kanallarının dinî tutum ve davranışlar üzerindeki etki düzeyi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada da mensup olunan amelî veya mezhebin dinî hayat üzerindeki etkisi maalesef çalışmaya dâhil edilmemiştir.

²⁴Teymur, *Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Anadolu Yakası Örneği)*, XVII, 247 y.: 218.

²⁵ Yakup Coştu, *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)* (Ankara: TDV yayınları, 2011).

Ufuk Nas *Din Görevlilerinin Din Anlayışlarındaki Değişmelerin Sosyolojik İncelenmesi (Ankara / Keçiören Örneği)*²⁶ isimli çalışmada katılımcıların değişen dinî anlayışları “Din ve Aile”, “Din ve Eğitim”, “Din ve Siyaset”, “Din ve Dinî Pratikler”, “Din ve Boş Vakit Değerlendirme”, “Din ve Ekonomi”, “Din ve Mesleki Konular” gibi değişim alanları üzerinde anlatılmaya çalışılmıştır. Burada mezhep konusu açısından meydana gelen/gelebilecek değişim konusuna değinilmemiştir.

Mehmet Bekir Gültekin, *Din Görevlilerinin Modernleşmeye Bakışı (Ankara / Polatlı örneği)*²⁷ isimli araştırma din görevlilerinin, değişen, yenilenen ve yeni değerler geliştiren toplumun modern durumlarına karşı reflekslerinin öğrenilmesini amaçlamaktadır.

Abdusamet Kaya, *Medrese Kökenli İmamlar ile İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi: Diyarbakır Örneği*,²⁸ isimli çalışmasında medrese kökenli din görevlileri ile ilahiyat fakültesi mezunu din görevlilerinin din anlayışlarını nitel bir araştırma çerçevesinde karşılaştırmayı amaçlamıştır. Seydaların/mollaların din anlayışı ile ilahiyat mezunu imamların din anlayışları, Kur’ân’a bakışları, sünneti anlama biçimleri, toplumsal değişim ve bu değişimin din ile münasebeti, son zamanlarda gündemde önemli bir yer işgal eden cinsiyet eşitliği, dinî çoğulculuk ile dinde çoğulculuk gibi meseleler açısından karşılaştırılmıştır. Araştırmada ortaya çıkan en temel sonucun, mollanın gelenekçi, ilahiyat fakültesi mezunu imamın ise modern bir din anlayışına sahip olduğu şeklindeki algının en azından yapılan araştırmanın evreni bakımından da olsa geçersiz olduğu ortaya konulmuştur. Kaya tarafından yapılan bu araştırmanın bizim araştırmayla olan benzerliği bir konu ile ilgili din görevlilerinin bakışının tespit edilmesidir. Fakat bu araştırmada da din görevlilerin mezhep anlayışlarının din algıları üzerindeki etkisi üzerinde durulmamıştır.

Mezhep konusunu genel manada ele alan bir araştırma dışında mezhep konusunu özellikle de mezhepler konusunu derinlemesine araştıran herhangi bir alan araştırmasıyla

---

²⁶ Ufuk Nas, *Din Görevlilerinin Din Anlayışlarındaki Değişmelerin Sosyolojik İncelenmesi (Ankara / Keçiören Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014).

²⁷ Mehmet Bekir Gültekin, *Din Görevlilerinin Modernleşmeye Bakışı (Ankara / Polatlı Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010).

²⁸ Abdusamet Kaya, *Medrese Kökenli İmamlar ile İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi: Diyarbakır Örneği* (Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2017).

maalesef karşılaşmadık. Din görevlileri ile ilgili araştırma yapanların genellikle, din görevlilerin bir konuya dair bakışları ve din algıları üzerinde yoğunlaştığını, din görevlileri dışında farklı gruplar üzerinde yapılan alan araştırmalarının da dindarlık konusu ve din algısı konuları üzerinde yoğunlaştığını tespit ettik. Yapılan bilimsel çalışmaların ekseriyeti de din eğitimi ve din sosyolojisi bilim dallarında yapılmıştır. Burada dikkat çeken hususlardan birisi; hedef kitlenin dindarlık seviyeleri ölçülürken birçok değişken hesaba katıldığı halde birkaç araştırma hariç insanların dinî hayatı üzerinde son derece etkili olan mezhep değişkeninin hiç dâhil edilmemesidir.

Kamil Coşkun, *Din Eğitimi Öğretmen Adaylarının Dinsel Fundamentalizm Eğilimleri*²⁹ isimli çalışmasında din eğitimi gibi toplumsal hayat için son derece önemli bir konuda görev yapacak olan on binlerce ilahiyat fakültesi ve İslami ilimleri fakültesi öğrencilerinin radikal, köktenci bir eğilim sahip olup olmadıklarını tespit etmek. Varsa bu tür eğilimlerin İlahiyat öğrencileri arasında ne düzeyde olduğunu ve söz konusu eğilimlerin ne tür değişkenler çerçevesinde farklılık ortaya koyduğunu tespit etmeye yönelik bir araştırma yapmıştır. Coşkun tarafından yapılan bu çalışmanın evreni, 2018-2019 öğretim-öğretim döneminde Ankara, On dokuz Mayıs, Uludağ, İstanbul, Dokuz Eylül, Akdeniz, Muş Alparslan ve Dicle Üniversitelerinin İslami İlimler ve İlahiyat Fakültelerinde öğrenim gören, basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen ve gönüllü olarak çalışmaya destek veren 471'i kız, 442'si erkek katılımcı ile toplamda 913 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak da Bilişsel Esneklik Ölçeği ile Dinsel Fundamentalizm Eğilimleri Ölçeğini kullanmıştır. Araştırmanın sonucunda bilişsel esneklik ölçeği değerleri yüksek olan öğrencilerin dinsel fundamentalizm eğilimlerinin düşük çıktığı saptanmıştır. Bunun yanında araştırmanın yapıldığı dönemde ilahiyat öğrencileri arasında dinsel fundamentalizmin yüksek bir düzeyde olduğu da görülmüştür.

Bu çalışmada mezheplerin sadece fundamentalist, radikal görüşlerine ilişkin ilahiyat öğrencilerinin tutumları belirlenmeye çalışılmış diğer mezheplerin araştırılan konu dışındaki görüşleri ilgili tutumları araştırmaya dâhil edilmediğinden biraz daha sınırlı kalmıştır. Bu yönüyle yaptığımız araştırmadan daha dar kapsamlı olmuştur.

---

²⁹ Mehmet Kamil Coşkun, "Din Eğitimi Öğretmen Adaylarının Dinsel Fundamentalizm Eğilimleri" I (2019): 407-424.

Bunların dışında araştırma konumuzla doğrudan alakalı olmasa da daha çok din görevlilerinin yeterlilikleri ve farklı alanlarla ilgili bilgi düzeyleri ve din algıları üzerine yazılmış makalelerden bazıları şunlardır.

- Din görevlilerinin Hadis bilgileri üzerine, Mehmet Bilen³⁰
- Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme İslâm ve Dünyası, Talip Küçükcan³¹
- Vâizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine, Nevzat Aşıkoğlu³²
- Kur'ân Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlilikleri, Süleyman Akyürek³³
- Din Görevlilerinin Sünnet Eksenli Dindarlık Düzeyleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Tutak ve Kaynarca İlçeleri Örneği, Mustafa Safa³⁴
- Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri: Safranbolu'da Görev Yapan Din Görevlileri Üzerine Bir Araştırma, Mevlüt Kaya, Nurettin Küçük³⁵
- Diyanet İşleri Başkanlığınca Yurt Dışında Görevlendirilen Din Görevlilerinin Hadîs Bilgi ve Kültürü Üzerine Bir Araştırma, Hasan Yerkazan³⁶
- Diyanet İşleri Başkanlığında Çalışan Din Görevlilerinin Modernite Algısı (İzmir/Aliağa Örneği), Ercan Çelik³⁷
- Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Bir Alan Araştırması, İhsan Çapcıoğlu³⁸
- Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri, İbrahim Turan³⁹

³⁰ Mehmet Bilen, "Din Görevlilerinin Hadis Bilgileri Üzerine". *İslâmî İlimler Dergisi*, 2 (2007):81-104

³¹ Talip Küçükcan, "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 13 (2005): 109-128.

³² Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (15 Aralık 2004): 17-24.

³³ Süleyman Akyürek, "Kur'ân Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlilikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (Ocak 2005): 175-192.

³⁴ Mustafa Safa, "Din Görevlilerinin Sünnet Eksenli Dindarlık Düzeyleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Tutak ve Kaynarca İlçeleri Örneği", *Universal Journal of Theology* 6/1 (30 Haziran 2021): 325-349.

³⁵ Mevlüt Kaya - Nurettin Küçük, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri: Safranbolu'da Görev Yapan Din Görevlileri Üzerine Bir Araştırma", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (06 Şubat 2015): 1-18.

³⁶ Yerkazan, "Diyanet İşleri Başkanlığınca Yurt Dışında Görevlendirilen Din Görevlilerinin Hadîs Bilgi ve Kültürü Üzerine Bir Araştırma".

³⁷ Ercan Çelik, "Diyanet İşleri Başkanlığında Çalışan Din Görevlilerinin Modernite Algısı (İzmir/Aliağa Örneği)", *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (27 Ekim 2019): 297-316.

³⁸ İhsan Çapcıoğlu, "Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Bir Alan Araştırması", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/1 (2009): 143-180.

³⁹ İbrahim Turan, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (01 Haziran 2013): 47-73.

- İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Hitabet Öz Yeterlik Algılarına Yönelik Bir Araştırma, Recep Uçar, Mustafa Bozkurt⁴⁰

---

⁴⁰ Recep Uçar - Mustafa Bozkurt, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Hitabet Öz Yeterlik Algılarına Yönelik Bir Araştırma”, *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* XXI/2 (2021): 1109-1121.

I. BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde tezde yer alan bazı kavramlar çok ayrıntıya girilmeden ana hatlarıyla açıklanacaktır. Ayrıca alan araştırmamıza konu olan itikadî mezheplerle ilgili bazı temel bilgilere kısaca yer verilecektir.

1.1. Mezhep

Mezhep (مذهب) kelimesi Arap dilinde (ذهب) kökünden gitmek, takip edilecek ve gidilecek yol, mimli mastar kalıbında zaman ve mekân ismidir.⁴¹ Görüş, anlayış, öğreti farklı tutum ve davranış, gidilen yol, tutulan yol, benimsenen görüş gibi birçok anlamda kullanılmaktadır. Mecazi anlam olarak da bireyin meylettiği inanç ve benimsemiş olduğu yol anlamında kullanılmaktadır.⁴²

Mezhep kelimesi din ile ilgili bir kavram olarak, kendi içinde tutarlı bir yöntem ve anlayış sistemine sahip ve amelî öğreti anlamına gelmektedir.⁴³ Başka bir deyişle, dinin temel inanç esaslarını veya muamelat ile ilgili hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özel bakış açılarına sahip düşünce sistemi; bu bakış açıları etrafında meydana gelen gruplaşmanın ürünü olan ilmî ve fikrî birikimi ifade eder.⁴⁴

Başka bir ifadeyle mezhep kavramı, kişilerin hayatlarını devam ettirdikleri sosyal ortamda dinin temel kaynaklarını anlama ve pratiğe geçirmede ortaya çıkan farklılıkların belli bir yöntem dâhilinde kurumsallaştığı dinî grupları/zümreleşmeleri ifade eder.⁴⁵ Tanımlardan da çıkarılabileceği gibi mezhep, yeni bir din değil dinî benimseyen toplumların özellikleri sonucu kazandıkları yeni formlardır ve esasında bütün mezhepler ister amelî olsun ister itikadî olsun beşeri oluşumlardır. Fakat birer beşeri oluşum olan

---

⁴¹ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 33; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 3. Baskı (Beyrut: Dar-u Sadır, 1994), 15: 1/394.

⁴² Mehmet Kubat, *İslam Mezhepler Tarihi*, 2. Bs (İstanbul: Kitap Dünyası, 2015), 19.

⁴³ İsmail Karagöz v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 5. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), 441.

⁴⁴ İlyas Üzümlü, "Mezhep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 534.

⁴⁵ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, 3. Baskı (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 15.

mezhepler, kişiye hakikat arayışı yolunu kendi kapris, fantezi ve türlü ön yargılardan bağımsız olarak sürdürme imkânı da sunar.⁴⁶

Hasan Onat “Değişim Süreci” isimli kitabında mezhep kavramı ile ilgili olarak özetle şunları ifade etmektedir: İslâm’ın itikadî ve fikhî alandaki düşünce ekolleri olarak adlandırabileceğimiz mezhepler, insanların dinî anlama biçimleri ile ilgili tezahürlerdir. Yani beşeri ve insani yapılarıdır. Siyasi, sosyal, ekonomik, coğrafi, tarihi vb. sebepler, dinin anlaşılma planında belirli düşüncelerin etrafında veya ön plana çıkan bazı şahısların çevresinde kümeleşmelere sebebiyet vermiştir. Böylece dinî anlama biçimlerinde yer yer farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Meydana gelen bu farklılaşmaların süreç içerisinde sistematik özellikler kazanarak, müntesiplerinin görüş ve eylemlerini belirleyen, geleneksel bir kimliğe bürünmesi, kurumsallaşarak ve toplumsal yaşantı üzerinde derin izler bırakarak hayatiyetini sürdürmesi, “mezhep” diye adlandırdığımız olguyu karşımıza çıkartmaktadır.⁴⁷

1.2. İslâm Mezhepler Tarihi

Her bilim dalının kendine has tanımı, konusu, amacı ve kavramları vardır. Herhangi bir bilime ilgi duyan ve alanda söz sahibi olmak, uzmanlaşmak isteyen birinin o bilim dalının tanımı, konusu, amacı, kavramları ve diğer bilim dalları ile ilişkilerini kavraması son derece önemlidir. Bununlar beraber sosyal bilimlerin tamamen birbirlerinden bağımsız düşünülemezler. Özellikle insanın insanla, insanın toplumlar ve insanın kutsalla ilişkilerini kendisine konu edinen sosyal bilimlerin sosyal olgu ve hadiseleri farklı yönleri ile incelemeleri sebebiyle pek çok ortak noktaya sahip olmaları kaçınılmazdır.⁴⁸ Bu yönüyle İslâm mezhepler Tarihi’nin mezhepleri inceleyen Kalâm bilim dalı ile tarihi bilgileri bize ulaştıran Tarih ilmiyle, dinleri bütün yönleri ile inceleyen Dinleri Tarihi ile sosyal olayları ve sosyal olayların arkasında yer alan dinamikleri inceleyen Sosyoloji ile ve insan psikolojisini inceleyen Psikoloji ile oldukça yakın ilişkisi vardır.

İslâm mezhepler tarihi adından anlaşılacağı üzere temelde “mezhep” olarak ortaya çıkmış beşeri oluşumları inceler. Kısacası kişilerin dinî anlamadaki farklılıklarının sistemleşmesi neticesinden ortaya çıkan bütün insani gruplaşmalar İslâm Mezhepler

⁴⁶ H. Yunus Apaydın, *Din ve fıkıh yazıları* (İstanbul: İlkharf Yayıncılık, 2018), 81.

⁴⁷ Onat, *Değişim Süreci*, 158.

⁴⁸ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, ed. Necdet Subaşı v.dğr., 2. Bs (İstanbul: DEM, Değerler Eğitimi Merkezi, 2010), 9.

Tarih'inin kapsam alanına girer. Bununla beraber İslâm Mezhepler Tarihi farklı ilim adamları tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır.

Türkiye'deki ilk İslâm Mezhepleri Tarihçilerinden Ethem Ruhi Fığlalı İslâm Mezhepler Tarihi'ni "İslâm düşüncesinin gelişme seyrini veya başka bir deyişle "fırkalaşma" veya "gruplaşma" faaliyetlerinin gelişim serüvenini göstermeyi amaçlayan bir bilim dalı" olarak tanımlamıştır.⁴⁹ Yakın zamanda vefat eden İslâm Mezhepler Tarihi'nin önde gelen ilim adamlarından Hasan Onat ise, İslâm Mezhepler Tarihi'ni daha kapsamlı olarak şöyle tanımlamıştır: "İslâm mezhepler tarihi, siyasi ve amaçlarla vücut bulmuş "İslâm Düşünce ekolleri" olarak adlandırabileceğimiz beşerî oluşumları, bilimsel usullerle inceleyen bilim dalıdır. Sönmez Kutlu ise, yapılan bu iki tanımdan hareketle daha kapsayıcı şöyle bir tanım yapmıştır: "*Geçmişte ve günümüzde siyasi ve maksatlarla vücut bulmuş "İslâm Düşünce Ekolleri" olarak isimlendirebileceğimiz beşerî ve içtimaî oluşumların doğdukları toplumsal ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri ve İslâm düşüncesine katkılarını temel kaynaklardan hareketle zaman-mekân bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız bir bakış açısıyla inceleyen bir bilim dalıdır*".⁵⁰

Yapılan bu tanımlardan şu sonuçlar çıkarılabilir. Bütün mezhepler beşeri ve toplumsal oluşumlardır. Hiçbir mezhep, ekol veya dinî grup ve cemaat -ister geçmişte teşekkül edenler olsun ister yeni ortaya çıkanlar olsun- dinîn yegâne temsilcisi olamaz, kendisini dinîn yerine ikame edemez, kendisini din ile aynileştiremez. Her mezhep kendisini hakikate giden doğru yollardan bir tanesi olarak tanımlayabilir, fakat hakikate giden yegâne yol olarak tanımlayamaz.

Birer beşerî ve toplumsal oluşum olan mezhepler; Kendi görüşünün mutlak doğru, kendi fırkası dışındakilerin görüşlerinin ise mutlak yanlış olduğunu iddia etmedikçe, hakikatin tümünün kendi ellerinde olduğunu savunmadıkça, İslâm'ın yegâne

⁴⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, "İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında karşılaşılan bazı problemler", *İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, 1985, 369.

⁵⁰ Kutlu, *Mezhepler tarihine giriş*, 11; Hasan Onat - Sönmez Kutlu, ed., *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 6. Baskı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 21; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 35.

temsilcilerinin kendileri olduğunu ileri sürmedikçe, kendileri dışındaki bütün mezhepleri “öteki” olarak ilan etmedikçe, birer zenginlik olarak kabul edilebilirler⁵¹

1.3. İtikadî İslâm Mezhepleri

İslâm düşünce tarihinde “mezhep” kavramı hem itikadî-siyasi- özellikli olanlar hem de fikhî-amelî özellikli olanlar için kullanılmaktadır. Arapçada itikadî ve siyasi Saiklerle ortaya çıkmış mezhepler için genellikle “fırka” kavramı kullanılırken, Türkçede kullanılan “mezhep” kelimesi hem siyasi ve itikadî hem de fikhî ve amelî mezhepleri ifade etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır.

Hz Peygamberin yaşadığı dönemde ne itikadî ne de amelî herhangi bir mezhebin varlığından söz edilemez. Esasında Hz. Peygamber döneminde mezheplerin oluşmasına sebebiyet verecek uygun bir ortam da bulunmuyordu. Herhangi bir problem ortaya çıktığında konu peygambere soruluyor peygamber de sorunun cevabını veriyor, problem de bu şekilde çözüme kavuşuyordu. Hem İtikadî hem de amelî mezhepler Hz. Peygamber’in vefat etmesinden çok sonraları ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra ilk teşekkül eden ve kurumsallaşan mezhep Hâricîlikdir. Daha sonra Mürcie, Şia ve Mu’tezile gibi siyasi ve yönleri ön plana çıkan mezhepler teşekkül etmiştir. fikhî konuları ele alan amelî mezheplerin teşekkül etmesi ise hicri II. asra ve daha sonraki dönemlere denk gelmektedir.

İtikadî İslâm mezhepleri ile kastettiğimiz mezhepler; Hâricîlik, Mu’tezile, Şia, Mürcie, Cebriye, Kaderiyye, Eş’arîlik, Mâtürîdîlik gibi bir kısmının siyasi yönü-Şia, Hâricîlik- bir kısmının da itikadî yönü -Eş’arîlik, Mâtürîdîlik- ön plana çıkan mezheplerdir.

Bundan sonraki kısımda alan araştırmamıza konu olan siyasi ve itikadî mezheplerle ilgili çok kısa bilgilere yer verilecektir.

1.3.1. Hâricîlik

Hâricîlik İslâm dünyasında zaman itibarıyla ilk ortaya çıkan, kendilerine has dinî konularda aşırı görüşleri siyasi konularda aşırı faaliyetler ortaya koyarak bunlar uğrunda mücadele eden siyasi/itikadî bir mezheptir⁵². Hâricîlik, Hz. Peygamber’in vefatından çok

⁵¹ Kubat, *İslam Mezhepler Tarihi*, 22.

⁵² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 83; Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 98.

kısa bir süre sonra ortaya çıkan inanç temelli tartışmaları ve farklı din anlayışlarına dayalı kurumsallaşmaları doğru anlayabilmek açısından dikkate alınması gereken bir ekoldür. Hâricî zihniyetin ve bu zihniyeti ortaya çıkaran dinamiklerin iyi anlaşılması günümüzde İslâm dünyasının başına bela olan başta “tekfirci” hareketler olmak üzere şiddeti meşru bir yöntem olarak benimseyen benzer hareketlerin/anlayışların hem kökenlerini, hem de mezhep gibi insani oluşumların dinin yerine konularak din gibi algılanmasının ortaya çıkardığı tahribat ve tahrifatı anlamamızı da sağlayacaktır.⁵³ Ayrıca İslâm’ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan Hâricîlik hareketini iyi analiz etmenin bugün aynı düşünceye yatkın birey ya da toplulukların zafiyet noktalarının, zihin kodlarının ve kolektif bilinçaltılarının ipuçlarını ele vermesi bakımından da oldukça önemlidir.⁵⁴

Hâricîlik ekolü öncelikle Müslümanlar arasında daha çok siyasî ve sosyo-kültürel meselelerden beslenerek ortaya çıkan, tepkisel-kabîlevî nitelik taşıyan ve siyasî yönü ağır basan bir harekettir.⁵⁵ İslâm Tarihçilerinin çoğunluğu Hâricîliğin teşekkül edip tarih sahnesine çıkışını, Sıffin savaşının sonlarına doğru ortaya çıkan, her iki taraftan birer hakem seçimi, tarafların seçilmiş olan hakemlerin savaşın durumu ile ilgili bağlayıcı hüküm vermelerini kabul etmeleri ve bu olaydan sonra gelişen olaylara bağlamaktadırlar.⁵⁶

Tarihi kaynakları incelediğimizde, bu fırkanın ilk temsilcileri Hz. Osman’ın şehadetinden sonra önce Hz. Ali’yi desteklediler ve Muaviye ile yapılan savaşta Hz. Ali’nin yanında savaşa katıldılar. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Tahkim olayından⁵⁷ sonra saf değiştirerek Hz. Ali’den ayrıldılar. Bu keskin dönüş sonrasında ise Tahkim’e katılan, destek veren veya kabul eden başta Hz. Ali olmak üzere tamamını eleştirip onlara cephe aldılar. Esasında tahkim olayı Hâricîlerin kendilerini toplumun diğer kesimlerinden farklı görmelerini ve sosyal hayatta görünür olmalarını sağlamıştır. Bu olayın devamında Harura’da akan kan; Hâricî zihniyetin kökleşmesinde etkili olurken; Ortaya çıkan Hâricî isyanları, mevcut iktidarın Hâricîlere karşı tutum ve tavırları da bu anlayış farkının derinleşmesinde ve Hâricîliğin kurumsallaşmasında çok etkili olmuştur.⁵⁸

⁵³ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 63.

⁵⁴ Kubat, *İslam Mezhepler Tarihi*, 98.

⁵⁵ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 63.

⁵⁶ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 85.

⁵⁷ Muharrem Akoğlu, “Hâricîliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2000): 518.

⁵⁸ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 65.

Başlangıçta tamamen siyasi saiklerle/sebeplerle ortaya çıkmış olan bu hareket kısa süre içerisinde kendilerini haklı göstermek ve taraftar toplamak için “*Allah’tan başka hüküm verecek yoktur./Hüküm ancak Allah’ındır.*”⁵⁹ Ayetini mezhebin en belirgin sloganı olarak kullandılar. Böylece Hâricîlik İslâm düşünce tarihinde teşekkül eden ilk siyasi/İtikadî ekol olarak tarih sahnesine çıkmış oldu.⁶⁰

İslâm Mezhepler Tarihi sayfalarını dolduran mezhep isimlerinden pek çoğu o ismi kullananın duruşuna göre farklı anlamları olduğu gibi isim içeriklerinin tarihsel akış içerisinde farklılaştığı da bilinmesi gereken önemli bir husustur. Bu alanda araştırma yapanlar hiçbir mezhebin ortaya çıktığı orijinal haliyle kalmadığını ve mezhep isimlerinin çoğu zamanda içerik değiştirerek daha sonraki nesillere ulaştığını bilmek durumundadır.⁶¹ Haricîler de bu durumdan nasibini almıştır.⁶² Fırkaya Hz Ali’ye karşı çıkmalarından dolayı, hak yoldan ve dinden ayrılanlar veya İslâm dinini bırakarak dinden uzaklaşanlar anlamında “Haricî” denilmiştir. Şehristânî ise Hâricî ismini daha geniş kapsamlı değerlendirerek çoğunluğun kabul ettiği hak imama karşı gelen herkes Hâricîdir. Bu karşı çıkma ister râşit halifeler döneminde olsun ister daha sonraki dönemlerde olsun fark etmez.⁶³ Hâricî ismi daha çok isyan ettikleri yöneticiler ve muhalifleri tarafından kullanılmıştır. Hâricî isimlendirmesini kendileri açısından olumlu bir şekilde yorumlayarak kendilerini Allah yolunda hakikati aramaya çıktıkları gerekçesiyle, bu isimlendirilişi Bakara, 2/207 ve Nisa, 4/100 ayetlerine dayandırmışlardır. Kendileri dışındakiler açısından ise “dinden çıkma” ithamını içinde barındıracak şekilde kullanılmıştır.⁶⁴ Tarihî seyir içerisinde bu isim dışında hem kendilerinin hem de muhaliflerinin Haricîler için kullandığı pek çok isim olmuştur.⁶⁵

⁵⁹ Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur’ân-i Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005).er-Rad,41,

⁶⁰ Halil İbrahim Bulut, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 2. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), 147.

⁶¹ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 64.

⁶² Hâricî ismine hem muhalif olanlar hem kendileri çok farklı anlamlar yüklemişlerdir. İsimle ilgili daha geniş bilgi için bkz. W. Montgomery Watt, *İslam düşüncesinin teşekkül devri*, trc. Ethem Ruhi Fırlalı (Ankara: Sarıcaç Yayınları, 2010), 19.

⁶³ Ebu’l-Feth Muhammed bin Abdulkerim Şehristani, *El-Milel ve’n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, 2. Bs (Beyrut: Daru’l-Marife, 1975), 1/114.

⁶⁴ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm Tarihi- Ekoller-Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2001), 34; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 83; Bulut, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 148-149.

⁶⁵ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 84; ‘İrfân ‘Abd-al-Ĥamîd Fattâh, *İslâm’da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, trc. Mustafa Saim Yeprem, 3. baskı (Yenimahalle/Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015), 77-78.

Haricîler, siyasi saiklerle olarak ortaya çıkan bir hareket olduğu için imametle ilgili görüşler mezhepte önemli yer tutmaktadır. Hâricîlere göre Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetleri meşrudur. İslâm'ın en ideal uygulaması bu iki halife döneminde gerçekleşmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarını meşru son senelerinde ise azledilmesi gerektiği görüşünü benimserler. Son halife Hz Ali ise tahkim olayını onayladığı için küfre girmiştir. Hâricîler hilafet nazariyeleri için de bazı temel esaslar belirlemişlerdir.

1-Halîfenin belirlenmesinde esas olan seçimdir

2-Halifenin Kureyş'ten olması zorunlu değildir. İlim sahibi ve cesaretli olan her Müslüman -kulağı/burnu kesik bir köle bile olsa- Müslümanların halifesi olabilir.

3- Halife Allah'ın emirlerine tam itaat etmek mecburiyetindedir, aksi halde azledilmesi zorunlu olur.⁶⁶

İslâm Mezhepler Tarihi temel eserlerinde Hâricîlerin ekseriyetinin aşağıdaki hususlarda görüş birliğinde oldukları ifade edilmektedir:

Hakem olayın reddi, hakemlerin ve onların verdiği hükümleri onaylayanların kâfir olarak kabul edilmesi, zalim imama karşı ayaklanmanın gerekliliği, Mü'min insanın takva sahibi olup haramlardan ve şüpheli şeylerden sakınması gerektiği ve imanın amelden bir cüz olup büyük günah işleyenlerin tekfir edilmesi gerektiği konularında Haricî gruplarda ortak bir kanaat vardır.⁶⁷

El-İsfereyânî ise genel kabule muhalif olarak Hâricîlerin sadece iki konuda müttefik olduğunu ifade etmektedir.

Birinci konu: Hz Ali, Hz. Osman Cemel vakasına katılanlar, iki hakem ve bu iki hakemin verdiği kararlara rıza gösteren herkes küfre girmiştir.

İkinci konu: Hz Muhammed Ümmetinden kim günah işlerse o kâfirdir. Ve ebedi olarak cehennemde kalacaktır.⁶⁸

⁶⁶ Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarihi- Ekoller-Problemler*, 34.

⁶⁷ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 70.

⁶⁸ Ebu'l-Muzaffer Tâhir b. Muhammed el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, 1. Bs (Beyrut: Alimü'l-Kütüb, 1983), 45.

Hâricîlerin fikirleri hakkında Mezhepler Tarihi yazarlarının görüşlerini karşılaştırmalı inceleyen araştırmacılar görürler ki, Haricîler Hz Ali, Hz. Osman ve Cemel vakasına katılanları tekfir etmekten başka hiçbir konuda ittifak etmemişlerdir. Diğer meselelerin tamamında Hâricî grupları büyük ihtilaflara düşmüşlerdir⁶⁹ Hâricîler itikadî konularda tevhid ve halk-ı Kur'ân gibi birçok meselede ise Mu'tezile mezhebi ile benzer görüşler ortaya koymuşlardır.⁷⁰

İslâm'ın erken döneminden başlayarak hemen hemen her döneminde ve siyasi meselelerde aşırılıklarıyla öne çıkarak katı bir hareket olarak varlığını sürdüren Hâricîler el-Muhakkimetü'l-ûlâ, Ezârîka, Necedât, Acârîde, Beyhesiyye, İbâdiyyeve gibi değişik isimlerle anılan alt fırkalara ayrılmışlardır.⁷¹ Hemen hepsi tarihte kalan ve mensupları kalmayan bu fırkalardan sadece İbâdiyye⁷² günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁷³ Kuzey Afrika, Cezayir, Tunus ve Umman'da bu fırkaya mensup kimseler halen varlığını sürdürmektedir.⁷⁴

Esasında Hâricîliği salt bir mezhep olarak görmek çok isabetli bir değerlendirme görünmemektedir. Aslında Hâricîliği olaylara, olgulara bakış açısı veya bir zihniyet olarak görmek daha isabetli olur. Ve maalesef bu bakış açısı sadece hariciler ile de sınırlı değildir. Bugün Müslümanlar içinde hemen hemen her ekolün içinde belli oranda bu bakış açısına ve zihniyete sahip bireyler veya gruplar bulunmakta veyahut belli bir güce ulaştıktan sonra kendilerini hakikatin yegâne temsilcisi olarak görebilmektedirler. Kendileri gibi düşünmeyenleri dışlayan, ötekileştiren, tekfir eden ve şiddeti kendilerince meşru bir yöntem olarak gören gruplar/ekoller vardır ve muhtemelen gelecekte de bu düşünceye sahip bireyler veya ekoller var olmaya devam edeceklerdir.

---

⁶⁹ Fattâh, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, 90.

⁷⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 1. Bs (Kahire: Mektebetü Nehdeti'l-Misriyyeti, 1950), 2: 189.

⁷¹ Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 1. Bs (İstnabul: Ensar Neşriyat, 2012), 198; Fattâh, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, 78.

⁷² İbadiyye fırkası ve görüşleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslâm mezhepleri* (İzmir: İzmir İlâhiyât Vakfı yayınları, 2008), 167-184; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 100-107; Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 124-125; Bekir b. Sâid Eûşet, *Dirâsâtün İyyetün fi Usûli'l-İbâhiyyeti*, 3. Baskı (Kahire: Mektebet-ü Vehbe, 1988), 38-95.

⁷³ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 98.

⁷⁴ Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarihi- Ekoller-Problemler*, 35.

1.3.2. İmâmiyye Şia'sı

Hız. Peygamber'in dar-ı bekaya irtihalinden sonra hiç şüphesiz Müslümanları en fazla meşgul eden ve ilk ihtilaflara zemin hazırlayan mesele hilafet/imamet konusudur. Bu konu Hız. Peygamber'in vefatında hemen sonra gündeme gelmiş ve gündemdeki tazeliğini her daim korumuştur. Müslümanlar halifenin seçimi ile ilgili olarak üç ana gruba ayrılmışlardır: halifenin Müslümanların serbest seçimleriyle seçilmesi gerektiğinin savunanlar, Kureyş'li olmak şartıyla seçimle olmasını savunanlar ve son olarak halifenin seçim olmaksızın mutlak surette Kureyşî/Haşimî olması gerektiğini savunanlar şeklinde farklı üç ayrı düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. Bu son düşünceye sahip olan fırkalardan bazıları işi biraz daha ileri götürerek hilafetin Kureyş kabilesinden sadece Ali ve neslinden gelen masum imamların hakkı olduğunu iddia ederek alanı biraz daha daraltmışlardır. Temel olarak bu düşünceye sahip Şia mezhebi bünyesinde bu konuyu farklı tonlarda değerlendiren çok farklı fırkalar teşekkül etmiştir. Bu fırkaların büyük çoğunluğu hilafetin Allah resulü tarafından Hız Ali ve onun neslinden gelenlere tevdi edildiği konusunda ortak bir kanaate sahip olmuşlardır.

Bütün fırkaları ile beraber Şia'yı incelemek çalışmamızın boyutlarını açacağından günümüzde Şia'nın en yaygın fırkası olan İmâmiyye Şia'sını incelemenin uygun olacağını düşündük. Esasında İmâmiyye Şia'sı günümüz İran devletinde en yaygın ve devletin de resmi mezhebi konumunda olduğu için İran Şiiliği olarak da bilinmektedir. Mezhebin en belirgin ve bilinen düşüncesi; Hız. Peygamber'in vefat etmesinden sonra sırasıyla Hız. Ali, onun iki oğlu ve torunlarını Allah'ın emri ve Hız. Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile yegâne meşru imam olarak kabul ederler. Böylece on iki imama inanmayı dinin aslı içinde temel bir rükün olarak görürler.⁷⁵

İmâmiyye Şia'sı farklı sebeplerden dolayı çok çeşitli isimlerle isimlendirilmiştir.⁷⁶ Hız. Peygamber'den sonra on iki imamı meşru halife/imam olarak kabul etmelerinden dolayı *İsnâ Aşeriyye* denilmiştir. İmamlara inanmayı dinin temel bir rükünü olarak gördüklerinden *İmamaiyye*, hem konularda hem de ibâdet ve muamelât ile ilgili meselelerde Câfer es-Sâdık'ın görüşlerini benimsediklerinden dolayı *Câferiyye*; on ikinci imamın halen hayatta olduğuna inanıp gelişini beklemeleri sebebiyle *Ashâbu'l-İntizâr* ve

⁷⁵ Bulut, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 235.

⁷⁶ Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 1. Bs (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1995), 54.

beklenen on ikinci imam için sıklıkla kullandıkları kâim (hayatta olan, var olan) sıfatına nispet edilerek *Kâimiyye* denilmiştir.⁷⁷

İmâmiyye fırkası sadece Hz Ali'nin nas ile tayin edildiği iddiasıyla kalmayıp ilk dönem kaynaklarının hiç birinde yer almayan bir rivayete dayanarak on iki imamın da bizzat Hz. Peygamber tarafından bildirildiğini ileri sürmüşlerdir. Hz Peygamber tarafından bildirildiği ifade edilen on iki imamın isimleri kaynaklarda tek tek sıralanmaktadır. Bu imamların ilki Ali bin Ebi Tâlib (öl. 40/661) tir. Son imam ise, Hasan el-Akerî'nin oğlu Muhammed el-Mehdi (ö. ?)'dir. Son imam 869 yılında doğmuş, babası Hasan el-Askerî'nin vefat etmesinden sonra gizlenmiştir. Şia inancına göre -bunu temel bir inanç esası olarak kabul ederler- son imam halen hayattadır ve kıyametten önce ortaya çıkarak zulümle, haksızlıkla ve kötülükle düzeni bozulmuş olan dünyayı yeniden adalet ve iyilikle düzene sokacaktır.⁷⁸

İmâmiyye'nin kurucu ve teorisyeni sayılabilecek âlim şahsiyet, on iki imam içerisinde altıncı sırada ismini zikredilen Câfer es-Sâdık'tır. (öl. 148/765) Cafer es-Sadık babasından devraldığı ilim mirasını geliştirip mezhebe kurumsal bir kimlik kazandırmıştır.⁷⁹

İmâmiyye fırkasını diğer fırkalardan ayıran en temel ayırıcı özelliği "imamet" konusuna bakışıdır.⁸⁰ İmameti dinin temel rükünleri arasına dâhil etmiş; inanılması gereken dinin temel unsurları arasında kabul etmişlerdir. Hatta İmâmiyye Şia'sının din anlayışının büyük ölçüde imamet konusuna bakışları çerçevesinde şekillendiği söylenebilir.⁸¹ Bu temel anlayış çerçevesinde Fırka mensupları Hz Ali'nin İmametinin nas ve tayinle sabit olduğunu dolayısıyla ondan önceki üç halifenin zahirî halifeler Hz. Ali'nin gerçek halife olduğunu iddia ederler. Aynı şekilde Hz Ali'den sonra onun yerine geçen diğer imamların da masumiyet vasfı taşıdığını kabul ederler.⁸²

---

⁷⁷ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 290; Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 152.

⁷⁸ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 295.

⁷⁹ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 153.

⁸⁰ İmamiyye hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hasan b. Musa Nevbahtî - Sa'd b. Abdullah Kummî, *Fıraku 'ş-Şi'a*, thk. Abdülmünim el-Hâfînî, 1. Bs (Kahire: Darü'r-Reşad, 1992), 105-108.

⁸¹ Metin Bozan, "İmâmiyye Şiası'nın Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi", *Dini Araştırmalar* 9/26 (01 Haziran 2006): 95.

⁸² Metin Bozan, *İmâmiyye Şia'sının Masum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı*, 2. Bs (İstanbul: İsam, 2018), 91.

1.3.3. Mu'tezile

Mu'tezile, Emevî devletinin son dönemindeki itikadî tartışmaların merkezinde yer alan büyük günah işleyenlerin dünya ve ahiretteki durumları, Allah'ın sıfatları gibi konular etrafında başlayan, Abbasi'ler dönemindeki gerçekleştirilen yoğun tercüme faaliyetlerinin de etkisiyle felsefî düşüncelerden beslenerek güçlenen ve Abbasîlerin en parlak döneminde bir süre devletin resmi mezhebi statüsü kazanan dinî-politik yönü ön plana çıkan bir mezheptir.⁸³ Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, İslâm toplumu içerisinde II/VIII. asır başlarında ortaya çıkan, İslâm inanç esaslarını aklî kriterlere göre açıklamaya ve anlamaya çalışan, Hal-i hazırda tabileri olmamakla birlikte, itikadî ekollerin çoğunu düşünsel anlamda etkileyen bir fırkadır.⁸⁴ Şehristânî de Mu'tezile'yi adl ve tevhid ehli, Kaderiyye ve Adliye olarak isimlendirilirler diyerek öne çıkan bazı temel görüşleri üzerinden kısa bir tanım yapmaktadır⁸⁵

İslâm Mezhepler Tarihi ilim dalının Türkiye'deki önemli isimlerinden Ethem Ruhi Fığlalı hoca ise Mu'tezile ekolünü görüşlerini de içine alacak biçimde şu şekilde tarif etmektedir: Hicretin ikinci asrının ilk yarısında Basra'da, Hasan-i Basri'nin (öl. 110/728) öğrencisi kelâmcı Vâsıl bin Atâ'nın (öl. 131/748) büyük günah işleyenin dünya ve ahiretteki durumu ile ilgili ileri sürülen görüşlere dair verdiği cevaplarla kurulmuş, daha sonraları ise, kelâmî konularda akla öncelik veren ya da kısaca "beş esas" olarak nitelendirilen meşhur görüşleriyle İslâm düşünce tarihinde büyük etkiler meydana getirmiş olan büyük ve önemli ekollerden olduğu kabul edilen düşünce okuludur.⁸⁶ Günümüzde her ne kadar tabileri kalmamış olsa bile düşünce olarak bu mezhebe yakın olanlar veya bu mezhebin farklı konulardaki görüşlerini benimseyen/savunan birçok kişi/ilim adamı varlığını sürdürmektedir.

Mu'tezile ismi ilk defa son halife Hz. Ali zamanında kargaşa ve siyasi buhran ortamında hiçbir tarafa katılmayarak tarafsız kalanlar için gündeme gelmiştir. Ancak söz konusu dönemde henüz bir fırka hüviyeti kazandığı söylenemez. Esasında Mu'tezile ismi

⁸³ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 123.

⁸⁴ Öz, *İslâm Mezhepler Tarihi Ve Terimleri Sözlüğü*, 353; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 321.

⁸⁵ Şehristani, *El-Milel ve'n-Nihal*, 1/43.

⁸⁶ Fığlalı, *Günümüz İslâm mezhepleri*, 565.

hicrî ikinci Asrın ilk çeyreğinden itibaren büyük günah işleyen dünya ve ahiretteki durumu, insanın fillerinde özgür olması, tevhit ve toplumsal adalet gibi konularda akli önceleyen süregelen fikirlerden farklı ve özgün görüşler ortaya koyan kimselere verilmeye başlanmıştır.⁸⁷

Mu'tezile mezhebinin ortaya çıktığı bölgelere bakıldığında hicretin II. yılında Basra'da ortaya çıkarak hızlı bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Abbasi hilafeti zamanında hilafet merkezi olan Bağdat da bu mezhebin faaliyet gösterdiği yerlerden biri olmuştur. Aynı dönemde Mu'tezile ekolü devletin resmi mezhebi olarak en parlak dönemini yaşamıştır.⁸⁸ Mu'tezilî fikirlerin arka planında bu fikirlerin oluşmasına zemin hazırlayan temel faktörlere bakıldığında, Müslüman toplumun içinden geçtiği problemlere çözüm arayışları, İslâm dinîni diğer din ve farklı kültürlerle karşı savunma refleksi ve Abbasiler döneminde gerçekleştirilen yoğun tercüme faaliyetleri sonucunda felsefeye yönelik ortaya çıkan ilginin etkili olduğunu görülmektedir.⁸⁹

Sonuç olarak itikadî ve politik bir düşünce okulu olan Mu'tezile mezhebi şöyle tanımlanabilir. Mu'tezile tevhid, adl, el va'd ve'l-vaîd, el-menziletü beyne'l-menzileteyn ve emr-i bi'l ma'ruf nehyi ani'l-münker olarak bilinen beş temel esasın⁹⁰ hepsini veya bir kısmını kabul eden ve itikadî/siyasi konulara akli ölçüleri kıstas alarak kelâmî-felsefî çözümler ileri süren şahıs veya toplulukların ortak adıdır. Bu ekolün en azından hicri ikinci ve üçüncü asırlar boyunca İslâm düşünce tarihinde büyük bir etkisi olmuştur. Ayrıca daha sonra ortaya çıkacak olan sünnî kelâmının temellerinin atılmasında büyük hizmetleri olmuştur.⁹¹

1.3.4. Eş'arîlik

Eş'arîlik, İslâm düşünce tarihinde 4/10. ve 5/11 yüzyıllarında Büyük Kelâm âlimi Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (öl. 324/935-36) düşünceleri çerçevesinde oluşmuş kelâmî bir düşünce ekolüdür. Bu ekole kurucusu Eş'arî'ye nispet edilerek Eş'arîlik denilmiştir.

---

⁸⁷ Mu'tezile'nin ilk çıkışı ile ilgili ortaya atılan farklı görüşlerle/teorilerle ilgili daha geniş bilgi için bakınız .Fattâh, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, 96-97.

⁸⁸ Osman Aydın, *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi* (İstanbul: Endülüs, 2018), 12.

⁸⁹ Halil İbrahim Bulut, ed., *Mezheplere göre klasik kaynaklar ve özellikleri*, 1. Bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 35.

⁹⁰ Beş temel esas hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmed Esed Abadi Kadı Abdülcebbar, *Usul-u Hamse*, thk. Faysal Bedir Avn, 1. Bs (Küveyt: Câmiatü Küveyt, 1998), 69-71.

⁹¹ Fattâh, *İslâm'da İtikadî Mezhepler Ve Akaid Esasları*, 95.

Eş'arîlik, İslâm dünyasında Selef veya Ehl-i Hadis olarak ifade edilen grupların nassı merkeze alan ve her konuda yeterli bir ölçü olarak kabul eden bakış açısının hâkimiyeti döneminden sonra kurulmuş ve bunun neticesinde Ehl-i Sünnet içinde önemli bir çığır açarak mütekellem/kelâmcı düşünce tarzının kurulmasına çok önemli katkıları olmuştur.⁹²

Eş'arî 260/873 yılında günümüzde Irak sınırları içerisinde yer alan Basra'da doğmuş, 324/936 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. 40 yaşlarına kadar Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Ebû Ali el-Cübbâî'nin (öl. 321/933) gözde öğrencisi olan Eş'arî 300/912'den bir veya iki sen önce görmüş olduğu bir rüyadan etkilenerek Mu'tezilî görüşleri terk ederek Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü yaptığı Ehl-i Hadis zümresine katılmıştır.⁹³ Eş'arî'nin Mu'tezile'nin özellikle Kur'ân'ın mahlûk olduğu; insanın kendi eylemlerinin hâlık olduğu ve Allah'ın ahirette görülemeyeceği şeklindeki fikirlerine karşı çıktığı için Mu'tezilî görüşleri terk etmiştir.⁹⁴ Daha sonra Mu'tezile'nin ortaya koyduğu usulden yararlanarak aklî deliller ile Ehl-i Sünnet çizgisi dışında kalan fırkalarla şiddetli bir ilmî mücadeleye girmiştir. Ortaya koyduğu görüşler kısa zamanda İslâm dünyasında kabul görmüştür. Özellikle Irak, Suriye, Mısır ve Mağrib'de çok ciddi taraftar bulmuştur.⁹⁵

Ehl-i sünnet düşüncesini sistemleştiren büyük âlimler üzerinde de derin izler bırakan Eş'arî, bir yandan uzun yıllar mensubu olduğu Mu'tezilî düşünce sitemine çok esaslı eleştiriler yöneltmiş, öte yandan Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra görüşlerini benimsediği Selefiyye veya Ashabu'l-Hadis'in sahiplendiği fikirlerin akılcı temellerini bulmaya ve rasyonel bir zemine oturtmaya çalışmıştır.⁹⁶

Bu amaçla da çok sayıda eser telif etmiştir. Kaynaklarda belirtilen sayı itibarıyla 106'ya ulaşan kabarcık bir liste oluşturulsa da günümüze ulaşan eserlerinin sayısı beş-altıyı geçmemektedir.⁹⁷ Çok sayıda eser veren Eş'arî'nin bu eserlerden bir kısmını

⁹² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 474.

⁹³ Eş'arî'nin ehl-i hadise geçişi ile ilgili başka sepeler de ileri sürülmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 2. Bs (Ankara: Otto, 2016), 162; Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11: 447.]

⁹⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 182.

⁹⁵ Fıçlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 136.

⁹⁶ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 261.

⁹⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 477.

Mu'tezilî düşünceye mensupken yazdığı muhakkaktır ki, o eserlerden hiç biri elimize ulaşmamıştır. Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra yazdığı ve Mu'tezilî düşünceleri reddettiği reddiye tarzı eserlerinden de ancak birkaç küçük risale günümüze kadar ulaşmıştır.⁹⁸ Eş'arî'nin günümüze kadar ulaşan eserleri ise şunlardır: Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, el-İbâne 'An Usulî'd-Diyâne, el-Luma' fi'r-Reeddi 'Ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida', Risâle fi İstihsâni'l-Havd fi'l-Kelâm, Risâletü'l-İmân⁹⁹

Eş'arî'nin akli ve nakli delilleri uyum içerisinde kullanarak inanç esaslarını ispat etmede takip ettiği yöntem kısaca şöyle tarif edilebilir: Eş'arî konuları aklî ve naklî delilleri birlikte kullanarak ispatlar. Ceza ve sevap gibi konuları ise, Kur'ân ve sahih hadislere zıt düşmeyecek biçimde açıklar. Bununla beraber o, nasları te'vil etmek veya onların zahirine hükmetmek için, akli kendine hakem edinmez. Tam tersine akıl melekesini nasların açık anlamlarını pekiştiren bir unsur olarak değerlendirir ve bu amaç doğrultusunda kullanır.¹⁰⁰

Eş'arî'nin zikredilen çerçevede ortaya koyduğu görüşleri, temelde Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye dayanmakla beraber, sistematik hale gelip kurumsal bir kimlik kazanması, kendisinden sonra gelen nesillere aktarılması sonraki dönemlere tekabül etmektedir. Eş'arî kelamının/düşüncesinin sistemli bir hale gelerek kurumsallaşması Eş'arî başta olmak üzere Bakillânî, (öl. 403/1013) İbni Füreğ, (öl. 406/1015) İbni Tumert, (öl. 524/1130) Seyyid Şerif el-Cürcanî, (öl. 816/1413) Adududdîn el-Îcî, (öl. 756/1355) İmâmü'l- Haremeyn Cuveynî, (ö. 478/1085) Gazâlî (öl. 505/1111) ve Fahrüddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) önemli katkıları olmuştur.¹⁰¹ Eş'arîliğin Allah'ın birliği (tevhid), insan filleri ve kesb, nübüvvet, iman ve amel ilişkisi, imamet ve siyaset ilişkisi ve diğer inanç esasları ile ilgili konulardaki temel görüşlerini adı geçen müelliflerin te'lif ettikleri eserler vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmışlardır.¹⁰²

⁹⁸ Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarihi- Ekoller-Problemler*, 58.

⁹⁹ Eş'arî'nin eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarihi- Ekoller-Problemler*, 59; Bulut, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 270; Bulut, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar Ve Özellikleri*, 323-327; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 477-478; Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 263-266.

¹⁰⁰ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, 3. Baskı (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 86.

¹⁰¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 185.

¹⁰² Bulut, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar Ve Özellikleri*, 323-333.

Günümüzde Fıkıhta Şafîî ve Mâlikî mezhebine mensup olanlar ile Hanbelî mezhebine bağlı az sayıdaki insan itikadî meselelerde Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'yi imam olarak kabul etmektedirler.¹⁰³

1.3.5. Mâtürîdîlik

İslâm Düşünce tarihinde IV/X ve V/XI yüzyıllarda İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) fikirleri doğrultusunda şekillenmiş olan bir düşünce ekolüdür. Mezhebe kurucusunun adından dolayı Mâtürîdîlik denilmiştir.¹⁰⁴ Akıl taraftarlığının Ebu Hanife'den (150/767) sonraki önemli temsilcilerinden olan İmam-ı Mâtürîdî Ebu Hanife'nin itikadî konulardaki düşüncelerini geliştirerek köklü bir kelâm ekolünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türkistan coğrafyasında kurulan bu kelâmî ekol İslâm inanç esaslarının ispatı ve İslâm inanç esaslarına yöneltilen eleştirilerin bertaraf edilmesi için akli ve vahyi tam bir uyum içinde, dengeli bir biçimde kullanan Mâverâünnehir coğrafyasında yetişmiş kelâm âlimleri tarafından sistemleştirildi. İtikadî yönü ön plana çıkan Mâtürîdîlik ekolu, fikhî bir mezhep olan Hanefîlikle birlikte Türk toplumları arasında ciddi taraftar bulmuş ve günümüze kadar da aynı şekilde varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁵

Büyük kelâm âliminin hayatı hakkında maalesef çok fazla malumata sahip değiliz.¹⁰⁶ Devrin tarihçileri ondan çok fazla bahsetmemişlerdir. Bu durumu Muhammed et-Tancî (1918-1974) şöyle açıklamaktadır: Eski İslâm âlimleri, kişiler hakkında bilgi veren bibliyografya eserlerinde İmam-ı Mâtürîdî hakkında yeterli bilgi yer almamasından şikâyet etmişlerdir. Çağdaş araştırmacılar da muhtemelen bunun Ehlî Sünnet kelâm ilmi üzerinde Mâtürîdî'nin kuvvetli etkisini gizlemeden kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Saklama gerekçesi olarak da çağdaşı ve meslektaşı Ebu'l Hasan el-Eş'arî'yi Sünnî inanç esaslarını savunmaya ve Ehl-i Sünnet'e muhalif taşkın fırkalar ile mücadeleye koyulmuş yegâne büyük İslâm büyüğü olarak gösterme isteğinin sebep olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁰⁷

¹⁰³ Fıglalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 138.

¹⁰⁴ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 188; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 317; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 420.

¹⁰⁵ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 361.

¹⁰⁶ Mâtürîdî ve akidevi görüşleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Belkasım Gayalî, *Ebu Mansur el-Mâtürîdî Hayatühü ve Araühü'l- Akîdiyyetü*, 1. Bs (Tunus: Darü't-Türkî, 1989).

¹⁰⁷ Muhammed b. Tavî et-Tancî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, ed. Sönmez Kutlu, 1.Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 356.

Elimizde bulunan mevcut kaynaklardan elde edilen bilgilerden İmam-ı Mâtürîdî yaklaşık olarak 238/862 yıllarında Semerkant'a bağlı Matürîd kasabasında dünyaya gözlerini açmış, 333/944 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir. İmam-ı Mâtürîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd kenarında bulunan "Ensârî" nisbesine dayanılarak Arap olduğunu iddia edenler olduğu gibi farsa Fars/İran asıllı olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ama genel kanaat Türk asıllı olduğu yönündedir.¹⁰⁸ Mâtürîdî'nin yetiştiği çevre ilim tahsiline uygun bir ortamdı, Samanoğulları'nın Mâverâünnehir'de hüküm sürdükleri dönemde onların dinî ilimlere olan hizmet ve katkılarından önemli ölçüde istifade etmiştir. Farklı hocalardan hem aklî hem de naklî ilimleri tahsil eden Mâtürîdî, Yaşadığı dönemde Mâverâünnehir bölgesinde mezhepler arasında meydana gelen ilmî tartışmalara katılmış, birçok farklı ortamda münazaralar gerçekleştirmiştir. Bu sebeple Basra'ya da gitmiştir.¹⁰⁹

Mâtürîdî, Nişabur kadısı Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî, (öl. 250/864 ?) Nusayr b. Yahyâ el-Belhî, (öl. 268/888) Ebu Bekir Ahmed b. İshâk el-Cüzcânî, (III. asrın ortalarında) Ebu Nasr el-İyâdî (öl. 277/890 ?) ve Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (öl. 248/862) gibi dönemin en tanınan âlimlerinden Tefsir, Hadis, Usûl, Kelâm gibi temel İslâmî ilimleri tahsil etmiştir. Aklî ve naklî ilimlerde derinlemesine öğrenim görmüş, ilimlerin temel ilke ve inceliklerine hâkim olmuş olan Mâtürîdî, eser telifinin yanında öğrenci yetiştirmekten geri durmamıştır. Mâtürîdî'nin, Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfeğnî, (ö. 345/956) Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (ö. 482/1089) ve Ebu Ahmed el-İyâdî gibi çok sayıda âlim ve şahsiyetlerin yetişmesinde büyük katkısı olmuştur.¹¹⁰

Mâtürîdî bir kısmı günümüze ulaşmış bir kısmı ulaşmamış birçok farklı alanda pek çok eser yazmıştır. Kelâm ve İslâm Mezhepler Tarihi ilgili ilgili yazmış olduğu Kitabu't-Tevhîd, Kitabu'l-Makâlât, Kitabu'l-Usûl veya Kitabu'l-Usûli'd-Dîn, er-Red ale'l-Kerâmita, Reddu'l-Usuli'l-Hamse li Ebî Muhammed el-Bahilî, Reddü Evâil'l-Edille li'l-Ka'bî, Reddü Tehzîb'l-Cedel li'l-Ka'bî, veya Reddü Vaîdi'l-Füssak li'l-Ka'bî, Reddü Kitabi'l-İmâme li ba'di'r-Revâfız, Beyanü Vehmi'l Mu'tezileveya Beyanü Evhâmi'l-Mu'tezile isimli eserleri yanında Kitabu'l-Cedel ve Meâhizü'sşerâi' ve hepsinden daha

¹⁰⁸ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 317.

¹⁰⁹ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 283; Gölcük - Toprak, *Kelâm Tarihi- Ekoller-Problemler*, 54.

¹¹⁰ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 283; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 422.

fazla kendisine asıl şöhretini sağlayan geniş hacimli Kur'ân tefsiri Te'vilâtü'l-Kur'ân veya Te'vilâü Ehli's-Sünne'dir.¹¹¹

Sonuç olarak Mâtürîdî tıpkı çağdaşı ve meslektaşı el-Eş'arî gibi, nas ve akli uzlaştırma yoluna giderek akli ve nakli uyum içerisinde kullanmayı bilmiştir. Bu bağlamda sözü geçen kelâm yöntemini kullanarak kendine has bilgi kuramı¹¹² geliştirmiş, inanç esasları içerisinde yer alan tevhid, nübüvvet, iman-amel ilişkisi, insanın filleri din ve şeriat ve siyaset konularındaki¹¹³ fikirlerini belli bir sistem dâhilinde ortaya koymuştur. Böylece kendi adına nispet edilen Mâtürîdiyye mezhebi teşekkül etmiştir. Mâtürîdî çağdaşı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî gibi, nas ile akli uzlaştırırken Eş'arî'den farklı olarak akla daha fazla vurgu yapmış ve ondan daha fazla akla alan açmıştır. Buna göre Eş'arî'lerin, Selefilik, fıkıh ve hadis âlimleri ile Mu'tezile arasında orta bir yol tutarken; Mâtürîdî'lerin Eş'arî'ler ile Mu'tezile arasında bir yol izlediklerini söyleyebiliriz.¹¹⁴

1.3.6. Selefilik

Lügatte “geçmişte kalmak, geçmek, önce gelmek” anlamındaki selef (sülûf) kelimesinden gelen selefiyye “geçmiş insanlar, soy, fazilet ve ilim bakımından daha önce gelip geçenler” demektir.¹¹⁵ Selef, terim anlamı itibariyle ilim ve fazilet bakımından Müslümanların önderleri kabul edilen ashap ve tâbiîn için kullanılır. “Sahâbe ve tâbiîn mezhebinde bulunan fakih ve muhaddislerin yolu” şeklinde de tanımlanan Selefiyye bazı kaynaklarda “Ehl-i sünnet-i hâssa” olarak da anılmaktadır. Bu ekole mensup olanlar kendilerini, “Ehlü'l-Hadîs ve's-Sünne, Ehlü's-Sünne, Ehlü'l-Hak” gibi kendi üstünlüklerini ön plana çıkaran terkiplerle ifade ederken, muhalifleri ise tam tersine onları yeren Eseriyye, Haşviyye, bazan da Müşebbihe gibi isimlerle nitelendirmişlerdir.¹¹⁶ Bu gibi isim ve lakaplarla zikredilen Selefilik ile İslâm dinînin Kur'ân-ı Kerim, sahih sünnet,

¹¹¹ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 318.

¹¹² Muḥammad b. Muḥammad Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, 3. Bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 9-17.

¹¹³ Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin kelâmî görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kubat, *İslam Mezhepler Tarihi*, 285-290; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 320-326; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 430-446; Fıçlalı, *Günümüz İslâm mezhepleri*, 141-146; Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 193-200; Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, 90.

¹¹⁴ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 292.

¹¹⁵ İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 9/158.

¹¹⁶ M. Said Özervarlı, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42 c., 399-402, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

sahabe ve tabiîn fikirlerinden istifade ederek anlaşılmasını; zaruri haller olmadıkça kişisel görüş ve delillilere başvurulmamasını benimseyenler kastedilmektedir.¹¹⁷

Başlangıçta erken dönem İslâm toplumunun dinî anlama ve açıklama şeklini vurgulamak için kullanılan Selef veya Selefiyye kavramı, sonraki dönemlerde Gazali ve özellikle de İbni Teymiye (ö. 622/1225) tarafından bu bilinen anlamına ilave olarak daha çok ilk dönem İslâm dünyasında Ashabu'l-Hadis/Ehlü'l-Hadis olarak meşhur olan grubun inanç esasları ile ilgili konulara ilişkin yöntemini ifade etmek için kullanılır olmuştur.¹¹⁸

Dinî anlama ve açıklama konusunda Selefi düşünceye sahip olanlar Allah'ın sıfatları ve diğer inanç esasları ile ilgili meselelerde tafsilata girişmemekte, nasların zahiri anlamını olduğu gibi kabul ederek müteşâbih olan nasları ve anlaşılması zor meseleleri çözmek için aklın hakemliğine veya te'vile alan açmamaktadırlar. Allah'ın arşı, eli, gelmesi, inmesi ve benzeri müteşâbih ayetlerin anlamı hakkında herhangi bir fikir yürütülmemesi gerektiğini ileri sürmektedirler.¹¹⁹ Selefi anlayış ve anlama biçimi sorgulamadan teslim olmayı ve naslarda bildirilenleri sorgusuz sualsiz kabul etmeyi savunur. Bu inanç tarzında bilginin yöntemi, bilginin kaynakları ya da bilgi edinme yollarına dair hiçbir atıfta bulunulmaz. Bu düşünce tarzında bütün sistem tek bir temel üzerine oturmuştur. Bu da nasların ifade ettiği zahiri ve ilk anlamıdır.¹²⁰ Başka bir unsura yer verilmez. Herhangi bir te'vil ve kişisel görüşle müsaade edilmez.

Selefi düşünce, bu dinî anlama biçimi ve tavrıyla mutlak hakikati temsil ettiğini iddia etmekte, değişime ve gelişmeye karşı direnci ve “sertleşmeyi” katı bir düşünce biçimini öngörmektedir. Ortaya çıkan yeni bir problemin çözümünü sadece geçmişe referansta araması sebebiyle bu zihniyetin, “gerilemeci din söylemi” şeklinde de ifade edilebilir.¹²¹

Selefi âlimler görüşlerini şekillendirirken te'vilden, kişisel yorumlardan ve akılcı çıkarımlardan titizlikle sakınmışlar, nasların zahiri, ilk akla gelen manalarını olduğu gibi kabul edip muhtevalarını Allah'a havale etmişlerdir. Selefiyye'nin usul ve bakış açısını

---

¹¹⁷ Bulut, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 230.

¹¹⁸ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 229.

¹¹⁹ Fığlalı, *Günümüz İslâm mezhepleri*, 131.

¹²⁰ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 230.

¹²¹ Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslâmî Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, 6. Bs (İstanbul: Kitap yayınevi, 2017), 243.

ortaya koyması açısından yedi temel esas olarak kabul ettikleri bu temel prensipler büyük önem arz etmektedir. Gazali, sahabe ve tabiîn mezhebi diye ifade ettiği selef zihniyetinin bazı usul ve temel prensipleri yedi esasa çıkarmaktadır.¹²² Bu temel ilkelere bütün görüşlerinde riayet eden Selefiyye'nin görüşlerini kısaca şöyle özetlenebilir.

Takdis: Allah'ı yüceliğine uygun olmayan her şeyden ve cismâniyetten tenzih etmek.

Tasdik: Kur'ân-Kerim ve hadis-i şeriflerde Allah'ın isim ve sıfatları hakkında nasıl ifadeler kullanılmış ise o sıfatları herhangi bir yorum ve te'vil yapmadan olduğu gibi kabul etmek; başka bir ifadeyle Allah'ı bizzat kendisinin ve peygamberinin anlattığı gibi kabul edip tasdik etmek.

Aczini itiraf etmek: Müteşâbih ayet ve hadislerde geçen anlaşılması güç olan ifadeler konusunda te'vil ve yorum yapmadan bunların maksadını Allah'a bırakmak, ayrıca bu müteşâbih ifadelerin bilinemeyeceği konusundaki aczini itiraf etmek.

Sükût (susmak): Hiçbir surette müteşâbih ayet ve hadislerin anlamını sormamak, onlarla meşgul olmamak, cahilin bunları gündemine alıp sormaması, âlimin de bu sorulara cevap vermemesidir.

İmsak (uzak tutma): Müteşâbih ifadeler üzerine yorum ve te'vilden uzak durmak.

Keff: Müteşâbih olan konularla zihnen ve kalben dahi meşgul olmamak.

Ma'rifet ehline teslim: Hz Peygamber, sahabe ve Allah'ın bildirdiği kimseler dışında başka kimselerin belirtilen konuları bilemeyeceğini kabullenmek, kendi alanında uzmanlaşmış âlimlerin bu konularla ilgili söylediklerini yeterli görüp kabul etmek.

Bu yedi ilkedен anlaşılacağı üzere Selefiyye ekolu inanç konularında teşbih, tescim ve ta'tile sapmadan ayetlerde geçen ifadeleri aynen kabul ederek herhangi bir te'vil ve akli yorumda bulunmazlar. Her ne kadar bu tutum avamını imanını/inancını koruma gayretine matuf olsa da akli istidlali, düşünmeyi ve tefekkürü teşvik eden ayetler ve hadisler dikkate alındığında ilim sahiplerini tatmin etmekten ve ikna etmekten uzaktır.

---

¹²² Ebu Hamîd Muhammed el-Gazalî, İlcâmü'l-Avam An İlmi'l-Kelâm, thk. Ziyeddin el-Kudsi, trc. Ahmet Mak, 1. Bs (İstanbul: Hak Yayınları, 2018), 32.

Ayrıca farklı dil ve kültürlerle mücadelede, bilhassa felsefi tartışmalarda selef metodunun yetersiz kalacağı aşikârdır.¹²³

---

¹²³ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 413; Bulut, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 239.

II. BÖLÜM

DİN VE TOPLUM

2.1. Sosyolojik Açıdan Din

Sosyal hayatın en eski ve en tipik görünümünden biri olan dinden ne anlaşıldığını açıklamakta fayda vardır. Diyebiliriz ki din insanlığın varoluşuyla yaşıttır. Yeryüzüne gönderilen İlk insan Hz. Âdem(a.s) aynı zamanda Allah tarafından gönderilen bir peygamberdir. Yani dinin temsilcisidir. Dolayısıyla her insanın herhangi bir dine tabi olsun ya da olmasın mutlaka zihninde belli bir din algısı vardır. Bu din algısı çerçevesinde dinle ilgili kendisini bağlayan bir anlayışı/yaklaşımı vardır. Kişisel düzeydeki bu din algıları ve buna bağlı din anlayışlarının birbiriyle uzlaştırılması güç pek çok farklı tanımla da beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda din ile ilgili tarif, anlama ve tanımlama çabaları sadece teoloji ile sınırlı kalmamış antropoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin temel ilgi alanlarından biri olmuştur. Böylece din biryandan belirli eylem, inanç ve değer sistemi üzerinden tanımlanırken öbür yandan birçok farklı ve ilgi ve yönelimlere sahip bilim dallarının konuları içerisinde tartışılmış ve tarif edilmiştir.¹²⁴

Öte yandan din olgusuna bütün peygamberlerin anlatısında yer alan ortak çizgi olarak değerlendirildiğinde, içinde yaşadığımız fizik dünyanın tanrısal/metafizik boyutunu açıklayan ve adeta insan hayatında mutlak değişmez olanı temsil eden bir fonksiyonu vardır. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'le başlayan, ulu'l-azm peygamberler olarak nitelendirilen Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ile devam eden ve Hz. Muhammed'le son bulan ilâhî mesajın temelinde varlığın ilahi hikmet ve yaratılış açısından tanıtımı ve hayatın nihai anlamlılığına çağrı vardır. Bununla birlikte dinin diğer temel bir fonksiyonu, insanlığın yaratılışı ile birlikte var olan ve akl-ı selimle sahip olduğu aslî duruşa katkı sağlayan, imtihan ile test eden ve bu aslî duruşu sağlam temellere dayandıran, koruyan bir işlev de görmektedir.¹²⁵

Günümüze geldiğimizde, bugün dünyada yaklaşık olarak 3000 din, 6000 civarında mezhep ve 12000 tarikat olduğu varsayılmaktadır.¹²⁶ Dinler ve dinlerin farklı anlayış biçimleri olan mezhep ve tarikatların sayısal bakımdan bu denli çok olmaları, dinler

¹²⁴ Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisi*, 2.Baskı (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 15.

¹²⁵ Bardakoğlu, *İslâm Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, 88.

¹²⁶ Dinler ve dinlerin beşeri oluşumları olan mezheplerin mevcut durumları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ahmed Abdullah el-Masdûsî, *Yaşayan Dünya Dinleri*, trc. Mesud Sadak (İstanbul, 1961), 337-342.

hakkında ortak bir kanaat oluşturmayı veya bütün dinleri kapsayacak ortak bir tarif oluşturmayı çok zor hale getirmektedir. Yapılmış olan tanımlar ise elde bulunan bir veya birkaç din veya bir dinin diğerlerine göre daha yaygın olan bir anlayış biçimi üzerinden yapılan değerlendirmelerle sınırlı kalmaktadır.

Dünyanın her coğrafyasında insanın varoluşuyla yaşıt bir olgu olan, her daim varlığını sürdüren ve her yaşanan durumda/hadisede varlığını hissettiren bütün olaylarda nerdeyse başrolde yer alan dinî tanımlarken, dinin toplumda üstlendiği rolleri ve dinin işlevleri üzerinde dururken mutlaka bu çeşitliliği ve bu sayısal çokluğu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İster bireylerden ister toplumsal kabul ve eğilimlerden hareket edelim her durumda ve herkes tarafından kabul edilen veya her din için geçerli olacak ortak tek bir din tanımında buluşmak, birleşmek bir hayli zor görünmektedir.

İlk bakışta toplum hayatında son derece önemli bir işleve sahip olan ve herkesin bir şekilde hayatında yer alan dinin kolay tarif edilebileceği ve dolayısıyla herkesin tabii olduğu dinî tarif edebileceği zannedilir. Oysa işin içine biraz girildiğinde meselenin pek zannedildiği gibi olmadığı görülür. Bunun sebebi, dinin yukarıda vermeye çalıştığımız kendine özel bir yapısının olması yanında sayısal olarak dinlerin çokluğu, evrenselliği, çeşitli şekillerde tezahür etmesi, heterojenliği ve çoğu zaman da bu ifade edilen özelliklerinin bir bütün olarak görülmeyişinden kaynaklanmaktadır.¹²⁷

Her ne kadar herkesin kabul edeceği ortak bir tanım tarif yapmak zor ise de belli ortak noktalar çerçevesinde yapılmış tariflerden, tanımlardan hareketle dinler hakkında belli bir yaklaşıma bir bakış açısına sahip olmak da mümkündür.

Dinler tarihi ile meşgul olan bilim insanları dinleri farklı şekillerde sınıflandırma ve gruplandırma yoluna gitmişlerdir.¹²⁸ Bazı batılı bilginler dinleri “kurucusu olan dinler” ve “geleneksel dinler” diye sınıflandırırken, kimi bilim insanları da “milli dinler” ve “evrensel dinler” diye gruplandırmışlardır.¹²⁹ İslâm bilginleri ise dinleri tevhid inancı diye ifade edebileceğimiz tek tanrı inancına ve peygamber vasıtasıyla vahye dayanan semavi dinler ile semavi dinler dışında kalan insanlar tarafından oluşturulmuş olan insan ürünü dinler şeklinde sınıflandırmışlardır. Ortaya konulan bu temel ölçü neticesinde Musevilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet dinleri vahye dayanan semavi dinler arasında yer

¹²⁷ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 1. Bs (İstanbul: İnsan, 2003), 53.

¹²⁸ Dinler ile ilgili yapılan farklı sınıflandırmalar için daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Aydın, *Din Fenomeni* (Konya: Tekin Kitabevi, 1993), 30-31.

¹²⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 3. Bs (Isparta: Y.y., 2000), 16.

alırken Totemizm, Budizm Brahmanizm gibi insan merkezli insan ürünü olan inanış ve oluşumlar beşeri dinler arasında yer almakta ve kabul edilmektedir.¹³⁰

2.2. Din Kavramı

Etimolojik ve semantik olarak Arapça 'da "din" kelimesinin دین "de-ye-ne" veya دان "dâne" kökünden geldiği ve genellikle üç farklı köklü dil kaynağından kaynaklı olarak farklı anlamlara geldiği görülmektedir.

- a) Din kelimesi, Arapça 'da, d-y-n fiil kökünden gelmekte olup borçlu olma; üstün gelme; idare teme, itaat altına alma, otorite sahibi olma, yönetme, hâkimiyet kurma, zora başvurma, baş eğdirmek veya buyruk altına almak amacıyla güç kullanma, itaat, kulluk, kölelik, birinin buyruğuna girme, inanma, köleleştirme, adet edinme, şeriat, kanun, millet, izlenen örnek; usul, adet, hâl, tutulan yol, huy, yargı sorgu, ceza ve mükâfat, gibi çok geniş yelpazede farklı anlamlara gelmekte ve kullanılmaktadır.¹³¹ Aynı şekilde "peygamber kavminin dininde idi" hadis-i şerifinde din, sözlük anlamına uygun biçimde usul ve adet anlamında kullanılmıştır.¹³² Batı'da din kavramı yerine kullanılan *religion* kelimesi de Arapça anlamına çok benzer bir biçimde aynı vurgu ve içeriğe sahiptir.¹³³
- b) Aramî-İbranî dillerinde ise din, "idare etmek, ceza, yargı, mülk, hükmetmek, hesap, muhasebe ve mükâfat"¹³⁴ anlamlarında kullanılmaktadır. Bu dillerdeki anlama uygun bir şekilde Kur'ân-ı Kerim'de Fatıha süresinde "Din gününün sahibi"¹³⁵ ayetinde yer alan "din" kelimesini müfessirlerin ekseriyeti ceza ve mükâfat anlamında yorumlamışlardır.¹³⁶
- c) Farsça'da ise, Zend-Avesta'daki "Dâena" sözünden geldiği ileri sürülen din kelimesi, "inanmak, din ve mezhep edinmek, âdet edinmek," anlamlarına gelmektedir.¹³⁷ Bu anlama göre din, "kişinin tabi olduğu ve uyduğu hem teorik

¹³⁰ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, 16.

¹³¹ Okumus, *Toplumsal Değişme ve Din*, 54.

¹³² İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 13/169.

¹³³ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, 16.

¹³⁴ Mehmet Toplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi* (Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966), 11.

¹³⁵ el-Fâtıha, 1/4

¹³⁶ Ünver Günay, *Din sosyolojisi*, 1. Bs (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 192.

¹³⁷ Toplamacıoğlu, *Dinler Tarihi*, 12.

boyutu hem de pratik/amelî tarafları olan yoldur” ki bu anlam bu gün din denilince ilk akla gelen manaya da uygun düşmektedir.

- d) Allah’ın kullarını doğru yola hidayet etmesi için gönderdiği son mesajı olan Kur’ân-ı Kerim’i incelediğimizde din kelimesi ve türevleri farklı ayetlerde 92 defa geçmektedir. Ayrıca üç ayette de¹³⁸ din kelimesinin farklı türevleri yer almaktadır. Söz konusu âyetlerde din kelimesinin şu anlamlarda kullanılmaktadır: yönetme-yönetilme, millet, itaat, hesap, hüküm, tapınma, Zül, tevhid, ceza, İslâm, şariat, hudûd, âdet.¹³⁹ Ayrıca Arap dilindeki “din” kelimesinin kullanım alanlarıyla Kur’ân’daki “din” kavramının kullanım alanlarının birbiriyle uyumlu olduğu da göze çarpmaktadır. Örneğin; Kâfirûn 6, Zümer 11, Yunus 104, Al-î İmran 19,73, Mâide 3, Bakara 112 ayetlerinde din kelimesi taat, itaat, teslimiyet, ibadet, millet, hüküm, kanun, sayı ve tevhit gibi farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.¹⁴⁰ Her ne kadar din kelimesi Kutsal kitabımızda her hangi bir din anlamında kullanıldıysa esasında din kelimesi ile kastedilen Allah katında en son din olan İslâm kastedilmektedir. Allah katında din İslâm’dır¹⁴¹ Ayeti de buna işaret etmektedir.

Ayrıca Kur’an’da “din” kelimesi ile iki yönlü bir anlamın kastedildiği anlaşılmaktadır. Din kelimesi Allah’a nispet edildiğinde hükümlanlık, itaate zorlama, hesap sorma, karşılık verme anlamlarını ifade etmekte iken; insana nispet edildiğinde teslimiyet, itaat ve boyun eğme manaları kastedilmektedir. Bu çift yönlü ilişkiyi sağlayan unsurlar ise ilâhî kanunlardır. Çünkü bütün kâinatın ve insanların yaratıcısı olan Allah, kanunları vaz ederek insanların bu kanunlara uymalarını emretmekte, insanlar da bu ilâhî kanunlara itaat ederek uyum sağlamakta¹⁴² veya tersi bir tavır ortaya koyarak bu kanunlara karşı bir direnç göstererek uyumsuz bir duruş ortaya koyabilmektedirler.

¹³⁸ et-Tevbe 9/29; es-Sâffât 37/53; el-Vâkıa 56/86)

¹³⁹ Günay Tümer, “Din (Genel Olarak Din)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 345.

¹⁴⁰ Karagöz v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 122.

¹⁴¹ Al-î-İmran, 2/19

¹⁴² Mazhar Dünder, “Kur’ân’da Din Adamlarına Yapılan Eleştiriler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49 (30 Eylül 2020): 496.

2.3. Din Tarifleri

Dinî ne olduğu, mahiyetinin ne olduğunu açık-seçik ortaya koymanın önünde çok ciddi zorlukların olduğunu, ortak bir din tanımı yapmanın çok zor olduğunu bir önceki bölümde ifade etmiştik. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, bir değil birçok din vardır semavi dinlerin yanında beşer ürünü olan, insanların oluşturduğu beşeri dinler vardır. İş böyle olunca bütün din mensuplarınca benimsenecek eskilerin tabiriyle “efradını cami ağyarını mani” herkesin kabul edeceği ortak bir tarif yapmak pek de mümkün görünmemektedir. Din diye ifade ettiğimiz olgu bir Budist ile bir Yahudi’nin zihninde aynı çağrışımı yapmadığı gibi benzer birçok ortak noktaları olan Hıristiyan ve Müslümanların da dinden anladıkları şey veya yükledikleri anlam aynı olmayacaktır. Örneğin bir Müslüman’ın zihninde hayatını her alanına dokunan, müdahale eden bir din anlayışı varken bir Hıristiyan’ın zihninde din hayatın sadece belli bazı bölümleri ile sınırlandırılmıştır.¹⁴³

Çağdaş batılı ilim adamları da din ile ilgilenmişler ve kendi anlayışlarına ve din ile ilişki biçimlerine göre birbirinden farklı din tarifleri yapmışlardır. Yapılan tariflere baktığımızda bu tariflerin daha çok kişisel tecrübe ile hissi, tabbüdî, zihnî ve ictimaî’den oluşan unsurlardan birisinin veya bunlardan birkaçının ön plana çıkarıldığı görülmektedir.¹⁴⁴ Aşağıda sıralanan bazı tarifler üzerinden dinî yukarıda ifade edilen temel unsurlarından birini veya birkaçını ön plana çıkaran modern perspektiflerin temsili anlayışları ile ilgili bilgilenmek mümkündür.¹⁴⁵

Emile Durkheim: Din, kutsal şeylerle ilgili inanç ve amellerden mürekkep birleşik/bütüncül bir sistem olup dokunulmaz ve yasak kabul edilen şeylerle ilgili öyle inanç ve ameller bütünüdür ki müntesiplerini bir tek manevi/ahlaki cemaat halinde, Kilise diye adlandırılan bir cemaatte birleştirir.

Max Weber: Dinî tarif etmek yani ne olduğunu söylemek böyle bir çalışmanın başında mümkün değildir. Şayet yapılacaksa sadece araştırmanın sonunda girişilmelidir. Özel bir sosyal davranış şeklinin şartlarını araştırmayı görev olarak addederken bizim ilgilimiz dinî özü değildir. Dinî davranışların harici gelişimi o kadar farklıdır ki bu

¹⁴³ Mehmet S Aydın, *Din felsefesi*, 7. Bs (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1999), 6.

¹⁴⁴ Hayreddin Karaman v.dğr., ed., *İlmihal İman ve İbadetler*, 1. Bs (İstanbul: İSAM, 1998), 3.

¹⁴⁵ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, 20.

davranışı ancak sübjektif tecrübe açısından fertlerin ilgilendiği fikir ve amaçları, kısacası dinî davranışın anlamı bakış açısından anlayabiliriz.

Erich Fromm: Din, ferde bir bakış/yönelme çerçevesi ve bağlanma objesi veren ve bir grup tarafından paylaşılan, her bir düşünce ve eylem sistemidir.

Yapılan bütün bu din tariflerine bakıldığında, din konusunu inceleme ve araştırma konusu yapan her bilim dalı veya dinî tarif etmeye çalışan her bilim adamı, kendi işine yarayan veya kendi bakış açısını yansıtan ya da ilişki içerisinde olduğu din veya din içindeki farklı anlayışları temsil eden mezhep üzerinden bir din tarifi yaptığı görülmektedir.

Yapılan bütün din tariflerinde göze çarpan bazı ortak unsurlar vardır. Bu ortak unsurlar nerdeyse bütün din tariflerinde yer almaktadır. Din bilimleri bakımından her dinde bulunan unsurların belli başlı olanlarını şu şekilde sıralamamız mümkündür: Tabiatüstü, insanüstü varlıklara inanç (tanrı, melekler, cinler, ruhanî varlıklar gibi); kutsalla kutsal olmayanı ayırma; ibadet, ayin ve törenler; yazılı veya yazısız gelenek (kutsal kitap, ahlâkî kanunname); tabiatüstü, insanüstü varlık veya kutsalla ilgili duygular (korku, güven, sır, günahkârlık, tapınma, bağlılık duyguları gibi); insanüstü ile irtibat (vahiy, peygamber, dua, niyaz, ilham gibi vasıta ve yollarla); âlem ve insan, hayat ve ölüm ötesi görüşü, hayat nizamı; İçtimaî grup(cemaat) ve gruba mensubiyet. Bazı din tariflerinde bu unsurların hepsi bazılarında ise sözü geçen unsurların bir kısmı bulunmaktadır.¹⁴⁶

İslâm kelâmcıları/bilginleri ise, genellikle dinî tarif ederken Kur'ân-ı Kerîm ve temel İslâm inançlarını esas alarak tarif etmişlerdir. “Efradını cami ayyarını mani” bir din tarifi yapılamasa da bütün zorluklara rağmen yine de din kavramı ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Yapılan bu din tarifleri çoğu zaman tanımlı yapanların kişisel fikirlerini ifade etmektedir. Örneğin bu tariflerin birinde “Allah tarafından peygamberleri aracılığıyla ve vahiy yoluyla va’z edilen ve tabilerine iki dünya saadetini vaat eden ve insanı kurtuluşa götüren, inanç ve uygulamalardan/amellerden oluşan bir kurum” olarak tarif edilmektedir. Bu tariften anlaşılacağı üzere din:

1-Allah tarafından vaz’ olunmuş bir kanunu-u mübindir.

---

¹⁴⁶ Karaman v.dğr., *İlmihal İman ve ibadetler*, 4.

- 2- İnsanlara yaratılıştaki esas gaye ve yaratılış hikmetlerinden haber verir.
- 3- insanlar hidayet ve mutluluk yollarını bildirir.
- 4-akl-ı selim sahibi insanları kendi ihtiyariyle bizatihi hayırlı olan işlere yönlendirir.
- 5- Din denilen olgunu gerçek hakiki sahibi Allah olup, dinin kaynağı vahiy ve peygamberlik müessesidir.¹⁴⁷

Müslümanlar açısından Allah'ın yaratılan ilk insan ve ilk peygamber olan Hz Âdem'den bu yana göndermiş olduğu bütün semavi kitaplar ve peygamberler aynı şeylere insanları davet etmişlerdir. Bunlar da iman esasları olarak ifade edilen temel inanç esaslarıdır. Şeriatlar ve ibadetlerle ilgili uygulamalar değişse bile inanç esasları bütün peygamberlerde aynı olmuştur. Bütün Peygamberlerin dava ve davetleri bir olmuştur. Bu çerçevede din klasik tanımlama içerisinde yukarıdaki tanıma benzer bir biçimde şöyle ifade edilmektedir. “Din Allah tarafından konulmuş olan bir kanundur. İnsanlara mutluluk yollarını öğretir. Onların huzur ve saadete erişmelerine öncülük ve rehberlik eder, insanın yaratılıştaki gaye ve hedefi ne olduğunu, Allah'a nasıl ibadet edileceğini haber verir. Kendi özgür iradeleriyle dinî kabul eden akl-ı selim sahibi insanları hayırlı olan işlere yönlendirir.”¹⁴⁸ Tanımdan da anlaşıldığı üzere dinde hem kişinin dine yönelip tercih etmesi, iradesini doğru yönde kullanması hem de Allah'ın yol göstermesi, hidayet etmesi söz konusudur.

M. Hamdi Yazır, “Hak Dinî Kur'ân Dili” isimli meşhur sistematik tefsirinde dinî, “Akıl Sahiplerini hüsn-i ihtiyarlarıyla bizzat hayırlara sevk eden bir vaz-ı ilahidir.” diye tanımlar.¹⁴⁹ Tanımın devamında tanımdan hareketle din ilgili olarak farklı noktalara vurgu yaparak konuyu kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Dinle ilgili olarak yapılan bu tarifin hak dinin tarifi olduğunu çünkü batıl olan dinlerde bu hayra sevkini vehmi olduğunu gerçekçi olmadığını açıklamaktadır. Ayrıca yapılan tanımdan anlaşıldığı üzere hak dinin muhatapları akl-ı selim sahibi insanlar olup gerçekte dinin mükellefiyet şartı “akıl” ve “ihtiyar”dır. Bu sebeple din de “ilim” meselesinden başka bir de “irade” meselesi son derece önemlidir. Dolayısıyla “irade”nin devre dışı kaldığı veya iradeye

---

¹⁴⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 194.

¹⁴⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbadet ve Ahlak*, 20. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1969), 7.

¹⁴⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an dili* (İstanbul, 1979), 1/93.

baskının olduğu durumlarda “dinî sorumluluk” da ortadan kalkmış olur. Tanımda yer alan insanları hayırlı olana sevk etmesi ilkesi de dinin aynı zamanda bir hareket ve faaliyet alanı olduğunu da göstermektedir. Bütün bunlardan hareketle dinî insanın kâinattaki varlıklar üzerinde tefekkür ederek duyular üstü ilahi gerçekleri kavramasından ibaret görülebileceği gibi kişinin kendi çaba ve gayretiyle ulaşmayıp sadece gönderilen peygamberlere bildirilen vahiy yoluyla elde edebileceği gerçekler bütünü olarak da tarif edilebilir.¹⁵⁰

Din ile ilgili yapılan tüm bu tanımların ortak noktaları bir araya getirildiğinde, din olgusu ile ilgili olarak şu sonuçları çıkarmamız mümkündür. “Din, insanlara bir hayat tarzı sunan, onları belli bir hayat görüşü içinde toplayan kurumdur, bir değer biçme ve yaşam tarzıdır; yaratıcıya isteyerek bağlanma, birtakım şeyleri hissetme, onlara inanma ve onlara uygun iradi faaliyette bulunma olgusudur; üstün varlıkla ona inanan insan arasındaki ilişkiden doğan deneyimin inanan kişinin hayatındaki etkileridir. Genel olarak din, doğaüstü bir nitelik taşır, mukaddestir, değişmezdir ve gönülden bağlanmayı gerektirir.¹⁵¹

2.4. Dinin Kurumsallaşması

Sosyolojide, “kurum nedir? Sorusuna çok farklı cevaplar verilmiş ve bu cevaplar çerçevesinde pek çok tanımlar yapılmıştır. Yapılan bütün bu tanımlara bakarak kurumu şu şekilde tanımlamak mümkündür: Bir toplumsal zümreyi meydana getiren bireylerin bu zümre birlikteliğini yürütebilmek, görevlerini yerine getirebilmek üzere kurulu olarak buldukları veya kurup geliştirdikleri usullere (norm veya kurallara) kurum adı verilir. Bir başka tarif ile kurum, kişilerin temel toplumsal gereksinimlerini yerine getirmek hedefiyle ortaya çıkmış, gruba mensup üyelerin ortak kararıyla kabul edilmiş, grup üyeleri tarafından belirlenmiş, grup üyelerince onaylanmış ve birleştirilmiş tarzlarda icra ettikleri, büyük oranda sürekli, sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır.¹⁵² Başka bir ifadeyle toplumsal gereksinimleri karşılama yöntemleri veya usulleridir.¹⁵³

Kurumlar sınıflandırmak istendiğinde, kendilerine isnat edilen özellikler ve bu isnat edilen özelliklerin bir tip oluşturmasına göre sınıflandırılabilir.¹⁵⁴ Başka bir deyişle

¹⁵⁰ Karaman v.dğr., *İlmihal İman ve İbadetler*, 5.

¹⁵¹ Nurullah Altaş - Mustafa Köylü, ed., *Din Eğitimi*, 4. Bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 62.

¹⁵² Joseph Henry Fichter, *Sosyoloji Nedir*, trc. Nilgün Çelebi, 2. Bs (Ankara: Anı Yayıncılık, 2015), 140.

¹⁵³ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, 3. Bs (Ankara: Kadim Yayınları, 2011), 113.

¹⁵⁴ Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş*, 5. Bs (Ankara: Anı Yayıncılık, 2011), 81.

kurumları, “karşıladıkları temel gereksinimlere göre”, “gördükleri iş ve önemlerine göre” ve “yapılarına” göre sınıflandırılabilir. Diğer taraftan kurumlar, “temel kurumlar” ve “tali (yardımcı) kurumlar” şeklinde ikili bir ayırıma tabi tutmak suretiyle de sınıflandırılabilir.¹⁵⁵

Bu tanım ve tasniflerden anlaşıldığı üzere kurumlar toplum hayatında son derece önemli fonksiyonlar icra etmekte, toplum hayatının düzenli bir şekilde işlemesine katkı sunmakta ve bireylerine tek başına altında kalkamayacakları birçok görevi onlar adına yerine getirerek yaratılış gereği birlikte yaşama mecburiyetinde olan insanların hayatlarını kolaylaştırmaktadır.

Dinî toplum hayatında yerine getirmeyi vaad ettiği birçok fonksiyonu vardır. Bu fonksiyonların istenen biçimde yerine getirilebilmesi için sistemli ve kararlı müesseselere ihtiyaç duyulacağı çok açıktır. Ancak bu kurumlara duyulan ihtiyaç dinlerin ilk dönemlerinde bürokratik bir şekilde herhangi bir örgütlenmeye dönüşmeyebilir ve bu durum herhangi bir probleme de sebep olmayabilir. Fakat zamanla dinî geniş bölgelere yayılması, müntesiplerinin artması sonucu bürokratik örgütlenmeye ihtiyaç ortaya çıkar ve her din kaçınılmaz olarak bürokratik bir şekilde örgütlenme ihtiyacı duyar. Hem İslâm’da hem de Hristiyanlıkta ortaya ilk çıktıkları dönemde dinî hayatın sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için herhangi bir kuruma ihtiyaç duyulmamışken ileriki aşamalarda dinî yayılması, müntesiplerinin artması ve farklı kültürlerle karşılaşması gibi sebeplerle kurumsal örgütlenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.¹⁵⁶ Hatta bazı düşünürlere göre din kurumu diğer kurumların kendisinden ilham aldığı ilk ana kurumdur. Bu anlayışa göre ilk zamanlarda her türlü kurum din şemsiyesi altında filizlenmiş zamanla din kurumundan bağlarını kopararak, bağımsız profan birer kurum haline gelmişlerdir.¹⁵⁷

Kemalettin Taş “Türk Aydınlarının Gözüyle Diyanet” adlı kitabında dinlerin örgütlenmeye/kurumsallaşmaya neden ihtiyaç duyduklarını şu maddelerle ifade etmektedir:

1. Ortaya çıkışından itibaren dinî etkinlik alanının sürekli genişlemesi, dine tabi olup inananların çoğalarak dinle ilgili sorunlarının artması ve hayatlarının ortaya çıkan yeni sorunlarla karmaşık hale gelmesi gibi gelişmeler dinî

¹⁵⁵ Kemaleddin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet* (Cağaloğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 63.

¹⁵⁶ Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, 63.

¹⁵⁷ Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, 100.

kurumsallaşmasını zorunlu hale getirmektedir. Kısaca büyüklüğün kurumsallaşmayı zorunlu kıldığını söylememiz mümkündür.

2. Kurumsallaşmasını zorunlu kılan ikinci husus, dinin yayılımcı, genişleyici, özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bütün dinî gruplar ve sürekli genişlemek isteyen, yeni dinî farklı coğrafyalara yayarak yeni tabiler elde etme gayreti içinde olan bir yapı arz ederler.
3. Dinin kurumsallaşmasını zorunlu kılan diğer bir husus ise, dinin dışardan gelen hücumlara karşı koymak, kendini korumak ve yeni gelen taleplere cevap vermek zorunda olmasıdır. Yeni ortaya çıkan farklı düşünce ve inanç biçimleri yıkıcı unsurlar olarak kabul edildiğinden dinin bu saldırılara karşı kendini koruyabilmesi için bürokratik bir şekilde kurumsallaşma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.
4. Dinin bürokratik bir şekilde kurumsallaşmasını gerekli kılan bir diğer husus dinin toplum hayatında üstlendiği önemli görevler olan “sosyalleştirme”, “adalet dağıtma” ve “dinî ayinleri yönetme” gibi hususları düzenli ve karalı bir biçimde yerine getirebilmesi için anacak bürokratik bir biçimde kurumsallaşan yapılar sayesinde mümkün olmaktadır. Böyle bir yapı olmadan bu görevleri yerine getirmesi imkânsızdır. Her din bu fonksiyonları yerine getirecek çeşitli kurumları tesis yoluna gitmiştir.
5. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkları dinî yolla çözümlenme ihtiyacı sonucunda bu konuya alakalı dinî-hukukî bir takım bürokratik kurumların ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Örneğin din hâkim olduğu toplumda adaleti dağıtma görevini üzerine almış bunun neticesi İslâm dininde Kadılık, Kadıaskerlik kurumları tesis olmuş ve asırlar boyunca insanlar arasında çıkan anlaşmazlıkları çözen yegâne kurumlar/yapılar olmuşlardır.
6. Dinî ayinlerin, ibadet ve faaliyetlerin usullerine uygun olarak icra edilebilmeleri için bürokratik kurumlara o kurumlara düzenli bir şekilde istihdam edilen o konuda yetişmiş uzman kişilere ihtiyaç duyulmuştur. Batıda kilise ve ruhban sınıfı bu fonksiyonu icra ederken, İslâm dininde her ne kadar

ruhban sınıfı oluşmamışsa da din alanının yetişmiş uzmanlar âlimler bu görevi yüzyıllarca üstlenmişlerdir¹⁵⁸

Yukarıda sayılan mücbir sebeplerden bürokratik dinî kurumsallaşma tarihi süreç içerisinde farklı yapılarda ortaya çıkmış; gelişerek, değişerek, ekleme ve çıkarmalara maruz kalarak günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde yukarıdan sayılan ihtiyaçlar ve yeni ortaya çıkan ihtiyaçlardan dolayı bürokratik dinî kurumlar varlığını sürdürmeye devam etmekte ve ortaya çıkan bu yeni ihtiyaçlara göre de kendilerini geliştirmeye, değiştirme ve dönüştürmeye devam etmektedirler.

Bundaki sonraki bölümde çalışmamızın esas konusu olan, din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlilerinin de çatısı altında görev yaptığı halen son derece önemli dinî kurumsal yapılardan biri olarak varlığını sürdüren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşu, hizmet alanları ve hizmet birimleri hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

2.5. Diyanet İşleri Başkanlığı

Cumhuriyetin asli kurumlarından birisi olan Diyanet İşleri Başkanlığı, yasalarda belirtilen hedefler doğrultusunda üzerine aldığı görev ve sorumlulukları kurulduğu günden bugüne kadar aksatmadan yerine getirmektedir. İslâm dinînin üç temel bileşeni olan ibadet, ahlak ve inanç esasları ile ilgili vazifeleri yürütmekle görevli bir kurum olarak anayasal meşruiyetle bu görevlerini icra etmektedir.¹⁵⁹ “3 Mart 1924 tarihinde Şer‘iyye ve Evkaf Nezâreti kaldırılarak buna bağlı olan din işlerinden sorumlu şeyhülislâmlık makamı da ortadan kaldırılmıştır. Kaldırılan bu iki Osmanlı bakiyesi kurum yerine, bu kurumların ifa ettiği görevleri üstlenmek, Müslüman toplumun dinî gereksinimlerini cevap vermek ve din hizmetlerinde herhangi bir kurumsal boşluğa mahal vermeden devamlılığı sağlamak amacıyla 429 Sayılı Kanun’la, Başvekâlet bütçesi dâhilinde ve Başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Reisliği, bugünkü adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.”¹⁶⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, değişik vesilelerle ve farklı zamanlarda¹⁶¹

¹⁵⁸ Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, 63-66.

¹⁵⁹ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, 280.

¹⁶⁰ Küçükcan, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası”, 119.

¹⁶¹ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşu ve tarihi gelişimi hakkında kurumsal olarak hazırlanan bilgilere ulaşmak için bkz. “Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon (2020)”, 6-8, [erişim: 30 Nisan 2022, [https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Detay/77/stratejik-plan-2019-2023-%C3%BCncellenmi%C5%9F-versiyon\(2020\).](https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Detay/77/stratejik-plan-2019-2023-%C3%BCncellenmi%C5%9F-versiyon(2020).)]

düzenlenen kanun, kararname ve mevzuat düzenlemeleri doğrultusunda Cumhuriyet'in köklü bir kurumu olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.¹⁶²

En son yapılan 696 sayı ve 20/11/2017 tarihli KHK ile Başkan yardımcılarının sayısı 5'e çıkarılmıştır. Ayrıca anayasada yapılan değişiklikle 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçildikten sonra 703 sayı ve 09/07/2018 tarihli Resmi Gazetede (3. Mükerrer) yayımlanan KHK ile Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhurbaşkanlık makamına bağlı bir kurum haline gelmiştir.¹⁶³

2.5.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet Birimleri

Diyanet İşleri Başkanlığı yayınladığı en son stratejik planda başkanlığını hizmet birimleri ve teşkilatın personel yapısı ile ilgili detaylı bilgilere yer vermektedir.¹⁶⁴

Başkanlığın hal-i hazırdaki yapısı, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 633 sayılı Kanun'da geniş çaplı değişiklikler ön gören 6002 sayılı yasaya göre belirlenmiştir. Sözü geçen yasaya göre Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatı, taşra teşkilatı ve yurt dışı teşkilatı olmak üzere üç ana başlık altında örgütlenmiştir.

Başkanlık merkez teşkilatı; Diyanet İşleri Başkanı, 5 başkan yardımcısı ile 2 sürekli kurul, 7 genel müdürlük ve bunlarla aynı seviyede 3 başkanlık olmak üzere toplam 14 hizmet birimi ve bu birimlere bağlı 36 daire Başkanlığı'ndan oluşmaktadır. Başkanlığın merkez teşkilatı birimlerinde 1.176 personel görev yapmakta, bunlardan 1.162'si kadrolu, 14'ü sözleşmeli personel görevlerini icra etmektedirler

Başkanlık taşra teşkilatı; Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatı, müftülükler ile Başkanlığa bağlı hizmet içi kursları yapılan Kur'an Eğitim Merkezleri, vâiz ve müftü yetiştiren üst seviye eğitimlerin verildiği Dinî yüksek İhtisas merkezi ve İhtisas Eğitim Merkezi müdürlüklerinden oluşmaktadır. İl ve ilçe müftülükleri görev alanları dâhilindeki din hizmetlerini organize etmek, başta camiler ve Kur'an kursları olmak üzere dinî kurumları yönetmek ve din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlilerinin ifa edecekleri faaliyet ve hizmetleri kontrol ve organize etmekten sorumludurlar.¹⁶⁵

¹⁶²Daha geniş bilgi için bkz. İrfan Yücel, "Diyanet İşleri Başkanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

¹⁶³ "Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon (2020)", 6-8.

¹⁶⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet birimlerine/alanlarına ilişkin daha geniş bilgi için bkz. İrfan Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında: Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... ; Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, 1. baskı (Karaköy, İstanbul: TESEV Yayınları, 2007), 60-69.

¹⁶⁵ Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul Bir Kurum*, 62.

Başkanlığın taşra teşkilatında 81 il müftülüğü ile 921 ilçe müftülüğü yer almaktadır. İl müftülüğü bünyesinde il müftüsü, il müftü yardımcısı ve şube müdürleri gibi idari kadroların yanında vâiz, Kur'ân kursu öğreticisi, müezzin-kayyım, imam-hatip ve murakıp gibi din hizmetleri sınıfında farklı unvanlarda görev yapan personel bulunmaktadır. Ayrıca eğitim ve din hizmetleri uzmanları, şef, memur vb. farklı unvanlarda görev yapan personel de görev yapmaktadır. İlçe müftülüklerinde ise ilçe müftüsü ile -müftü yardımcısı dışında- illerde görev yapan diğer tüm unvanlara sahip personel görev yapmaktadır. İl ve ilçe müftülüklerine bağlı imam-hatip ve müezzin kayyım kadrolarında toplam 87.357 cami görevlisi görev yapmakta, 21.900 Kur'ân kursu öğreticisi Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'ân kurslarında görev yapmaktadır. Ayrıca müftülükler bünyesinde farklı unvan ve kadrolarda 121.253 personel görev yapmaktadır.

Başkanlık personelinin yürüttükleri hizmetleri daha etkin ve verimli hale getirmek, mesleki ve kültürel düzeylerini yükseltmek, değişen şartlara göre bilgilerini güncellemek, ihtiyaç duydukları konularla ilgili eğitim vermek ve daha üst düzey pozisyonlara hazırlamak amacıyla Başkanlığa bağlı 10 dinî yüksek ihtisas merkezi ve 19 eğitim merkezi müdürlüğü vasıtasıyla düzenli aralıklarla farklı alanlarla ilgili başkanlıkça yapılan plan ve program dâhilinde hizmet içi kurslar açılmaktadır. Sözü geçen eğitim merkezi müdürlüklerinde Eğitim merkezi müdürü, öğretim görevlileri, şube müdürü, din eğitimi uzmanı, şef ve memur gibi farklı unvanlarda 1.376 personel görev yapmaktadır.

Başkanlık yurt dışı teşkilatı; Başkanlığın yurtdışı teşkilatlanması Büyükelçiliklere bağlı görev yapan din hizmetleri müşavirlikleri, Başkonsolosluklara bağlı görev yapan din hizmetleri ataşelikleri marifetiyle gerçekleştirilmektedir. Mevcut durum itibariyle, buralarda yaşayan dindaş, soydaş vatandaşlarımıza 24 müşavir, 32 ataşe, 2 din hizmetleri koordinatörü, 6 mahalli kâtip ve 2.059 din görevlisi (geçici görevli statüsünde) ile nitelikli bir din hizmeti sunulmaktadır.¹⁶⁶

2.5.2.Din Hizmetleri Sınıfında Çalışan Din Görevlilerinin Görev Alanları

Bu bölümde çalışmamızda esas üzerinde araştırma yaptığımız hedef kitle olan din görevlisi sınıfında yer alan vâiz, Kur'ân kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-

¹⁶⁶ “Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon (2020)”, 16.

kayımlar olduğundan bu personelin görev mahallerinden ve bu görev yerlerinde yapılan etkinlik ve din hizmetlerine kısaca yer verilecektir.

2.5.2.1. Cami Hizmetleri

Arap dilinde cem‘ fiilinden türeyen, “bir araya getiren, toplayan, bir arada bulunduran”¹⁶⁷içinde namaz kılınan ibadet yeri, içinde cuma namazı kılınan mescit¹⁶⁸ anlamlarında kullanılan “câmi” kelimesi, ilk dönemlerde yalnızca cuma namazlarının kılındığı büyük mescitler için kullanılan “el-mescidü’l-câmi” (cemaati toplayan mescid) ifadesinin kısaltılmış biçimidir. Sonraki dönemlerde cuma namazlarının kılındığı ve İmanın Cuma namazlarında hutbe irat etmesi için minber bulunan mescitler cami olarak adlandırılırken, Cuma namazları kılınmadığından dolayı minberi bulunmayan küçük mabetler ise yalnızca mescid olarak adlandırılmıştır.¹⁶⁹

Tarihi süreçte Müslümanları çok erkenden mescid inşasına sevk eden sebep, şahıs evlerinin, kendilerine dar geleceğini hissetmiş olmaları ve bunların, gönüllerince ibadet etme ve birbirleriyle buluşma hürriyetini onlara bahşetmesidir. Bu noktadan hareket ederek -bilindiği gibi- mescid inşa ettiler ve ona da “beytullah”(Allah’ın evi) ismini verdiler. Bununla, oraya girenin izin ve müsaadeye ihtiyaç duymayacağına işaret etmek istiyorlardı¹⁷⁰. Camiler ya da ilk adıyla mescit, daha başlangıçtan itibaren sadece bir ibadet yeri olarak kalmamış, aynı zamanda Müslümanların sosyal hayatlarında önemli fonksiyonlar da ifade etmiştir ki, bunların başında onun eğitim-öğretim fonksiyonu gelmektedir. Hakikaten camiler, İslâm’ın ilk devirlerinden itibaren özellikle oralardaki halka dersleri aracılığı ile birer yükseköğretim müessesesi olarak fonksiyon görmüşlerdir. Şüphesiz bunu ilk örneği, genellikle Hz. Peygamber’in ashâbına dinî telkin etiği yer olan Mescid-i Nebevi’de icra edilen derslerdir. Aynı şekilde, Hz. Peygamber’in, yeni Müslüman olan yerlere gönderdiği Kur’ân öğretmenlerinin oralarda yeni yapılan mescitleri halka dinî bilgi vermede kullandıklarına da şüphe yoktur.¹⁷¹ Aynı zamanda

¹⁶⁷ Hasan Eren, ed., *Türkçe Sözlük*, 9. baskı (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 1988), 243.

¹⁶⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 2. Bs (Ankara: Doğu Ltd. Şti Matbaası, 1970), 153.

¹⁶⁹ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1994), 7: 46.

¹⁷⁰ Ahmad Çelebi, *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, trc. Ali Yardım, 3. Bs (İstanbul: Damla Yayınevi, 1998), 72.

¹⁷¹ Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, 2. Bs (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1995), 148.

Müslüman toplumlarda caminin şehirde çok merkezi bir rolü vardır. Zira cami sadece ibadet edilen bir yer değil aynı zamanda insanların bir araya gelerek şehrin güncel problemlerini konuşarak çözüme kavuşturdukları herkesin konuyla ilgili görüşünü ifade ettiği bir nevi tartışma formu işlevi de görmüştür. Bunun yanında her tabakadan insanların özellikle akşam ve yatsı vakitlerinden sonra Kur'ân'dan bazı bölümler okumak veya öğrenmek ya da bir fakihin/âlimin/hocanın vaazından istifade etmek için bir araya geldiği bir nevi din eğitiminin verildiği yer olan camiler; yoksullar, dilenenler, yolda kalanlar ve yardıma muhtaçlar için de camiye düzenli gelenlerin ikram ettiği zekât, sadaka ve yemeklerden yararlandıkları bir tür sığınak görevini de üstlenmiştir.¹⁷² Günümüzde de ilk kuruluşunda olduğu gibi bütün cami ve mescitler Kâbe-i muazzama'nın birer şubesi ve beytullah (Allah'ın evi) olarak kabul edilmekte ve tarihi süreç içerisinde icra ettiği bütün fonksiyonların yanında ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre devamlı güncellenen çok çeşitli fonksiyonlarla herkese açık mekânlar olmaya devam etmektedirler.

Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığının İcra etmiş olduğu hizmetlerde de cami ve mescitler merkezi bir role sahiptir. Taşra teşkilatı olarak isimlendirilen il ve ilçe müftülükleri ile bu müftülüklere bağlı hizmet sunan din görevlilerinin yaptığı din hizmetlerinin çok büyük bir kısmı cami merkezli hizmetlerdir. Din hizmetleri sınıfının büyük çoğunluğunu oluşturan imam-hatipler ve müezzin kayımlar da camilerde görev yapmaktadırlar.

Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olan camiler, herkese açık olup herhangi bir kısıtlama ve sınırlama olmaksızın dileyen herkesin dilediği vakitte ibadet edebileceği, beş vakit namaz kılabilceği, Kur'ân okuyabileceği, yapılan vaaz ve sohbetleri dinleyebileceği, bu mekânlarda görev yapan din görevlilerine dinî konularda danışabileceği müstesna mekânlardır.

Cuma namazları, bayram namazları, kandil geceleri ve teravih namazı vakitleri camilerde cemaatin en yoğun olduğu zaman dilimleridir. Sözü geçen vakitler dışındaki zaman dilimlerinde şehirlerin merkezinde bulunan merkez camilerde özellikle öğlen ve ikinci vakitlerinde yoğun bir katılım ile namazlar eda edilmektedir. Aynı şekilde öğlen ve ikinci vakitlerinden önce mutad olarak yapılan vaazlara da yoğun katılım olmaktadır.

---

¹⁷² İslâm Can, "İslâm Şehrine Dair Sosyolojik Okumalar", *OPUS International Journal of Society Researches* 2/3 (23 Temmuz 2016): 17,18.

Mahalle camilerinde ise Akşam, yatsı ve sabah namazı vakitlerinde camiye gelen cemaatte önemli bir artış göze çarpmaktadır. Bazı yörelerde Cuma akşamı yatsı namazlarından sonra yapılan özel programlardan¹⁷³ dolayı cemaatte ciddi bir artış gözlenmektedir. Kırsal bölgelerde bulunan camilerin ise din görevlisinin kişiliğine, cemaatle kurduğu ilişkiye, gayretine ve yerel şartlara bağlı olarak yöreden yöreye farklılık arz eden bir cemaati bulunmaktadır.

Camilerde imama-hatip ve müezzin-kayyımlar görev yapmaktadır. Merkezi büyük camilerde imam ve müezzinlerin yanında Cuma günleri ile diğer günlerde öğlen ve ikindi namazlarından önce veya sonra görevli vaizler tarafından düzenli sohbet ve vaaz programları yapılmaktadır. Caminin büyüklüğüne ve bulunduğu yere göre camilerde tek görevli veya ikiden fazla görevli görev yapabilmektedir. İmam-hatip, cemaatle kılınan namazların kılınmasından müezzin kayyım ise, ezan kamet ve sala gibi görevleri yerine getirmekten sorumludur. İmam olmadığı zamanlarda müezzin-kayyımlar imamın görevlerini de yerine getirmektedirler. Cami içi ve cami dışı diğer tüm etkinlik ve faaliyetler de aynı şekilde bu iki görevli tarafından icra edilmektedir.

Türkiye'deki camilerin cemaat profiline bakıldığında; vakit namazlara daha çok erkek cemaatin devam ettiği, cemiye düzenli devam eden cemaatin yaş ortalamasının da yüksek olduğu görülmektedir. Son dönemlerde müftülükler tarafından alınan tedbirler sayesinde kadınlar için de uygun ortamlar hazırlanmış, bu sayede kadın cemaatin sayısı da hem vakit namazlarında hem uygun olan camilerde Cuma namazlarında gün geçtikçe artmaktadır. Kadınlar hem vakit namazlarını hem de uygun olan camilerde Cuma namazlarını camide kılabilirler. Aynı zamanda camide yapılan birçok faaliyete katılabilmektedirler. Kadınlar özellikle kandil gecelerinde çok yoğun bir katılımı camide yapılan programlara katılmaktadırlar.

Türkiye genelindeki bütün camilerde Ramazan ayında, kandil gecelerinde özel programlar düzenlenmektedir. Halkın yoğun ilgi gösterdiği bu programlarda, camiye gelen cemaat dinî konularda aydınlatılmaktadır. Muhtemelen birçok kişinin camiyle, dinle, Diyanet'le ve Kur'ân-ı Kerim'le ilk teması bu özel gün ve gecelerde olmaktadır. Ayrıca bu özel gün ve gecelerde herkese açık programların yanında sadece bayan din

---

¹⁷³ Kayseri'de ilahiyat fakültesinde okuduğum dönemde gözlemlediğim yatsı namazlarından sonra "iman ve nikâh yenileme" adıyla yapılan programlara yoğun bir katılım olmaktadır.

görevlileri-vâiz, Kur'ân kursu öğreticisi, bayan müftü yardımcısı- tarafından icra edilen bayanlara özel programlar da düzenlenmektedir.

Ayrıca yaz okulların tatil olduğu dönemlerde açılan yaz Kur'ân kursları da camilerde açılmakta, bu dönemde verilen eğitimler de imam-hatip ve müezzin-kayyımlar tarafından verilmektedir. Halis Ayhan Camilerin varlığının, yaz Kur'ân kurslarında verilen dinî eğitimin çocuklar üzerindeki müspet tesirini şu sözlerle ifade etmektedir: *“Camilerin dinî öğretim yapan okulların yakınındaki evlerde çocuklar dinî konuları çok küçük yaşlardan itibaren duymaya başlamış olurlar. Evin balkonundan tertemiz bir cami avlusunu gören şadırvanda abdest alan Müslümanları seyreden 3-4 yaşındaki çocuğun manevi hayta girişi zevkli olacaktır. Ezan sesleri, camiye huzur içinde gidip gelen müminlerin terbiyeli, vakur ve birbirlerine saygılı selamlaşmaları onları gören çocukların küçük dünyasında, büyük ufuklar açacaktır”*.¹⁷⁴

Bütün icra edilen bu faaliyetler çerçevesinde durumu değerlendirdiğimizde camilerin hem ibadet yeri, hem ilim irfan yuvası hem eğitim yeri, hem de Allah'a iman eden müminlerin en azından haftada bir kez cuma günleri bir araya gelerek tanışıp görüştükları yerler olduğu görülmektedir. Bunun yanında aynı dine mensup olma, aynı Allah'a ibadet etme ve aynı kibleye yönelme birlikteliğinin sağlandığı, dinî bilgi ve şuurun dinlenen vaaz ve hutbelerle tazelendiğı, hastası ve sıkıntısı olanların dua talebinde bulunduğu, yapılması planlanan her türlü dinî ve hayrî hizmetler için cemaatten destek istendiğı müstesna mekânlardır. Böylece camiler çok çeşitli toplumsal faaliyetlerin yerine getirildiğı yerler olarak son derece önemli bir boşluğu doldurmaktadırlar.¹⁷⁵

Caminin bulunduğu mahallede cami dışı etkinliklerin tamamında da bu camilerde imam-hatip veya müezzin-kayyım olarak görev yapan din görevlileri yer almaktadır. Düğünlerde, taziyelerde, söz kesme, nişan ve sünnet merasimlerinde, aile arası anlaşmazlıklarda, işyeri açılışlarında, yardım faaliyetlerinde vb. birçok etkinlikte din görevlilerinin başrolde yer almaktadırlar.

Bütün bu faaliyetlerin tamamında din görevlileri muhatap kitleye devamlı bir surette bilgi aktarımı yapmakta, yaşantısıyla örnek olmakta, adeta bir kanaat önderi

---

¹⁷⁴ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslâmiyet'in Eğitime Getirdiğı Değerler*, 2. Bs (İstanbul: Damla Yayınevi, 1986), 317,318.

¹⁷⁵ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, 135.

rolünü üstlenmektedir. Programlar esnasında din referanslı konuşmalar yapılmakta ve kendilerine sorulan sorulara kendi bilgi ve birikimlerine göre cevap vermektedirler. Dinî oluşturan üç temel bileşen olan inanç/iman esasları, ibadet, muamelat ve ahlaki ilkelerle ilgili konular bu vesilelerle devamlı bir surette işlenmektedir. Her seviyeden insandan oluşan bu muhatap kitle din görevlilerinden aldıkları dini bilgilerle başta inanç dünyaları olmak üzere dini hayatlarını şekillendirmektedirler.

2.5.2.2.Vaaz ve İrşat Hizmetleri

Vaaz; dinî sohbet yaparak sohbeti dinleyenlerin dinî konularda doğru bir takım tavır ve eylemler ortaya koymalarını sağlamak için yapılan temel dinî kaynaklara dayalı olarak yapılan bir eğitim yöntemidir. Vaaz İslâm kültürü içerisinde Hz Peygamber'den itibaren geleneği oluşmuş dinî yönü ön plana çıkan, toplumsal ve kültürel değeri olan bir uygulamadır. Hz peygamberi aldığı vahyi tebliğ etmesini, insanları nasihatle doğruya davet etmesini bir vaaz olarak değerlendirdiğimizde İslâm'ın ilk yıllarından beri uygulanmakta olan köklü bir gelenektir. Bu yönüyle vaaz, camilerde. İbadetlerin cemaat halinde yapıldığı mekânlarda, buralarda toplanan insanlara dinî konularla ilgili sahit bilgiler vererek rehberlik etmek maksadıyla yapılan dinî bir nasihat şeklidir.¹⁷⁶

Sözlükte doğru yolu göstermek olarak anlam verilen İrşad ise, Dinî bir terim olarak, Allah'a iman eden Müslümanları imanlarını gereği olan dinî mükellefiyetlerini yapmaya davet etmek demektir. Hidayet kavramıyla benzer bir anlama sahip olan irşat, Allah'ın kulunun filini kendi rızasına muvafık bir şekilde yaratması anlamına gelen Tevfik kavramı ile de yakından ilişkilidir. Ancak aralarında şöyle bir ince ayırım bulunmaktadır ki, irşad, hem Allah'ın mü'min kullarına hem de henüz inanmamış kâfir kullarına müteveccih olabilirken, Tevfik kavramı yalnızca mü'minler için söz konusu olabilmektedir.¹⁷⁷ Başka bir ifadeyle irşad, nakli kaynaklardan, akli delillerden yararlanarak ve etkileyici sözlerle dinleyicileri hatalarının farkına vardırıp hidayet ve doğru yolu göstermektir. Bu dinî faaliyeti deruhte eden kişiye mürşid denir. Mürşid'in veya vâiz'in amacı insanları Allah'ın emretmiş olduğu ibadetleri yapmaya teşvik ve Allah'a itaat etmeye kavuşturmadır. Bu davet ve irşad görevini genellikle peygamberler

¹⁷⁶ Altaş - Köylü, *Din Eğitimi*, 356.

¹⁷⁷ Karagöz v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 320.

ve varisleri olarak kabul edilen onların izinden, yolundan giden âlimler/kişiler yapmışlardır.¹⁷⁸

Bugün de Diyanet İşleri Başkanlığının taşra teşkilatındaki temsilcileri olan il ve ilçe müftülükleri tarafından yapılan yaygın din eğitimi faaliyetlerinin en önemlilerinden biri de vaaz ve irşat hizmetleridir.

Taşra teşkilatının en üst yönetici pozisyonundaki il ve ilçe müftüleri¹⁷⁹ asli görevlerinden birisi olan vaaz ve irşat görevini her fırsatta yerine getirmekle beraber, vaaz ve irşad hizmeti büyük oranda bayan ve erkek vaizler¹⁸⁰ ile Türkiye'nin en ücra köyünde dahi bulunan camilerde görev yapan din gönüllüleri/din görevlileri tarafından ifa getirilmektedir. Vaaz ve irşad hizmetlerinin daha verimli ve yaygın bir biçimde yapılabilmesi maksadıyla il ve ilçelerde nüfus yoğunluğuna göre bayan ve erkek vaizler istihdam edilmektedir.

Vaaz ve irşat görevi esas olarak vaizler tarafından yapılmaktadır. Ancak vaizlerin yanında vaaz yapmaya ehil diğer görevliler de vaaz ve irşat hizmetlerine katkı sağlamaktadır. Müftüler, imam-hatipler, müezzin-kayyımlar, DİB teşkilatından emekli olmuş görevliler, İlahiyat fakültesi öğretim görevlileri ve Din Kültürü öğretmenleri de ihtiyaç duyulduğunda vaaz ve irşat hizmetlerine katkı sunmaktadırlar.

Vaaz ve irşad hizmetleri üçer aylık dönemler halinde hazırlanan programlarla konusu, günü, saati ve yeri belirlenen vaaz programları ile camilerde icra edilmekle beraber yaşanan salgın hastalıkla beraber hayatımıza giren çevrimiçi/sanal imkânlardan da istifade edilerek sosyal medya platformlarında da düzenli bir şekilde vaaz ve irşad hizmeti yapılmıştır/yapılmaktadır. Bu platformlar sayesinde çok daha geniş topluluklara ulaşma şansı da yakalanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının yapılan protokoller çerçevesinde hizmet sunduğu cezaevleri, Üniversite yurtları, özel yurtlar, gençlik merkezleri, okullar ve pansiyonlarda da vaaz ve irşad hizmetleri adı geçen kurumlar ile işbirliği yapılarak hazırlanan programlar dâhilinde vaizler tarafından yürütülmektedir.

---

¹⁷⁸ Fikret Karaman, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet*, 2. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 58.

¹⁷⁹ Müftülerin görev, sorumluluk ve yeterlilikleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mücahit Arpacı, *Yaygın Din Eğitimi Yöneticisi Olarak Müftülerin Yeterlilik Düzeyi* (Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), XI, 210 y.: 76-83.

¹⁸⁰ İlk zamanlarda bayan irşad görevlileri için "vaize" ifadesi kullanılıyorken son yapılan değişiklikle hem erkek hem de bayan irşad görevlileri için "vâiz" kelimesi kullanılmaktadır.

Camilerde yapılan vaaz ve irşad programları genellikle namazlardan önce veya sonra yapılmaktadır. İhtiyaç duyulması halinde belli periyotlar dâhilinde ilçe, kasaba ve köylere de vaaz ve irşad kapsamında gidilmektedir.

Vâizler cemilerde yapılan vaazların yanında başka konularda da ilçe ve ilçe müftülüklerinde yapılan faaliyetlere destek sunmaktadırlar. Örneğin; Bir vâiz Alo 190 fetva hattında sorulan dinî sorulara cevap vermekte, müftülüklere yazılı, sözlü ve yüz yüze sorulan sorulara cevap vermekte, çeşitli konularda seminer ve konferanslar vermekte, televizyon programları gibi etkinliklerde yer almakta, hizmet içi seminerlerde uzmanlık alanı ile ilgili dersler vermekte ve Kur'ân kurslarında okuyan veya hafızlık yapan öğrencilere yönelik dersler vermektedir. Bu yönüyle vaizler çok yönlü çok boyutlu bir din hizmeti yerine getirmektedirler.

Vaaz çoğu zaman Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen kısa ve sınırlı ve bazen de yerel gündemi ıskalayan hutbeye göre daha uzun süreli ve nispeten serbest bir ortam sunduğundan, iman, ibadet ve ahlak alanına giren neredeyse bütün konular samimi/içten bir üslupla ve yerel ihtiyaçlar ve konular dikkate alınarak işlenebilmektedir. Dinî, milli, sosyal, kültürel ve ekonomik konular farklı vesilelerle ele alınmakta, işlenen konular âyet ve hadisler çerçevesinde anlatılarak camiye gelen cemaate doğru, dengeli ve hikmetli bir rehberlik yapılmaktadır.

2.5.2.3.Alo 190 Hattı Danışma ve Fetva Hizmetleri

Fetvâ/fütyâ kelimesi “Yiğit, delikanlı” anlamındaki “fetâ” kökünden türemiş olup çoğulu fetâvâ, fetâvî'dir. “Bir meselenin dinî hükmünü açıklayan veya o mesele ile ilgili hüküm koyan, zorlukları ortadan kaldırıp çözen etkili cevap” anlamındadır.¹⁸¹

Fıkî bir terim olarak fetva, “ibadet ya da muâmelât konuları ile ilgili pratik bir konunun dinî-hukukî çözümünü yani şer'î hükmünü açıklayan cevap” olarak tanımlanabilir. Niteliğine işaret eden bir başka tanımla fetva, vâkıa ve hadise zuhurunda sorulan meseleye karşı bir hüküm-i şer'iyi ilzam veçhile olmayarak ihbardan ibarettir.¹⁸² Örfte ise, sorulan dinî nitelikli sorulara fetva vermeye ehil müftüler tarafından yazılı veya sözlü olarak verilen cevaptır. Verilen bu fetva ve hükümler Hz. Peygamber döneminden başlayarak tarih boyunca Müslümanların dinî hayatının düzenlenmesi ve yönlendirilmesi

¹⁸¹ İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 15/145-147.

¹⁸² Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, 1. Bs (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017), 20.

yanında, Kur'ân ve Sünnette hakkında hüküm bulunmayan bir konuda dinî hükmün araştırılması mahiyetinde fihhi bir yorum, re'yy ve icihad olarak değer hükmü taşımaktadır¹⁸³

Fetva ile ilgili olarak şu kavramların da bilinmesinde yarar vardır. “*Fıkhî bir meselenin hükmünü fetvaya yetkili kişilerden sormaya istiftâ (suâl), fetvayı isteyene müsteftî (sâil), böyle bir meseleyi açıklamaya veya meselenin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmaya iftâ, verdiği fetva ile hükmü açıklayana da müftî (mucîb) denir. Kendisine dayanılarak fetva verilen şer'î hükme veya bir hadise hakkında ortaya konulan çeşitli görüşlerden fetva için tercih edilene müftâ-bih, müftünün fetva verirken ve müsteftînin fetva isterken bilmeleri ve riayet etmeleri gereken usul ve kaidelere âdâbü'l-müftî (âdâbü'l-fetvâ, resmî'l-müftî) adı verilir. Bir mesele hakkındaki muhtelif fıkhî görüşlerden hangisinin fetvaya daha elverişli olduğunu gösteren tabirlere alâmâtü'l-iftâ (alâmâtü'l-fetvâ) denir*”.¹⁸⁴

Fetva konusuna dair usul ve esaslar âlimlerimiz tarafından çok detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Konu ile ilgili kitaplarda kimlerin fetva vereceği, fetva verecek kişide olması gereken özellikler, fetva usulü, hangi adımların sırasıyla takib edileceği, müsteftiye nasıl yaklaşılacağı ve fetva adabı gibi esaslar çok detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bunları anlatmak hem esas konumuz olmadığından hem konuyu çok uzatacağından ilgili kitaplara ve makalelere havale ediyoruz.¹⁸⁵

Yukarıda biraz değinmeye çalıştığımız fetva, ifta ve günümüz ifadesiyle danışmanlık hizmetleri il ve ilçe müftülüklerinin deruhte ettiği en önemli ve yaygın hizmetlerin başında gelmektedir. Yolu hiç camiyle, Kur'ân kursuyla veya Diyanetle kesişmeyen insanların dahi sıklıkla başvurduğu dinî bilgilenme yollarından bir tanesidir.

¹⁸³ Fatih Kurt, *Din İşleri Yüksek Kuruluna İntikal Eden İnançla İlgili Soruların Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi (2006-2010)* (Yayımlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 24.

¹⁸⁴ Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 486; Yaman, *Fetva Usûlu*, 20.

¹⁸⁵ Daha geniş bilgi için bkz.: Fatih Çınar, “İbnü's-Salâh'ın Müftü ve Müsteftînin Uyacağı Âdâb/Kurallar Hakkındaki Görüşleri”, *Mütefekkir* 7/14 (31 Aralık 2020): 563-584; Yaman, *Fetva Usûlu*, 227-240; Fatih Çınar, “Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edebü'l-Fetvanın Yeri”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (25 Haziran 2021): 54-71.

Kırsal kesimde vatandaşlar dinî konularda merak ettiği, kafasına takılan veya anlamadığı soruları/problemleri kendisine en yakın gördüğü din görevlisine sormakta ve bu şekilde merak ettiği, öğrenmek istediği dinî soruların cevabını almaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatında Din İşleri Yüksek Kurulu üye, uzman ve uzman yardımcıları dinî hassasiyetleri olan insanların dinî konularda çözemediği problemleri çözüme kavuşturmak gibi son derece önemli bir görevi yerine getirirken;¹⁸⁶ İl ve ilçe müftülüklerinde dinî sorulara/problemlere çözüm üretme görevi buralarda istihdam edilen bayan ve erkek vaizler tarafından yerine getirilmektedir. Gerek müftülüklere bizzat gelinerek sorulan sorulara, gerekse Alo 190 dini soruları cevaplandırma hattı üzerinden ¹⁸⁷ sorulan sorular ve gerekse yazılı olarak müftülüğe iletilen sorulara aynı şekilde bayan ve erkek vaizler cevap vermektedirler.

Sorulan sorular bakıldığında erkek müsteftilerin çoğunlukla zekât, ticaret ile ilgili meseleleri, kadın müsteftilerin ise daha çok aile ile ilgili meseleler hakkında sorular sordukları görülmekle birlikte; dinle alakalı veya alakasız akla gelebilecek her türlü meselenin -hatta rüya yorumuna kadar- sorulabildiği de söylenebilir. Elbette tezimizin konusu olan inanç esasları ile ilgili sorular da sıklıkla sorulmakta ve buralarda görev yapan vaizler itikadî konularla ilgili sorulan sorulara da cevaplar vermektedirler. Bu yönüyle bakıldığında Alo 190 hattının toplumda çok büyük bir açığı kapattığını, temel inanç esasları ile ilgili konularda ortaya çıkan problemlere/şüphelere çözümler ürettiğini, insanlara birçok konuda yol gösterdiğini ve ailevi birçok meselenin çözümüne katkı sağladığını söyleyebiliriz.

2.5.2.4.Kur'ân Kursları

Din eğitiminin belli hedeflere ulaşmak maksadıyla önceden belirlenmiş plan ve programlar dâhilinde sürdürülen kamusal boyutu, “örgün eğitim” ve “yaygın eğitim” olarak ikiye ayrılmaktadır. Belli yaş aralığındaki kişilere okul ortamlarında yapılan eğitime örgün eğitim denilmekte iken; Yaygın din eğitimi ise, her yaş aralığında ve her

---

¹⁸⁶ Mustafa Bülent Dadaş, “Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu’nun Fetva Siyaseti”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25 (22 Aralık 2017): 37-74; Ahmet Yaman, “T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu’nun Fetva Yöntemi”, *el-Mecelletu’l İlmîyyetu’l-Muhakkemetu li-Riaseti’ş-Şu’uni’d-Dinîyyeti’t-Turkiyye* 1/1 (15 Aralık 2019): 294-344.

¹⁸⁷ Alo 190 dinî soruları cevaplandırma hizmeti ile ilgili yapılan son düzenlemeyle birlikte söz konusu uygulama gece 22:00’kadar hizmet vermektedir. Bu dinî danışmanlık hizmetinde iki vardiya halinde (09-17/17-22) alanla ilgili gerekli hizmet içi seminerleri almış, fetva verme usul ve yöntemleri hakkında uzmanlaşmış bayan ve erkek vaizler görev yapmaktadır.

öğrenim seviyesindeki kişilere belirli aralıklarla farklı kurumlar ve değişik iletişim kanalları aracılığıyla yapılan eğitimidir. Yaygın eğitimin örgün öğretimden temel farkı “beşikten mezara eğitim” sloganıyla her yaş ve düzeyden bireylere din eğitimi imkânı sunmasıdır.¹⁸⁸

Diyaret İşleri Başkanlığı anayasal bir görev olarak topluma sahih din bilgisi konusunda rehberlik etme ve yol gösterme görevini üstlenmiş bir kurum olarak yaygın din eğitimi faaliyetlerini en etkili bir biçimde yürüttüğü kurumların başında Başkanlığa bağlı Kur’ân kursları gelmektedir. Bu kurslarda belirlenen plan ve program dâhilinde ve belli eğitim süreçlerinden geçmiş, belli eğitim formasyonuna sahip olan öğretmenler tarafından yürütülmektedir. Aynı zamanda buralarda görev yapan öğretmenler, belli aralıklarla ihtiyaç duyulan konularda hizmet içi eğitimlerden geçirilerek devamlı bir surette kendilerini güncellemeleri sağlanmaktadır.

Kur’ân kursları her kesimden insanın ihtiyaç duyduğu din eğitimi gereksinimini yerine getirmek üzere kanunlar çerçevesinde kurulmuş olan din eğitimi veren yaygın eğitim kurumlarıdır. 28257 sayılı 07.04.2012 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Kur’ân Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliğinin 13. maddesine göre Kur’ân kurslarının temel amaçları şunlardır:¹⁸⁹

- a) *Kur’ân-ı Kerim’i usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek,*
- b) *Tecvid, tashih-i huruf ve talim gibi Kur’ân-ı Kerim’i usulüne uygun ve güzel okumayı sağlayıcı bilgileri uygulamalı olarak öğretmek,*
- c) *İbadetler için gerekli sûre, âyet ve duâları ezberletmek ve anlamlarını öğretmek,*
- ç) *Hafızlık yaptırmak,*
- d) *Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılmasını sağlamak,*
- e) *İslâm Dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Hz. Peygamberin hayatı ve örnek ahlâkı hakkında bilgiler vermek,*
- f) *Dinî içerikli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemek”.*

¹⁸⁸ Altaş - Köylü, *Din Eğitimi*, 375.

¹⁸⁹ DİB, Kur’ân Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği (2012).

Yukarıda ifade edilen amaçları bakıldığında; Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak faaliyet yürüten Kur'ân kursları, Kur'ân-ı Kerim ile ilgili verilen eğitimlerden hafızlık, yüzünden hatasız okuma, tecvitli okuma ve Kur'ân'ın getirdiği mesajı anlama gibi tüm boyutları ile vermektedir. Bu temel konular başta olmak üzere din eğitimi konusunda ihtiyaç duyulan ahlak, ibadet ve inanç esasları ile ilgili bütün alanlarda eğitimler sunulmaktadır. Kur'ân Kursları aynı zamanda kadınların bir araya gelerek farklı sosyal faaliyetler yürüttüğü, birbirleri ile tanışıp kaynaşarak sosyalleştikleri farklı bir rol de üstlenmektedir.

Bu genel ve özel amaçları gerçekleştirmek üzere din eğitimi hizmetleri sunan Kur'ân Kursları dört farklı kategoride açılmakta ve hizmetlerini yürütmektedirler.

Uzun Süreli Kur'ân Kursları: Bu kurslar örgün eğitim süreçlerinden temel düzeyde dinî bilgi edinmiş olan bireylere Kur'ân-ı Kerim'i usulüne uygun ve doğru bir şekilde yüzünden okuma eğitimi veren, İbadetler esnasında okunması gereken süreleri ve namazlarda okunan duaları ezberlemelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca itikad, ibadet, ahlak ve Peygamber efendimizin hayatı gibi temel dinî bilgileri veren 32 hafta süreli bir programdır. İhtiyaç odaklı olarak açılan birçok program bu kapsam içerisinde yer almaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı yaygın eğitim kurumları olan Kur'ân Kurslarında toplumun her tabakasının sunulan din eğitimi hizmetlerinden en etkili ve verimli bir şekilde yararlanması amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bir takım tedbirler ve öğretim programları hayata geçirilmiştir. Kursların daha etkili ve verimli olabilmesi için yapılan çalışmalar kapsamında 924 sayılı ve 28.08.2012 tarihli ve Başkanlık onayı ile "İhtiyaç Odaklı Kur'ân Kursları Öğretim Programları" uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu program marifetiyle Kur'ân kursu hizmetleri büyük bir ivme kazanmış, Kur'ân Kurslarında verilen din eğitimi hizmetlerinin daha etkin ve verimli bir şekilde sunulmasını sağlaması yanında Kur'ân kurslarından geniş kitlelerin farklı yol ve yöntemler uygulanarak eğitim alması noktasında önemli katkılar sağlamıştır.¹⁹⁰

Bu yapılan çalışmalar neticesinde günlük hayatın karmaşası ve meşguliyetleri içerisinde vakitlerinin bir bölümünü Kur'ân okuma ve öğrenme ve temel dinî bilgilerini

---

¹⁹⁰ DİB, *İhtiyaç Odaklı Kur'ân Kursları Öğretim Programları*, 2019, Ankara, s.5.

öğrenmeye/güncellemeye ayırma imkânı bulamayan kamuda veya özel sektörde çalışan/çalışmayan vatandaşların kendilerinin belirlediği gün, saat ve mekânlarda kurslar açılarak onların da bu yaygın din eğitiminden yararlanmaları, ihmal ettikleri veya erteledikleri dinî eğitimlerini yeniden alma imkânı sağlanmıştır.

Yaz Kur'ân Kursları: Okulların tatile girdiği yaz döneminde açılan bu kurslar Kur'ân-ı Kerim'i yüzünden doğru bir biçimde okumayı öğrenmeleri, namazda okuyacak kadar dua ve süreleri ezberletmek, temel dinî bilgiler ve siyer-i nebi öğretmek üzere kurslardır. Bu kurslar genellikle camilerde, Kur'ân kurslarında, Milli Eğitim'in izin verdiği bazı uygun okullarda ve diğer uygun görülen mekânlarda açılmaktadır. Kurslar üç dönem olarak uygulanmakta ve iki ay sürmektedir. Yaz kursları eğitim programı 2005 yılında hazırlanmış ve en son 2108 yılında yeniden güncellenmiştir.¹⁹¹

Diğer din hizmetleri faaliyetlerinde olduğu gibi yaz Kur'ân kurslarında da camilerde görev yapan İmam-hatip, müezzin-kayyımlar ile Kur'ân kurslarında görev yapan Kur'ân kursu öğreticileri gibi din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlileri marifetiyle verilmektedir. İhtiyaç duyulması halinde kurumun diğer personellerinden ve geçici olarak istihdam edilen öğretmenler de yaz Kur'ân kurslarında görev almaktadır.

Yaz Kur'ân kurslarına kayıtlar, ilk ve orta öğrenimlerin yılsonu tatiline girdiği ilk hafta alınmakta, ikinci haftadan itibaren de eğitime başlamaktadır. Yaklaşık iki ay devam eden bir eğitim verilmektedir.

Yaz Kur'ân Kurslarında; kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerim'i yüzünden usulüne uygun bir şekilde okuma, namazda okunan dua ve süreleri ezberlemenin yanında İslâm'ın inanç esasları, temel dinî bilgiler, ahlaki değerler, ibadetler ve Hz. Peygamberin (s.a.v) herkese örnek hayatından davranışlar öğretilmektedir. Bu sayede kursa gelen çocuklara ve gençlere manevi hayatlarını sahil kaynaklardan istifade ederek istikamet üzere, aşırı uçlara savrulmadan, dengeli bir dinî hayat yaşama noktasında önemli imkânlar sunulmaktadır.¹⁹²

Bu kurslar aynı zamanda çocukların okulların kapandığı yaz döneminde oluşan boş vakitlerini faydalı bir şekilde geçirmeleri için çok iyi bir fırsat olurken; bunun yanında yaz döneminde bu kurslara devam eden çocuklar dinî temsil eden din görevlisine,

¹⁹¹ DİB, Yaz Kur'ân Kursları Öğretim Programı, Ankara, 2018,s. 3

¹⁹² DİB, Yaz Kur'ân Kursları Öğretim Programı, Ankara, 2018, s. 4

dinîmizin kutsal mekânı olan camiye, kutsal kitabımız Kur'ân'a, mensup olduğu dine ve camilerde, Kur'ân kurslarında sunulan din eğitime karşı daha küçük yaştan itibaren olumlu bir bakış geliştirmeleri için uygun ortamlar sunmaktadır.¹⁹³ Ülkemizde yaşayan insanların önemli bir bölümü de ilk dinî eğitimini bu kurslar vesilesiyle aldığını ve dine, camiye, cami cemaatine, din adamına karşı olumlu veya olumsuz bakış açısının çocukluk döneminde bu kurslarda aldığı dinî eğitimle şekillendiğini ifade etmektedirler.

Hafızlık Eğitimi Veren Kur'ân Kursları: Sadece Hafızlık eğitimi veren kurslar son dönemlerdeki ciddi artışlarla beraber Kur'ân kurslarının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

Tarihi süreç içerisinde hafızlık eğitimi sistemleşerek bu eğitime özel kurumlar oluşmasını netice vermiştir. Kur'ân öğretimi, ilk zamanlarda Kur'ân'ı yüzünden tecvit kural ve kaidelerine uygun biçimde okumasını öğretmek, dinî görevlerin ve farz ibadetlerin ifa edilmesi esnasında okunması için gerekli olan bazı ayet ve sürelerin ezberletilmesi, müminin günlük hayatı için son derece önemli olan inanç esasları, ibadetler ve bir takım temel ahlak ilkelerine dair bilgilerin Kur'ân metninden çıkarılarak, insanların anlayacağı tarzda anlatılması şeklinde başlamıştır. Sonraki dönemlerde ise İslâm'ın farklı coğrafyalara yayılması ve genişlemesi ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaç ve zaruretler ışığında, özellikle bu farklı coğrafyalarda bulunan muhtelif kültürlerle karşılaşması sebebiyle daha önce İslâm dünyasında bilinmeyen farklı ilim dallarının İslâm eğitim sistemine dâhil edilmiştir. Bunun sonucu olarak özel ihtisas mektep ve medreseleri olarak adlandırılan “Dârü'l-Kurra”¹⁹⁴, “Daru'l-Kur'ân”, Darü'l-huffaz”larda Kur'ân'ı Kerim'in tümünün ezberletilmesi, Kıraat ilmi ve mehâricü'l-hurûf ilmi gibi, sadece Kur'ân'ın güzel okunmasına yönelik İlimlerinin üst seviyede öğretilmesi şeklinde ihtisaslaşmaya gidilmiştir.¹⁹⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı mazisi Hz. Peygamber'e kadar dayanan ve toplumumuzda da çok önemli kabul edilen ve çok büyük bir değer atfedilen hafızlık eğitimini daha etkin verimli hale getirmek için günün şartlarına uygun yeni bir anlayış ve uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Son dönemlerde hafızlık eğitim programları yeniden ele alınmış ve

¹⁹³ Altaş - Köylü, *Din Eğitimi*, 390.

¹⁹⁴ A. Yılmaz Soyzer - Kayhan Bayram, “Da'rül-Erkam'dan Tillo'ya Medreseler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* XIV/78 (2021): 214.

¹⁹⁵ Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 65.

güncellenerek günümüz ihtiyaç ve şartlarına uygun “hafızlık öğretim programı”¹⁹⁶ hazırlanarak hayata geçirilmiştir. Programda hafızlıkla ilgili bütün süreçler, sırasıyla atılması gereken adımlar çok detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Bu programlarda günümüzün değişen şartları göz önünde bulundurularak Hz. Peygamber’den beri süregelen hafızlık geleneğinin devam ettirilmesi ve modern eğitim yöntemlerinden istifade edilerek geliştirilmesi, buna paralel olarak da öğrencilerin kabiliyeti/potansiyeli dikkate alınarak hafızlığın mümkün olan en kısa sürede bitirilmesi amaçlanmıştır.¹⁹⁷

Son yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılan protokoller çerçevesinde hafızlık proje ortaokulları açılmış; eleme sınavlarını başarıyla geçip bu okulları tercih eden ilkokulu bitirmiş çocuklar akademik eğitimlerini aksatmadan Diyanet’e bağlı bir Kur’ân kursunda hafızlık eğitimlerini alma imkânına da kavuşmuşlardır.

Diyanet ile Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ortaklaşa yürüttüğü bu proje, “*örgün eğitime devam eden ve aynı zamanda hafızlık yapmak isteyen öğrencilerin, hafızlık eğitimi ile hafızlık sonrası eğitim öğretim süreçlerinin etkin, verimli ve sistematik bir şekilde gerçekleştirilmesini, mesleki, akademik, sosyal, kültürel, sportif ve ahlaki gelişimlerinin desteklenmesini amaçlamaktadır*”.¹⁹⁸

4-6 Yaş Grubu Kur’ân Kursları: Yakın tarihe kadar, devlet tarafından açılan anaokulu eğitim programlarında, çocuğun manevi gelişimi bakımından son derece hayati bir boşluğu doldurma potansiyeli olan dinî eğitime alan açılmamıştır. Ancak daha sonraki zamanlarda, Türkiye’de birçok alanda gelişen ve değişen hayat şartları halkın okul öncesi dönemde çocuklarına din eğitimi aldırma yönündeki taleplerini arttırmıştır. Artan bu talepler neticesinde 4-6 yaş aralığındaki çocukların devletin ilgili kurumlarının denetim ve kontrolü altında, alanında uzman eğitimciler aracılığıyla sağlıklı bir biçimde anaokulu döneminde de din eğitimi almaları bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu temel ihtiyacı karşılamak üzere, kurulduğu günden bu yana yasalar çerçevesinde “halkı sahih dinî bilgi konusunda aydınlatma” görevini ifa eden Diyanet İşleri Başkanlığı devreye girerek bu görevi yeri getirme noktasında sorumluluk üstlenmiştir. Şimdiye

¹⁹⁶ DİB, Hafızlık Öğretim, Programı, Ankara, 2021.

¹⁹⁷ Altaş - Köylü, *Din Eğitimi*, 387.

¹⁹⁸ MEB, Okul-Kur’ân Kursu İş Birliğine Dayalı Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesi Uygulama Usul Ve Esasları, Ankara, 2019.

kadar, her yaştan ve her kesimden insana temel dinî bilgilerin yanında Kur'ân öğretimi, sure ve duaların ezberletilmesi, İslâm'ın ibadet, ahlak ve inanç esaslarının öğretilmesi gibi din eğitimi hizmetlerini sunan Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur'ân kursları, 4-6 yaş aralığındaki okul öncesi döneme tekabül eden çocuklara da özel hazırlanmış ayrı bir din ve ahlak eğitim hizmeti sunmaya başlamıştır.¹⁹⁹ Bu sunulan hizmet halk tarafından büyük bir rağbet görmüş, kısa sürede hızla sayıları artmıştır.

Son dönemlerde Türkiye'nin her yerinde yaygınlık kazanmalarıyla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'ân kursları vasıtasıyla gerçekleştirdiği en dikkat çekici yaygın din eğitimi hizmetlerinden biri haline gelmişlerdir. Bu kurslar değerler eğitimine dayalı bir ahlak eğitimini temel alan "Kur'ân Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)"na²⁰⁰ göre eğitim hizmetlerini sürdürmeye devam etmektedir.

Sözü geçen bu programla her yaş aralığından bireylerin cami ve Kur'ân kurslarına gelebilmesini hedeflemektedir. Mevcut kurslara devam edenlerin ekseriyetini belli bir yaşın üstündeki ev hanımlarından oluşmakta ve bunların çok önemli bir bölümünün ana okul yaş aralığındaki çocuklara sahip olması hasebiyle kendileriyle birlikte çocuklarının da erken çocukluk döneminde din eğitimi gereksinimlerinin karşılanması ile ilgili olarak ısrarlı bir biçimde il ve ilçe müftülüklerimize ve bizzat Başkanlığımıza başvurmuşlardır. Bu haklı talepleri karşılamak üzere ilk olarak 2013-2014 eğitim öğretim yılında bazı pilot bölgelerde 4-6 yaş Kur'ân kursları uygulamaya konulmuştur. Açılan kurslara gösterilen yoğun teveccühle birlikte Türkiye'nin tamamında açılmaya ve yaygınlık kazanmaya başlanmıştır. Alan ile ilgili tüm paydaşların görüş ve önerileri dikkate alınarak çoklu bir katılım perspektifiyle hazırlanan programın, sahada uygulamaya geçmesi ile birlikte erken çocukluk dönemi diye ifade edilen 4-6 yaş aralığındaki çocuklarına sağlıklı bir din eğitimi verilmesini ısrarla talep eden insanımızdan büyük bir teveccüh görmüştür. Böylece 4-6 yaş Kur'ân kursları Başkanlığın büyük bir ihtiyacı gideren en önemli yaygın din eğitimi faaliyetleri arasındaki yerini almıştır²⁰¹

---

¹⁹⁹ Ayşegül Gün, "Veli ve Öğretici Görüşleri Doğrultusunda 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu Eğitimi: Samsun İli Örneği", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (27 Aralık 2016): 36.

²⁰⁰ DİB, *Kur'ân Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)*, Ankara, 2018. s. 5

²⁰¹ DİB, *Kur'ân Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)*, Ankara, 2018, s. 5.

2.5.2.5. Aile Rehberlik ve İrşat Büro ve Merkezleri

Ülkemizde din ile ilgili işleri yürütme, camilerin idaresi ve topluma din konusunda rehberlik etme görevi yasalarla Diyanet İşleri Başkanlığının uhdesine verilmiş olan bir görevdir. Diyanet yasayla aldığı bu görevi gereği değişen, gelişen, farklılaşan ve gün geçtikçe de karmaşıklaşan toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap vermek için son on-on beş yıllık süreçte din hizmetleri konusuna önemli uygulamaları/açılımları hayata geçirmiştir.

Bu yeni çalışmaların en önemli olanlarından bir tanesi ise taşra teşkilatı bünyesinde yer alan il ve ilçe müftülüklerine bağlı olarak oluşturulan toplumdaki gelen özellikle ailevi problemler ve sorunlar ile ilgili konularda insanlara çözüm üretmeyi yol göstermeyi ve rehberlik etmeyi amaçlayan Aile ve Dinî Rehberlik Bürolarıdır.

Bu büroların kısa bir tarihçesine bakacak olursak; Aile ve Dinî Rehberlik Büroları ile ilgili ilk adım; 23-27 Kasım tarihleri arasında Ankara’da gerçekleştirilen II. Din Şurasında alınan “*dinî konularda toplumun aydınlatılması ve dinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan problemler ve çözüm yolları*” maddesi doğrultusunda yapılan bir tavsiye karar ile atılmıştır.

Şura’da alınan bu karar doğrultusunda 27 Ocak 2000 bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon Dinî Danışma ve Rehberlik Merkezlerinin Din Hizmetleri ve rehberlik Şubesi Müdürlüğüne bağlı olarak Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığına bağlı farklı birim olarak açılması kararı alınmıştır. Gerekli kanuni prosedürlerin yerine getirilmesi neticesinde nihayetinde 15 Nisan 2002 tarihinde Aile Dinî ve Rehberlik Büroları kurulmuş ve resmen faaliyete başlamıştır. Sözü geçen bürolar halen Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı Aile ve Dinî Rehberlik Dairesi bünyesinde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir.

Yeni kurulan Aile ve Rehberlik bürolarına Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çok önem verilmiştir. 2003 yılında farklı illerde Pilot uygulama olarak açılan 6 büronun faaliyetlerinden beklenenin üstünde olumlu geri dönüşler alınması, halkın da açılan bürolara yoğun teveccüh göstermesi sebebiyle 2011 yılında Türkiye’nin bütün illerinde Aile ve Rehberlik Büroları açılmış ve tüm Türkiye’ye dinî danışmanlık hizmeti vermeye başlamıştır.

Mevcut durum itibarıyla 81 il 304 ilçe müftülüğü bünyesinde faaliyetlerini sürdüren bu bürolarda görev yapan, bayan ve erkek vaizler, bu alan ile ilgili hizmet içi

seminerlerden geçmiş Kur'ân kursu öğretmenleri ve din hizmetleri uzmanları marifetiyle sorumluluk alanına giren tüm soru, sorun ve problemlere hassasiyetle cevap vermektedir. Cevap vermekte zorlandıkları konularda Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman'larından destek almakta, görev alanına girmeyen konuları da ilgili mercilere yönlendirmektedir.

Dinî sorulara cevap vermede, Aile ilgili problemlerin çözümünde Aile ilgili seminer ve eğitim verme konusunda Aile ve dinî rehberlik büroları aktif bir biçimde faaliyetlerine devam etmektedir.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü internet sitesinde Aile ve rehberli Bürolarının tanıtımı bölümünde bürolar tarafından yapılan görevler şu şekilde sıralanmaktadır.

- 1- *“Büromuza soru-sorunları için bizzat gelerek başvuruda bulunan ya da telefon ve e-mail yoluyla ulaşan bütün vatandaşlarımıza kuşatıcı ve kucaklayıcı bir yaklaşımla dinî rehberlik hizmeti sunmaktayız.*
- 2- *Halkımızı, aileyi tehdit eden, doğru bilinen yanlışlar konusunda sahil bilgi ile aydınlatmaktayız.*
- 3- *Diğer kurum ve kuruluşlarla da işbirliği içerisinde konferans, panel, seminer, proje vb. faaliyetler düzenleyerek aile konusunda farkındalık oluşturmaktayız.*
- 4- *Aile okulu, evlilik okulu gibi uzun süreli eğitimlerle sağlıklı bir ailenin kurulması ve güçlendirilmesi konusunda bilinç kazandırmaktayız.”*²⁰²

2.5.2.6.Ceza İnfaz Kurumu ile Denetimli Serbestlik Müdürlükleri

Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın din hizmetleri kapsamında Ceza İnfaz Kurumu ile Denetimli Serbestlik Müdürlükleri din hizmeti sunmaktadır. Bu kurumlarda bulunan hükümlü, tutuklu ve yükümlü vatandaşların cezalarının infazı yanında sosyalleşmelerini teşvik etmek ve ıslah ederek yeniden topluma kazandırmak hem hükümlü, tutuklu ve yükümlüler açısından hem de toplum açısından büyük bir öneme sahiptir. Zira doğru kişiler tarafından doğru bir üslupla verilen din eğitiminin yerini başka hiçbir şey doldurmaz. Diyanet İşleri Başkanlığı bu amacı gerçekleştirmek için aktif bir rol üstlenmektedir. Bu kurumlarda diyanet tarafından görevlendirilen işin uzmanı görevliler tarafından nitelikli bir din hizmeti sunulmaktadır.

²⁰² <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/aile%20g%C3%B6rev.pdf> [erişim Tarihi: 12.05.2022.]

Esasen Diyanet İşleri Başkanlığı 1950’li yıllardan itibaren cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülere yönelik din hizmetleri faaliyetlerine başlamıştır. Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanan “Cezaevinde Verilecek Vaazlar” isimli kitap, cezaevlerinde sunulan din hizmetlerinin tarihi sürecini göstermesi bakımından son derece önemli bilgiler içermektedir. Cezaevlerinin bağlı olduğu Adalet bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 1950’lerde başlayan bu işbirliği farklı protokol ve düzenlemelerle günümüze kadar gelmiş. En son 03.12.2019 tarihinde “*Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı İşbirliği Protokolü*” adıyla imzalanan protokolle cezaevlerindeki din hizmeti faaliyetleri yeni bir döneme girmiş ve büyük bir ivme kazanmıştır.

2019 da iki köklü kurum arasında imzalanan bu protokolde Başkanlığın görev sorumlulukları şu şekilde kayıt altına alınmıştır. “*din hizmetleri, din eğitimi, manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri sunulması, toplumda suç işleme oranının azaltılması ve yeniden suç işlenmesinin önlenmesi ile tutuklu, hükümlü ve yükümlülerin dinî ve ahlaki duyguları geliştirilerek yeniden topluma kazandırılması*” şeklinde ifade edilmiştir. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilecek din görevlilerinin görevleri tanımlanarak sorumlu oldukları ve yapmaları gereken faaliyetler netliğe kavuşturulmuştur.²⁰³

Bu protokol çerçevesinde ülkemiz genelinde 362 Ceza ve İnfaz Kurumu ile denetimli serbestlik müdürlüklerinde bulunan tutuklu, hükümlü ve yükümlülere DİB tarafından yayınlanan 2020 Yılı Din Hizmetleri Raporuna göre 160 Vâiz, 293 cezaevi vaizi, 50 Kur’ân kursu öğreticisi ve 325 imam-hatip ile nitelikli, çok boyutlu, herhangi bir hükümlü ve tutuklu ayırt etmeyen bir din hizmeti sunmaktadır.²⁰⁴

Cezaevleri/tutukevleri ve denetimli serbestlikleri müdürlüklerinde görev yapan Diyanet işlerine bağlı görevliler genel olarak şu görevleri icra etmektedirler:²⁰⁵

Kur’ân-ı Kerim Dersleri: Hükümlü ve tutukluların en fazla ilgi gösterdiği ders, cezaevlerinde verilmekte olan Kur’ân-ı Kerim öğretimi dersleridir. Muhatap kitlenin Kur’ân-ı Kerim öğrenimi yanında aldıkları temel dinî bilgiler, mahkûmlar üzerinde olumlu tutum değişikliklerine sebep olmaktadır. Bir yandan da kendileri için vakitlerini

²⁰³ DİB, *Din Hizmetleri Raporu*, Ankara, 2020, s. 227.

²⁰⁴ DİB, *Din Hizmetleri Raporu*, Ankara, 2020, s. 228.

²⁰⁵ DİB, *Din Hizmetleri Raporu*, Ankara, 2017, s. 87.

değerlendirdikleri güzel bir meşgale olmaktadır. Cezaevlerinde Kur'ân-ı Kerim'i yüzünden okumayı öğrendikten sonra hafızlığa devam edenler olduğu gibi bunların içinden Kur'ân'ın tamamını ezberleyip hafızlık sınavına girerek hafızlık belgesini alan birçok mahkûm da mevcuttur.

Koşu Sohbetleri: Başkanlığımız personeli, ceza infaz kurumları koşuşlarında hükümlü ve tutuklulara yönelik sohbetler yapmakta ve kendileriyle periyodik olarak görüşmektedirler.

Bireysel Görüşme: alanında uzman görevliler tarafından Manevi danışmanlık kriterlerine göre icra edilen ve çok olumlu geri dönüşlerin alındığı, hükümlü ve tutukluların her türlü sıkıntılarını ve sorunlarını anlattıkları son derece verimli bir uygulamadır.

Diğer Çalışmalar: Düzenli olarak yapılan konferanslar, mübarek gün ve gecelere özel olarak yapılan programlar, belli aralıklarla yapılan dinî bilgiler yarışması, kitap okuma etkinlikleri ve hatim okuma programları gibi faaliyet ve etkinliklerle cezaevleri adeta bir okula dönüşmektedir. Bu ve benzeri etkinlikler mahkûmların ıslah edilerek yeniden topluma kazandırılması noktasında çok önemli işlev görmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Yapılan bu vb. faaliyetlerle, hükümlü ve tutukluların ıslah edilmesi ve topluma tekrar kazandırılması noktasında kurumsal olarak önemli bir rol üstlenmektedir.²⁰⁶

2.5.2.7. Huzurevleri, Hastaneler ve Sevgi Evleri

Din hizmeti sınıfında yer alan din görevlileri yukarıda detaylı bir şekilde anlatılan görevlerin yanında yine kurumlar ile yapılan protokoller çerçevesinde huzurevlerinde kendilerinden beklenen din hizmeti faaliyetlerini icra etmektedirler. Batıda çoktan beri uygulanan ülkemizde de hastanelerde uygulanmaya başlanan manevi danışman uygulaması yaygınlık kazanmaya başlamış, buralarda görev yapan din görevlileri hem kronik hastalara hem de hastane de görev yapan personele ihtiyaç duyulan konularda rehberlik etmektedirler. Aynı şekilde Çocuk Esirgeme Kurumları, Sevgi Evleri ve Kadın

---

²⁰⁶ Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*, 1. Bs (Ankara: Nobel, 2022), 351.

Sığınma evleri gibi dezavantajlı vatandaşların kalmak zorunda olduğu kurum ve kuruluşlara din hizmeti sunulmakta düzenli sohbet ve irşat faaliyetleri sürdürülmektedir.

2.6.1. DİB Din Hizmetleri Sınıfında Yer Alan Görevliler

Diyanet İşleri Başkanlığında din hizmetleri sınıfında vâiz, Kur'ân kursu öğreticisi, imam-hatip, müezzin-kayyım ve murakıplar görev yapmaktadır. Bu görevlilerden murakıpların öncelikli görevleri din hizmetinden ziyade teftiş, denetim ve rehberlik olduğundan araştırmamıza dâhil edilmemişlerdir. Bu bölümde Diyanet İşleri Başkanlığına yasayla tevdi edilen görevlerin başında gelen din hizmetlerinin tamamında aktif olarak yer alan din hizmetleri sınıfında farklı unvanlara sahip personelden bahsedilerek mevzuat çerçevesinde kendilerinden yapmaları beklenen görevlere kısaca temas edilecektir.

2.6.1.1. Vâizler

Arapça kökenli bir kelime olan vaaz sözlükte nasihat, cezayla hatırlatma, sözle iyiliğe teşvik, öğüt,²⁰⁷ anlamlarına gelmektedir. vâiz ise; İbadet yerlerinde öğüt niteliğinde dinî konuşmalar yapan kimse, öğütçü²⁰⁸ anlamlarına gelmektedir. Vâizin icra ettiği işe “vaaz” denilmektedir. Sözlükte “*bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, uhrevî mükâfat ve azaba dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak*” olarak tarif edilen²⁰⁹ vaaz'ın ilk uygulamaları Hz. Peygamber döneminde başlamış, sahabe ve daha sonra gelen nesiller tarafından da bu i gelenek sürdürülmüştür. Günümüzde baş ta camiler olmak üzere birçok farklı yerlerde yetişkinlerin din eğitimi aracı olarak yaygın bir biçimde istifade edilmektedir.

Günümüzde vâizlik görevi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkez ve taşra teşkilatında din hizmetleri sınıfı kapsamında yer alan bir meslek olarak yapılmaktadır.²¹⁰ Halen Diyanet İşleri Başkanlığında vâiz kadrosuna 2951 kişi görev yapmaktadır.²¹¹

²⁰⁷ İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 7/365.

²⁰⁸ Eren, *Türkçe Sözlük*, 1548.

²⁰⁹ Hasan Cirit, “Vaaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 404.

²¹⁰ Abdulkadir Çekin, “Vâizlerin Mesleklerini İş Boyutları Açısından Değerlendirmeleri”, *Diyanet İlmî Dergi* XLVIII/2 (2012): 136.

²¹¹ 2020 Yılı Faaliyet Raporu, s. 26

Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı merkez, il ve ilçe müftülüklerinde vâiz olarak atanabilmek için aşağıda belirtilen asgari şartlara sahip olmak gerekiyor.²¹²

“a)Dört yıllık dinî yükseköğrenim mezunu olmak.

b)İhtisas kursunu başarı ile bitirmiş olmak. Bayanlarda bu şart aranmaz; sınavı kazanmaları halinde Başkanlıkça belirlenecek süre kadar kursa alınır.

c) Başkanlıkta en az iki yıl çalışmış olmak.”

Bu şartları taşıyanlar Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan mülakat sınavında başarılı olmaları halinde Vâiz kadrolarına atanırlar.

Esasında yukarıda belirtilen bu asgari şartların taşıyan vaizin görevi yeni bir şey ortaya koymak değil aslında cemaatin bildiği haberdar olduğu bilgiyi Kur'ân'dan, Hadislerden ve bunların yolundan giden âlimlerin yazdıkları eserlerden istifade ederek kendine has anlatımıyla bu bilgileri tekrar yeniden hatırlatmak ve pekiştirmektir. Vâizin bu anlatımdaki temel amacı dinleyicileri doğru yola teşvike etmek ve insanları yaptığı veya yapması muhtemel kötülük günah ve haramlardan uzaklaştırmaktır. Her vaizin de konuyu sunarken uyması gereken bir takım ortak prensipler olmakla birlikte kendine has bir anlatım tarzı da vardır.

İnsanları iyiliğe çağırıp, kötülükten sakındırmak²¹³her Müslümanın yerine getirmesi gereken dinî bir sorumluluk kabul edildiğinden İslâm kültüründe vaaz ve nasihate çok büyük önem atfedilmiştir. Yapılan vaazlarda dikkate alınması gereken nebevî usul ve metot, Kur'ân-Kerim'de *“Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et”*²¹⁴ buyrulmak suretiyle ortaya konulmuştur. *“Hatırlat; çünkü hatırlatmak inananlara fayda verir.”*²¹⁵ âyet-i kerimesini kendisine temel şiar kabul eden Hz Peygamber'in (s.a.v), hayatı vaaz ve irşadın ile en güzel örnekleri doludur. Vaaz ve irşadın yöntemi sadedinde de Allah Resulü (s.a.v) bir hadis-i şeriflerinde üç defa art arda *“Din nasihattir”*²¹⁶ buyurarak vaaz ve irşadın dinleyici üzerinde tesirli olabilmesinin yegâne şartının samimiyet olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte anlatılan konulara öncelikle

²¹²“Mevzuat Bilgi Sistemi”, [erişim: 04 Mayıs 2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20685&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5.>]

²¹³ Âl-i İmran, 2/104.

²¹⁴ Nahl, 16/125.

²¹⁵ Zariyât,51/55.

²¹⁶ Buhari, Ahkâm,3; Müslim, İman, 22.

nâsihin kedisinin uymasının yapılan vaaz ve nasihatlerin etkili olmasındaki hayati önemine de dikkat çekmiştir.²¹⁷ Demek ki vâiz vaazı icra ederken hem hikmetle ve güzel bir üslupla davet edecek hem de bu daveti ve tebliği içtenlikle ve samimiyetle yapacak hem de anlattıklarını öncelikle kendisi hayatında tatbik edecek ve yaşayacak ki bu anlatım insanlar üzerinde etkili olsun.

DİB tarafından Ankara’da 17-18 Aralık 2011 tarihinde yapılan “*vaaz ve vaizlik sempozyumu*”nun sonuç bildirgesinde yukarıda ifade etmeye çalıştığımız hususlar özellikle vurgulanmıştır.

“..... Vaaz, sadece söz ile gerçekleştirilen yalın bir nasihat değil aynı zamanda muhatap kitle ile gönül köprüleri kurarak her yaşta insanı hayra çağırmaaktır. Böyle bir faaliyetin bilgi kadar emek, zaman kadar da sabır istediği bir gerçektir.

Vâiz ise bedenî, zihni ve ruhi melekelerinin tamamını, bir diğer ifadeyle, bütün varlığını bu uğurda seferber eden, “umulur ki öğüt alırlar” düsturu ile gayretini kuvvetine ekleyip hem örnek hem de hizmet ehli olan kimsedir.

Vâiz, dinî anlayan, yaşayan ve anlamlandıran, sonra da halka aktaran köprü insandır. Vâizin her cümlesi gönüller inşa edecek güce sahip olmalıdır. Bir vâiz, etkili ve verimli konuşmaları ile sıradan bir konuşmacı olmanın ötesinde, toplumu yönlendiren ve nesilleri şekillendiren kişidir. Dolayısıyla o, gündemden haberdar olan, akıp giden hayatı okuyabilen, toplumun dert ve sorunlarını bilen ve bunlara yönelik çözümler üretebilen kimsedir. Başkanlık olarak vaizin değerine ve vaizlik geleneğimize emek vermenin önemine gönülden inanıyoruz. Zira vaizin şuuru, toplumun şuurudur.”²¹⁸

Topluma her kesimine din hizmeti sunan imam-hatip, Kur’ân Kursu öğreticisi ve müezzin-kayyım gibi din görevlileri belli bir camide ya da Kur’ân kursunda görev yapmaktadırlar. Yani bu kişilerin görev alanları sınırlıdır. Vâizler ise daha geniş boyutta çok sayıda insan topluluklarına ulaşma ve dinî açıklamalarda bulunma imkânına sahiptirler. Cami ve farklı mekânlarda yapılan Vaaz ve sohbetleri birer yaygın eğitim faaliyeti, bu vaazları yapan bayan ve erkek vâizleri ise yaygın eğitimin eğitmenleri olarak görebiliriz. Her seviyede öğretmenlik yapanlar olmazsa olmaz bir şartlar olan karakter ve bilgi ile kişilik ve vâizler için de hayati derecede önemli, olmazsa olmaz şartlardır.²¹⁹ Bu itibarla vaizlerin, yetişkinlerin dinî eğitiminde daha etkin bir rol aldıkları söylenebilir.²²⁰

Vâizlerin son dönemlerde gelişen teknoloji ve sosyal medya imkânlarıyla birlikte görev sınırları görev mahalleri daha da genişlediği gibi ulaşabildikleri insan toplulukları

²¹⁷ Karagöz v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 674.

²¹⁸ *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu: (17-18 Aralık 2011) Ankara*, 1. baskı (Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 598.

²¹⁹ Mustafa Öcal, “Geçmişten Günümüze Vâizlik, Vâizler ve Vaazlar Hakkında Bazı Tespit ve Teklifler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (11 Ağustos 2015): 158.

²²⁰ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Öğretimi* (Ankara: Akid Yayıncılık, 1991), 175.

da hem çeşitlenmiş hem de sayısal olarak büyük artış göstermiştir.²²¹ Böylece “*Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Görev ve Çalışma Yönergesinin 95. maddesinde görev alanı, muhtevası ve sınırları belirlenmiş olan vaizler, toplumun hemen her kesimini kuşatan bir görevi ifa etmekle sorumludur. Başta camiler olmak üzere, ceza ve tevkif evleri, çocuk ıslah evleri, güçsüzler yurdu, öğrenci yurdu, hastane ve fabrika gibi yerlerde vaaz ve irşat hizmetleri yürüten vaizler, ayrıca müftülük bünyesinde Aile İrşat Bürolarında ve fetva nöbetlerinde görev almaktadırlar. Buna ek olarak, radyo-tv. Programları yapmakta ve konferans, seminer, panel vs. etkinliklerde bulunmaktadırlar*”.²²²

2.6.1.2. İmam-Hatipler

“öne geçmek, sevk ve idare etmek” anlamlarına gelen Arapça “emm ” kökünden gelen “imâm”, Sözlükte “*kendine uyulan, önder, halife, ordu komutanı, delil,*”²²³ “önde bulunan kimse, halife olan kimse, bir mezhep Kur’ân zat ve Hz. Ali neslinden gelen zevat²²⁴ gibi farklı anlamlara gelmektedir. Dinî bir terim olarak, devlet başkanı, bir ekolün veya bir hareketin lideri/önderi, camide cemaatle namaz kılanlara önderlik eden kimse demektir.²²⁵

Hatip ise sözlükte konuşmacı, Cuma ve bayram namazları gibi cemaatle kılınan namazlardan önce camilerde hutbe okuyan kişi, güzel ve düzgün konuşan kimse²²⁶ kalabalık topluluklar huzurunda tesirli konuşma yapan kimse gibi anlamlara gelmektedir. İslami literatürde ise, Cuma veya bayram namazı günlerinde minberlerde insanları dinî konularda bilgi veren veya rehberlik eden ve bu görevi resmi olarak yapan din görevlilerine denir. Hal-i hazırda ise bu iki kelimenin birleşimi ile oluşan “İmam-Hatip” kavramı Resmi olarak DİB teşkilatında camilerde görev yapanlara verilen isim olmuştur.

İslâm dinî cemaatle namaz kılmaya önem vermiştir. Cemaatle camide kılınan namazın ferdi olarak kılınan namazdan bazı rivayetlerde yirmi beş kat, bazı rivayetlerde

---

²²¹ Vâizlerin yaptıkları mesleki faaliyetlerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ayşe Kılıç (İnan), *Vâizlerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlilikleri ve Sorunları* (Yayımlanmamış Doktora tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2014), XVII, 298 y.: 104-129; Esmâ Selvi, *Türkiye’de Din Anlayışının Oluşmasında Vaaz ve Vâizlerin Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2015), VIII, 160 y.: 99-108.

²²² Mustafa Ünverdi, “Vâizlerin Aktüel Bilgisi”, *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu II*, 1. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 285.

²²³ İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 12/25.

²²⁴ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 516.

²²⁵ Karagöz v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 314.

²²⁶ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 406.

yirmi yedi kat daha sevaplı olduğu hadisi²²⁷ müminleri camide cemaatle namaz kılmaya teşvik etmiştir. İmam bu hayırlı işe rehberlik ettiğinden dolayı bu mesleğe çok ihtimam gösterilmiştir. Bundan dolayı bir imamda olması gereken şartlar, özellikler ve yeterlilikler en ince yarantısına kadar belirlenmiştir. Arakasında kendisine uyan cemaatin ibadet sorumluluğunu üstüne aldığından dolayı sorumluluğu ağır bir görev olarak telakki edilmiştir. Bu ağır sorumluluktan dolayı bu görevi üstlenmekten kaçınan, yapmaktan içtinap eden birçok kimse olmuştur ve olmaktadır.

İmam olmak için aranan şartlar geçmişten günümüze dönem dönem farklılıklar arz etmektedir. Öğrenim seviyesi her dönem bir önceki döneme göre gelişim göstermiştir. Aynı şekilde tahsil seviyesi yanında sahip olunan hafızlık teşkilatta çalışmak isteyenlere her dönem önemli bir avantaj sağlamıştır. Hal-i hazırdaki duruma baktığımızda resmi olarak imam-hatip olarak atanabilmek ve kurumda görev almak için KPSS sınavı DHBT (Din Hizmetleri Alan Bilgisi Testi) puanı ile birlikte eğitim merkezlerinde yapılan mülakatta başarılı olunması gerekmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın en geniş din hizmetleri kadrosunu oluşturan imam-hatiplerin sayısı yıllara göre sürekli bir artış göstermiştir. Başkanlığın 2020 faaliyet raporuna göre imam-hatip sayısı 71.989'dur.²²⁸

2.6.1.3.Müezzin-kayyımlar

Sözlükte “*çağrıda bulunan, ezan okuyan, kâmet getiren kimse*”²²⁹ anlamlarına gelen “müezzin” kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de “münâdî” anlamıyla iki âyette yer almaktadır.²³⁰ Hadis-i şeriflerde ise “*ezan okuyan, kâmet getiren*” anlamlarında kullanılmıştır. Bazen de bu anlamı karşılamak üzere münâdî kelimesi yer alır.²³¹ Tarihi süreç içerisinde camilerde ezan okuyup namazlardan önce kamet getiren Müezzinler için “sâih” (çağırın, davet eden) ve “mükebbir” (tekbir alan) gibi isimlerin da kullanıldığına rastlanmaktadır.²³² TDK sözlüğünde ise, müezzin için “*namaz vakitlerini bildirmek için ezan okuyan din görevlisi, ezancı*”²³³ anlamları verilmiştir.

²²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. Buhârî, *el- Câmî u's-Sahih*, thk. Züheyr b. Nâsır Muhammed (Dımaşk: Dâru Tavku'n-Necât, 2001). Salât, 87, “Ezân”, 30/31, Tefsir, 65

²²⁸ 2020 Yılı Faaliyet Raporu, s. 26

²²⁹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 849.

²³⁰ el-A'râf 7/44; Yûsuf 12/70.

²³¹ Buhârî, “Vuğû”, 5; “Ezân”, 7.

²³² Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Müezzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 31: 489.

²³³ Eren, *Türkçe Sözlük*, 1052.

Kayyım kelimesi ise; Sözlükte “bir işi yerine getiren, üstlenen kimse” anlamları verilmiştir. Terim anlamı olarak “hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukukî tasarruflarda bulunmak üzere tayin edilen kimse” şeklindeki genel anlamı ile birlikte “vakıf mütevellisi” ve “camilerin temizlik işlerini yapan görevli” anlamları da verilmiştir.²³⁴

Müezzinlik mesleğinin İslâm tarihindeki oluşum süreci incelendiğinde, İlk müezzinin, ezan okuma ve kâmet getirmeyi Hz Peygamber’den ders alan ve Neccârî kabilesine mensup bir kadının evinin damına çıkarak sabah namazı ezanını okuyan Bilâl-i Habeşî²³⁵ olduğu görülmektedir. Bu özelliğinden dolayı Hz. Bilal müezzinlerin piri olarak kabul edilmiştir. Müezzinlik adeta Bilal-i Habeşî (r.a) ile özdeşleşmiştir. Müezzinlik mesleğinin son derece önemli bir makam ve görev olduğuna işaret eden Hz. Peygamber, “İnsanlar müezzinlik yapmanın ve ilk safta bulunmanın ne kadar sevap olduğunu bilselerdi buna ulaşmak için kuraya başvururlardı”²³⁶ demiştir.²³⁷ Hz. Peygamberin bu hadis-i şerifi her dönemde Müezzinlik makamına/mesleğine büyük önem verilmesine vesile olmuştur.

İslâm âlimleri müezzinlik yapacak olan kimseler ile ilgili bazı temel kriterler belirlemişlerdir. Örneğin; ezan okuyacak kimsenin akıllı, erkek, namaz vakitlerini bilen ve takvâ sahibi biri olması gerekir. Akıllı ermeyen çocukların, Kadınların, delilerin, cahillerin, fâsıkların ve sarhoşların ezan okumaları veya namazlardan önce kâmet getirmeleri mekruh sayılmıştır. Bunların yanında müezzinin ezan okurken abdestli olması şart görülmüş; Abdestsiz bir şekilde okunan ezanın muteber olmakla birlikte mekruh kabul edilmiştir. Daha çok sesini kullanan Müezzinlerde aranan temel özelliklerden birisi de güzel ve gür sesli olmalarıdır.²³⁸

Günümüzde bu iki kelimenin birleşimiyle ifade edilen müezzin-kayyımlik mesleği Diyanet İşeri başkanlığı tarafından belirlenen kriterlere sahip olan ve DİB tarafından uygulanan sınav süreçlerinden başarılı olanlar tarafından yürütülen bir meslektir.

Günümüzde de müezzinler özellikle birden fazla görevliye ihtiyaç duyulan büyük, merkezi camilerde görev yapmaktadırlar. İmam-Hatib’in olmadığı durumlarda imamlık

²³⁴ İsmail Özmel, “Kayyım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 107.

²³⁵ Buhârî, “Ezan”, 1, 3.

²³⁶ Buhârî, “Ezan”, 8.

²³⁷ Küçükbaşcı, “Müezzin”, 31: 490.

²³⁸ Karagöz v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 490.

mesleğini icra ettikleri gibi Diyanet tarafından belirlenen diğer görevleri de yerine getirmektedirler. Hem cami hizmetlerinde yerine getirdikleri fonksiyonları ile hem de 12.843 kişilik kadrosuyla²³⁹ çok önemli bir işleve sahiptirler.

2.6.1.4.Kur’ân Kursu Öğreticileri

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’na göre, Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı Kur’ân kurslarında görev yapan Kur’ân kursu öğreticileri, din hizmetleri sınıfında yer almaktadırlar. Kamuda Din hizmetleri sınıfı, farklı şekillerde dinî eğitim görmüş ve din hizmeti yapma bilinciyle topluma dinî hizmet sunma alanı olan görevlilerden oluşmaktadır.²⁴⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı toplumda yaygın din hizmetlerini ilki 1927 yılında açılan ve her geçen yıl sayıları artan Kur’ân kursları vasıtasıyla yerine getirmektedir. Kur’ân kursları Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı il ve ilçe müftülüklerin gözetim ve kontrolünde “Kur’ân-ı Kerim’i yüzünden okumak, verdiği mesajları öğrenmek, Kur’ân-ı Kerim’i hıfz etmek ve temel dinî bilgiler öğrenmek isteyen vatandaşlara verilen eğitim ve öğretim yerleri” ni ifade etmektedir. Kur’ân Kursu öğreticisi ise, bu kurslarda resmi olarak görev yapan kişileri²⁴¹ ifade etmektedir.

Toplumun her kesimine hitap edecek şekilde hizmet sunan Kur’ân kursu öğreticileri Yetişkinler için eğitim veren Kur’ân kurslarının yanında son dönemlerde yaygınlık kazanmaya başlayan 4-6 yaş kursları, okulların tatile girdiği dönemde açılan yaz Kur’ân kursları ile yaygın din eğitiminde çok önemli bir fonksiyon yerine getirmektedirler. Diyanet İşleri Başkanlığı 2020 yılı faaliyet raporuna göre imam-hatiplerden sonra en fazla sayı ile hal-i hazırda 24.634 Kur’ân Kursu öğreticisi görev yapmaktadır.

2.6.1.5.Diğer Sınıflar

Diyanet İşleri başkanlığı kuruluş ve görevleri ile ilgili kanun Başkanlığın görev sınırlarını belirlemiştir. Bu çerçeveden baktığımızda Diyanet İşleri Başkanlığının en başta gelen görevinin “*sahih, doğru din hizmeti sunma*”²⁴² olduğunu söylememiz mümkündür.

²³⁹ 2020 Yılı Faaliyet Raporu, s. 26.

²⁴⁰ Şefika Mutlu, “Kur’ân Kursu Öğreticilerinin Mesleki Etik İlkelerine Uyma Düzeylerinin İncelenmesi”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2019): 217-241.

²⁴¹“Mevzuat Bilgi Sistemi”, erişim: 03 Mayıs 2022,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19795&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.

²⁴² Fatih Kurt, ed., *Din Hizmetleri ve Din Eğitiminde Türkiye Tecrübesi: Diyanet, İlahiyat, İmam-Hatip*, 2. baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 74.

Bu sebeple Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev yapan alan her personel görev ve unvanı ne olursa olsun, ister idari kadroda ister din hizmetleri sınıfında isterse de yardımcı hizmetler sınıfında olsun bir yönüyle din hizmetine katkı sunmakta veya toplum tarafından katkı sunması beklenmektedir. Toplumda da bu kurumda çalışan -hangi kademede ve hangi unvanda çalışırsa çalışsın- her görevliye din adamı/hoca gözüyle bakılmaktadır.

III.BÖLÜM

YÖNTEM

Bilimsel bir çalışmada konunun niteliği çalışma boyunca kullanılacak yöntemin türünü belirleyen ana unsurdur. Diğer yandan tercih edilen yöntemin de konunun algılanış şekli üzerinde önemli bir etkisi olmaktadır. Çünkü tercih edilen yöntemle konu ele alındığında araştırmacı o yöntemin sunduğu imkânlar çerçevesinde elde edebildiği verilere bağlı olarak konunun niteliği hakkında bir düşünceye sahip olmaktadır. Böylece ele alınacak konu belirlenen yöntem çerçevesinde şekillenmiş olmaktadır.

Yapılan bu bilimsel çalışmanın teorik ve kavramsal bölümleri yanında sahada uygulanan pratik/uygulama bölümleri de mevcuttur. Bu sebeple sözü geçen her bölüme uygun olacak araştırma, yöntem ve teknikler tercih edilmiştir.

Geçmişte yaşanmış olaylar veya hal-i hazırdaki bir konunun geçmiş hadiselerle olan, tarihi süreçle olan bağlantısı incelendiğinde literatür taraması yapılarak tasviri bir yöntemle konu ana hatlarıyla açıklanır. Bu çerçevede çalışmamızda kavramsal çerçeve bölümü ile çalışmanın evren ve örneklemini oluşturan din görevlilerinin görev yaptığı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kısa tarihçesi, hizmet alanları ve din görevlilerinin bu hizmetlerdeki rolleri betimleyici, tasvirî yani, deskriptif yöntem kullanılarak ortaya konulmuştur. Mevcut durum ve öncesi sistematik bir şekilde ve kronolojik sıralamaya riayet edilerek ele alınmıştır.

Araştırmamızın bu bölümüyle ilgili olarak olabildiğince geniş bir literatür taraması yapılmış, tarama neticesinde istifade edilmesi gereken kaynakların temini yoluna gidilmiş, bunun için hem bulunduğumuz ildeki halk ve üniversite kütüphanelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca bilgisayar ortamlarında bulunan pdf formatındaki eserlerden de istifade yoluna gidilmiştir. Ayrıca literatür tespiti sırasında içerikle ilgili konunun uzmanı akademisyenlerin fikir ve önerilerinden de istifade edilmiştir. Sonraki aşamada tespit edilen literatür detaylı bir incelemeye tabi tutularak, hipotezler çerçevesinde gerekli görülen yerler fişlenerek kayıt altına alınmıştır. Bu ortaya çıkan doküman çerçevesinde bir plan oluşturularak rapor haline getirilmiştir. Oluşturulan bu rapor çerçevesinde yapılması gereken çalışmalar sırasıyla yapılarak Tez'e son şekli verilmiştir.

Araştırmamızın uygulama/alan araştırması bölümü ise, Din görevlileri üzerinde yapılacak bir anket çalışması ile yürütülmüştür. Uygulanan anket neticesinde elde edilen

bulgulardan yola çıkılarak tez projesi sırasında belirlenen hipotezler değerlendirilmiş ve doğru/sağlıklı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anketin kelime anlamı itibariyle “*yoklama, bilgi toplama, sondalama, sormaca*”²⁴³ anlamlarına gelmektedir. Anketin diğer bir anlamı ise, soruşturmadır. Anketi sahada uygulayan kimseye ise; araştırmacı soruşturucu denilirken, soruşturma yapan anlamında anketör de denilmektedir. Anketin terim anlamı ise, “*belli kimselerin veya grupların çeşitli konulardaki bilgi, tecrübe ve ilgilerini anlamak için düzenlenmiş soru listesidir*”.²⁴⁴ Anket formu; fikirler, inanışlar ve bireysel yaşantılarla ilgili bilgilerin elde edilmesi için en uygun yöntemlerden birisi olarak kabul edilmektedir.²⁴⁵

Anketler kişilerin sosyal, dinî, askeri, ekonomik, siyasi, eğitim-öğretim vb. çok farklı alanlardaki toplumun genelini ilgilendiren görüş ve düşüncelerini öğrenmek için uygun yöntemlerdir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığında görev yapan din görevlilerinin, problemleri, iş doyumları, idarecileri ile ilişkileri, yeterlilikleri gibi konularda bu ve benzer kesimlerin görüş ve eğilimlerini öğrenebilmek maksadıyla anket yöntemi uygulanabilir.²⁴⁶ Veya bizim tezimizde yaptığımız gibi din görevlilerinin mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyleri ve eğilimleri ancak sahada uygulanacak bu tarz bir yöntemle tespit edilebilir.

Yaptığımız araştırmada Türkiye’de mezhepler üzerine yapılmış ve din görevlilerinin itikadî mezhepler ile ilgili bilgi seviyeleri ve eğilimlerini inceleyen herhangi bir alan araştırmasına rastlayamadık. Bu alanda var olan bu boşluğu doldurmak ve alandan doğru, bilimsel ve objektif verileri elde etmek adına böyle bir yöntemi uygulama kararı aldık. Yöntem ile ilgili detaylar bundan sonraki bölümlerde anlatılacaktır.

3.1 Araştırmanın Modeli

Bu çalışma İslâm Mezhepleri Tarihi alanında yapılmış olan bir alan çalışmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere “betimsel tarama modeli” tercih edilmiştir. “*Betimleyici tarama modelleri geçmişte, bugün ya da belli bir süreçte var olan olayları, durumları ve olguları ortaya koymaya yönelik yaklaşımlardır. Var olanı değiştirmeye ya da etkilemeye çalışmadan olgunun bilimsel portresinin ortaya konulması sürecini içermekte; nelerden*

²⁴³ Eren, *Türkçe Sözlük*, 70-71.

²⁴⁴ Öcal, “Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi”, 165.

²⁴⁵ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, 8. Bs (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 64.

²⁴⁶ Öcal, “Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi”, 166.

oluşturduğunu ve neler ile ilişkili olduğunu sorgulamaktadır”²⁴⁷ Kısacası betimsel araştırma modelinin temel amacı, herhangi bir konudaki mevcut durumu araştırmak ve belirlemektir. Bu model ile Araştırmanın bağımlı değişkeni olan Din görevlilerinin İtikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi seviyeleri ve eğilimlerinin; yaş, eğitim, görev süresi, bağlı olduğu amelî ve itikadî mezhep gibi diğer bağımsız değişkenlere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Veri toplama aracı olarak da yapısal fonksiyonel kuramın bakış açısına uygun çok yaygın kullanılan araştırma tekniklerinden biri olan Anket yöntemi kullanılmıştır. Anket tekniğinde araştırılmak istenen konu tek tek sorularla ölçülür ve ayrı ayrı değerlendirilir.²⁴⁸

Malatya il sınırları içinde din hizmetleri sınıfında görev yapan araştırmamıza katılmayı kabul eden bütün personele Nicel boyutta, seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Din görevlilerine uygulanan bu yöntemde, bütün birimler-din görevlileri-örnekleme seçilmek için eşit ve bağımsız şansa sahiptir. Başka bir ifade ile örneklemdaki bütün bireylerin seçilme şansı eşittir.²⁴⁹

3.2. Evren ve Örnekleme

Bir araştırma için soruları cevaplamak üzere ihtiyaç duyulan verilerin elde edildiği tüm bireylerin oluşturduğu büyük guruba evren; özellikleri hakkında bilgi toplamak için çalışılan evrenden belirli kurallar çerçevesinde seçilen sınırlı bir parçasına ise örneklem denir.²⁵⁰ Bu durumda örneklem araştırılan grubun içinden seçilmiş bir bölümü temsil eder. Araştırma konusu olan evrenin bütünüyle görüşme imkânı mümkün olmadığından Örneklem seçilmesi araştırmacıyı gereksiz bilgi yükünden kurtardığı gibi zaman, araç-gereç, insan gücü ve maliyet gibi alanlarda da tasarruf imkânı verir.²⁵¹ Seçilen örneklem grubu evrenin özelliklerini yansıtacak bir niteliğe sahipse, tüm evren hakkında bazı genel ifadeler kullanma imkânı da elde edilmiş olur. Yapılan araştırmalar genellikle örneklem gruplar üzerinde yapılır, elde edilen sonuçlar ise araştırmaya konu olan tüm bireylerin oluşturduğu evrene genellenir.²⁵²

²⁴⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 31. Bs (Ankara: Nobel, 2017), 77.

²⁴⁸ Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 182.

²⁴⁹ Büyüköztürk v.dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 85.

²⁵⁰ Büyüköztürk v.dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 80-83.

²⁵¹ Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, 3. Bs (Ankara: Savaş Yayınevi, 1999), 130.

²⁵² Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 148.

Araştırmanın evrenini, Ekim 2020 ile Aralık 2021 tarihleri arasında Malatya il ve ilçelerinde Diyanet işleri Başkanlığına bağlı olarak görev yapan toplam 1369 din görevlisi oluşturmaktadır. Din hizmetleri sınıfı dışında kalan diğer personeller araştırmamızın kapsamı içinde yer almamaktadır. Örneklem seçilirken olasılık temelli örneklem yöntemlerinden biri olarak kabul edilen basit seçkisiz örneklem yöntemi kullanılmıştır. Basit seçkisiz örneklem yöntemi, oluşturulan evrenden her bireyin eşit şansa sahip olacak şekilde birimler arasında bir fark gözetilmeden tesadüfi olarak çekilmesidir.²⁵³

Yaptığımız araştırmanın örneklemine söz konusu yöntemle seçilen 401 din görevlisinden oluşmaktadır. Katılımcılar vâiz, Kur'ân kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım olarak 4 farklı statüde görev yapan din hizmetleri sınıfındaki din görevlilerinden oluşmaktadır.

Basit seçkisiz örneklem formülüne göre % 95 güven aralığı ve 0,05 hata payına sahip olmak üzere, evren büyüklüğü 1369 olan bir araştırmada evreni temsil eden örneklem sayısının en az 300 olması gerekmektedir.

Hedef kitledeki kişi sayısının bilinmesi durumunda örneklem hesabında kullanılan formül aşağıda verilmiştir.²⁵⁴

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N - 1) + t^2pq}$$

Formülde yer alan semboller; n: Örneklem alınacak kişi sayısı veya büyüklüğü, N: hedef kitledeki kişi sayısı veya büyüklüğü, t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde t tablosundan bulunan teorik değeri, p: İncelenen olayın gerçekleşme olasılığı veya görülme sıklığı, q: İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı veya görülmemiş sıklığı, d: sapma payı anlamlarını ifade etmektedir.

Güven aralığı örneklemde ulaştığımız değer yüzde kaç ihtimalle araştırmacının belirlediği aralık arasında yer alacağını gösterir. Araştırmamızın % 95 güven aralığı ve 0,05 örneklem yanılma payı ile teorik “t” değeri 1.96 'ya tekabül etmektedir.²⁵⁵

²⁵³ Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, 2. Bs (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 87.

²⁵⁴ Yahşi Yazıcıoğlu - Samiye Erdoğan, *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 2. Bs (Ankara: Detay Yayıncılık, 2007), 70.

²⁵⁵ Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 159.

Araştırmanın verileri örneklemin hacmini belirlemek için kullanılan formüle yerleştirildiğinde;

$$n = \frac{1369 * (1,96)^2 * 0,5 * 0,5}{0.05^2(1369 - 1) + 1,96^2 * 0.5 * 0.5}$$
$$n = \frac{1314,788}{4,3804} = 300,1524$$

Yapılan hesaplamalar sonucunda 1369 kişilik bir evreni temsil edecek örnekleme hacminin en az 300 kişi olması gerektiği anlaşılmaktadır. Yaptığımız çalışmada Malatya il sınırları içinde 401 din görevlisi çalışmaya dâhil edilerek evreni temsil eden bir örneklem grubuna ulaşılmıştır.

Kuşkusuz her araştırmanın, araştırma yapılan konuya ve araştırılan gruba göre kendine has bir evreni ile bu evreni temsil ettiği kabul edilen bir örnekleme vardır. Bu çalışmamızda örneklemin evreni temsil ettiğini gösteren diğer hususlar şunlardır.

- 1- Örneklem grubu tarafından 421 anket doldurulmuştur. Eksik ya da hatalı veri girişi yapılan 20 form değerlendirme dışı bırakılmıştır. Geriye kalan 401 anket formu üzerinden analizler yapılmıştır. Araştırmamıza Malatya il sınırları içinde din hizmetleri sınıfında farklı statülerde görev yapan tüm görevlilerden katılım gerçekleşmiştir.
- 2- Kişinin bilgi düzeyi ve eğilimlerinin gelişmesinde bireyin sahip olduğu eğitim ve öğretim düzeyi son derece etkilidir. Diyanet İşleri Başkanlığı din hizmetleri sınıfının her kademesinde görev verdiği personel için asgari sahip olması gereken eğitim düzeyleri belirlenmiş ve eğitim düzeyi şartlarını taşımayanlar söz konusu unvanlara başvuru yapmaları mümkün değildir. Örneğin vâiz olmak için gerekli olan eğitim düzeyi bellidir. Diyanet İşleri Başkanlığının neresinde olursa olsun vâiz olabilmek için aynı eğitim düzeyine sahip olmak gerekmektedir. Bütün unvanlar için benzer şartlar vardır. Dolayısıyla bu açıdan evren ve örneklem arasında benzerlik vardır. Aynı statüde farklı eğitim seviyelerine sahip personelin bilgi seviyeleri ve eğilimleri arasında farklılık olabilir. Çalışmamızın hedeflerinden bir tanesi de bu türden bilgi seviyeleri eğilim farklılıklarını ortaya koymak olacaktır.

- 3- Örnekleme grubundan alınan veriler, il sınırları içinde köy, kasaba, il, ilçe ve metropol/ana kent gibi farklı yerleşim yerlerinden sağlandığından bu tür yerlerde görev yapanlar için de genellenebilir özellikler taşımaktadır. Elde edilen veriler, Aynı zamanda Türkiye’de görev yapan din görevlilerinin, itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi seviyeleri ve eğilimleri hakkında bize bazı ipuçları verebilecektir.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri/Denenceleri

Bütün bilimsel yöntemlerin temelinde deneme vardır. Araştırmacı konuya başlarken gündemine aldığı probleme neden olan değişkenlerle ilgili önce bazı tahminler ortaya koymaya; sonra da bu tahminlerini diğer insanların da reddedemeyeceği “bazı ortak ölçütlere” göre sınamaya çalışır.²⁵⁶ Hipotezler; bilimsel bir araştırmada bize gerçek bir araştırma noktası verdiğine nazaran, burada araştırma konumuzu hangi temel denencelerden/hipotezlerden hareketle ele aldığımızı ortaya koymamız gerekir. itikadî mezheplerle ilgili neredeyse hiç alan araştırılmasının yapılmadığı ülkemizde bu konuyla ilgili hipotezler ortaya koymak zor olsa gerektir. Çünkü ortaya konulan hipotezler bir yandan kişisel gözlem ve deneyimlere dayanırken bir yandan da daha önce yapılmış doğrudan veya dolaylı benzer araştırmaların bulgularına dayanırlar. Bu tür alandan kaynaklı engellere/zorluklara rağmen konuyla ilgili hipotezlerimizi şöyle sıralayabiliriz.

1-Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığında farklı kademelerde Vâiz, Kur’ân Kursu öğreticisi, İmam-Hatip ve müezzin-kayyım olarak görev yapan din görevlilerin büyük çoğunluğu mezhep olarak Mâtürîdîlik mezhebine az bir kısmı da Eş’arî mezhebine mensuptur.

2- Din görevlileri arasında teorik olarak Mu’tezile karşıtı bir anlayış olsa da pratikte olaylara bakışlarında Mu’tezilî bir takım yaklaşımlara rastlanmaktadır.

3-Din görevlilerinin İmâmiyye Şia’sı hakkındaki bilgi düzeylerinin yeterli olmadığını varsayıyoruz.

4-Hâricîlik ve Selefilik gibi radikal İslâm olarak nitelenebilecek bakış açıları Türkiye’de hiçbir dönem güçlü bir taban bulamamıştır. Daima mu’tevil bir İslâmî anlayış

---

²⁵⁶ Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 98.

bu topraklarda hâkim olmuştur. Bu dönemde de din görevlileri arasında Hâricîlik tarzı radikal bir eğilimin olduğunu varsaymıyoruz.

5- Din görevlileri İslâm Mezhepler Tarihi alanıyla ilgili çağdaş ve klasik eserlerini çok fazla okumamaktadırlar.

6-Büyük çoğunluk tarafından kabul edilen İman tarifine göre “*iman; kalb ile tasdik dil ile ikrar azalarla amel etmektir.*”²⁵⁷ Bu tarifte birinci sırada yer alan kalb ile tasdik konuları inanışları ilgilendirdiği halde bunu öncelemek yerine ikinci ve üçüncü sırada yer alan ve fikhî mezheplerin ilgi alanına giren konular daha çok öncelenmiştir

Aynı bakış açısının sonucu olarak din görevlileri arasında da İtikadî mezhepler Amelî-Fıkhi mezhepler kadar önemsenmemekte ve bilinmemektedir denilebilir.

7- Son yıllarda yapılan kurum içi mesleki seviye belirleme sınavları din görevlilerini kitap okumaya kendi alanları ile ilgili alan bilgisi dediğimiz bilgilerini güncellemelerine katkısı olmuştur. Bu bağlamda bu tür sınavların dinî görevlilerin mezhepler konusundaki bilgilerine de olumlu katkısı olmuştur.

8-Son yarım asırda İslâm ülkelerinde yaşanan savaşlar, acılar, zulümler ve yıkımlar ile ülkemizde yaşanan 15 Temmuz darbesi bazı konuları gündeme taşımış. Din görevlileri de bu konular üzerinde kendilerine gelen soru ve problemlerin de zorlamasıyla düşünme ve bilgilerini güncelleme ihtiyacı hissetmişlerdir.

9- Her ne kadar Türk-İslâm toplumunda radikal İslâmî eğilim çok taban bulmasa da ağırlıklı olarak Mâtürîdî ve Eş’arî olan din görevlileri bazı konularda bu iki mezhebin görüşleri dışında çok genel bir durum olmamakla birlikte bazen Hâricî bazen Selefî eğilim ve tutumlar ortaya koydukları görülmektedir.

10- Son 10 yılda din görevlileri arasında iki yıllık açık öğretim ilahiyat fakültesi ve devamında İLİTAM uzaktan eğitim yöntemiyle ilahiyat lisans programını tamamlamaları sayesinde eğitim seviyeleri yükselmiştir. Bu durum mezhepler noktasındaki bilgi seviyelerine de olumlu katkısı olmuştur.

---

²⁵⁷ Muhammed Emin Altın, *İman ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2011), IX, 160 y.: 48-49.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

- 1- Bu araştırma Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak Malatya ili sınırları içinde “Din Görevlisi” statüsünde çalışan İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım, Kur’ân Kursu Öğreticisi ve Vâizlerle sınırlıdır. Başkanlığın diğer birimlerinde/statülerinde çalışanlar bu araştırmanın kapsamı dışındadır.
- 2- Bu araştırma, araştırmaya konu edilen itikadî İslâm mezheplerin (Hâricîlik, İmâmiyye Şia’sı, Mu’tezile, Mâturîdîlik, Eş’arîlik. Selefilik) temel görüşleri ile sınırlıdır.
- 3- Her araştırma, özellikle deneysel araştırmalar kullandıkları örneklem grubu ile sınırlı kabul edildiklerinden bu araştırma sonucunda da elde edilen sonuçlar bu anlamda uyguladığımız ankete katılan örneklem grubu ile sınırlıdır. Bu nedenle elde edilen sonuçlar araştırılan konu ile ilgili bazı ipuçları verse bile geniş bir kitleye ülkenin bütününe genellemek araştırmanın amacını aşacaktır.
- 4- Aynı şekilde bu araştırma katılımcıların kendilerine uygulanan anket sorularına samimi ve doğru cevaplar verdikleri varsayımıyla sınırlıdır.
- 5- Bu araştırmada itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bir bilgi düzeyi ölçeği ile itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bir tutum ölçeği geliştirmeyi hedeflemediğinden hazırlanan soruların ve ifadelerin geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmamıştır. Kullanılan soru ve ifadelerin bilgi düzeyini ve mezheplerin görüşleri ile eğilimlerini ortaya koyacağı varsayılmıştır.
- 6- Araştırma sınırlı bir zaman aralığında yapıldığından, zamanla eğilim ve tutumların değişmesi mümkün olduğundan, araştırma yapıldığı zaman aralığı ile sınırlıdır.
- 7- Araştırma sonuçları değerlendirilirken bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulmalıdır.

3.5. Araştırmanın Sayıtları

- 1- Ankete katılan din görevlilerin verdikleri yanıtlar sadece kendi görüşlerini yansıtmaktadır.
- 2- Araştırmanın yöntemi, kullanılan ölçme aracı problem ve amacına uygun olarak belirlenmiştir.

- 3- Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkmış eğilimleri kendi algılarına dayalı olarak belirlenebilir.
- 4- Her bir din görevlisinin geçtiği -imam-hatip lisesi/ilahiyat ön lisans/ilahiyat fakültesi/medrese usulü klasik eğitim- eğitim süreçlerinden dolayı itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili temel düzeyde bir bilgiye sahip olduğu beklenmektedir.

3.6. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Bu araştırmada Diyanet İşleri Başkanlığı din hizmetleri sınıfında bulunan murakıp dışındaki vâiz, Kur'ân kursu öğreticisi, İmam-hatip ve müezzin-kayyımların İtikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi seviyeleri ve itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili eğilimlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca anketin demografik kısmında sorulan iki soruyla da bu alanda üretilen bilimsel bilgi ve kitaplardan din görevlilerinin ne kadar haberdar olduklarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu yapılan tespitlerden hareket ederek, bu alan ilgili bilgi seviyelerinin ne durumda olduğu, mensubu olduğu mezhebe dair doğru bilgi ve eğilimlere sahip olup olmadığı ortaya çıkarılacaktır. Bunun yanında hangi mezhebe ilişkin eğilimlerin ağır bastığı, toplumun her tabakasında din ile alakalı bütün konularda bilgi aktarımında bulunan din görevlilerinin sağlıklı/sahih bir aktarım yapıp yapmadıklarını da ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bunun için de “*insanların yaşam koşullarını, davranışlarını, inançlarını veya tutumlarını belirlemeye yönelik bir dizi sorudan oluşan bir araştırma materyali*” olarak tanımlanan ve bir anda birçok kişiye ulaşma imkânının sunan “anket” yöntemine başvurulmuştur.²⁵⁸

Bu amaçla bu alanda daha önce yapılmış çalışmalar literatür taraması çerçevesinde incelenmiştir. Yaklaşık 6 ay süren bu sürecin sonunda her mezheple ilgili muhtemel madde havuzu oluşturulmuş, mezheplerin birbirine benzer olan görüşleri maddelerden çıkarılmıştır. Daha sonra Taslak bir form oluşturulmuştur. Bu form oluşturulurken bir anket yönteminde olması gerektiği gibi mümkün olduğunca az, ancak gerçekten gerekli olan ve araştırmanın içeriğine katkı sağlayan maddeler dâhil edilmiştir.²⁵⁹ Bu aşamada ankette yer alan maddeler ihtiyaç duyulan olgusal ve/veya

²⁵⁸ Büyüköztürk v.dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 124.

²⁵⁹ Büyüköztürk v.dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 137.

yargısal verileri kapsamada ve toplamada ne derece yeterlidir? Sorusunun cevabını almak üzere uzman değerlendirme formu hazırlanarak uzman görüşüne başvurulmuştur. Başvurulan uzmanlar hem teknik açıdan hem içerik/kapsam açısından hem de dil açısından değerlendirecek kişilerden seçilmiştir. Uzmanların % 90-100 arası uyuşma gösterdikleri sorular bırakılmış daha düşük seviyede uyuşma gösterdikleri maddeler ise ya önerileri doğrultusunda düzeltme yoluna gidilmiş veya düzeltme imkânı yoksa anket formundan çıkarılmıştır. Sonraki aşamada anketin belirlenmiş olan hedef kitleden bir küçük gruba uygulanmak üzere ön uygulama formu oluşturulmuştur. Yaklaşık 170 üyesi olan bir din görevlileri sendikası üyelerine ulaştırılmış geri dönüş sağlayan yaklaşık 50 form üzerine gerekli analizlerin yapılmasından sonra anket formuna nihai şekli verilmiştir. Bütün bu aşamalarda teknik olarak bu konuyu iyi bilen uzmanların görüşlerinden devamlı bir surette istifade edilmiştir.

Ankette üç bölüm halinde 72 soru/maddeden oluşmaktadır. Birinci bölümde ankete katılanların, görevi, cinsiyeti, yaşı, hizmet yılı, eğitim durumu, klasik medrese usulü eğitimi alıp almadığı, görev yaptığı yerin türü, müntesibi olduğu ameli ve itikadi mezhebi ile İslâm Mezhepler Tarihi alanı ilgili modern ve klasik kitapları okuma durumları gibi sorular sorulmuştur. İkinci bölümde İtikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi seviyelerini ölçmek üzere hazırlanan her mezhebe ait 5 görüşün karışık bir biçimde sorulduğu toplam 30 sorudan oluşmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise beşli likert tarzında oluşturulmuş ve kişilerin itikadî mezheplerin görüşlerine katılma eğilimlerini/derecelerini gösteren; kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, karasızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum biçiminde sınıflandırılmış 30 soru/maddeden oluşmaktadır.

3.7. Verilerin Toplanması

Anket formu hazırlandıktan sonra Malatya il sınırları içinde din hizmetleri sınıfında görev yapan bütün personele anket yüz yüze uygulanmak üzere hazır hale geldiği dönemde salgın hastalığın ortaya çıkması, sokağa çıkma yasakları, karantina vb. mücbir sebeplerden/engellerden dolayı anket Google anket formuna dönüştürülmüştür. Bu amaçla Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan alınan resmi izin ve il müftülüğünün onayını belirten üst yazı ile birlikte Malatya il merkezi ile ilçelerinde görev yapan din hizmetleri sınıfında görev yapan bütün görevlilere resmi yollarla **anket linki** gönderilmiştir. Her

bölümde yer alan soruların nasıl doldurulacağı ile ilgili açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca anlaşılmayan bir durum ile ilgili bilgi almak üzere araştırmacının iletişim bilgilerine de anket formunda yer verilmiştir. Anket doldurulurken karşılaşılan sorunlara talep halinde gerekli destek de sağlanmıştır. Bütün bu ön hazırlıkların yapılarak din hizmetleri sınıfında bulunan bütün görevlilere defalarca gönderilen anket linkine 421 görevli geri dönüş yapmıştır. Katılanların sayısı beklentimizin altında kalsa da evreni temsil etme noktasına yeterli sayıya ulaşmıştır.

Verilerin toplanması esnasında karşılaşılan bazı zorluklar sürecin uzamasına sebebiyet vermiştir. İlk karşılaştığımız zorluk; Diyanet İşleri Başkanlığına araştırma izni için yaptığımız ilk başvuru reddedilmiştir. Bundan dolayı anketin uygulanması bir süre gecikmiştir. Bir sonraki başvurumuzda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sadece Malatya ilinde araştırma yapılmak üzere izin verilmiştir. İkinci karşılaştığımız zorluk ise, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan aldığımız izin ve il müftülüğünün onayı ile anketi sahada uygulamaya başladığımızda; hedef kitlemiz olan din görevlileri tarafından birebir görüşüp anketin içeriği hakkında bilgilendirdiğimiz halde aşağıda ifade ettiğimiz sebeplerden istediğimiz seviyede hızlı bir katılımın olmamasıdır. Bu da veri toplama sürecini beklediğimizden daha fazla uzatmıştır.

Kendileriyle bire bir görüştüğümüz din görevlileri, katılmama sebebi olarak farkı gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Kimi görevliler yanlış cevap verdiği takdirde kurumdaki kariyerine zarar gelir endişesiyle katılmadığını ifade ederken, kimi de kurum tarafından bir sınava tabi tutulduklarını düşündüklerini bu sınav sonucunun ileride karşılıklarına çıkma ihtimalinden çekindiklerini ifade etmişlerdir. Kimisi soruların kendisine çok zor geldiğini konuyu çalıştıktan sonra katılmak istediklerini fakat daha sonra unuttuklarını ifade ederken, kimisi de soruları çok uzun bulmalarından dolayı katılmadıklarını beyan etmişlerdir. Bazıları ise, vakti olmadığı için, diğer bir kısmı da teknik nedenlerden ötürü katılmadıklarını beyan etmişlerdir. Gördüğümüz kadarıyla ankete katılmama noktasında ilk iki nedenin diğerlerine göre daha etkili olduğunu söyleyebiliriz.

3.8. Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda toplanan verilerin analizinde SPSS 25.0 programından yararlanılmıştır. Veri analizlerinin ilk aşamasında mezheplerin görüşlerine ilişkin bilgi ve

katılma düzeyleri Verilerinin normal dağılıma uygun olup olmadığının belirlenmesi için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir.

Tablo 3.7.1. Bilgi Puanları ve Katılma Puanlarına İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçüm	Mezhep	Çarpıklık	Basıklık
Bilgi düzeyi	Hâricîlik	0,46	-0,60
	Eş'arîlik	0,20	-1,14
	Mu'tezile	-0,01	-0,99
	İmâmiyye Şia'sı	-0,82	-0,20
	Mâtürîdîlik	-0,10	-0,73
	Selefilik	0,16	-0,88
	Katılma düzeyi	Hâricîlik	0,33
Eş'arîlik		0,30	0,00
Mu'tezile		-0,12	0,04
İmâmiyye Şia'sı		0,37	0,22
Mâtürîdîlik		-0,55	0,91
Selefilik		0,07	0,09

Tablo incelendiğinde, mezheplerin görüşlerine ilişkin bilgi ve katılma düzeylerine ilişkin tüm verilerde çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında yer aldığı görülmektedir. Bu değerlerin -2 ile +2 arasında olması verilerin normal dağılıma uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgi ve tutum düzeylerinin 2 kategorili demografik değişkenler açısından karşılaştırılmasında Independent Samples T test kullanılırken, 2'den fazla kategorili demografik değişkenler açısından karşılaştırılmasında One Way ANOVA analizi kullanılmıştır. Bilgi düzeyleri ve katılma düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ise Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Kategorik verilere ilişkin yanıtların ikili olarak karşılaştırılmasında çapraz tablolar kullanılarak Ki-Kare analizi yapılmıştır.

IV. BÖLÜM

BULGULAR

4.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan din görevlilerinin demografik bilgilerine ilişkin bulgulara yer verilecektir.

Tablo 4.1.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Değişken	Alt değişken	f	%
Görev	İmam-Hatip	256	63,8
	Müezzin-Kayyım	41	10,2
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	41	10,2
	Vâiz	63	15,7
Cinsiyet	Kadın	37	9,2
	Erkek	364	90,8
Yaş grubu	18-30	79	19,7
	31-40	149	37,2
	41-50	122	30,4
	51 ve üstü	51	12,7
Mesleki kıdem	1-5 yıl	73	18,2
	6-10 yıl	106	26,4
	11-15 yıl	63	15,7
	15-20 yıl	67	16,7
	20-25 yıl	35	8,7
	26 ve üzeri yıl	57	14,2
Eğitim durumu	Lise	27	6,7
	Ön lisans	144	35,9
	Lisans (İlahiyat)	160	39,9
	Lisans (diğer)	30	7,5
	Yüksek lisans	40	10,0
Klasik medrese usulü eğitim aldı mı?	Evet	59	14,7
	Hayır	255	63,6
	Kısmen	87	21,7
Görev yaptığı yerleşim yeri	Köy	114	28,4
	Kasaba	20	5,0
	İlçe merkezi	108	26,9
	İl merkezi	92	22,9
	Büyükşehir	67	16,7
Amel/fikhi mezhebi	Hanefî	340	84,8
	Şafîî	61	15,2
İtikadî Mezhebi	İslâm Mâtürîdî	334	83,3
	Eş'arî	67	16,7

Tablo incelendiğinde, katılımcıların %63,8'inin imam-hatip, %10,2'sinin müezzin-kayyım, %10,2'sinin Kur'ân kursu öğreticisi, %15,7'sinin vâiz olduğu, %9,2'sinin kadın, %90,8'inin erkek olduğu, %19,7'sinin 18-30 yaş grubunda, %37,2'sinin 31-40 yaş

grubunda, %30,4'ünün 41-50 yaş grubunda, %12,7'sinin 51 yaş ve üstü yaş grubunda olduğu görülmektedir. Katılımcıların %18,2'sinin 1-5 yıl, %26,4'ünün 6-10 yıl, %15,7'sinin 11-15 yıl, %16,7'sinin 15-20 yıl, %8,7'sinin 20-25 yıl, %14,2'sinin 26 ve üzeri yıl mesleki kıdeminin olduğu, %6,7'sinin lise, %35,9'unun ön lisans, %39,9'unun lisans (İlahiyat), %7,5'inin lisans (diğer), %10'unun yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların %14,7'sinin klasik medrese usulü eğitim aldığı, %63,6'sının almadığı, %21,7'sinin kısmen aldığı, %28,4'ünün köyde, %5'inin kasabada, %26,9'unun ilçe merkezinde, %22,9'unun il merkezinde, %16,7'sinin büyükşehirde görev yaptığı görülmektedir. Katılımcıların %84,8'inin amel/fıkhi mezhebinin Hanefî mezhebi olduğu, %15,2'sinin Şafîî mezhebi olduğu, %83,3'ünün itikâdî İslâm mezhebinin Mâtürîdî mezhebi, %16,7'sinin Eş'arî mezhebi olduğu görülmektedir.

Tablo 4.1.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Amel Fıkhi Mezheplerine Göre İtikadî Mezheplerini Bilme Durumlarının Karşılaştırılması

Amel Fıkhi – İtikadî Mezhep Doğru Bilme Durumu			Evet	Hayır	Toplam
Amel Fıkhi Mezhep	Hanefî	f	330	10	340
		%	97,1	2,9	100,0
	Şafîî	f	57	4	61
		%	93,4	6,6	100,0
	Toplam	f	387	14	401
		%	96,5	3,5	100,0

$\chi^2=2,007$; $df=1$; $p=,157$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Amelî/Fıkhi mezheplerine göre İtikadî mezheplerini bilme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 4.1.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Amel Fıkhi Mezheplerinin Karşılaştırılması

		Amel Fıkhi Mezhep			
		Hanefî	Şafîî	Toplam	
Görev	İmam-Hatip	f	229	27	256
		%	89,5	10,5	100,0
	Müezzin-Kayyım	f	35	6	41
		%	85,4	14,6	100,0
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	f	38	3	41
		%	92,7	7,3	100,0
	Vâiz	f	38	25	63
		%	60,3	39,7	100,0
	Toplam	f	340	61	401
		%	84,8	15,2	100,0

$\chi^2=35,560$; $df=3$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre Amel Fıkhi mezheplerinin dağılımları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım ve Kur'ân Kursu Öğreticisi olanlarda çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup olup, Vâiz olanlarda %60,3'ü Hanefî Mezhebine, %39,7'si Şâfiî mezhebine mensup olduğu görülmektedir.

Tablo 4.1.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre İtikadî Mezheplerinin Karşılaştırılması

		İtikadî Mezhep			
		Mâtürîdî	Eş'arî	Toplam	
Görev	İmam-Hatip	f	227	29	256
		%	88,7	11,3	100,0
	Müezzin-Kayyım	f	32	9	41
		%	78,0	22,0	100,0
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	f	36	5	41
		%	87,8	12,2	100,0
	Vâiz	f	39	24	63
		%	61,9	38,1	100,0
	Toplam	f	334	67	401
		%	83,3	16,7	100,0

$\chi^2=27,441$; $df=3$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre İtikadî mezheplerinin dağılımları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım ve Kur'ân Kursu Öğreticisi olanlarda çoğunluğu Mâtürîdî mezhebine mensup olup, Vâiz olanlarda %61,9'unun Mâtürîdî Mezhebine, %38,1'inin Eş'arî mezhebine mensup olduğu görülmektedir.

Tablo 4.1.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Göre Amelî/Fıkhi Mezheplerinin Karşılaştırılması

		Amel Fıkhi Mezhep		Toplam	
		Hanefî	Şâfiî		
Eğitim Durumu	Lise	f	27	0	27
		%	100,0	0,0	100,0
	Ön lisans	f	130	14	144
		%	90,3	9,7	100,0
	Lisans (İlahiyat)	f	131	29	160
		%	81,9	18,1	100,0
	Lisans (Diğer)	f	27	3	30
		%	90,0	10,0	100,0
	Yüksek lisans	f	25	15	40
		%	62,5	37,5	100,0
Toplam	f	340	61	401	
	%	84,8	15,2	100,0	

$\chi^2=25,299$; $df=4$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre Amel Fıkhi mezheplerinin dağılımları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), lise, ön lisans, lisans (ilahiyat), lisans (diğer) mezunu olanlarda çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup olup, Yüksek Lisan mezunu olanlarda %62,5'inin Hanefî Mezhebine, %37,5'inin Şâfiî mezhebine mensup olduğu görülmektedir.

Tablo 4.1.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Göre İtikadî Mezheplerinin Karşılaştırılması

		İtikadî Mezhep			
		Mâtürîdî	Eş'arî	Toplam	
Eğitim Durumu	Lise	f	27	0	27
		%	100,0	0,0	100,0
	Ön lisans	f	124	20	144
		%	86,1	13,9	100,0
	Lisans (İlahiyat)	f	132	28	160
		%	82,5	17,5	100,0
	Lisans (Diğer)	f	27	3	30
		%	90,0	10,0	100,0
	Yüksek lisans	f	24	16	40
		%	60,0	40,0	100,0
	Toplam	f	334	67	401
		%	83,3	16,7	100,0

$\chi^2=22,874$; $df=4$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre İtikadî mezheplerinin dağılımları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), lise, ön lisans, lisans (ilahiyat), lisans (diğer) mezunu olanlarda çoğunluğu Mâtürîdî mezhebine mensup olup, Yüksek Lisan mezunu olanlarda %60'ının Mâtürîdî Mezhebine, %40'ının Eş'arî mezhebine mensup olduğu görülmektedir.

4.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Klasik Kitapları Okuma Durumları İle İlgili Bulgular

Bu bölümde din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi ile ilk dönemlerde yazılmış ve alanla meşgul olan kişilerin mutlaka haberdar olması gereken klasik, asli veya temel kaynak diyebileceğimiz kitapları okuma durumları ile ilgili bulgulara yer verilecektir.

Tablo 4.2. Klasik Kitapları Okuma Durumlarına İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Kitap	Okuma durumu	f	%
Kitâbü't-Tevhîd - Mâtürîdî	Hiç okumadım	226	56,4
	Kısmen okudum (Türkçesinden)	142	35,4
	Tamamını okudum (Türkçesinden)	13	3,2
	Kısmen/tamamen okudum (Arapçasından)	20	5,0
el-Milel ve'n-Nihal - Abdülkerim eş- Şehristânî	Hiç okumadım	306	76,3
	Kısmen okudum (Türkçesinden)	77	19,2
	Tamamını okudum (Türkçesinden)	6	1,5
	Kısmen/tamamen okudum (Arapçasından)	12	3,0
el-Fark Beyne'l- Firak-Abdülkâhir el- Bağdâdî	Hiç okumadım	320	79,8
	Kısmen okudum (Türkçesinden)	72	18,0
	Tamamını okudum (Türkçesinden)	2	,5
	Kısmen/tamamen okudum (Arapçasından)	7	1,7
Makalâtü'l- İslamiyyîn-Ebu'l- Hasan el-Eş'arî	Hiç okumadım	320	79,8
	Kısmen okudum (Türkçesinden)	67	16,7
	Tamamını okudum (Türkçesinden)	2	,5
	Kısmen/tamamen okudum (Arapçasından)	12	3,0

Tablo incelendiğinde, Kitâbü't-Tevhîd-Mâtürîdî kitabını katılımcıların %56,4'ünün hiç okumadığı, %35,4'ünün kısmen Türkçesinden okuduğu, %3,2'sinin tamamını Türkçesinden okuduğu, %5'inin kısmen/tamamen Arapçasından okuduğu görülmektedir. el-Milel ve'n-Nihal-Abdülkerim eş-Şehristânî kitabını %76,3'ünün hiç okumadığı, %19,2'sinin kısmen Türkçesinden okuduğu, %1,5'inin tamamını Türkçesinden okuduğu, %3'ünün kısmen/tamamen Arapçasından okuduğu, el-Fark Beyne'l-Firak -Abdülkâhir el-Bağdâdî kitabını %79,8'inin hiç okumadığı, %18'inin kısmen Türkçesinden okuduğu, %0,5'inin tamamını Türkçesinden okuduğu, %1,7'sinin kısmen/tamamen Arapçasından okuduğu ve Makalâtü'l-İslamiyyîn-Ebu'l-Hasan el-Eş'arî kitabını %79,8'inin hiç okumadığı, %16,7'sinin kısmen Türkçesinden okuduğu, %0,5'inin tamamını Türkçesinden okuduğu, %3'ünün kısmen/tamamen Arapçasından okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Klasik Kitaplardan “Kitâbü’t-Tevhîd -Mâtürîdî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				
		Hiç okumadım	Kısmen Türkçe okudu	Tamamını Türkçe okudu	Kısmen / tamamen Arapça	Toplam
Görev	İmam-Hatip	f 158 % 61,7	81 31,6	7 2,7	10 3,9	256 100,0
	Müezzin-Kayyım	f 25 % 61,0	13 31,7	3 7,3	0 0,0	41 100,0
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	f 23 % 56,1	17 41,5	0 0,0	1 2,4	41 100,0
	vâiz	f 20 % 31,7	31 49,2	3 4,8	9 14,3	63 100,0
	Toplam	f 226 % 56,4	142 35,4	13 3,2	20 5,0	401 100,0

$\chi^2=31,410$; $df=9$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre klasik kitaplardan “Kitâbü’t-Tevhîd -Mâtürîdî” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım, Kur’ân Kursu Öğreticisi olanların %50’den fazlasının kitabı hiç okumadığı, Vâiz olanlarda ise hiç okumayanların oranının %31,7 olduğu, İmam-Hatip olanların %31,6’sının, Müezzin-Kayyımlarda %31,7’inin, Kur’ân Kursu öğretmenlerinde %41,5’inin, Vâiz olanlarda ise %49,2’sinin Türkçe olduğu, buna ek olarak Vâiz olanlarda %14,3’ünün kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Klasik Kitaplardan “El-Milel ve’n-Nihal -Abdülkerim eş-Şehristânî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				
		Hiç okumadım	Kısmen Türkçe okudu	Tamamını Türkçe okudu	Kısmen / tamamen Arapça	Toplam
Görev	İmam-Hatip	f 205 % 80,1	43 16,8	4 1,6	4 1,6	256 100,0
	Müezzin-Kayyım	f 29 % 70,7	11 26,8	1 2,4	0 0,0	41 100,0
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	f 37 % 90,2	3 7,3	0 0,0	1 2,4	41 100,0
	Vâiz	f 35 % 55,6	20 31,7	1 1,6	7 11,1	63 100,0
	Toplam	f 306 % 76,3	77 19,2	6 1,5	12 3,0	401 100,0

$\chi^2=33,197$; $df=9$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre klasik kitaplardan “El-Milel ve’n-Nihal-Abdülkerim eş-Şehristânî” okuma durumları

arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım, Kur'ân Kursu Öğreticisi olanların %70'den fazlasının kitabı hiç okumadığı, Vâiz olanlarda ise hiç okumayanların oranının %55,6 olduğu, İmam-Hatip olanların %16,8'inin, Müezzin-Kayyımlarda %26,8'inin, Kur'ân Kursu öğreticilerinde %7,3'ünün, Vâiz olanlarda ise %31,7'sinin Türkçe olduğu, buna ek olarak Vâiz olanlarda %11,1'inin kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Klasik Kitaplardan “El-Fark Beyne'l-Firak -Abdülkâhir el-Bağdâdî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

Okuma durumu		Hiç okumadım	Kısmen Türkçe okudu	Tamamını Türkçe okudu	Kısmen/ tamamen Arapça	Toplam
Görev	İmam-Hatip	f 217	37	1	1	256
		% 84,8	14,5	0,4	0,4	100,0
	Müezzin-Kayyım	f 29	11	1	0	41
		% 70,7	26,8	2,4	0,0	100,0
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	f 32	8	0	1	41
		% 78,0	19,5	0,0	2,4	100,0
	Vâiz	f 42	16	0	5	63
		% 66,7	25,4	0,0	7,9	100,0
	Toplam	f 320	72	2	7	401
		% 79,8	18,0	0,5	1,7	100,0

$\chi^2=29,163$; $df=9$; $p=,001$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre klasik kitaplardan “El-Fark Beyne'l-Firak -Abdülkâhir el-Bağdâdî” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım, Kur'ân Kursu Öğreticisi olanların %70'den fazlasının kitabı hiç okumadığı, Vâiz olanlarda ise hiç okumayanların oranının %66,7 olduğu, İmam-Hatip olanların %14,5'inin, Müezzin-Kayyımlarda %19,5'inin, Kur'ân Kursu öğreticilerinde %19,5'inin, Vâiz olanlarda ise %25,4'ünün Türkçe olduğu, buna ek olarak Vâiz olanlarda %7,9'unun kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Klasik Kitaplardan “Makalâtü’l-İslamiyyîn-Ebu’l-Hasan el-Eş’arî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				
		Hiç okumadım	Kısmen Türkçe okudu	Tamamını Türkçe okudu	Kısmen / tamamen Arapça	Toplam
Görev	İmam-Hatip	f 211 % 82,4	39 15,2	1 0,4	5 2,0	256 100,0
	Müezzin-Kayyım	f 32 % 78,0	8 19,5	1 2,4	0 0,0	41 100,0
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	f 38 % 92,7	2 4,9	0 0,0	1 2,4	41 100,0
	Vâiz	f 39 % 61,9	18 28,6	0 0,0	6 9,5	63 100,0
	Toplam	f 320 % 79,8	67 16,7	2 0,5	12 3,0	401 100,0

$x^2=27,731$; $df=9$; $p=,001$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre klasik kitaplardan “Makalâtü’l-İslamiyyîn -Ebu’l-Hasan el-Eş’arî” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım, Kur’ân Kursu Öğreticisi olanların %78’den fazlasının kitabı hiç okumadığı, Vâiz olanlarda ise hiç okumayanların oranının %61,9 olduğu, İmam-Hatip olanların %15,2’sinin, Müezzin-Kayyımlarda %19,5’inin, Kur’ân Kursu öğrencilerinde %4,9’unun, Vâiz olanlarda ise %28,6’sının Türkçe olduğu, buna ek olarak Vâiz olanlarda %9,5’inin kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Klasik Kitaplardan “Kitâbü’t-Tevhîd-Mâtürîdî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				
		Hiç okumadım	Kısmen Türkçe okudu	Tamamını Türkçe okudu	Kısmen / tamamen Arapça	Toplam
Eğitim Durumu	Lise	f 19 % 70,4	8 29,6	0 0,0	0 0,0	27 100,0
	Ön lisans	f 95 % 66,0	40 27,8	5 3,5	4 2,8	144 100,0
	Lisans (İlahiyat)	f 83 % 51,9	62 38,8	5 3,1	10 6,3	160 100,0
	Lisans (Diğer)	f 18 % 60,0	12 40,0	0 0,0	0 0,0	30 100,0
	Yüksek lisans	f 11 % 27,5	20 50,0	3 7,5	6 15,0	40 100,0
	Toplam	f 226 % 56,4	142 35,4	13 3,2	20 5,0	401 100,0

$x^2=32,484$; $df=12$; $p=,001$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre klasik kitaplardan “Kitâbü’t-Tevhîd -Mâtürîdî” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), lise, ön lisans, lisans (ilahiyat), lisans (diğer) mezunu olanlarda kitabı hiç okumayanların oranının yüksek lisans mezunlarında kitabı hiç okumayanların oranından daha yüksek olduğu, lise mezunlarının %29,6’sının, ön lisans mezunlarının %27,8’inin, lisans (ilahiyat) mezunlarının %38,8’inin, lisans (diğer) mezunlarının %40’ının, yüksek lisans mezunlarının %50’inin kısmen Türkçe okuduğu, ayrıca yüksek lisans mezunlarının %7,5’inin tamamen Türkçe okuduğu, %15’inin ise kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Klasik Kitaplardan “El-Milel ve’n-Nihal-Abdülkerim eş-Şehristânî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				Toplam
		Hiç okumadım	Kısmen Türkçe okudu	Tamamını Türkçe okudu	Kısmen / tamamen Arapça	
Eğitim Durumu	Lise	f	23	4	0	27
		%	85,2	14,8	0,0	100,0
	Ön lisans	f	115	24	2	144
		%	79,9	16,7	1,4	100,0
	Lisans (İlahiyat)	f	124	28	4	160
		%	77,5	17,5	2,5	100,0
	Lisans (Diğer)	f	26	4	0	30
		%	86,7	13,3	0,0	100,0
	Yüksek lisans	f	18	17	0	40
		%	45,0	42,5	0,0	100,0
	Toplam	f	306	77	6	401
		%	76,3	19,2	1,5	100,0

$\chi^2=35,801$; $df=12$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre klasik kitaplardan “El-Milel ve’n-Nihal-Abdülkerim eş-Şehristânî” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), lise, ön lisans, lisans (ilahiyat), lisans (diğer) mezunu olanlarda kitabı hiç okumayanların oranının %77’den fazla olduğu, yüksek lisans mezunlarında ise kitabı hiç okumayanların oranının %45 olduğu, lise mezunlarının %14,8’inin, ön lisans mezunlarının %16,7’sinin, lisans (ilahiyat) mezunlarının %17,5’inin, lisans (diğer) mezunlarının %13,3’ünün, yüksek lisans mezunlarının %42,5’inin kısmen Türkçe okuduğu, ayrıca yüksek lisans mezunlarının %12,5’inin kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Klasik Kitaplardan “El-Fark Beyne’l-Firak-Abdülkâhir el-Bağdâdî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				Toplam	
		Hiç okumadım	Kısmen Türkçe okudu	Tamamını Türkçe okudu	Kısmen / tamamen Arapça		
Eğitim Durumu	Lise	f	25	2	0	0	27
		%	92,6	7,4	0,0	0,0	100,0
	Ön lisans	f	121	21	2	0	144
		%	84,0	14,6	1,4	0,0	100,0
	Lisans (İlahiyat)	f	122	34	0	4	160
		%	76,3	21,3	0,0	2,5	100,0
	Lisans (Diğer)	f	28	2	0	0	30
		%	93,3	6,7	0,0	0,0	100,0
	Yüksek lisans	f	24	13	0	3	40
		%	60,0	32,5	0,0	7,5	100,0
Toplam	f	320	72	2	7	401	
	%	79,8	18,0	0,5	1,7	100,0	

$\chi^2=29,364$; $df=12$; $p=,003$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre klasik kitaplardan “El-Fark Beyne’l-Firak-Abdülkâhir el-Bağdâdî” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), lise, ön lisans, lisans (ilahiyat), lisans (diğer) mezunu olanlarda kitabı hiç okumayanların oranının %76’dan fazla olduğu, yüksek lisans mezunlarında ise kitabı hiç okumayanların oranının %60 olduğu, lise mezunlarının %7,4’ünün, ön lisans mezunlarının %14,6’sının, lisans (ilahiyat) mezunlarının %21,3’ünün, lisans (diğer) mezunlarının %6,7’sinin, yüksek lisans mezunlarının %32,5’inin kısmen Türkçe okuduğu, ayrıca yüksek lisans mezunlarının %7,5’inin kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Klasik Kitaplardan “Makalâtü’l-İslamiyyîn-Ebu’l-Hasan el-Eş’arî” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				Toplam
		Hiç okumadım	Kısmen Türkçe okudu	Tamamını Türkçe okudu	Kısmen/ tamamen Arapça	
Eğitim Durumu	Lise	f	25	2	0	27
		%	92,6	7,4	0,0	100,0
	Ön lisans	f	121	19	1	144
		%	84,0	13,2	0,7	100,0
	Lisans (İlahiyat)	f	124	31	0	160
		%	77,5	19,4	0,0	100,0
	Lisans (Diğer)	f	27	3	0	30
		%	90,0	10,0	0,0	100,0
	Yüksek lisans	f	23	12	1	40
		%	57,5	30,0	2,5	100,0
	Toplam	f	320	67	2	401
		%	79,8	16,7	0,5	100,0

$\chi^2=25,28$; $df=12$; $p=,014$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre klasik kitaplardan “Makalâtü’l-İslamiyyîn-Ebu’l-Hasan el-Eş’arî” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), lise, ön lisans, lisans (ilahiyat), lisans (diğer) mezunu olanlarda kitabı hiç okumayanların oranının %77’den fazla olduğu, yüksek lisans mezunlarında ise kitabı hiç okumayanların oranının %57,5 olduğu, lise mezunlarının %7,4’ünün, ön lisans mezunlarının %13,2’sinin, lisans (ilahiyat) mezunlarının %19,4’ünün, lisans (diğer) mezunlarının %10’unun, yüksek lisans mezunlarının %30’unun kısmen Türkçe okuduğu, ayrıca yüksek lisans mezunlarının %10’unun kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

4.3. Araştırmaya katılan din görevlilerinin Çağdaş Kitapları Okuma Durumları ile ilgili bulgular

Bu bölümde din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi ile ilgili yakın dönemde yazılmış ve birçok ilahiyat fakültesinde ders kitabı olarak okutulan çağdaş kitapları okuma durumları ile ilgili bulgulara yer verilecektir.

Tablo 4.3.1. Çağdaş Kitapları Okuma Durumlarına İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Kitap	Okuma durumu	f	%
Çağımızda itikadî İslâm Mezhepleri-Ethem Ruhi Fığlalı	Hiç okumadım	295	73,6
	Kısmen okudum	76	19,0
	Tamamını okudum	30	7,5
İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri-W. Montgomery Watt	Hiç okumadım	353	88,0
	Kısmen okudum	35	8,7
	Tamamını okudum	13	3,2
İslâm Mezhepler Tarihi-Prof. Dr. Mustafa Öz	Hiç okumadım	258	64,3
	Kısmen okudum	111	27,7
	Tamamını okudum	32	8,0
Çağdaş İslâmî Akımlar-Mehmet Ali Büyükkara	Hiç okumadım	312	77,8
	Kısmen okudum	56	14,0
	Tamamını okudum	33	8,2

Tablo incelendiğinde, Çağımızda itikadî İslâm Mezhepleri-Ethem Ruhi Fığlalı kitabını katılımcıların %73,6'sının hiç okumadığı, %19'unun kısmen okuduğu, %7,5'inin tamamını okuduğu görülmektedir. İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri-W. Montgomery Watt kitabını %88'inin hiç okumadığı, %8,7'sinin kısmen okuduğu, %3,2'sinin tamamını okuduğu, İslâm Mezhepler Tarihi-Prof. Dr. Mustafa Öz kitabını %64,3'ünün hiç okumadığı, %27,7'sinin kısmen okuduğu, %8'inin tamamını okuduğu ve Çağdaş İslâmî Akımlar-Mehmet Ali Büyükkara kitabını %77,8'inin hiç okumadığı, %14'ünün kısmen okuduğu, %8,2'sinin tamamını okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Çağdaş Kitaplardan “Çağımızda İslâm İtikadî Mezhepleri -Ethem Ruhi Fığlalı” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		f	Okuma durumu			Toplam
			Hiç okumadım	Kısmen okudum	Tamamen okudum	
Görev	İmam-Hatip	f	202	40	14	256
		%	78,9	15,6	5,5	100,0
	Müezzin-Kayyım	f	28	12	1	41
		%	68,3	29,3	2,4	100,0
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	f	34	7	0	41
		%	82,9	17,1	0,0	100,0
	Vâiz	f	31	17	15	63
		%	49,2	27,0	23,8	100,0
	Toplam	f	295	76	30	401
		%	73,6	19,0	7,5	100,0

$\chi^2=41,034$; $df=6$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre çağdaş kitaplardan “Çağımızda itikadî Mezhepleri -Ethem Ruhi Fığlalı” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip,

Müezzin-Kayyım, Kur'ân Kursu Öğreticisi olanların %68'den fazlasının kitabı hiç okumadığı, Vâiz olanlarda ise hiç okumayanların oranının %49,2 olduğu, İmam-Hatip olanların %15,6'sının, Müezzin-Kayyımlarda %29,3'ünün, Kur'ân Kursu öğreticilerinde %17,1'inin, Vâiz olanlarda ise %27'sinin kısmen olduğu, buna ek olarak Vâiz olanlarda %23,8'inin tamamen okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Çağdaş Kitaplardan “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri-W. Montgomery Watt” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				Toplam
		Hiç okudum	Kısmen okudum	Tamamen okudum		
Görev	İmam-Hatip	f	232	20	4	256
		%	90,6	7,8	1,6	100,0
	Müezzin-Kayyım	f	32	7	2	41
		%	78,0	17,1	4,9	100,0
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	f	39	2	0	41
		%	95,1	4,9	0,0	100,0
	Vâiz	f	50	6	7	63
		%	79,4	9,5	11,1	100,0
	Toplam	f	353	35	13	401
		%	88,0	8,7	3,2	100,0

$\chi^2=21,619$; $df=6$; $p=,001$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre çağdaş kitaplardan “ İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri-W. Montgomery Watt” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım olanların %90'dan fazlasının kitabı hiç okumadığı, Kur'ân Kursu Öğreticisi ve Vâiz olanlarda ise hiç okumayanların oranının %78 civarında olduğu, İmam-Hatip olanların %7,8'inin, Müezzin-Kayyımlarda %17,1'inin, Kur'ân Kursu öğreticilerinde %4,9'unun, Vâiz olanlarda ise %9,5'inin kısmen olduğu, buna ek olarak Vâiz olanlarda %11,1'inin tamamen okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Çağdaş Kitaplardan “İslâm Mezhepler Tarihi-Prof. Dr. Mustafa Öz” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				
		Hiç okumadım	Kısmen okudum	Tamamen okudum	Toplam	
Görev	İmam-Hatip	f	157	77	22	256
		%	61,3	30,1	8,6	100,0
	Müezzin-Kayyım	f	26	13	2	41
		%	63,4	31,7	4,9	100,0
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	f	30	11	0	41
		%	73,2	26,8	0,0	100,0
	Vâiz	f	45	10	8	63
		%	71,4	15,9	12,7	100,0
	Toplam	f	258	111	32	401
		%	64,3	27,7	8,0	100,0

$\chi^2=10,956$; $df=6$; $p=,090$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre çağdaş kitaplardan “İslâm Mezhepler Tarihi-Prof. Dr. Mustafa Öz” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 4.3.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görevlerine Göre Çağdaş Kitaplardan “Çağdaş İ Akımlar. Mehmet Ali Büyükkara” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu				
		Hiç okumadım	Kısmen okudum	Tamamen okudum	Toplam	
Görev	İmam-Hatip	f	205	37	14	256
		%	80,1	14,5	5,5	100,0
	Müezzin-Kayyım	f	30	5	6	41
		%	73,2	12,2	14,6	100,0
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	f	35	4	2	41
		%	85,4	9,8	4,9	100,0
	Vâiz	f	42	10	11	63
		%	66,7	15,9	17,5	100,0
	Toplam	f	312	56	33	401
		%	77,8	14,0	8,2	100,0

$\chi^2=13,906$; $df=6$; $p=,031$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin görevlerine göre çağdaş kitaplardan “Çağdaş İslâmi Akımlar- Mehmet Ali Büyükkara” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım olanların %80’den fazlasının kitabı hiç okumadığı, Kur’ân Kursu Öğreticisi olanlarda %73,2’sinin hiç okumadığı ve Vâiz olanlarda hiç okumayanların oranının %66,7 olduğu, İmam-Hatip olanların %14,5’inin, Müezzin-Kayyımlarda %12,2’sinin, Kur’ân Kursu öğreticilerinde %9,8’inin, Vâiz olanlarda ise %15,9’unun kısmen olduğu,

buna ek olarak Müezzin-Kayyım olanlarda %14,6'sının, Vâiz olanlarda %11,1'inin tamamen okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Çağdaş Kitaplardan “Çağımızda itikadî İslâm Mezhepleri-Ethem Ruhi Fığlalı” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu			Toplam	
		Hiç okumadım	Kısmen okudum	Tamamen okudum		
Eğitim Durumu	Lise	f	22	4	1	27
		%	81,5	14,8	3,7	100,0
	Ön lisans	f	118	21	5	144
		%	81,9	14,6	3,5	100,0
	Lisans (İlahiyat)	f	108	36	16	160
		%	67,5	22,5	10,0	100,0
	Lisans (Diğer)	f	25	4	1	30
		%	83,3	13,3	3,3	100,0
	Yüksek lisans	f	22	11	7	40
		%	55,0	27,5	17,5	100,0
Toplam	f	295	76	30	401	
	%	73,6	19,0	7,5	100,0	

$\chi^2=20,488$; $df=8$; $p=,009$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre çağdaş kitaplardan “Çağımızda itikadî İslâm Mezhepleri-Ethem Ruhi Fığlalı” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), lise, ön lisans, lisans (diğer) mezunu olanlarda kitabı hiç okumayanların oranının %81'den fazla olduğu, lisans (ilahiyat) mezunlarında kitabı hiç okumayanların oranının %67,5 olduğu, yüksek lisans mezunlarında ise kitabı hiç okumayanların oranının %55 olduğu, lise mezunlarının %14,8'inin, ön lisans mezunlarının %14,6'sının, lisans (ilahiyat) mezunlarının %22,5'inin, lisans (diğer) mezunlarının %13,3'ünün, yüksek lisans mezunlarının %27,5'inin kısmen okuduğu, ayrıca lisans (ilahiyat) mezunu olanların %10'unun, yüksek lisans mezunlarının ise %17,5'inin tamamen okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Çağdaş Kitaplardan “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri W. Montgomery Watt” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu			Toplam	
		Hiç okumadım	Kısmen okudum	Tamamen okudum		
Eğitim Durumu	Lise	f	23	3	1	27
		%	85,2	11,1	3,7	100,0
	Ön lisans	f	132	12	0	144
		%	91,7	8,3	0,0	100,0
	Lisans (İlahiyat)	f	141	14	5	160
		%	88,1	8,8	3,1	100,0
	Lisans (Diğer)	f	29	0	1	30
		%	96,7	0,0	3,3	100,0
	Yüksek lisans	f	28	6	6	40
		%	70,0	15,0	15,0	100,0
Toplam	f	353	35	13	401	
	%	88,0	8,7	3,2	100,0	

$\chi^2=28,347$; $df=8$; $p=,000$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre çağdaş kitaplardan “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri-W. Montgomery Watt” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$), lise, ön lisans, lisans (ilahiyat), lisans (diğer) mezunu olanlarda kitabı hiç okumayanların oranının %85’ten fazla olduğu, yüksek lisans mezunlarında ise kitabı hiç okumayanların oranının %70 olduğu, lise mezunlarının %11,1’inin, ön lisans mezunlarının %8,3’ünün, lisans (ilahiyat) mezunlarının %8,8’inin, yüksek lisans mezunlarının %15’inin kısmen okuduğu, lisans (diğer) mezunlarının kısmen okuyan olmadığı, ayrıca yüksek lisans mezunlarının %15’inin kısmen / tamamen Arapça okuduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Çağdaş Kitaplardan “İslâm Mezhepler Tarihi -Prof. Dr. Mustafa Öz” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu			
		Hiç okumadım	Kısmen okudum	Tamamen okudum	Toplam
Eğitim Durumu	Lise	f 17 % 63,0	7 25,9	3 11,1	27 100,0
	Ön lisans	f 83 % 57,6	51 35,4	10 6,9	144 100,0
	Lisans (İlahiyat)	f 112 % 70,0	35 21,9	13 8,1	160 100,0
	Lisans (Diğer)	f 20 % 66,7	9 30,0	1 3,3	30 100,0
	Yüksek lisans	f 26 % 65,0	9 22,5	5 12,5	40 100,0
	Toplam	f 258 % 64,3	111 27,7	32 8,0	401 100,0

$\chi^2=19,741$; $df=8$; $p=,284$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre çağdaş kitaplardan “İslâm Mezhepler Tarihi-Prof. Dr. Mustafa Öz” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 4.3.9. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Çağdaş Kitaplardan “Çağdaş İslâmî Akımlar. Mehmet Ali Büyükkara” Kitabını Okuma Durumlarının Karşılaştırılması

		Okuma durumu			
		Hiç okumadım	Kısmen okudum	Tamamen okudum	Toplam
Eğitim Durumu	Lise	f 18 % 66,7	6 22,2	3 11,1	27 100,0
	Ön lisans	f 118 % 81,9	19 13,2	7 4,9	144 100,0
	Lisans (İlahiyat)	f 126 % 78,8	19 11,9	15 9,4	160 100,0
	Lisans (Diğer)	f 24 % 80,0	4 13,3	2 6,7	30 100,0
	Yüksek lisans	f 26 % 65,0	8 20,0	6 15,0	40 100,0
	Toplam	f 312 % 77,8	56 14,0	33 8,2	401 100,0

$\chi^2=9,389$; $df=8$; $p=,311$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre çağdaş kitaplardan “Çağdaş İslâmî Akımlar-Mehmet Ali Büyükkara” okuma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p<0,05$).

4.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşleriyle İlgili Bilgi Seviyelerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında din görevlilerinin mezheplerin savundukları birtakım görüşler hakkındaki bilgi düzeylerini ölçmeyi amaçlayan sorular sorulmuştur. Her mezhep için 5 adet soru sorulmuştur. Sorunun doğru yanıtlanması durumunda 1 puan, yanlış yanıtlanması durumunda 0 puan verilmiştir. Her soru için alınabilecek ortalama puan 0-1 arasında olup, 0 puan o sorunun hiç bilinmediğini, 1 puan ise o sorunun tüm katılımcılar tarafından bilindiğini ifade etmektedir. Her soru için alınan puanların toplanması ile Mezhep görüşleri hakkındaki toplam bilgi düzeyi hesaplanmıştır. Toplam alınabilecek ortalama puan 0-5 arasında olup, 0 puan o mezhebin araştırma kapsamında sunulan görüşleri hakkında hiç bilgi sahibi olunmadığını, 5 puan ise o mezhep hakkındaki verilen görüşlerin tamamı hakkında bilgi sahibi olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 4.4.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hâricîlik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Yanlış	Doğru	X±SS
Hz. Ali, Hakem tayinini kabul ettiği için küfre girmiştir.	f	48	353	0,88±0,33
	%	12,0	88,0	
Allah'ın aslî/zâtî sıfatı Kıdem olup diğer sıfatlar mahlûktur.	f	374	27	0,07±0,25
	%	93,3	6,7	
Halife olmak için Kureyş kabilesine mensup olmak zorunlu değildir. Âdil, zâhid ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her kabileden ehil Müslüman halife olabilir	f	273	128	0,32±0,47
	%	68,1	31,9	
Kendisine verilen Hilafet görevini kötüye kullanan İmam azledilir	f	272	129	0,32±0,47
	%	67,8	32,2	
İman ve İslâm sözcükleri aynı anlamda olup her Mü'min Müslim her Müslim de Mü'mindir.	f	390	11	0,03±0,16
	%	97,3	2,7	
Toplam bilgi düzeyi				1,62±0,99

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Hâricîlik mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “Hz. Ali, Hakem tayinini kabul ettiği için küfre girmiştir” görüşü olduğu “Allah'ın aslî/zâtî sıfatı Kıdem olup diğer sıfatlar mahlûktur”, “Halife olmak için Kureyş kabilesine mensup olmak zorunlu değildir. Âdil, zâhid ve âlim olmak şartıyla hür ya da

köle her kabileden ehil Müslüman halife olabilir”, “Kendisine verilen Hilafet görevini kötüye kullanan İmam azledilir”, “İman ve İslâm sözcükleri aynı anlamda olup her Mü’min Müslim her Müslim de Mü’mindir” görüşlerinin ise Hâricîlik mezhebe ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Hâricîlik mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.4.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eş’arîlik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Yanlış	Doğru	X±SS
Akıl bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna hükmedemez. Güzel şeriatın övdüğü çirkin ise şeriatın yerdiği şeydir.	f	184	217	0,54±0,50
	%	45,9	54,1	
Peygamber gönderilmeyen ve kendisine tebliğat yapılmayan kimsenin aklen Allah’ı bilmesi/bulması vâcip değildir.	f	167	234	0,58±0,49
	%	41,6	58,4	
Teklif-i mâlâyutak (yapılması mümkün olmayan) caizdir.	f	249	152	0,38±0,49
	%	62,1	37,9	
Kesb kulun iradesini bir amele sarf etmesidir ve mahlûktur. İnsan hayır veya şer bir işe yöneldiği zaman Allah o fiili yaratır. İnsan da kesbinden dolayı ceza veya mükâfat görür	f	266	135	0,34±0,47
	%	66,3	33,7	
Allah kadir-i mutlaktır. Dilediği şekilde mülkünde tasarruf etme yetkisine sahiptir.	f	242	159	0,4±0,49
	%	60,3	39,7	
Toplam bilgi düzeyi				2,24±1,63

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Eş’arîlik mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “Peygamber gönderilmeyen ve kendisine tebliğat yapılmayan kimsenin aklen Allah’ı bilmesi/bulması vâcip değildir” ve “Akıl bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna hükmedemez. Güzel şeriatın övdüğü çirkin ise şeriatın yerdiği şeydir” görüşleri olduğu, “Teklif-i mâlâyutak (yapılması mümkün olmayan) caizdir”, “Kesb kulun iradesini bir amele sarf etmesidir ve mahlûktur. İnsan hayır veya şer bir işe yöneldiği zaman Allah o fiili yaratır. İnsan da kesbinden dolayı ceza veya mükâfat görür”, “Allah kadir-i mutlaktır. Dilediği şekilde mülkünde tasarruf etme yetkisine sahiptir” görüşlerinin ise Eş’arîlik mezhebe ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Eş’arîlik

mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.4.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mu'tezile Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Yanlış	Doğru	X±SS
Allah adildir asla zulüm yapmaz	f	228	173	0,43±0,50
	%	56,9	43,1	
Büyük günah işleyen kimse ne mü'min ne de kâfirdir. Tövbe ederse âhirette mü'min muamelesi görür. Tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalır.	f	112	289	0,72±0,45
	%	27,9	72,1	
Allah'ın sıfatları zatından ayrı değil zatının aynıdır.	f	299	102	0,25±0,44
	%	74,6	25,4	
İnsanlar fiillerini meydana getirmek için gerekli iradeye ve güce sahiptirler.	f	224	177	0,44±0,50
	%	55,9	44,1	
Allah iyilik yapanlara mutlaka ödül, kötülük yapanlara da mutlaka ceza verecektir.	f	199	202	0,5±0,50
	%	49,6	50,4	
Toplam bilgi düzeyi				2,35±1,49

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Mu'tezile mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “Büyük günah işleyen kimse ne mü'min ne de kâfirdir. Tövbe ederse âhirette mü'min muamelesi görür. Tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalır” ve “Allah iyilik yapanlara mutlaka ödül, kötülük yapanlara da mutlaka ceza verecektir” görüşleri olduğu, “Allah adildir asla zulüm yapmaz”, “Allah'ın sıfatları zatından ayrı değil zatının aynıdır”, “İnsanlar fiillerini meydana getirmek için gerekli iradeye ve güce sahiptirler” görüşlerinin ise Mu'tezile mezhebe ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Mu'tezile mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.4.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İmâmiyye Şia'sı Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Yanlış	Doğru	X±SS
İmamet Usul-u dinden olup iman ancak imam'a/halife'ye iman etmekle tamamlanmış olur	f %	75 18,7	326 81,3	0,81±0,39
Mezhebe göre peygamberler mutlak olarak masumdurlar. Ve mucize sahibidirler.	f %	305 76,1	96 23,9	0,24±0,43
Can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek (takiyye) vaciptir. Takiiyye'yi terk eden kimse namazı terk eden kimseyle aynı konumdadır	f %	157 39,2	244 60,8	0,61±0,49
İmamlar tıpkı Peygamberler gibi masumdurlar. Olağanüstü bazı haller gösterebilirler. Ancak onlar da sağîra (küçük) dediğimiz bazı küçük hatalar yapabilirler.	f %	65 16,2	336 83,8	0,84±0,37
İmamet ancak Allah'tan nas ile yahut önceki imamın sonraki imamın imametini beyanı/tayini ile gerçekleşmiş olur	f %	121 30,2	280 69,8	0,7±0,46
Toplam bilgi düzeyi				3,2±1,44

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin İmâmiyye Şia'sı mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “İmamet Usul-u dinden olup iman ancak imam'a/halife'ye iman etmekle tamamlanmış olur”, “Can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek (takiyye) vaciptir. Takiiyye'yi terk eden kimse namazı terk eden kimseyle aynı konumdadır”, “İmamlar tıpkı Peygamberler gibi masumdurlar. Olağanüstü bazı haller gösterebilirler. Ancak onlar da sağîra (küçük) dediğimiz bazı küçük hatalar yapabilirler”, “İmamet ancak Allah'tan nas ile yahut önceki imamın sonraki imamın imametini beyanı/tayini ile gerçekleşmiş olur” görüşleri olduğu, “Mezhebe göre peygamberler mutlak olarak masumdurlar. Ve mucize sahibidirler” görüşünün ise İmâmiyye Şia'sı mezhebe ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. İmâmiyye Şia'sı mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyin üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.4.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mâtürîdîlik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Yanlış	Doğru	X±SS
Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) dahi Allah'ı bilmek/bulmak aklen vaciptir.	f	125	276	0,69±0,46
	%	31,2	68,8	
Eşyanın güzelliği ve çirkinliği yararlı ve zararlı oluşu akılla genel olarak anlaşılabilir. Ancak akıl bunları bütün yönleriyle ve ayrıntılarıyla belirleyemez.	f	212	189	0,47±0,50
	%	52,9	47,1	
Kendine özgü bilgi kuramını ilk defa ortaya koyan itikâdî mezheptir.	f	320	81	0,2±0,40
	%	79,8	20,2	
Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinen değil siyaseten doğrudur.	f	305	96	0,24±0,43
	%	76,1	23,9	
Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir.	f	135	266	0,66±0,47
	%	33,7	66,3	
Toplam bilgi düzeyi				2,26±1,27

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) dahi Allah'ı bilmek/bulmak aklen vaciptir”, “Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir.” görüşleri olduğu, “Eşyanın güzelliği ve çirkinliği yararlı ve zararlı oluşu akılla genel olarak anlaşılabilir. Ancak akıl bunları bütün yönleriyle ve ayrıntılarıyla belirleyemez”, “Kendine özgü bilgi kuramını ilk defa ortaya koyan itikâdî mezheptir”, “Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinen değil siyaseten doğrudur” görüşlerinin ise Mâtürîdîlik mezhebe ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Mâtürîdîlik mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.4.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Selefilik Mezhebine İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Yanlış	Doğru	X±SS
Herhangi bir dinî meselede kendileri gibi düşünmeyenleri Ehl-i bidat olarak değerlendirirler	f	288	113	0,28±0,45
	%	71,8	28,2	
Allah'ın yüzü vardır, Allah'ın gülmesi haktır, Allah'ın gözü ve kulağı vardır, Allah'ın elleri ve parmakları vardır, Allah'ın konuşması vardır; fakat bunların keyfiyeti bilinemez, bilemeyiz	f	224	177	0,44±0,5
	%	55,9	44,1	
Her konuda mutlaka nas (ayet/hadis) ile amel edilmesi gerektiğini savunurlar	f	160	241	0,6±0,49
	%	39,9	60,1	
Rey, kişisel görüş (yorum/te'vîl) ve Kelâm karşıtı bir duruşları vardır.	f	204	197	0,49±0,5
	%	50,9	49,1	
Kendi mezhebi dışındaki Müslümanlara karşı şiddet kullanmayı tecviz ederler.	f	367	34	0,08±0,28
	%	91,5	8,5	
Toplam bilgi düzeyi				1,9±1,39

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Selefilik mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerinin “Her konuda mutlaka nas (ayet/hadis) ile amel edilmesi gerektiğini savunurlar” görüşü olduğu “Herhangi bir dinî meselede kendileri gibi düşünmeyenleri Ehl-i bidat olarak değerlendirirler”, “Allah'ın yüzü vardır, Allah'ın gülmesi haktır, Allah'ın gözü ve kulağı vardır, Allah'ın elleri ve parmakları vardır, Allah'ın konuşması vardır; fakat bunların keyfiyeti bilinemez, bilemeyiz”, “Rey, kişisel görüş (yorum/te'vîl) ve Kelâm karşıtı bir duruşları vardır”, “Kendi mezhebi dışındaki Müslümanlara karşı şiddet kullanmayı tecviz ederler” görüşlerinin ise Selefilik mezhebe ait olduğunu büyük çoğunluğunun bilemediği görülmektedir. Selefilik mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.4.7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Meslekteki Görevlerine Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Görev	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	İmam-Hatip	256	1,55	0,97	4,774	,003	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,41	0,97			
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	41	1,59	1,05			
	Vâiz	63	2,03	0,98			
Eş'arîlik	İmam-Hatip	256	2,00	1,61	23,447	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,61	1,36			
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	41	2,15	1,46			
	Vâiz	63	3,67	1,15			
Mu'tezile	İmam-Hatip	256	2,20	1,42	13,789	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,76	1,59			
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	41	2,39	1,46			
	Vâiz	63	3,35	1,30			
İmâmiyye Şia'sı	İmam-Hatip	256	3,07	1,43	10,055	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	2,73	1,60			
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	41	3,17	1,69			
	Vâiz	63	4,05	0,79			
Mâtürîdîlik	İmam-Hatip	256	2,22	1,29	11,659	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,68	1,19			
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	41	1,98	1,15			
	Vâiz	63	3,00	0,92			
Selefilik	İmam-Hatip	256	1,76	1,33	15,521	,000	1<4, 2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	1,37	1,32			
	Kur'ân Kursu Öğreticisi	41	1,76	1,20			
	Vâiz	63	2,90	1,36			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların meslekteki görevlerine göre vâiz katılımcıların Hâricîlik, Eş'arîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin imam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur'ân kursu öğreticisi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 4.4.8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Meslekteki Hizmet Sürelerine Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Hizmet süresi	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	1-5 yıl	73	1,40	0,92	2,043	,072	-
	6-10 yıl	106	1,63	1,05			
	11-15 yıl	63	1,44	0,76			
	15-20 yıl	67	1,73	1,07			
	20-25 yıl	35	1,89	0,99			
	26 ve üzeri yıl	57	1,75	1,04			
Eş'arîlik	1-5 yıl	73	2,01	1,78	2,252	,049	4>6, 5>6
	6-10 yıl	106	2,24	1,58			
	11-15 yıl	63	2,25	1,65			
	15-20 yıl	67	2,54	1,67			
	20-25 yıl	35	2,77	1,40			
	26 ve üzeri yıl	57	1,82	1,48			
Mu'tezile	1-5 yıl	73	2,10	1,50	1,840	,104	-
	6-10 yıl	106	2,51	1,50			
	11-15 yıl	63	2,30	1,50			
	15-20 yıl	67	2,54	1,48			
	20-25 yıl	35	2,69	1,39			
	26 ve üzeri yıl	57	2,02	1,45			
İmâmiyye Şia'sı	1-5 yıl	73	2,82	1,67	2,645	,023	1<5
	6-10 yıl	106	3,26	1,38			
	11-15 yıl	63	3,21	1,32			
	15-20 yıl	67	3,37	1,46			
	20-25 yıl	35	3,77	0,91			
	26 ve üzeri yıl	57	2,98	1,52			
Mâtürîdîlik	1-5 yıl	73	1,77	1,32	4,621	,000	1<3, 1<5, 1<6
	6-10 yıl	106	2,11	1,23			
	11-15 yıl	63	2,49	1,28			
	15-20 yıl	67	2,36	1,26			
	20-25 yıl	35	2,66	1,14			
	26 ve üzeri yıl	57	2,58	1,12			
Selefilik	1-5 yıl	73	1,70	1,41	4,949	,000	1<5, 2<5, 3<5, 5>6
	6-10 yıl	106	1,97	1,35			
	11-15 yıl	63	1,62	1,18			
	15-20 yıl	67	2,12	1,40			
	20-25 yıl	35	2,77	1,54			
	26 ve üzeri yıl	57	1,54	1,31			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların meslekteki hizmet sürelerine göre Hâricîlik ve Mu'tezile mezhepleri görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak 15-20 yıl ve 20-25 yıl hizmet süresi olan katılımcıların Eş'arîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin 26 ve üzeri yıl hizmet süresi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), 20-25 yıl hizmet süresi olan katılımcıların İmâmiyye Şia'sı mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin 1-5 yıl hizmet süresi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu

($p<0,05$), 11-15 yıl, 20-25 yıl, 26 ve üzeri yıl hizmet süresi olan katılımcıların Mâtürîdîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin 1-5 yıl hizmet süresi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) ve 20-25 yıl hizmet süresi olan katılımcıların Selefilik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin 1-5 yıl, 6-10 yıl 11-15 yıl, 26 ve üzeri yıl hizmet süresi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 4.4.9. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Eğitim durumu	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	Lise	27	1,33	0,96	2,902	,022	1<3, 2<3
	Ön lisans	144	1,47	0,92			
	Lisans (İlahiyat)	160	1,80	1,02			
	Lisans (diğer)	30	1,53	1,04			
	Yüksek lisans	40	1,68	1,00			
Eş'arîlik	Lise	27	1,11	1,25	20,539	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	1,73	1,52			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,73	1,55			
	Lisans (diğer)	30	1,50	1,28			
	Yüksek lisans	40	3,43	1,45			
Mu'tezile	Lise	27	1,48	1,42	15,438	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	1,87	1,36			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,83	1,40			
	Lisans (diğer)	30	1,90	1,49			
	Yüksek lisans	40	3,10	1,39			
İmâmiyye Şia'sı	Lise	27	2,37	1,57	12,174	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	2,78	1,65			
	Lisans (İlahiyat)	160	3,62	1,13			
	Lisans (diğer)	30	2,87	1,22			
	Yüksek lisans	40	3,83	1,08			
Mâtürîdîlik	Lise	27	1,93	1,30	6,928	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	2,01	1,25			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,48	1,15			
	Lisans (diğer)	30	1,80	1,42			
	Yüksek lisans	40	2,90	1,26			
Selefilik	Lise	27	1,07	1,14	10,499	,000	1<3, 1<5, 2<3, 2<5, 3<4, 4<5
	Ön lisans	144	1,56	1,35			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,23	1,34			
	Lisans (diğer)	30	1,60	1,33			
	Yüksek lisans	40	2,60	1,32			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre lisans (İlahiyat) mezunu olan katılımcıların Hâricîlik mezhebi görüşüne ilişkin bilgi düzeyinin lise ve ön lisans mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) ve lisans (İlahiyat) mezunu katılımcıların Eş'arîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve

Selefilik görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin lise ve ön lisans mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), bununla birlikte lisans (diğer) mezunu katılımcıların Eş'arılık, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin lisans (İlahiyat) mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca yüksek lisans mezunu katılımcıların Eş'arılık, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin lise, ön lisans ve lisans (diğer) mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 4.4.10. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Klasik Medrese Usulü Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Eğitim durumu	alma	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	Evet		59	1,75	0,98	,647	,524	-
	Hayır		255	1,60	1,00			
	Kısmen		87	1,56	0,97			
Eş'arılık	Evet		59	3,10	1,54	12,453	,000	1>2, 1>3
	Hayır		255	1,98	1,49			
	Kısmen		87	2,39	1,86			
Mu'tezile	Evet		59	2,95	1,32	7,563	,001	1>2
	Hayır		255	2,16	1,45			
	Kısmen		87	2,51	1,60			
İmâmiyye Şia'sı	Evet		59	3,56	1,09	2,298	,102	-
	Hayır		255	3,11	1,46			
	Kısmen		87	3,20	1,57			
Mâtürîdîlik	Evet		59	2,68	1,20	4,494	,012	1>2
	Hayır		255	2,15	1,22			
	Kısmen		87	2,33	1,38			
Selefilik	Evet		59	2,22	1,39	5,182	,006	1>2, 2<3
	Hayır		255	1,73	1,28			
	Kısmen		87	2,17	1,62			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların klasik medrese usulü eğitim durumlarına göre Hâricîlik ve İmâmiyye Şia'sı mezhepleri görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak klasik medrese usulü eğitim almış olan katılımcıların Eş'arılık mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin klasik medrese eğitimi almamış ve kısmen almış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca klasik medrese eğitimi almış olan katılımcıların Mu'tezile ve Mâtürîdîlik mezhepleri görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin klasik medrese eğitimi almamış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), klasik medrese eğitimi almış olan ve kısmen almış olan katılımcıların ise

Selefilik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin klasik medrese eğitimi almamış katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 4.4.11. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Mensubu Oldukları Amel / Fıkhi Mezhep Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Amel / Fıkhi Mezhep	N	X	SS	t	p
Hâricîlik	Hanefî	340	1,56	0,99	-2,604	,010
	Şafîî	61	1,92	0,97		
Eş'arîlik	Hanefî	340	2,00	1,54	-7,316	,000
	Şafîî	61	3,56	1,48		
Mu'tezile	Hanefî	340	2,21	1,47	-4,552	,000
	Şafîî	61	3,13	1,36		
İmâmiyye Şia'sı	Hanefî	340	3,06	1,48	-4,537	,000
	Şafîî	61	3,95	0,96		
Mâtürîdîlik	Hanefî	340	2,18	1,25	-3,325	,001
	Şafîî	61	2,75	1,26		
Selefilik	Hanefî	340	1,76	1,35	-5,062	,000
	Şafîî	61	2,70	1,33		

Tablo incelendiğinde, Şafîî mezhebine müntesip olan katılımcıların Hâricîlik, Eş'arîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin Hanefî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 4.4.12. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Mensubu Oldukları itikadî İslâm Mezheplere Göre Karşılaştırılması

Mezhep	itikadî Mezhep	N	X	SS	t	p
Hâricîlik	Mâtürîdî	334	1,60	0,99	-,909	,364
	Eş'arî	67	1,72	1,01		
Eş'arîlik	Mâtürîdî	334	2,02	1,53	-6,201	,000
	Eş'arî	67	3,31	1,71		
Mu'tezile	Mâtürîdî	334	2,24	1,45	-3,507	,001
	Eş'arî	67	2,93	1,53		
İmâmiyye Şia'sı	Mâtürîdî	334	3,12	1,44	-2,502	,013
	Eş'arî	67	3,60	1,39		
Mâtürîdîlik	Mâtürîdî	334	2,19	1,23	-2,481	,014
	Eş'arî	67	2,61	1,39		
Selefilik	Mâtürîdî	334	1,81	1,36	-2,886	,004
	Eş'arî	67	2,34	1,48		

Tablo incelendiğinde, katılımcıların mensubu oldukları itikadî İslâm mezheplerine göre Hâricîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak Eş'arî mezhebine müntesip olan katılımcıların Eş'arîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhepleri

görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin Mâtûrîdî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

4.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşleriyle İlgili Eğilimlerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında din görevlilerinin mezheplerin savundukları birtakım görüşlere katılma düzeylerini ölçmeyi amaçlayan sorular sorulmuştur. Her mezhep için 5 adet soru sorulmuştur. Soruya (görüşe) hiç katılmama durumu 1 puan, tamamen katılma durumu 5 puan olarak değerlendirilmiştir. Her görüş için alınabilecek ortalama puan 1-5 arasında olup, 1 puan o görüşe hiç katılma olmadığı, 5 puan ise o görüşe tüm katılımcıların tamamen katıldığını ifade etmektedir. Her görüş için alınan puanların aritmetik ortalaması (toplam puan / madde sayısı [5]) alınmış ve toplam puan hesaplanmıştır. Toplam alınabilecek aritmetik ortalama puan 1-5 arasında olup, 1 puan o mezhebin araştırma kapsamında sunulan görüşlerinin hiçbirine katılma durumu bulunmadığını, 5 puan ise o mezhep hakkındaki verilen görüşlerin tamamı tüm araştırmaya katılanların katıldığı anlamına gelmektedir.

Tablo 4.5.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hâricîlik Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	X±SS
Halife olmak için Kureyş’li olma mecburiyeti yoktur. Adil, zahit ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her Müslüman halife olma hakkına sahiptir.	f	29	33	30	178	131	3,87±1,17
	%	7,2	8,2	7,5	44,4	32,7	
Hz. Ali’nin hakem tayin önerisini kabul ettiği için küfre girmiştir.	f	285	87	20	5	4	1,39±0,73
	%	71,1	21,7	5,0	1,2	1,0	
Amel imandan bir cüzdür. Buna göre zina yapan, hırsızlık yapan, kasten adam öldüren veya namaz kılmayan bir kimse kâfir olmuştur.	f	214	144	23	14	6	1,64±0,86
	%	53,4	35,9	5,7	3,5	1,5	
Büyük günah işleyen kimse küfre girmiştir ve ebediyen cehennemde kalacaktır.	f	230	135	21	9	6	1,57±0,82
	%	57,4	33,7	5,2	2,2	1,5	
Hilafet görevini kötüye kullanan imam azledilir.	f	14	31	53	192	111	3,89±1,01
	%	3,5	7,7	13,2	47,9	27,7	
Toplam katılma düzeyi							2,47±0,48

Tablo incelendiğinde, Hâricîlik mezhebine ilişkin görüşlerden “Halife olmak için Kureyş’li olma mecburiyeti yoktur. Adil, zahit ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her Müslüman halife olma hakkına sahiptir” ve “Hilafet görevini kötüye kullanan imam azledilir” görüşüne orta düzeyin üzerinde katılım olduğu, “Hz. Ali’nin hakem tayin önerisini kabul ettiği için küfre girmiştir”, “Amel imandan bir cüzdür. Buna göre zina yapan, hırsızlık yapan, kasten adam öldüren veya namaz kılmayan bir kimse kâfir olmuştur”, “Büyük günah işleyen kimse küfre girmiştir ve ebediyen cehennemde kalacaktır” görüşlerine ise büyük çoğunluğun katılmadığı, Hâricîlik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin altında katılım olduğu görülmektedir.

Tablo 4.5.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eş’arılık Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	X±SS
Şeriat olmadan, Peygamber gönderilmeden bir şeyin güzel veya çirkin olduğunu bilmek mümkün değildir.	f	33	180	45	112	31	2,82±1,16
	%	8,2	44,9	11,2	27,9	7,7	
Allah dilerse kulunu kaldıramayacağı bir işle (teklif-i malayutak) sorumlu tutabilir.	f	70	132	65	96	38	2,75±1,26
	%	17,5	32,9	16,2	23,9	9,5	
Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) Allah’ı bilmek ve bulmak zorunlu değildir.	f	44	176	49	119	13	2,7±1,10
	%	11,0	43,9	12,2	29,7	3,2	
Hayrı da şerri yaratanın Allah’tır. Kul olarak insan yaratılanları özgür iradesiyle kesbettiğinden dolayı mükâfat veya mücazat görecektir.	f	6	9	35	192	159	4,22±0,81
	%	1,5	2,2	8,7	47,9	39,7	
Allah herhangi bir konuda bir şeyleri zorunlu yapmakla sorumlu tutulamaz	f	11	32	91	160	107	3,8±1,01
	%	2,7	8,0	22,7	39,9	26,7	
Toplam katılma düzeyi							3,26±0,55

Tablo incelendiğinde, Eş’arılık mezhebine ilişkin görüşlerden “Hayrı da şerri yaratanın Allah’tır. Kul olarak insan yaratılanları özgür iradesiyle kesbettiğinden dolayı mükâfat veya mücazat görecektir” görüşüne yüksek düzeyde katılım olduğu, “Allah herhangi bir konuda bir şeyleri zorunlu yapmakla sorumlu tutulamaz” görüşüne orta düzeyin üzerinde katılım olduğu, “Şeriat olmadan, Peygamber gönderilmeden bir şeyin güzel veya çirkin olduğunu bilmek mümkün değildir”, “Allah dilerse kulunu kaldıramayacağı bir işle (teklif-i malayutak) sorumlu tutabilir”, “Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) Allah’ı bilmek ve bulmak zorunlu değildir” görüşlerine ise orta düzeyin

altında katılım olduğu, Eş'arîlik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyde katılım olduğu görülmektedir.

Tablo 4.5.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mu'tezile Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	X±SS
Büyük günah işleyen kimse ne mü'mindir ne de kâfirdir. Bu ikisi arasında bir konumdadır.	f	133	170	22	65	11	2,13±1,13
	%	33,2	42,4	5,5	16,2	2,7	
Kul kendi fiilini yaratmak için gerekli olan güç ve iradeye sahiptir.	f	99	130	29	116	27	2,61±1,31
	%	24,7	32,4	7,2	28,9	6,7	
İnsan yaptığı iyiliklerle cenneti hak eder. Yaptığı kötülüklerden dolayı da zorunlu olarak cehenneme girer	f	46	122	32	147	54	3,1±1,29
	%	11,5	30,4	8,0	36,7	13,5	
İnsana gücünün üstünde sorumluluk yüklemek caiz değildir	f	19	39	30	189	124	3,9±1,09
	%	4,7	9,7	7,5	47,1	30,9	
Fiiller ve amellerde zatî/aslî anlamda iyilik ve kötülük, çirkinlik ve güzellik vasıfları vardır.	f	9	41	92	213	46	3,61±0,90
	%	2,2	10,2	22,9	53,1	11,5	
Toplam katılma düzeyi							3,07±0,67

Tablo incelendiğinde, Mu'tezile mezhebine ilişkin görüşlerden “İnsan yaptığı iyiliklerle cenneti hak eder. Yaptığı kötülüklerden dolayı da zorunlu olarak cehenneme girer”, “İnsana gücünün üstünde sorumluluk yüklemek caiz değildir”, “Fiiller ve amellerde zatî/aslî anlamda iyilik ve kötülük, çirkinlik ve güzellik vasıfları vardır” görüşlerine orta düzeyin üzerinde katılım olduğu, “Kul kendi fiilini yaratmak için gerekli olan güç ve iradeye sahiptir” görüşüne orta düzeyde katılım olduğu, “Büyük günah işleyen kimse ne mü'mindir ne de kâfirdir. Bu ikisi arasında bir konumdadır” görüşüne

ise orta düzeyin altında katılım olduğu, Mu'tezile mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyde katılım olduğu görülmektedir.

Tablo 4.5.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İmâmiyye Şiası Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Katılım Düzeyi					X±SS
		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
İmamet dinin temel inanç esaslarından biridir.	f	162	148	41	37	13	1,98±1,08
	%	40,4	36,9	10,2	9,2	3,2	
İmamlar halkın seçimi ile değil nas ve tayinle belirlenir	f	142	158	55	38	8	2,03±1,03
	%	35,4	39,4	13,7	9,5	2,0	
İmamlar tıpkı peygamberler gibi masumdur, olağanüstü bazı haller gösterebilirler, ancak kendilerinden sağire dediğimiz bazı küçük hatalar sadır olabilir.	f	234	123	23	16	5	1,59±0,86
	%	58,4	30,7	5,7	4,0	1,2	
Allah hiç kimseye zulmetmez ve akl-ı selimin kötü/şer gördüğü bir şeyi yaratmaz	f	28	90	78	130	75	3,33±1,21
	%	7,0	22,4	19,5	32,4	18,7	
İhtiyaç anında Can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek (takiyye) vaciptir.	f	79	117	58	118	29	2,75±1,27
	%	19,7	29,2	14,5	29,4	7,2	
Toplam katılma düzeyi						2,34±0,67	

Tablo incelendiğinde, İmâmiyye Şia'sı mezhebine ilişkin görüşlerden “Allah hiç kimseye zulmetmez ve akl-ı selimin kötü/şer gördüğü bir şeyi yaratmaz”, “İhtiyaç anında Can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek (takiyye) vaciptir” görüşlerine orta düzeyde katılım olduğu, “İmamet dinin temel inanç esaslarından biridir”, “İmamlar halkın seçimi ile değil nas ve tayinle belirlenir”, “İmamlar tıpkı peygamberler gibi masumdur, olağanüstü bazı haller gösterebilirler, ancak kendilerinden sağire dediğimiz bazı küçük hatalar sadır olabilir” görüşlerine ise katılım

düzeyinin orta düzeyin altında olduğu, İmâmiyye Şia'sı mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin altında katılım olduğu görülmektedir.

Tablo 4.5.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mâtürîdîlik Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	X±SS
Allah'ın insana bahşettiği akıl yetisiyle Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşılabilir.	f	18	33	23	206	121	3,95±1,05
	%	4,5	8,2	5,7	51,4	30,2	
Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir.	f	19	11	22	169	180	4,2±1,00
	%	4,7	2,7	5,5	42,1	44,9	
Eşyanın güzellik ve çirkinliği genel olarak akılla bilinebilir.	f	5	50	39	251	56	3,76±0,89
	%	1,2	12,5	9,7	62,6	14,0	
Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinî bir tercih ve zorunluluktan çok siyasi bir tercihtir.	f	21	73	79	183	45	3,39±1,07
	%	5,2	18,2	19,7	45,6	11,2	
Din değişmez ve sabittir. Şeriatların ise zamana ve Peygambere göre değişebilir.	f	12	31	41	194	123	3,96±0,99
	%	3,0	7,7	10,2	48,4	30,7	
Toplam katılma düzeyi							3,85±0,60

Tablo incelendiğinde, Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin görüşlerden “Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir” görüşüme yüksek düzeyde katılım olduğu, “Allah'ın insana bahşettiği akıl yetisiyle Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşılabilir”, “Eşyanın güzellik ve çirkinliği genel olarak akılla bilinebilir”, “Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinî bir tercih ve zorunluluktan çok siyasi bir tercihtir”, “Din değişmez ve sabittir. Şeriatların ise zamana ve Peygambere göre değişebilir” görüşlerine ise katılım düzeyinin orta düzeyin üzerinde olduğu,

Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin üzerinde katılım olduğu görülmektedir.

Tablo 4.5.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Selefilik Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin İncelenmesi

Görüş							X±SS
		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
Allah bütün varlıkları yaratmış ve onlar hakkındaki hükmünü yaratmadan önce vermiştir. Cennet ehli olanlar mutlaka cennete; cehennem ehli olanlar da mutlaka cehenneme gireceklerdir.	f	57	93	73	116	62	3,08±1,31
	%	14,2	23,2	18,2	28,9	15,5	
Herhangi bir dinî konuda nasın (ayet/hadis) zâhirî dışında görüş/rey beyan edilmesi kabul edilemez.	f	67	189	69	58	18	2,43±1,07
	%	16,7	47,1	17,2	14,5	4,5	
Dinî bir konuda bizim görüşlerimize aykırı görüş beyan edenler ehl-i bidattendir.	f	96	205	42	41	17	2,2±1,05
	%	23,9	51,1	10,5	10,2	4,2	
Dinî alanla/konularla ilgili sonradan meydana gelen her türlü yenilik ve yeni görüşler reddedilmelidir.	f	105	192	48	45	11	2,16±1,03
	%	26,2	47,9	12,0	11,2	2,7	
Allah'ın yüzü, gülmesi ve konuşması, gözü ve kulağı elleri ve parmakları vardır. Fakat nasıl olduğu bilinemez.	f	54	88	94	111	54	3,06±1,26
	%	13,5	21,9	23,4	27,7	13,5	
Toplam katılma düzeyi						2,59±0,63	

Tablo incelendiğinde, Selefilik mezhebine ilişkin görüşlerden “Allah bütün varlıkları yaratmış ve onlar hakkındaki hükmünü yaratmadan önce vermiştir. Cennet ehli olanlar mutlaka cennete; cehennem ehli olanlar da mutlaka cehenneme gireceklerdir”, ve “Allah'ın yüzü, gülmesi ve konuşması, gözü ve kulağı elleri ve parmakları vardır. Fakat nasıl olduğu bilinemez” görüşlerine orta düzeyde katılım olduğu, “Herhangi bir dinî konuda nasın (ayet/hadis) zâhirî dışında görüş/rey beyan edilmesi kabul edilemez”, “Dinî bir konuda bizim görüşlerimize aykırı görüş beyan edenler ehl-i bidattendir”, “Dinî

alanla/konularla ilgili sonradan meydana gelen her türlü yenilik ve yeni görüşler reddedilmelidir” görüşlerine ise katılım düzeyinin orta düzeyin altında olduğu, Selefilik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin altında katılım olduğu görülmektedir.

Tablo 4.5.7. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Meslekteki Görevlerine Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Görev	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	İmam-Hatip	256	2,49	0,50	1,420	,236	-
	Müezzin-Kayyım	41	2,53	0,54			
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	41	2,43	0,46			
	Vâiz	63	2,37	0,40			
Eş’arîlik	İmam-Hatip	256	3,27	0,56	4,530	,004	2<4, 3<4
	Müezzin-Kayyım	41	3,07	0,37			
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	41	3,13	0,45			
	Vâiz	63	3,43	0,61			
Mu’tezile	İmam-Hatip	256	3,10	0,65	12,221	,000	1>4, 2>4, 3>4
	Müezzin-Kayyım	41	3,25	0,47			
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	41	3,31	0,52			
	Vâiz	63	2,65	0,75			
İmâmiyye Şia’sı	İmam-Hatip	256	2,41	0,64	14,166	,000	1>4, 2>4, 3>4
	Müezzin-Kayyım	41	2,51	0,70			
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	41	2,46	0,72			
	Vâiz	63	1,86	0,57			
Mâtürîdîlik	İmam-Hatip	256	3,83	0,62	1,505	,213	-
	Müezzin-Kayyım	41	3,74	0,58			
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	41	3,94	0,61			
	Vâiz	63	3,95	0,50			
Selefilik	İmam-Hatip	256	2,60	0,65	1,506	,213	-
	Müezzin-Kayyım	41	2,73	0,50			
	Kur’ân Kursu Öğreticisi	41	2,54	0,54			
	Vâiz	63	2,48	0,65			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların meslekteki görevlerine göre Hâricîlik, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak vâiz katılımcıların Eş’arîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin müezzin-kayyım olan ve Kur’ân kursu öğreticisi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca imam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur’ân kursu öğreticisi olan katılımcıların Mu’tezile ve İmâmiyye Şia’sı mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinin vâiz olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 4.5.8. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Meslekteki Hizmet Sürelerine Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Hizmet süresi	N	X	SS	F	p
Hâricîlik	1-5 yıl	73	2,50	0,42	,383	,861
	6-10 yıl	106	2,45	0,47		
	11-15 yıl	63	2,42	0,56		
	15-20 yıl	67	2,49	0,53		
	20-25 yıl	35	2,47	0,52		
	26 ve üzeri yıl	57	2,52	0,44		
Eş'arîlik	1-5 yıl	73	3,20	0,50	,993	,422
	6-10 yıl	106	3,23	0,49		
	11-15 yıl	63	3,29	0,60		
	15-20 yıl	67	3,32	0,59		
	20-25 yıl	35	3,39	0,46		
	26 ve üzeri yıl	57	3,19	0,66		
Mu'tezile	1-5 yıl	73	3,10	0,58	,527	,756
	6-10 yıl	106	3,07	0,68		
	11-15 yıl	63	3,09	0,68		
	15-20 yıl	67	3,13	0,75		
	20-25 yıl	35	2,93	0,74		
	26 ve üzeri yıl	57	3,02	0,61		
İmâmiyye Şia'sı	1-5 yıl	73	2,43	0,72	,493	,782
	6-10 yıl	106	2,33	0,69		
	11-15 yıl	63	2,35	0,69		
	15-20 yıl	67	2,27	0,72		
	20-25 yıl	35	2,26	0,66		
	26 ve üzeri yıl	57	2,35	0,50		
Mâtürîdîlik	1-5 yıl	73	3,87	0,57	,286	,921
	6-10 yıl	106	3,89	0,60		
	11-15 yıl	63	3,78	0,55		
	15-20 yıl	67	3,83	0,63		
	20-25 yıl	35	3,86	0,57		
	26 ve üzeri yıl	57	3,86	0,66		
Selefilik	1-5 yıl	73	2,65	0,59	,719	,610
	6-10 yıl	106	2,61	0,61		
	11-15 yıl	63	2,63	0,63		
	15-20 yıl	67	2,57	0,74		
	20-25 yıl	35	2,48	0,72		
	26 ve üzeri yıl	57	2,49	0,49		

Tablo incelendiğinde, katılımcıların meslekteki hizmet sürelerine göre Hâricîlik, Eş'arîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 4.5.9. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Eğitim durumu	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	Lise	27	2,44	0,56	2,707	,030	4>5
	Ön lisans	144	2,52	0,49			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,44	0,44			
	Lisans (diğer)	30	2,65	0,63			
	Yüksek lisans	40	2,31	0,44			
Eş'arîlik	Lise	27	3,12	0,45	3,886	,004	1<5, 2<5, 4<5
	Ön lisans	144	3,20	0,56			
	Lisans (İlahiyat)	160	3,28	0,55			
	Lisans (diğer)	30	3,17	0,52			
	Yüksek lisans	40	3,54	0,54			
Mu'tezile	Lise	27	3,15	0,42	4,790	,001	2>5, 4>5
	Ön lisans	144	3,17	0,59			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,99	0,68			
	Lisans (diğer)	30	3,35	0,73			
	Yüksek lisans	40	2,78	0,86			
İmâmiyye Şia'sı	Lise	27	2,72	0,65	15,576	,000	1>3, 1>5, 2>3, 2>5, 3<4, 4>5
	Ön lisans	144	2,52	0,61			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,13	0,62			
	Lisans (diğer)	30	2,70	0,84			
	Yüksek lisans	40	1,98	0,55			
Mâtürîdîlik	Lise	27	3,73	0,64	2,043	,088	-
	Ön lisans	144	3,82	0,61			
	Lisans (İlahiyat)	160	3,89	0,56			
	Lisans (diğer)	30	3,66	0,69			
	Yüksek lisans	40	4,01	0,58			
Selefilik	Lise	27	2,75	0,63	2,372	,052	-
	Ön lisans	144	2,67	0,60			
	Lisans (İlahiyat)	160	2,52	0,62			
	Lisans (diğer)	30	2,60	0,73			
	Yüksek lisans	40	2,41	0,63			

Tablo incelendiğine, katılımcıların eğitim durumlarına göre Mâtürîdîlik, Eş'arîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak yüksek lisans mezunu katılımcıların Hâricîlik ve İmâmiyye Şia'sı mezheplerinin görüşlerine katılma düzeyinin lisans (diğer) mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha düşük olduğu ($p<0,05$, buna karşın ön lisans ve lisans (diğer) mezunu katılımcıların Mu'tezile mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin yüksek lisans mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca lise, ön lisans ve lisans (diğer) mezunu katılımcıların İmâmiyye Şia'sı ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin lisans (İlahiyat) ve yüksek lisans mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 4.5.10. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Klasik Medrese Usulü Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Eğitim durumu	alma	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Hâricîlik	Evet		59	2,20	0,40	11,820	,000	1<2, 1<3
	Hayır		255	2,52	0,48			
	Kısmen		87	2,50	0,50			
Eş'arîlik	Evet		59	3,44	0,72	4,268	,015	1>2
	Hayır		255	3,21	0,51			
	Kısmen		87	3,27	0,53			
Mu'tezile	Evet		59	2,68	0,75	17,816	,000	1<2, 1<3
	Hayır		255	3,20	0,62			
	Kısmen		87	2,94	0,65			
İmâmiyye Şia'sı	Evet		59	2,07	0,60	8,371	,000	1<2
	Hayır		255	2,43	0,66			
	Kısmen		87	2,24	0,71			
Mâtürîdîlik	Evet		59	3,72	0,52	2,986	,052	-
	Hayır		255	3,90	0,61			
	Kısmen		87	3,78	0,58			
Selefilik	Evet		59	2,67	0,68	1,471	,231	-
	Hayır		255	2,55	0,62			
	Kısmen		87	2,65	0,61			

Tablo incelendiğinde, katılımcıların klasik medrese usulü eğitim durumlarına göre Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak klasik medrese usulü eğitimini kısmen almış ve almamış olan katılımcıların Hâricîlik ve Mu'tezile mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinin klasik medrese usulü eğitimi almış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca klasik medrese usulü eğitimi almış olan katılımcıların Eş'arîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin klasik medrese usulü eğitimi almamış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), klasik medrese usulü eğitim almamış olan katılımcıların ise İmâmiyye Şia'sı mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin klasik medrese usulü eğitim almış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 4.5.11. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin Müntesibi Oldukları Amel / Fıkhi Mezhep Göre Karşılaştırılması

Mezhep	Amel / Fıkhi Mezhep	N	X	SS	t	p
Hâricîlik	Hanefî	340	2,51	0,49	3,480	,001
	Şafîî	61	2,28	0,42		
Eş'arîlik	Hanefî	340	3,18	0,52	-7,611	,000
	Şafîî	61	3,72	0,50		
Mu'tezile	Hanefî	340	3,14	0,63	5,152	,000
	Şafîî	61	2,68	0,76		
İmâmiyye Şia'sı	Hanefî	340	2,38	0,69	2,926	,004
	Şafîî	61	2,11	0,51		
Mâtürîdîlik	Hanefî	340	3,88	0,60	2,648	,008
	Şafîî	61	3,67	0,53		
Selefilik	Hanefî	340	2,58	0,63	-,189	,850
	Şafîî	61	2,60	0,61		

Tablo incelendiğinde, katılımcıların müntesibi oldukları amel/fıkhi mezheplerine göre Selefilik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak Hanefî mezhebine müntesip olan katılımcıların Hâricîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı ve Mâtürîdîlik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinin Şafîî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), Şafîî mezhebine müntesip olan katılımcıların ise Eş'arîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin Hanefî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 4.5.12. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin itikadî Mezheplere İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin mensubu Oldukları itikadî İslâm Mezheplere Göre Karşılaştırılması

Mezhep	itikadî Mezhep	N	X	SS	t	p
Hâricîlik	Mâtürîdî	334	2,51	0,49	3,643	,000
	Eş'arî	67	2,28	0,43		
Eş'arîlik	Mâtürîdî	334	3,17	0,51	-7,186	,000
	Eş'arî	67	3,67	0,56		
Mu'tezile	Mâtürîdî	334	3,15	0,63	5,437	,000
	Eş'arî	67	2,68	0,73		
İmâmiyye Şia'sı	Mâtürîdî	334	2,37	0,68	2,372	,018
	Eş'arî	67	2,16	0,59		
Mâtürîdîlik	Mâtürîdî	334	3,89	0,60	2,940	,003
	Eş'arî	67	3,66	0,54		
Selefilik	Mâtürîdî	334	2,59	0,63	,099	,921
	Eş'arî	67	2,58	0,62		

Tablo incelendiğinde, katılımcıların müntesibi oldukları İslâm mezheplerine göre Selefilik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$), ancak Mâtürîdî mezhebine müntesip olan katılımcıların

Hâricîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı ve Mâtürîdîlik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinin Eş'arî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), Eş'arî mezhebine müntesip olan katılımcıların ise Eş'arî mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin Mâtürîdî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

4.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Bir Mezhebe Dair Bilgi Düzeyleri İle Mezhebin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimleri Arasındaki İlişki Durumları İle Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan din görevlilerinin herhangi bir mezhebe ait bilgi düzeyinin mezhebin temel görüşlerine ilişkin eğilimleri arasında pozitif veya negatif yönlü bir etkiye sahip olup olmadığına dair bulgulara yer verilecektir.

Tablo 4.6.1. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi

		Katılma düzeyi
Bilgi düzeyi	r	-,154
	p	,002

Tablo incelendiğinde, katılımcıların Hâricîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=-,154$; $p<0,05$).

Tablo 4.6.2. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eş'arîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi

		Katılma düzeyi
Bilgi düzeyi	r	,227
	p	,000

Tablo incelendiğinde, katılımcıların Eş'arîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında pozitif yönlü orta düzeyin altında bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=,227$; $p<0,05$).

Tablo 4.6.3. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mu'tezile Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi

		Katılma düzeyi
Bilgi düzeyi	r	-,242
	p	,000

Tablo incelendiğinde, katılımcıların Mu'tezile mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında negatif yönlü orta düzeyin altında bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=-,242$; $p<0,05$).

Tablo 4.6.4. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İmâmiyye Şiası Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi

		Katılma düzeyi
Bilgi düzeyi	r	-,552
	p	,000

Tablo incelendiğinde, katılımcıların İmâmiyye Şia'sı mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=-,552$; $p<0,05$).

Tablo 4.6.5. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Mâtürîdîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi

		Katılma düzeyi
Bilgi düzeyi	r	,178
	p	,000

Tablo incelendiğinde, katılımcıların Mâtürîdîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında pozitif yönlü düşük düzeyde ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=,178$; $p<0,05$).

Tablo 4.6.6. Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Selefilik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Hâricîlik Mezhebine İlişkin Bazı Görüşlere Katılma Düzeyleri Arasındaki İlişkin İncelenmesi

		Katılma düzeyi
Bilgi düzeyi	r	-,241
	p	,000

Tablo incelendiğinde, katılımcıların Selefilik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında negatif yönlü orta düzeyin altında ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=-,241$; $p<0,05$).

V. BÖLÜM

TARTIŞMA

Bu araştırmada din görevlilerinin mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri ve tutumları tespit edilerek elde edilen verilerin farklı değişkenler bakımından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bu amaçları doğrultusunda, kişisel/demografik bilgiler formu, itikadî mezheplerle ilgili bilgi düzeyi anketi ile mezheplerle ilgili eğilim/tutum anketi hazırlanmıştır. Hazırlanan bu anketler Malatya il sınırları içinde görev yapan din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlilerine uygulanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığında vaizler, imam-hatipler, müezzin-kayyımlar ve Kur'ân kursu öğrencileri din hizmetleri sınıfında görev yapmaktadırlar. Araştırmamıza farklı statülerde görev yapan 421 din görevlisi katılmıştır. Doldurulan formlardan 20 tanesi anket yönergesinde yer alan ölçülere uygun doldurulmadığından dikkate alınmamıştır. Böylece yönergeye uygun doldurulan 401 anket üzerinden değerlendirme ve analizler yapılmıştır. Araştırma sonucunda ilgili analizler yapılarak elde edilen bulgular tablolar haline getirilerek bir önceki bölümde sunulmuştur.

Bilimsel araştırmalarda, bulguların ortaya konulup tablolara dönüştürülmesinden sonra elde edilen bulguların yorumlanması ve bazı önemli noktaların vurgulanması için tartışma bölümüne ihtiyaç bulunmaktadır. Araştırmalarda tartışma bölümü literatürde daha önce yapılmış benzer araştırmalar ışığında elde edilen verilerin yorumlanmasına imkân sağladığı için son derece önemli görülmektedir.²⁶⁰ Bu bilgiler doğrultusunda araştırmanın bu bölümünde öncelikle araştırmanın başında ortaya koyduğumuz hipotezlerin doğrulanma durumu ele alınacaktır. Daha sonra elde edilen bulgular ile benzer araştırmaları yapanların araştırma bulguları ile ortaya çıkan benzerlikler ve karşıtlıklar vurgulanarak araştırmanın sonucu üzerinde oluşturduğu etki tartışılacaktır. Maalesef daha önce araştırmamıza doğrudan/birebir benzer araştırmaların yapılmamış olması elde ettiğimiz bulguları araştırmamıza dolaylı olarak benzeyen araştırmalarla karşılaştırmamızı zorunlu hale getirmiştir.

---

²⁶⁰ Aydan Ustaoglu Çelik, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Türk Büyükleri: Öğretmen Adaylarının Bilgi Düzeyi Ve Görüşleri* (Yayımlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2017), 113.

5.1. Hipotezlerin Doğrulama/Reddedilme Durumu

Elde edilen bulgular analiz edildiğinde, çalışmaya başlarken ortaya konulan hipotezlerin/denencelerin bir kısmının doğrulandığını, bir kısmının reddedildiğini ve bir kısmıyla ilgili karar verebilmek için yeteri miktarda verinin oluşmadığı tespit edilmiştir. Hipotezlerle ilgili ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

Hipotez 1: 1-Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığında farklı kademelerde Vâiz İmam-Hatip, müezzin-kayyım Kur’ân Kursu öğreticisi olarak görev yapan din görevlilerin büyük çoğunluğu mezhep olarak Mâtürîdîlik az bir kısmı da Eş’arî mezhebine mensuptur.

Elde edilen veriler, ilk başta ortaya konulan hipotezi doğrular niteliktedir. Zira bu araştırmaya katılan din görevlilerine sorulan “hangi itikadî mezhebe mensupsunuz? Sorusuna, katılımcıların 334’ü Mâtürîdî mezhebi (%83,3), katılımcıların 67’si (%16.7) Eş’arî mezhebi olarak cevap vermesi hipotezi desteklemektedir.²⁶¹

Ayrıca itikadî mezheplerin temel görüşleri ile bilgi seviyelerinin sorulduğu bölümde; Mâtürîdîlik ve Eş’arî mezheplerinin orta seviyenin üstünde bir düzeyde bilinirliği hipotezi destekleyen başka bir unsurdur. Tablo 4.4.2’de görüleceği üzere Eş’arîlik mezhebinin bilinirlik düzeyi, 2,24 iken; tablo 4.4.5’de Mâtürîdîlik mezhebinin bilinirliği çok az bir farkla 2.26 olarak görünmektedir. Din görevlilerinin çoğunluğunun Mâtürîdîlik mezhebine mensup olduğu halde Eş’arîlik mezhebinin Mâtürîdîliğe çok yakın seviyede biliniyor olması, hem klasik hem de modern eğitim kurumlarında Eş’arîlik ile ilgili kitapların yoğun olarak okunmasıyla açıklanabilir.

İslâm Mezhepler Tarihi ile alakalı eserlerin okuma durumunun yoklandığı bölümde Mâtürîdî ve Eş’arî mezhepleri ile ilgili iki temel eserin diğer klasik eserlere oranla çok az farkla da olsa fazla okunmuş olması, hatta katılımcıların bir kısmının adı geçen eserleri Arapça aslından okumuş olması da hipotezi destekler niteliktedir. Tablo 4.2’de görüleceği üzere Mâtürîdî’ye ait Kitâbü’t-Tevhîd kitabını kısmen Türkçesinden okuyanların 142 kişi (%35,4), kısmen Arapçasından okuyanların 20 kişi (%5,0), tamamını Türkçesinden okuyanlar 13 kişi (%3,2) olarak görünmekte, toplamda 175 kişi (%43,7) katılımcının kitabı kısmen veya tamamen okuduğu ortaya çıkmaktadır.

---

²⁶¹ Bkz.: Tablo 4.1.1.

Hipotez 2: Din görevlileri arasında teorik olarak Mu'tezile karşıtı bir anlayış olsa da pratikte ve olaylara bakışlarında Mu'tezilî bir takım yaklaşımlara rastlanmaktadır.

Mu'tezile mezhebi din söylemleri içerisinde akılcı-hadarî din söyleminin önemli bir temsilcisi olarak ön plana çıkmış, İslâm dinîni kendi dönemindeki din ve düşüncelere karşı savunurken sadece nakli delillerden yararlanmayı yeterli görmemiş, akli delillerden de istifade ederek bir mücadele metodu ortaya koyarak kendilerine özgü bir çıkarı açmışlardır.²⁶² Ayrıca ortaya koydukları prensip ve fikirlerinde geliştirdikleri analitik düşünce sistemi ve sağlam mantık örgüsüyle ve İslâm düşünce tarihindeki entelektüel gayretin bizzat merkezi olmuştur. Ekolün önde gelen âlimleri aklî delillere dayanan iman anlayışlarıyla, bireyin aklî melekeleri yerindeyken ve kendi hür iradesiyle yaptığı her türlü fiilinden sorumlu tutulacağı fikriyle, büyük kitlelere tesir eden evrensel bir bakış açısı yakalamış ve her dönemin insanını kendine çekecek temel ilkeler ortaya koymuşlardır.²⁶³ İfade edilen bu özellikleri ile ön plana çıkan ve derinlemesine araştırmayan birçok insana ilk başta makul gelebilecek görüşlerinden dolayı Mu'tezile ekolü ile ilgili din görevlilerinin eğilimlerini tespit etmek için sorulan beş soruya din görevlileri itikadî mezheplerle ilgili kitabi bir bilgiye de sahip olmadıklarından mezhebin görüşlerine karşı çok olumsuz bir tavır takınmamışlardır.

Katılımcılara uygulanan ankette itikadî mezhebini "Mu'tezile" olarak ifade eden din görevlisi olmamıştır. Ancak din görevlilerini itikadî mezheplerin temel görüşleri ilgili eğilimlerinin tespit edildiği bölümde, Mu'tezile mezhebi ile ilgili sorulan beş soruya en düşüğü 2,13 en yükseği 3,9 arasında mezhebin görüşlerine karşı orta düzeyde olumlu bir katılım gösterildiği görülmektedir.²⁶⁴ Beş soruya toplam katılım düzeyi, orta düzeyin üstünde olacak şekilde 3,07 olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu rakamlar/veriler, din görevlilerinin Mu'tezile mezhebinin bazı görüşlerine olumlu bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu da ilk başta ortaya konulan hipotezi doğrulamaktadır.

Hipotez 3: Hâricîlik ve katı Selefilik tarzı radikal İslâm olarak nitelenebilecek bakış açıları Türkiye'de hiçbir dönem güçlü bir taban bulamamıştır. Daima mu'tedil/orta

²⁶² Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolü: Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi)* III/3, Mu'tezile Özel Sayısı (2003): 53.

²⁶³ Osman Aydın, "Mu'tezile", *İslâm Mezhepler Tarihi El Kitabı*, 6. Bs (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 147.

²⁶⁴ Bkz.: Tablo, 4.5.3.

yol bir İslami anlayış bu topraklarda hâkim olmuştur. Bu dönemde de din görevlileri arasında Hâricîlik tarzı radikal bir eğilimin olduğunu varsaymıyoruz.

Bulgular bölümünde yer alan tablo 4.5.1. incelendiğinde, Hâricîlik mezhebine ilişkin görüşlerden “*Halife olmak için Kureyş’li olma mecburiyeti yoktur. Adil, zahit ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her Müslüman halife olma hakkına sahiptir*” ve “*Hilafet görevini kötüye kullanan imam azledilir*” görüşüne orta düzeyin üzerinde katılım olduğu, “*Hz. Ali’nin hakem tayin önerisini kabul ettiği için küfre girmiştir*”, “*Amel imandan bir cüzdür. Buna göre zina yapan, hırsızlık yapan, kasten adam öldüren veya namaz kılmayan bir kimse kâfir olmuştur*”, “*Büyük günah işleyen kimse küfre girmiştir ve ebediyen cehennemde kalacaktır*” görüşlerine ise büyük çoğunluğun katılmadığı, Hâricîlik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin altında olumlu bir katılım olduğu görülmektedir. Elde edilen bu veriler incelendiğinde yüksek düzeyde katılım gösterilen görüşlerin hariciliğe ait görüşler olmakla birlikte Ehl-i Sünnetin temel görüşleriyle örtüşen görüşler olduğu görülmektedir. Hariciliğin katı, radikal, şiddet ve anarşiyi meşrulaştıran görüşlerine ise çok düşük bir destek verildiği veya hiç verilmediği görülmektedir. Bu da din görevlileri arasında Hâricîlik tarzı şiddeti meşru bir yol gibi gören akımların/düşüncelerin çok rağbet görmediğini göstermektedir. Ayrıca toplam katılım düzeyi en düşük olarak ortaya çıkan mezheplerin Hâricîlik ve Selefilik mezhepleri olması da hipotezimizi destekler niteliktedir.

Hipotez 4: Her ne kadar Türk-İslam toplumunda radikal İslâmî eğilim çok taban bulmasa da ağırlıklı olarak Mâtürîdî ve Eş’arî olan din görevlileri bazı konularda bu iki itikadî mezhebin görüşleri dışında çok genel bir durum olmamakla birlikte bazen Hâricî bazen Selefi eğilim ve tutumlar sergilendiği görülmektedir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, hipotezi doğrular nitelikte bazı veriler ortaya koymaktadır. Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili eğilimlerinin yoklandığı anketin üçüncü bölümünde hariciliğe ait “*Hilafet görevini kötüye kullanan imam azledilir*” görüşüne 3,89 katılım düzeyi gösterirken; “*Halife olmak için Kureyş’li olma mecburiyeti yoktur. Adil, zahit ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her Müslüman halife olma hakkına sahiptir*” görüşüne 3,87’lik katılım düzeyi ile yüksek bir katılım göstermişlerdir.²⁶⁵ Fakat diğer görüşlere çok düşük bir katılım göstererek hipotezi

---

²⁶⁵ Bkz.: Tablo,4.5.1.

doğrulmuşlardır. Benzer bir şekilde Selefilik mezhebine ait “Allah bütün varlıkları yaratmış ve onlar hakkındaki hükmünü yaratmadan önce vermiştir. Cennet ehli olanlar mutlaka cennete; cehennem ehli olanlar da mutlaka cehenneme gireceklerdir.” görüşüne 3.06’lık katılım düzeyi ile ortanın üstünde bir katılım gösterip, diğer görüşlerine katılmayarak bazı noktalarda bu iki mezhebe ait görüşlere kısmen katıldıkları görülmektedir.²⁶⁶ Bu veriler de çalışmanın başında ortaya konulan hipotezi doğrulamaktadır.

Hipotez 5: Din görevlileri İslâm Mezhepler Tarihi alanıyla ilgili çağdaş ve klasik eserlerini çok fazla okumamaktadırlar.

Bu Araştırma neticesinde elde edilen bulgular din görevlilerinin İslâm mezhepler Tarihi ile ilgili kitapları okuma konusunda beklenen düzeyden çok uzak bir durumda olduklarını göstermektedir. Aslında genel olarak ülke/millet olarak da okumayla ilgili çok iyi bir imtihan verdiğimiz, çok parlak bir durumda olduğumuz söylenemez. Emrah Sefa Gürkan, Türk halkının kitap ve okuma ile ilgili hal-i pürmelalini rakamlarla şu şekilde ortaya koymaktadır: “Demokratik Eğitim ve Stratejik Araştırmalar Merkezi’nin “Türk Halkının Kitapla İmtihani” raporuna göre Türkiye %0.1’lik okuma oranıyla 86. sırada yer alıyor. Gene aynı rapora göre başı %21 ile Fransa Ve İngiltere’nin çektiğini, ardından da %14 ile Japonya geldiğini görüyoruz. Bu oran birçok Türk’ün ha bire aptallığından dem vurdukları Amerikalılarda %12’inci. Türklerin kitaba yılda 5.5 Türk Lirası harcadığını belirten raporda, kullanılan yöntem ve kriterler açıkça belirtilmediği için bu sonuçları sorgulayabiliriz. Ancak, elimizde başka veriler de var. Norveç’te bir vatandaş kitaba yıllık ortalama 137, Almanya’da ise 122 dolar harcarken, bir Türk vatandaşı ise 25 sent gibi bir miktarı kitaba ayırmakta. Bir başka veri de Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) gelsin. İlim irfana doyamayan milletimizin ihtiyaç listesinde kaçınıcı sırada dersiniz? 235, yazıyla iki yüz otuz beş”.²⁶⁷

Kitap ve okumayla ilgili yukarıda ifade edilen böylesi bir iklimde yaşayan din görevlilerinin kitap ve okuma durumları da bundan çok farklı görünmemektedir. Din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi alanına ilişkin klasik ve çağdaş eserleri okuma durumlarının yoklandığı iki sorudan elde edilen veriler, hipotezi çok açık bir biçimde

²⁶⁶ Bkz.: Tablo, 4.5.6.

²⁶⁷ Emrah Sefa Gürkan, *Bunu Herkes Bilir: Tarihteki Yanlış Sorulara Doğru Cevaplar*, 1. baskı (Levent, İstanbul: Kronik, 2020), 79.

doğrulamaktadır. Tablo 4.2’de görüleceği üzere katılımcılardan 226 kişi (%56,4)’ü Mâtürîdî’ye ait Kitâbü’t-Tevhîd’i hiç okumadığını belirtmiştir. Katılımcılardan 320 kişi (%79,8)’i Ebu’l-Hasan el-Eş’arî’ye ait Makalâtü’l-İslamiyyîn’i hiç okumadığını ifade ederken; katılımcılardan 320 kişi (%79,8)’i Abdülkâhir el-Bağdâdî’ye ait el-Fark Beyne’l-Firak ‘ı hiç okumadıklarını belirtmişlerdir. İslâm Mezhepler Tarihi ve Kelâm ile ilgili en bilinen meşhur kitaplardan birisi olan Abdülkerim eş-Şehristânî’ye ait el-Milel ve’n-Nihal kitabı ile ilgili okuma durumu diğer kitaplardan farklı olmamıştır. Katılımcılardan 306 kişi (%76,3)’ü kitabı hiç okumadıklarını ifade etmişlerdir. İsmi geçen kitapları Arapça aslından okuyanların sayısı ise çok daha düşük seviyelerde kalmıştır. İslâm Mezhepler Tarihi ile alakalı çağdaş eserleri okuma durumları da tablo 4.3.1’de görüleceği üzere maalesef klasik kitaplardan çok farklı görünmemektedir. Ortaya çıkan bu rakamlar/veriler çalışmanın başında ortaya konulan hipotezi fazlasıyla doğrulamaktadır.

Hipotez 6: “Din görevlilerinin İmâmiyye Şia’sı hakkındaki bilgi düzeylerinin yeterli olmadığını varsayıyoruz.”

Araştırma neticesinde elde edilen bulgular incelendiğinde, tablo 4.2.4 görüleceği üzere din görevlilerinin İmâmiyye Şia’sı ile ilgili sorulan her bir maddede orta seviyenin üstünde bir bilgi düzeyine ulaşmadıkları görülmektedir. Ancak mezheple ilgili bilgi düzeyleri ortalamasının 3,2 olarak çıkması İmâmiyye Şia’sı ile ilgili orta seviyenin üstünde bir bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Elde edilen bu bilgiler hipotezin reddedilmesini gerektirmektedir. Ortaya çıkan bu tablonun muhtemel sebepleri üzerinde her bir mezheple ilgili bilgi düzeylerinin ele alındığı bölümde ayrıca durulacaktır.

Hipotez 7: “Son yıllarda yapılan kurum içi mesleki seviye belirleme (MBSTS) sınavları din görevlilerini kitap okumaya kendi alanları ile ilgili alan bilgisi dediğimiz bilgilerini güncellemelerine katkısı olmuştur. Bu bağlamda bu tür sınavların dinî görevlilerin itikâdî mezhepler konusundaki bilgilerine de olumlu katkısı olmuştur.”

Daha önce itikâdî mezheplerin bilinirliği ile ilgili bu çalışmaya benzer bir çalışma yapılmadığından elde edilen verileri öncesiyle karşılaştırma imkânı olmadığından hipotezi reddetmek mümkün görünmediği gibi doğrulamak da çok mümkün görünmemektedir. Fakat elde edilen veriler neticesinde ortaya çıkan manzara şu şekildedir: Araştırma sonuçları, din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile

ilgili orta düzeyde bir bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Ancak itikadî mezheplerle ilgili eserleri okuma oranları çok düşük olduğu halde, mezheplerle ilgili orta seviyede bir bilgiye sahip olmaları, yapılan sınavlara hazırlık için İslâm Mezhepler Tarihi temel kaynakları dışında sınavlara hazırlık kitaplarından elde edilen bilgilerin olumlu bir katkısının olduğu konusunda bazı ipuçları vermektedir. Fakat önceki araştırmalarla kıyaslama imkânına sahip olunmadığından sadece bu araştırma sonucu elde edilen verileri hipotezi doğrulamak için yeterli görünmemektedir.

Hipotez 8: Son yarım asırda İslâm ülkelerinde yaşanan savaşlar, acılar, zulümler ve yıkımlar ile ülkemizde yaşanan 15 Temmuz darbesi bazı konuları gündeme taşımış. Din görevlileri de bu konular üzerinde kendilerine gelen soru ve problemlerin de zorlamasıyla düşünme ve bilgilerini güncelleme ihtiyacı hissetmişlerdir.

Daha önce benzer bir araştırma yapılmadığından önceki araştırmalarla kıyaslama imkânına sahip değiliz. Fakat din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi alanıyla ilgili kitap okuma durumlarının çok düşük seviyede kalması son yıllarda yaşanan olayların, din eksenli tartışmaların, ortaya çıkan güncel inanç problemlerinin din görevlilerinin bu konularla ilgili kitap okuma oranlarını çok fazla arttırmadığı söylenebilir. Örneğin, Mehmet Ali Büyükkara'ya ait çok yakın bir tarihte yayınlanan “Çağdaş İslâmî Akımlar” kitabının katılımcılardan sadece 33 kişi tarafından okunması,²⁶⁸ yaşanan din eksenli hadiselerin din görevlilerinin okuma oranlarına katkı sağlamadığına işaret etmektedir. Bu da Araştırmanın başında ortaya konulan bu hipotezi reddetmeyi gerektirmektedir.

Hipotez 9: - Her ne kadar Türk-İslâm toplumunda radikal İslâmî eğilimler çok taban bulmasa da ağırlıklı olarak Mâtürîdî ve Eş'arî olan din görevlileri bazı konularda bu iki mezhebin görüşleri dışında çok genel bir durum olmamakla birlikte bazen Hâricî bazen de Selefi eğilim ve tutumlar ortaya koydukları görülmektedir.

Alanda uygulanan anket sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde din görevlilerinin temel görüşlerine en az olumlu katılım gösterdikleri iki mezhep Hâricîlik ve Selefilik olmuştur. Ancak çok az sayıda da olsa din görevlileri arasında bu iki mezhebe ait bazı görüşlere olumlu bir eğilim gösterildiği görülmektedir. Örneğin Hâricîliğe ait olan “büyük günah işleyen kimse küfre girmiştir ve ebediyen cehennemde kalacaktır.” görüşüne din görevlilerden sadece 9 (%2,2) “katılıyorum” derken 6 (% 1,5) kişi de

---

²⁶⁸ Bkz.: Tablo, 4.3.1.

“kesinlikle katılıyorum” diyerek çok düşük bir olumlu eğilim göstermişlerdir. Benzer şekilde Selefilik düşüncesine ait olan “Herhangi bir dinî konuda nasın (ayet/hadis) zâhiri dışında görüş/rey beyan edilmesi kabul edilemez.” görüşüne araştırmaya katılan din görevlilerinden 18 (% 4,5) kişi “kesinlikle katılıyorum” diyerek düşük düzeyde de olsa bir olumlu eğilim göstermişlerdir. Yüksek oranda olumlu eğilim gösterdikleri görüşlere bakıldığında ise daha çok Ehl-i Sünnetin temel görüşlerine benzer/yakın olan görüşler olduğu görülmektedir. İki mezhebin şiddet üretme potansiyeli olan ötekini yok sayan, kendi anlayışını tek doğru sayan veya amelî imandan bir cüz sayarak en küçük günahtan dolayı günah işleyen kimseyi tekfir eden görüşlere olumlu bir katılım ortaya koymadıkları görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç, araştırmanın başında ortaya konulan hipotezi doğrular niteliktedir.

Hipotez 10: Son 10 yılda din görevlileri arasında iki yıllık açık öğretim ilahiyat fakültesi ve devamında İLİTAM uzaktan eğitim yöntemiyle ilahiyat lisans programını tamamlamaları sayesinde eğitim seviyeleri yükselmiştir. Bu durum mezhepler noktasındaki bilgi seviyelerine de olumlu katkısı olmuştur.

Din görevlilerin itikadî mezheplerle ilgili bilgi düzeylerini incelediğimizde eğitim düzeyi yükseldikçe mezheplerle ilgili bilgi düzeylerinin arttığı görülmektedir. Yüksek lisans yapanlar lisans mezunu olanlara göre bilgi düzeyi daha yüksek iken, lisans mezunlarının da ön lisans mezunlarına göre bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum alan araştırmasına konu yapılan altı itikadî mezhepte de bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla son dönemlerde din görevlilerinin eğitim düzeyinin yükselmesinin itikadî mezhepler ile ilgili bilgi düzeyleri üzerinde olumlu bir katkısının olduğu söylenebilir. Bu da çalışma başında ortaya konulan denenceyi doğrulamaktadır. Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin eğitim düzeyi değişkeni açısından tartışıldığı bölümde konu daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

5.2. Demografik Verilerin Yorumlanması

Bu araştırmamın örneklemini Malatya il sınırları içerisinde görev yapan 401 din görevlisi oluşturmaktadır. Örneklemin iyi temsil niteliğine sahip olabilmesi için anket uygulaması sırasında din görevlisi sınıfında görev yapan farklı statülerdeki -vâiz, Kur’ân kursu öğreticisi, imam-hatip, müezzin-kayyım- bütün din görevlilerine ulaşılmaya

çalışılmıştır. Ankete katılan din görevlilerinin bağımsız değişkenlere göre istatistiksel dağılımları şu şekilde oluşmuştur:

Tablo 4.1.1. incelendiğinde, görev türü değişkeni bakımından katılımcıların dağılımları şu şekilde oluşmuştur. %63,8'inin imam-hatip, %10,2'sinin müezzin-kayyim,41'nin %10,2'sinin Kur'ân kursu öğreticisi, %15,7'sinin vâiz olduğu görülmektedir. Elde edilen verilerden anlaşılacağı üzere din hizmetleri sınıfında farklı statülerde görev yapan tüm din görevlilerine ulaşılmıştır. Çok ısrarlı çabalarımıza rağmen Kur'ân kursu öğreticileri ankete katılım noktasında çok ciddi bir direnç göstermişlerdir. Kur'ân kursu öğreticilerinin büyük çoğunluğunun kadın olması sebebiyle resmi görevleri yanında ev meşguliyetlerinin olması, okumaya, araştırmaya çok fazla vakit ayıramamalarından kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımını gösteren tablo 4.1.1. incelendiğinde, katılımcıların 37'sinin %9,2'sinin kadın, 364'nün %90,8'inin erkek olduğu görülmektedir. Kadınların sayısının erkelere göre çok düşük çıkmasının sebebi, kurumda din hizmetleri sınıfının büyük çoğunluğu erkeklerden oluşması kadın görevlilerin az olmasından kaynaklanmaktadır. Son dönemlerde mahallelerde açılan Kur'ân kurslarının artması ve bu kurslara yoğun bir talep olması, bunun yanında 4-6 yaş Kur'ân kurslarının açılması ve Türkiye geneline yayılması neticesinde kurumda çalışan kadın sayısını artırmıştır. Bu doğrultuda kurumda istihdam edilen kadın sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Fakat bu artışa rağmen ankete katılım noktasında ısrarlı çaba ve gayretlerimize rağmen katılım düşük seviyede kalmıştır. Araştırmamıza katılan kadınların büyük çoğunluğu Kur'ân kursu öğreticisi çok az sayıda da vâiz bulunmaktadır.

Katılımcıların yaş gurubuna göre dağılımları gösteren Tablo 4.1.1. incelendiğinde, katılımcıların, %19,7'sinin 18-30 yaş grubunda, %37,2'sinin 31-40 yaş grubunda, %30,4'ünün 41-50 yaş grubunda, %12,7'sinin 51 yaş ve üstü yaş grubunda olduğu görülmektedir. Verilerde görüldüğü üzere katılımcıların büyük çoğunluğu orta yaş aralığında yer almaktadır. Ki, bu yaş aralığı insanın en verimli olduğu yaş aralığıdır. 30-50 yaş aralığında bulunan din görevlilerin oranı %67'yi bulmaktadır.

Tablo 4.1.1. incelendiğinde, katılımcıların Diyanet İşleri Başkanlığındaki görev sürelerine göre istatistiksel dağılımları şu şekilde olmuştur: %18,2'sinin 1-5 yıl, %26,4'ünün 6-10 yıl, %15,7'sinin 11-15 yıl, %16,7'sinin 15-20 yıl, %8,7'sinin 20-25 yıl,

%14,2'sinin 26 ve üzeri yıl mesleki kıdeminin olduğu görülmektedir. Din görevlilerinin kıdemlerine görevdeki sürelerine bakıldığında çok az bir kısmı 1-5 yıla arasında görev yaparken geriye kalan %80'lik bölümü ise 5 yıldan fazla görev tecrübesine sahiptir.

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre istatistiksel dağılımlarını gösteren Tablo 4.1.1. incelendiğinde, katılımcıların, %6,7'sinin lise, %35,9'unun ön lisans, %39,9'unun lisans (İlahiyat), %7,5'inin lisans (diğer), %10'unun yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Araştırmamızda ilkokul mezunu din görevlisini olmadığı görülmektedir. Daha önce din görevlileri üzerine yapılmış saha araştırmaları ile kıyaslandığında eğitim seviyesi açısından ciddi bir ilerleme/gelişme olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Yılgin tarafından yapılan araştırmada ankete katılan din görevlilerinden 8 kişi %3,4'ü ilkokul, 30 kişi % 12,9'u ortaokul, 110 kişi %47,4'ü imam-hatip lisesi, 77 kişi %33,2'si ilahiyat fakültesi 8 kişi %3,0'ı yüksekokul mezunu olduğu görülmektedir.²⁶⁹ Keyifli tarafından aynı tarihte Şanlıurfa yöresinde yapılan çalışmada yine benzer rakamların ortaya çıktığı görülmektedir. Keyifli'nin çalışmasına katılan din görevlilerinden 12 kişi %4,2'si ilkokul, 21 kişi %7,2'si ortaokul, 225 kişi %77,6'sı imam-hatip lisesi, 5 kişi %1,7'si ilahiyat meslek yüksekokulu, sadece 8 kişi % 6,6'sının ilahiyat fakültesi mezunu olduğu görülmektedir.²⁷⁰

Yıllar içerisinde DİB teşkilatında görev yapan din görevlilerinin eğitim seviyelerinin hangi seviyelere geldiğini göstermesi açısından Sain tarafından dinî yüksek ihtisas eğitim merkezlerinde eğitim gören kursiyerler üzerine yaptığı araştırma kat edilen mesafe çok net görünmektedir. Sain yaptığı araştırmada eğitim merkezlerinde okuyan din görevlilerinin yarından biraz fazlası (% 53,8) yüksek lisans öğrencisi, % 32,0'lik bir kısmı oluşturan 133 din görevlisinin ilahiyat fakültesi mezunu, % 7,0'nin doktora eğitimine devam ettiği ve % 5,0'nin de yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Böylece eğitim merkezlerinde eğitim gören din görevlilerinin %32,4'ü lisans düzeyinde bir eğitime sahip olduğu, % 65,8 ise lisansüstü ve doktora düzeyinde bir eğitim sahip olduğu veya halen bu eğitimlere devam ettiği görülmektedir.²⁷¹

²⁶⁹ Yılgin, *Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri Ve Cemaatle Olan İlişkileri*, VII, 96 y.: 48.

²⁷⁰ Şükrü Keyifli, *Urfa ve Yöresinde Yaygın Din Eğitimi* (Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1997), 85.

²⁷¹ Mehmet Sain, *Diyanet İhtisas Kursiyerlerinin Felsefe ve Din Bilimleri Derslerine Yönelik Tutumları ile Dinî Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), X, 114 y.: 83.

Din görevlilerinin yıllara içerisinde eğitim seviyesinin yükselmesi daha nitelikli din hizmeti sunulmasına çok ciddi katkısının olacağı muhakkaktır. Bu araştırmada da din görevlilerinin eğitim düzeyi yükseldikçe itikadî mezheplerle ilgili bilgi düzeylerinin artması ve buna paralel olarak itikadî mezheplerle ilgili doğru ve beklenen eğilimler ortaya koymaları bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlilerinin temel yeterliliklerinden birisi de alanı ile ilgili temel kaynaklara ulaşması için temel Arapça bilgisine sahip olmasıdır. Katılımcılara klasik medrese usulü eğitimi alıp almadıklarıyla ilgili sorulan sorunun istatistiksel dağılımını gösteren Tablo 4.1.1’de; Din görevlilerinin %14,7’sinin klasik medrese usulü eğitim aldığı, %63,6’sının almadığı, %21,7’sinin kısmen aldığı görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Dinî yüksek İhtisas Merkezlerinde okuyan kursiyerler üzerinde Sain tarafından yapılan araştırmada klasik medrese usulü eğitimi alanların oranı bizim araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçlardan çok daha fazla görülmektedir. Sain’in araştırmasına göre, “medrese eğitiminden icazet alanlar yani medrese eğitimini tamamlayanlar % 45,4 en yoğun grubu oluşturmaktadır. Medrese eğitimini kısmen alanlar 132 kişiyle (% 31,7) ikinci sırada yer alırken, hiç katılmayanlar ise % 17,5’lik bir oran ile en son sırada gelmektedir. İşaretleme yapmayan denekler ise % 5,3’lük bir dilim teşkil etmektedir. Böylece İhtisas eğitim merkezlerinde medrese eğitimini tamamlayanlar ile kısmen katılanların toplamı % 77,1’lik bir oranla kursiyerlerin 4/3’lük kısmından biraz daha fazla bir kısmına tekabül etmektedir.”²⁷²

Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere Türkiye’nin birçok yerinde irili ufaklı bireysel veya kurumsal olarak klasik medrese eğitimi veren yerler bulunmaktadır. Din görevlileri arasında çok yüksek bir rakam olmasa da bu tür yerlerde Arapça eğitim alan görevlilerin olduğu görülmektedir. Klasik yöntemle Arapça eğitim alanların İlahiyat Fakültesi mezunlarına göre temel kaynakları aslından okuma oranının daha yüksek olduğu da görülmektedir. Bu da İlahiyat Fakültelerinde verilen Arapça eğitimin çok yeterli olmadığı konusunda bize bazı ipuçları vermektedir. Aynı zamanda İlahiyat fakültelerinde verilen Arapça eğitimin gözden geçirilmesi, mevcut eğitim yöntemlerinin yanında başka yöntemlerden de istifade edilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir.

---

²⁷² Mehmet Sain, *Diyanet İhtisas Kursiyerlerinin Felsefe ve Din Bilimleri Derslerine Yönelik Tutumları ile Dinî Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, X, 114 y.: 84.

Din görevlilerinin görev yaptıkları yerin istatistiksel dağılımını gösteren Tablo 4.1.1 incelendiğinde; Katılımcıların %28,4'ünün köyde, %5'inin kasabada, %26,9'unun ilçe merkezinde, %22,9'unun il merkezinde, %16,7'sinin büyükşehirde görev yaptığı görülmektedir. Bu Araştırmada elde edilen bulgular incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun şehir merkezlerinde görev yaptığı dolayısıyla kendini geliştirmek, alanı ile ilgili araştırma yapmak, yeni çıkan eserleri takip etmek ve eksik olduğu konularda ehil/uzman olan kişilerden/hocalardan ders alma imkânına sahip olduğu söylenebilir.

Din görevlilerini müntesibi oldukları fikhî/amelî mezhebin istatistiksel dağılımını gösteren tablo 4.1.1'de, katılımcıların %84,8'inin amel/fikhi mezhebinin Hanefî mezhebi olduğu, %15,2'sinin Şafî mezhebine mensup olduğu görülmektedir. Teymur tarafından İstanbul Anadolu yakasındaki lise öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada da bu araştırmaya yakın sonuçlar ortaya çıkmıştır. Teymur, yaptığı araştırmada deneklerin %44,5 ile ilk sırada Hanefî mezhebini işaretlerken, Hanefîlerin ardından %22 ile Sünniliği işaretleyenler ve %10 ile Şafîliği işaretleyenler gelmektedir. En düşük oran ise %0,7 ile Caferiler ve %1,1 ile Şîilerdedir. Buna karşın mezhebini bilmeyenlerin oranı %5,3 ve mezheplere karşı ilgisiz olduğunu söyleyenlerin oranı ise %3,3'tür. Ankete katılan deneklerin %9,13'ü ise Alevi olduğunu söylemiştir.²⁷³ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Türkiye genelinde yapılan "Türkiye'de Din Hayat Araştırmasında"²⁷⁴ ise, Türkiye'de İslâm dinine mensup olanların %77,5'i yani üçte birinden fazlası Hanefî mezhebine mensupken, %11,1'i Şafî mezhebine mensup olduklarını ifade ederek, bu araştırmada elde edilen sonuçlara yakın bir sonuç bulunmuştur. Halkın genelinin mensubu olduğu fikhî mezhep anlayışının aynı şekilde din görevlileri tarafından da benimsendiği görülmektedir. Malatya ili doğu batı kavşağında yer alan bir şehir olması hasebiyle doğudan çok göç alan bir merkez konumundadır. Bu özeliğinden dolayı doğu bölgelerinden gelip burada görev yapan çok sayıda din görevlisi bulunmaktadır. Bu sebeple Malatya'da genellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde müntesipleri yaygın olan Şafî mezhebine mensup olan din görevlilerine Türkiye genelinden az da olsa daha fazla olduğu görülmektedir.

²⁷³ Teymur, Sümeyra, *Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Anadolu Yakası Örneği)*, XVII, 247 y.: 114.

²⁷⁴ "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması" (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 29.

İtikadî mezheplerin temel görüşlerinin ele alındığı bu araştırmada din görevlilerinin müntesibi oldukları itikâdî mezhebin dağılımını gösteren tablo 4.1.1 incelendiğinde; katılımcıların %83,3'ünün itikâdî İslâm mezhebinin Mâtürîdî mezhebi, %16,7'sinin Eş'arî mezhebi olduğu görülmektedir. Maalesef Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan "Türkiye'de Din Hayat Araştırması" adlı geniş kapsamlı alan araştırmasında katılımcılara bu araştırmanın esas konusunu teşkil eden "hangi itikâdî mezhebe mensupsunuz" sorusu sorulmamıştır. Bundan dolayı ülkemizdeki insanların hangi itikâdî mezhebe bağlı olduğu veya müntesibi olduğu itikâdî mezhebi bilip bilmediği konusunda herhangi bir şey söylemek zor görünmektedir. Ancak bu araştırmanın yürütüldüğü Malatya için şunlar söylenebilir: Yukarıda amelî/fikhî mezheplerle ilgili olarak ifade edilen benzer gerekçelerden dolayı Malatya il sınırları içinde görev yapan din görevlileri arasında itikâdî mezhebi Eş'arî olanlar da yer almıştır. Bu durum araştırmamızı daha da zenginleştiren bir unsur olmuştur.

Ayrıca alan araştırması sonucu elde edilen bulgular incelendiğinde din görevlilerinin çoğunluğu müntesibi olduğu amelî mezhebe uygun itikadî mezhebi doğru olarak işaretlediği, en azından din görevlilerinin hangi itikadî mezhebe mensup olduklarını bildikleri söylenebilir. fikhî mezhebi Hanefî olan katılımcılardan 10 kişi, Fikhî mezhebi Şâfiî olan katılımcılardan ise 14 kişi itikadî mezhebini yanlış olarak işaretlemiştir. Fikhî mezhebe uygun olmayan itikadî mezhep tercihi, din görevlisinin mensubu olduğu itikadî mezhebini bilmeme olarak yorumlanacağı gibi bilinçli olarak amelî/fikhî mezhebe göre müntesibi olunması beklenen itikadî mezhepten farklı bir tercihte bulunduğu şeklinde de yorumlanabilir. Ortaya çıkan bu sonuç, bu araştırmada elde edilen sonuçlar çerçevesinde değerlendirildiğinde, din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin düşük çıkması da dikkate alındığında ilk seçeneğin daha güçlü bir ihtimal olduğu söylenebilir.

Görev türü değişkenine göre müntesibi olunan amelî/fikhî mezhebe baktığımızda, İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım ve Kur'ân Kursu Öğreticisi olanların çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup olup, Vâiz olan katılımcıların %60,3'ü Hanefî Mezhebine, %39,7'si Şâfiî mezhebine mensup olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç görev türünün itikâdî mezhep seçiminde çok etkili olmadığını tevarüs edilen mezhebe bağlılığın devam ettiğini göstermektedir. Vâiz katılımcılarda Şâfiî mezhebine mensup olanların nisbeten fazla olmasını ise, vaizler içinde doğu Güneydoğu kökenli olanların fazla olmasından

kaynaklandığını düşünmekteyiz. Eğitim düzeyleri açısından din görevlilerinin müttesibi oldukları amelî ve itikadî mezhepleri değerlendirdiğimizde, sadece yüksek lisans mezunu olan katılımcılarda Şâfiî ve Eş'arî mezhebine mensup olanların biraz arttığı diğer eğitim düzeylerinde çoğunluğun Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç Türkiye genelinde yapılan "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması" verileriyle de örtüşmektedir.

5.3. Din Görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi Alanıyla İlgili Klasik Ve Çağdaş Kitapları Okuma Durumları

Katılımcılara uygulanan anketin 10 ve 11. soruları, din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi kaynak bilgilerini yoklamaya yönelik sorulardan oluşmaktadır. Bu amaçla örneklem grubunda yer alan katılımcılara 10. soruda Türkiye'de yaygın olarak mensubu bulunan Eş'arîlik ve Mâtürîdiyye'in iki temel kitabı ile bu alanda klasik olarak kabul edilen iki diğer kitabı okuyup okumadıkları sorulmuştur. 11. soruda ise, İslâm Mezhepler Tarihi ile ilgili birçok İlahiyat Fakültesinde ders kitabı olarak da okutulan, yaygın olarak her yerde temin edilebilen ve İslâm Mezhepler Tarihi bilim dalında bilinen, tanınan isimleri tarafından kaleme alınmış çağdaş eserleri okuyup okumadıkları da sorulmuştur.

Onuncu soruda sorulan "İslâm Mezhepler Tarihi ile ilgili klasik eserleri okuyup okumadıklarını, okunmuşsa Türkçe mi yoksa Arapça mı okunmuştur" sorusuna karşılık verilen cevaplarda çok iç açıcı sonuçlar ortaya çıkmamıştır. Tablo 4.2.1. ile tablo 4.2.8 arasında görüldüğü üzere, katılımcıların İmam Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd kitabını %56,4'ünün hiç okumadığı, %35,4'ünün kısmen Türkçesinden okuduğu, %3,2'sinin tamamını Türkçesinden okuduğu, %5'inin kısmen/tamamen Arapçasından okuduğu görülmektedir. Abdülkerim eş-Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal- kitabını %76,3'ünün hiç okumadığı, %19,2'sinin kısmen Türkçesinden okuduğu, %1,5'inin tamamını Türkçesinden okuduğu, %3'ünün kısmen/tamamen Arapçasından okuduğu görülmektedir. Katılımcıların Abdülkâhir el-Bağdâdî el-Fark Beyne'l-Firak kitabını %79,8'inin hiç okumadığı, %18'inin kısmen Türkçesinden okuduğu, %0,5'inin tamamını Türkçesinden okuduğu, %1,7'sinin kısmen/tamamen Arapçasından okuduğu görülmektedir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Makalâtü'l-İslamiyyîn isimli kitabını %79,8'inin hiç okumadığı, %16,7'sinin kısmen Türkçesinden okuduğu, %0,5'inin

tamamını Türkçesinden okuduğu, %3'ünün kısmen/tamamen Arapçasından okuduğu görülmektedir.

Din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi alanı ile ilgili klasik eserleri okuma durumlarını gösteren verileri incelendiğinde, din görevlilerinin Kitâbu't-Tevhîd'i diğer kitaplara göre biraz daha fazla okudukları görülmektedir. Din görevlilerinin ekseriyetinin müntesibi olduğu itikadî mezhebin Mâtürîdîyye mezhebi olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Sorulan diğer üç kitabın İslam Mezhepler tarihinin temel kaynaklarından olduğu halde okuma oranlarının birbirine çok yakın seviyelerde ve çok düşük oranlarda okunduğu görülmektedir. Dolayısıyla din görevlilerinin alanla ilgili temel eserleri okuma oranlarının çok düşük seviyelerde olduğu ve itikadî mezheplerle ilgili kitabi bir bilgiye sahip olmadıkları, alanla ilgili bilgilerinin sağlam bir temele dayanmadığı söylenebilir. Ayrıca temel eserleri Arapça aslından okuyanların oranın çok düşük seviyelerde olması din görevlilerinin en azından belli bir ölçüde bilmeleri beklenen Arapça konusunda hiç iyi bir durumda olmadıklarını da göstermektedir. Klasik kaynakları Arapça aslından okuma seviyesinin en yüksek %5 gibi çok düşük bir oranın çıkması, bütün eğitim süreçlerinde verilen -imam-hatip ortaokulu, imam-hatip lisesi, ilahiyat fakültesi, medrese eğitimi- Arapça eğitimin çok yetersiz olduğunu dil öğretme konusunda çok başarılı olunamadığını da göstermektedir. Temel kaynakları aslından okuyabilecek bir Arapça eğitiminin verilemediğini de göstermektedir. Bu kurumlarda verilen Arapça öğretim metotlarının gözden geçirilmesi gerektiğine de işaret etmektedir.

11. soruda ise İslâm mezhepler tarihi alanı ile ilgili çağdaş eserleri okuyup okumadıkları katılımcılara sorulmuştur. Tablo 4.3.1 tablo 4.3.8 arasında görüleceği üzere din görevlilerinin İslâm Mezhepleri Tarihi ile ilgili Türkçe çağdaş eserleri okuma durumlarının da klasik/temel eserleri okuma durumlarına benzer bir biçimde çok düşük oranlarda olduğu görülmektedir. Tablolar incelendiğinde, Ethem Ruhi Fırlalı'nın Çağımızda itikadî İslâm Mezhepleri- kitabını katılımcıların %73,6'sının hiç okumadığı, %19'unun kısmen okuduğu, sadece %7,5'inin tamamını okuduğu görülmektedir. W. Montgomery Watt'ın İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri isimli kitabını, katılımcıların %88'inin hiç okumadığı, %8,7'sinin kısmen okuduğu, sadece %3,2'sinin tamamını okuduğu görülmektedir. Marmara İlahiyat Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Mustafa Öz'ün İslâm Mezhepler Tarihi kitabını, katılımcıların %64,3'ünün hiç okumadığı, %27,7'sinin kısmen okuduğu, diğerlerinden çok bir fazlayla %8'inin tamamını okuduğu

görülmektedir. En güncel kitaplardan birisi olarak sorduğumuz özellikle güncel çalışmaları takip edip etmedikleri konusunda bize veri sağlayacak olan Mehmet Ali Büyükkara'nın Çağdaş İslâmî Akımlar kitabı ile ilgili çok ümit verici veriler elde edilememiştir. Adı geçen kitapla ilgili olarak katılımcıların %77,8'inin hiç okumadığı, %14'ünün kısmen okuduğu, %8,2'sinin tamamını okuduğu görülmektedir.

Çağdaş kitapları okuma durumlarını incelediğimizde kısmen ve tamamen okunma oranlarını bir arada düşündüğümüzde en çok okunan kitabın Mustafa Öz'e ait İslâm Mezhepler tarihi kitabı olduğu ikinci sırada Ethem Ruhi Fığlalı'nın İtikadî İslâm Mezhepleri kitabının geldiği görülmektedir. Kanaatimizce bu iki kitabın diğer iki kitaba göre daha çok okunmasının sebepleri olarak; bu iki kitabın çoğu kişinin kütüphanesinde yer alıyor olma ihtimali, alanın en eski kitaplarından olmaları ve birçok İlahiyat fakültesinde ders kitabı olarak okutulmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Diğer iki kitabın bunlara göre az okunmasının sebebi ise bu iki kitabın biraz daha alan ile ilgili güncel çalışmaları takip etme sonucu ulaşılabilecek kitaplar olmalarından kaynaklandığını varsayıyoruz.

Görev türü açısından baktığımızda hem klasik hem çağdaş kitapları okuma açısından vâiz katılımcıların İmam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur'ân Kursu öğreticisi olan katılımcılardan daha yüksek bir okuma oranına sahip olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi değişkeni bakımından kitap okuma oranlarını değerlendirdiğimizde ise, eğitim düzeyi arttıkça kitap okuma oranlarının da arttığı tespit edilmiştir. Yüksek lisans ve lisans(ilahiyat) mezunu olan katılımcıların lise, ön lisans ve lisans (diğer) katılımcılardan daha yüksek bir okuma oranına sahip oldukları görünmektedir.

Din görevlilerinin farklı alanlarla ilgili kaynak bilgilerini tespit etmeye çalışan başka alan araştırmaları da bu çalışmada ulaşılan "din görevlilerinin temel kaynakları az okuduğu, yeterli kitabi ve sağlam bir bilgiye sahip olmadıkları" şeklindeki kanaatimizi/tezimizi destekler niteliktedir. Örneğin "din görevlilerinin hadis bilgilerinin mahiyeti üzerine bir alan araştırması" adı altında farklı yerlerde yapılan dört çalışmada din görevlilerinin Hadis alanı ile ilgili kitap okuma oranları, çok yaygın kitaplar hariç kitap okuma oranları oldukça düşük olduğu görünmektedir. Bu alanda ilk yapılan çalışma olan Bilen'in, araştırmasında Din görevlilerinden Riyâzü's-Sâlihîn'in tamamını okudum diyenlerin oranı % 40,8 Buhari'nin tamamını okudum diyenlerin oranı % 11,8'de

kalmaktadır. Gür'ün²⁷⁵ çalışmasında Din görevlilerinden Riyâzü's-Sâlihîn'in tamamını okudum diyenlerin oranı % 31, Buhari'nin tamamını okudum diyenlerin oranı % 21'de kalmaktadır.²⁷⁶ Derya Küçükuysal'ın çalışmasında ise, Din görevlilerinden Riyâzü's-Sâlihîn'in tamamını okudum diyenlerin oranı % 35, Buhari'nin tamamını okudum diyenlerin oranı % 5, Diyanet Tarafından yayımlanan Hadislerle İslâm Kitabını ise, katılımcıların sadece %3,3'ü tamamını okuduğunu ifade etmiştir.²⁷⁷ Meltem Gündüz'ün çalışmasında Hadislerle İslâm kitabının okuma oranı kitabını yaygınlık kazanmasından dolayı biraz daha arttığı görülmektedir. Din görevlilerinden Riyâzü's-Sâlihîn'in tamamını okudum diyenlerin oranı % 34,6, Buhari'nin tamamını okudum diyenlerin oranı % 20,29. Diyanet Tarafından yayımlanan Hadislerle İslâm Kitabını ise, katılımcıların %23,4'ü tamamını okuduğunu ifade ederek ikinci sırada en fazla okunan eser olmuştur.²⁷⁸ İsmi geçen popüler eserler dışında kalan hadis alanı ilgili eserlerin okuma oranı çalışmaların tamamında oldukça düşük seviyelerde görünmektedir. Bu üç kitabın diğer hadis kitaplarına göre daha fazla okunmasının sebebi olarak araştırmacılar ortak bir kanaatle; anılan kitapların, diyanet tarafından yayımlanmış olması, yaygına olarak çoğu din görevlisinin kütüphanesinde bulunuyor olması ve İslâm'ın ahlak ve adabını öğreten temel başvuru eserleri olduğundan vaaz ve sohbetlerde sıklıkla başvurulmuş kitaplar olması gibi sebeplerle açıklamışlardır. Benzer bir sonuç Küçük ve Kaya tarafından yapılan araştırmada da ortaya çıkmıştır. Yaptıkları araştırmada, ankete katılan din görevlilerinin ekseriyetinin kitap okuma oranlarının çok düşük olduğu ve kitap okuma oranları düşük seyreden din görevlilerinin mesleki yeterlilik seviyelerinin düştüğü görülmüştür.²⁷⁹

Toplumun dinî metinleri okuma durumlarına bakıldığında orda da benzer bir manzara ile karşılaşılacaktır: Özer tarafından yapılan “kadınların dinî tutum ve davranışları (Van ili Merkezi Örneği)” araştırmasında, halkın dinî metinleri okuma sıklığının çok iyi durumda olmadığını ortaya koymaktadır. Özer araştırmasında, katılımcılara “*Dinî metinleri, Kur’an-ı Kerim Meali, Hadis, İlmihal, Kur’ân Tefsiri ne sıklıkla okursunuz?*” şeklinde sorulan soruya katılımcıların %61,29’u ara sıra,

---

²⁷⁵ Ahmet Gür, *Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Alan Araştırması (Niğde ve Mersin Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 40.

²⁷⁶ Mehmet Bilen, *T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bağlı Camilerde Görev Yapan İmamların Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübi Bir Araştırma (Ankara, Şırnak Örneklemi)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996), 59.

²⁷⁷ Küçükuysal, *Din Görevlilerinin Hadis-Sünnet Kültürü*, 73.

²⁷⁸ Gündüz, *Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti*, 18.

²⁷⁹ Kaya - Küçük, “Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri”, 14.

%19,35'i hiç okumadım, %12,90'ı 2-3 günde bir, sadece %6,45'i her gün cevabı vermiştir.²⁸⁰ Bu da ilk emri oku olan dinî mensuplarının okumayla çok ciddi probleminin olduğunu, okumaya çok fazla vakit ayrılmadığını, kitap okumanın günlük rutinde yer alan bir alışkanlık haline gelmediğini göstermektedir. Okuma probleminin bu emri bilen, vaazlarında, hutbelerinde ve yaptıkları sohbetlerde bunu anlatan din görevlilerinde olması ise sorunun çok daha ciddi bir boyutta olduğunu ortaya koymaktadır.

Din görevlilerinin İslâm Mezhepleri Tarihi ile ilgili klasik ve çağdaş eserleri okuma durumlarının tespit edilmesi amacıyla sorulan sorulardan elde edilen veriler toplu olarak değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir:

Din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi'nin klasik ve çağdaş eserlerini oluşturan literatürünü yeterli düzeyde bilmedikleri ve okumadıkları, bu alanla ilgili yazılan güncel eserleri yeterince takip etmedikleri, alanla ilgili sahip oldukları bilginin temel kaynaklar okunarak elde edilen kitabi bir bilgi olmayıp, temel kaynaklar dışında sınavlara hazırlık vb. tali kaynaklardan edinildiği anlaşılmaktadır.

Din görevlilerinin okuma düzeylerinin nispeten yüksek çıktığı eserlerin daha çok Türkçe kaleme alınmış eserler olduğu görülmektedir. Bu eserler de ekseriyetle alanın önde gelen ilim adamları tarafından yazılan ve İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı olarak okutulan kitaplardan oluşmaktadır. Ders kitabı olarak okutulmayan eserlerin okunma oranı ise çok düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu da mecburi okumlar dışında gönüllü okumalara çok zaman ayrılmadığına işaret etmektedir.

Din görevlilerine uygulanan ankette temel kaynakları Arapça aslından okuyanların neredeyse hiç olmaması, din görevlilerinin temel Arapça bilgisine sahip olmadığını da göstermektedir. Ancak ankete katılan deneklerden bazılarının çağdaş ilim adamları tarafından yazılan eserleri okumuş olmaları, bir kısım klasik temel eserleri çok az da olsa Arapça aslından okumuş olmaları genel bir durum olmasa bile bazı din görevlilerinin okumaya vakit ayırdığını, mevcut bilgilerini kitap okumak suretiyle güncellediklerini göstermektedir. Bu da geleceğe dönük ümit vaat eden bir gelişmenin habercisi olarak değerlendirilebilir.

---

²⁸⁰Sümeyye Akbaş Özer, *Kadınların Dinî Tutum Ve Davranışları (Van İl Merkezi Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), 121 s.: 67-68.

Ayrıca ortaya çıkan sonuç başka bir açıdan değerlendirildiğinde, ülkemizde verilen İslâm Mezhepler Tarihi eğitiminin ve itikadî mezheplerle ilgili verilen derslerin yeterli olmadığı, verilen bu derslerle itikadî mezheplerin temel görüşleriyle alakalı bir bilgi birikimi oluşturmadığı anlaşılmaktadır. Ancak klasik yöntemlerle eğitimin verildiği medreselerde daha iyi bir Arapça eğitimin verildiği bu sayede temel eserleri Arapça aslından okuma oranlarının modern eğitim kurumlarından mezun olanlardan daha yüksek olduğu bu sayede itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin daha iyi düzeyde bilgiye sahip oldukları da görülmektedir. İmam-hatip liseleri ile ilahiyat fakültesi ile sınırlı kalan Arapça eğitimin temel eserleri Arapça aslından okumak için yeterli olmadığı da görülmektedir.

Ortaya çıkan manzara, imam-hatip liselerinde kelâm derslerinde verilen itikadî mezheplerle ilgili bilgiler, ilahiyat fakültelerinde kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi bilim dalları altında verilen derslerin İtikadî mezheplerin temel görüşlerini öğrenme konusunda beklenen neticeyi vermediğini göstermektedir. Bu yüzden imam-hatip lisesi ve ilahiyat fakültelerinde verilen bu derslerin mezheplerin temel görüşlerine ilişkin yeterli olabilmesi için söz konusu derslerin hem içerik, hem de ders saati bakımından yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi alanı ilgili klasik ve çağdaş eserler okuma oranlarının çok düşük düzeyde olması itikadî mezheplerin/ekollerin temel görüşleri ilgili bilgi düzeylerinin düşük olmasının önemli bir nedeni olarak görünmektedir. Okuma oranlarını arttırmadıkları, alan ilgili yeni çıkan güncel kitapları takip etmedikleri takdirde, itikadî mezhepler ve temel görüşlerine ilişkin bilgi eksikliğini gidermeleri de çok olası görünmemektedir.

5.4. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşleri İle Bilgi Seviyelerinin Değerlendirilmesi

Anketin ikinci bölümünde din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile bilgi düzeylerini yoklamak üzere bu araştırmaya konu olan her bir mezheple ilgili beş soru yöneltilmiştir. Katılımcıların bu sorularda yer alan görüşlerin hangi mezhebe ait olduğunu doğru bilip bilmedikleri test edilmiştir. Sorulan bu sorularla bir nevi din görevlilerinin inanç esasları ile ilgili bilgi düzeyleri ve yeterliliklerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Kuşkusuz yapılan görevle ilgili yeterlilikler hem kurum hem de görev yapan birey için büyük önem arz etmektedir. Bütün kurumlar da istihdam edeceği personelle ilgili yapılan görevin mahiyetine göre temel yeterlilikler belirlemektedir. Yeterlilik, “*genel olarak ferdin görevleri ile ilgili rollerini kurumun hedef ve amaçlarına uygun olarak yerine getirebilmesi için gereken bilgi, beceri ve tutumları ifade etmektedir.*”²⁸¹ Yeterlilikler belirlenirken, bir taraftan kurumun misyonu ve vizyonu göz önünde bulundurulurken diğer taraftan kurumun icra ettiği faaliyet alanları ve kurumun örgütsel yapısını dikkate almak gerekmektedir. Bunun yanında, kurumda gerçekleştirilen faaliyetlerin detaylı bir biçimde incelenerek, uzman kişilerin yapacağı analizlerin sonucunda belirlenmesi daha doğru ve efektif bir yol olacaktır²⁸²

Din görevlilerinin de yeterlilikleri bu ilkeler çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından temel yeterlilikler ve özel yeterlilikler halinde belirlenmiştir. İslâmî ilimler ve din hizmetleri alanı ile ilgili temel nitelikteki yetkinlik, beceri ve bilgileri ifade eden Temel yeterlilikler bölümünde alan bilgisi, genel kültür bilgisi ve eğitim ve öğretimle ilgili yeterlilikler yer almaktadır. Özel yeterlilikler bölümünde ise, icra edilen meslek alanı ile ilgili kişide bulunması istenen bilgi, beceri ve yetkinlikler anlamındaki yeterlilikler yer almaktadır.²⁸³

Temel yeterlilikler bölümünde din görevlilerinin alanımızı ilgilendiren yeterlilikleri din hizmetleri sınıfında bulunan her bir görevli için şöyle sıralanmıştır:

Vâizlerin yeterlilikleri: “Temel İslâm ilimlerinin tarihsel gelişim sürecini ana hatlarıyla değerlendirir, İslâm düşünce ekollerini ana hatlarıyla açıklar, İslâm dünyasındaki dinî akımları ana hatlarıyla tanıır, görevinin gerektirdiği düzeyde Arapça ve Osmanlıca’yı kullanır, İslâm dünyasındaki dinî akımları analiz eder, İslâm düşüncesindeki belli başlı yorum farklılıklarının temel özelliklerini karşılaştırır, İslâm dünyasındaki dinî akımları değerlendirir.”²⁸⁴

---

²⁸¹ Ziya Bursalıoğlu, *Eğitim Yöneticisinin Yeterlilikleri*, 2. Bs (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1981), 5.

²⁸² Akyürek, “Kur’ân Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlilikleri”, 178.

²⁸³ “Diyanet İşleri Başkanlığı Temel Yeterlilikleri” (DİB yayınları, 2014), 8, <https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Documents/Diyamet%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Personel%20Yeterlilikleri.pdf>.

²⁸⁴ “DİB Personel Yeterlilikleri”, 15-16.

Kur’ân kursu öğreticisi yeterlilikleri: “Temel İslâm Bilimler ile ilgili belli başlı Türkçe kaynaklardan etkin biçimde yararlanır, İtikadî ve fikhî mezhepleri ana hatlarıyla açıklar, İnanç, ibadet ve ahlak esaslarını açıklar, görevinin gerektirdiği düzeyde Arapça’yı kullanır.”²⁸⁵

İmam-hatip yeterlilikleri: “İtikat, ibadet, ahlak ve siyerle ilgili dinî kavramların anlamlarını açıklar, İtikadî ve fikhî mezhepleri ana hatlarıyla açıklar, İslâm inanç, ibadet ve ahlakının temel esas ve ilkelerini açıklar, güncel dinî akım ve oluşumları ana özellikleriyle açıklar, orta düzeyde Arapça ve Osmanlıca’yı kullanır, İtikadî ve fikhî mezheplerin görüşlerini analiz eder.”²⁸⁶

Müezzin-kayyım yeterlilikleri: “İtikat, ibadet, ahlak ve İslâm tarihi ile ilgili belli başlı Türkçe kaynaklardan yararlanır, İslâm inanç ve ibadet esaslarını ana hatlarıyla açıklar, belli başlı ve fikhî mezhepleri ana hatlarıyla açıklar, yeni dinî hareket ve oluşumları tanıır, güncel dinî problemlere ilişkin yaklaşımları değerlendirir.”²⁸⁷

Yukarıda din görevlilerinin İslâm Mezhepler tarihi ilgi alanına giren yeterlilikleri incelendiğinde, çok geniş bir sahada toplumun her kesimine din hizmeti sunan din görevlilerinin toplumun dinî meselelerdeki gereksinimlerine en ideal seviyede cevap vermesinin hedeflendiği görülmektedir. Her yaştan, her seviyeden ve her tabakadan insana layıkıyla bu görevlerini yapabilmeleri için itikadî mezheplerin temel görüşlerini, mezhep farklılıklarını, temel inanç esaslarını bilmeleri beklendiği, bunun yanında temel kaynaklara ulaşabilmesi için klasik eserleri aslından okuyabilecek düzeyde bir Arapça ve Osmanlıca bilgisine sahip olmalarının da beklendiği görülmektedir. Din görevlilerine uygulanan anketin bilgi düzeyi bölümünde, din görevlilerinin inanç esaslarının temelini, oluşturan itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri değerlendirilecektir.

5.4.1. Hâricilik

Zaman itibariyle İslâm toplumu içerisindeki firkalaşma hareketlerinde ilk ortaya çıkan ve kendilerine has bazı siyasi ve görüşler ileri süren Hâricîlerdir. Hâricîler dinî konularda aşırı görüşleri siyasi açıdan aşırı eylemleriyle tanınmışlardır. Hâricîlerin dünyasındaki güçleri ve hâkimiyetleri diğer firkalar gibi uzun süreli olmamıştır. Ancak

²⁸⁵ “DİB Personel Yeterlilikleri”, 19-20.

²⁸⁶ “DİB Personel Yeterlilikleri”, 21-23.

²⁸⁷ “DİB Personel Yeterlilikleri”, 24.

olaylara bakış açıları ve zihniyetleri muhtelif gruplar üzerinde etkili olmuş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.²⁸⁸Son dönemlerde İslâm dünyasının farklı ülkelerinde ortaya çıkarak İslâm'ı en doğru ve ideal biçimde kendilerinin temsil ettiğini iddia eden, hakikati kendi tekellerinde gören, kendileri gibi düşünmeyen diğer Müslüman grupları tekfir eden, kendileri gibi düşünmeyen ve hâkimiyetlerini kabul etmeyenlere her türlü şiddeti meşru gören ve sıra dışı tavır ve hareketleriyle öne çıkan tüm şiddet taraftarı akımları/ideolojileri/görüşleri bu zihniyetin ve bakış açısının iz düşümleri ve bu zihniyetin şiddeti meşru bir zemin gören ruhundan beslenen gruplar olarak değerlendirilebilir.²⁸⁹

Din görevlilerinin yukarıda ifade edilen özellikleri ile tebarüz eden, katı bir zihniyet ve bakış açısını temsil eden Hâricîlik mezhebi ile ilgili bilgi düzeylerini ölçmek için sorulan sorulara verdikleri cevaplar şu şekilde olmuştur. “Hz. Ali, Hakem tayinini kabul ettiği için küfre girmiştir” sorusunu 353 (%88) kişi doğru cevap vermiştir. “Allah'ın aslî/zâtî sıfatı Kıdem olup diğer sıfatlar mahlûktur” sorusuna sadece 27(%6,7) kişi doğru cevap vermiştir. “Halife olmak için Kureyş kabilesine mensup olmak zorunlu değildir. Âdil, zâhid ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her kabileden ehil Müslüman halife olabilir” sorusuna 128(%31,9) kişi doğru cevap vermiştir. “Kendisine verilen Hilafet görevini kötüye kullanan İmam azledilir” sorusuna da bir önceki bir sorudan bir fazla ile 129 (%32,2) kişi doğru cevap vermiştir. Hâricîlik mezhebi ile ilgili sorulan “İman ve İslâm sözcükleri aynı anlamda olup her Mü'min Müslim her Müslim de Mü'mindir.” sorusuna 11(%2,7) kişi ile en az doğru cevap verilen soru olmuştur. Katılımcıların Hâricîlik mezhebi ile ilgili genel bilgi düzeyleri 1,62±0,99 gibi ortalama seviyenin altında kalmıştır.

Tablo 4.4.1 incelendiğinde din görevlilerinin peygamber efendimizin vefatından çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan ve ortaya çıktığı dönemde Müslümanlar arasında çok büyük kaosa sebebiyet veren Hâricîlik mezhebi ile ilgili orta düzeyin altında bir bilgi düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Hâricîlik denince ilk akla gelen düşünce olan “Hz. Ali, Hakem tayinini kabul ettiği için küfre girmiştir” görüşü dışında diğer konularda orta düzeyin oldukça altında doğru cevaplar vermeleri mezheple ilgili ileri okumalar yapmadıklarını sadece eğitim süreçlerinde edindikleri bilgiyle yetindiklerini dolayısıyla çok yüzeysel bir bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Günümüzde radikal birçok

²⁸⁸ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 83.

²⁸⁹ Kubat, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 129.

akımın/oluşumun fikrî arka planını oluşturan Hâricî zihniyetin ve bakış açısının din görevlileri tarafından yeterince bilinmemesi, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir konudur. Çünkü bu katı düşünceler ve doğuracağı kötü sonuçlar din görevlileri tarafından gençlerin anlayacağı hikmetli bir üslupla işlenmediğinde, vaaz-irşad ve hutbelerde yeteri kadar bu konulara yer verilmediğinde, daha çok hisleriyle hareket eden gençler tarafından rağbet görmekte ve rahmet dinin temsilcileri olması gereken bu gençler maalesef Müslüman toplumları büyük kaoslara sürüklemektedirler. Neredeyse her İslâm ülkesinde şiddeti meşru bir yöntem olarak gören, farklılıklara asla müsamaha göstermeyen ve kendilerini hakikatin yegâne temsilcisi olarak görerek birçok tedhiş eylemi yapan bu tür grupların varlığı konunun ihmale gelmez bir önemde olduğunu göstermektedir.

5.4.2. İmâmiyye Şia'sı

Hz. Peygamber'in vefat etmesinde sonra Hz. Ali'yi meşru halife kabul eden ve sırasıyla onun iki oğlu Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ile bunların soyundan gelen torunlarını Allah'ın emri, Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile meşru imam kabul eden ve bunun neticesi olarak on iki imama iman etmeyi dinin aslî unsurlarından biri olarak kabul eden bir anlayışı temsil eder.²⁹⁰

Yukarıda ifade edilen imamet düşüncesini mezhebin merkezine koyan İmâmiyye Şia'sı ile ilgili din görevlilerinin bilgi seviyelerini ölçmek üzere sorulan beş soru din görevlileri tarafından genel olarak yüksek oranda doğru bilinmiştir. Tablo 4.4.2'de görüleceği üzere "İmamet Usul-u dinden olup iman ancak İmam'a/Halife'ye iman etmekle tamamlanmış olur" sorusuna 326 (%81,3) kişi doğru cevap vermiştir. İmâmiyye Şia'sının en bilinen görüşlerinden biri olan "Can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek (takiyye) vaciptir. Takiyye'yi terk eden kimse namazı terk eden kimseyle aynı konumdadır" sorusuna 244 (%60,8) kişi doğru cevap vermiştir. İmâmiyye Şia'sıyla adeta özdeşleşen ve imamet tasavvurlarının temelini teşkil eden "İmamlar tıpkı Peygamberler gibi masumdurlar. Olağanüstü bazı haller gösterebilirler. Ancak onlar da sağîra (küçük) dediğimiz bazı küçük hatalar yapabilirler" sorusunu 336(%83,8) kişi doğru cevaplayarak din görevlileri tarafından mezhebin en çok bilinen görüşü olmuştur. Aynı şekilde mezhebin kendine has imametle ilgili temel görüşlerinden biri olan "İmamet ancak Allah'tan nas ile yahut önceki imamın sonraki imamın

²⁹⁰ Fığlalı, *Günümüz Mezhepleri*, 290.

imametini beyanı/tayini ile gerçekleşmiş olur” görüşünü ise, katılımcılardan 280 (%69,8) doğru olarak bildiği görülmektedir. Diğer görüşlere nispeten doğrudan imametle ilgisi olmadığından diğer mezhep görüşleriyle benzerlik arz eden “Mezhebe göre peygamberler mutlak olarak masumdurlar. Ve mucize sahibidirler” görüşünü ise sadece 96 (%23,9) kişi doğru cevaplayarak katılımcıların ekseriyeti tarafından bilinmediği görülmektedir. İmâmiyye Şia’sı mezhebine ait bütün görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise $3,2 \pm 1,44$ ortalama ile orta düzeyin üzerinde olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın İmâmiyye Şia’sı boyutunda elde edilen neticelerin açıklanması için bazı gerekçeler öne sürülebilir. İmâmiyye Şia’sı adeta imamet düşüncesiyle özdeşleşen bir mezhep olmasından imamete vurgu yapılan görüşlerin mezhebe ait olma ihtimalinin hemen akla gelmesinden yüksek bir doğruluk seviyesi ortaya çıktığını düşündürmektedir. İmametle ilgili olmayan bir görüşün çok düşük düzeyde doğru bilme oranına sahip olması bu kanaati pekiştirmektedir. Din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihi alanıyla ilgili klasik ve çağdaş kitap okuma seviyelerinin çok düşük olmasına rağmen mezheple ilgili orta düzeyin üstünde bir bilgiye sahip olmaları mezhebin adeta imametle özdeşleşen görüşlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

5.4.3. Mu'tezile

Mu'tezile fırkası “usûl-i hamse/beş esas” diye formüle edilen esasları fırkanın temel ilkeleri kabul ederken; bununla birlikte kelâmî-felsefî meseleleri merkeze alan, din ve dünya görüşünü akla dayalı metotlarla ispat eden bir düşünce okulu olarak İslâm Düşünce Tarihi’nde önemli bir yer işgal etmektedir.²⁹¹ Akılcı-hadarî din anlayışının en önemli temsilcisidir. Ekolün önde gelen bilginleri akli delillere dayanan iman anlayışlarıyla, bireyin akli melekeleri yerindeyken ve kendi hür iradesiyle yaptığı her türlü fiilinden sorumlu tutulacağı fikriyle, büyük kitlelere tesir eden evrensel bir bakış açısı yakalamış ve her dönemin insanını kendine çekecek temel ilkeler ortaya koymuşlardır.²⁹²

Ortaya koyduğu düşüncelerle evrensel bir bakış açısı yakalayarak adeta her çağın insanın nazarını kendisine celb eden eden Mu'tezile mezhebi ile ilgili olarak din görevlilerinin bilgi seviyesini ölçmek üzere sorulan görüşlerin katılımcılar tarafından orta

²⁹¹ Bulut, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar Ve Özellikleri*, 35.

²⁹² Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 147.

düzyeyde doğru bilindiği görölmektedir. Tablo 4.2.3 incelendiğinde, Din görevlilerinin Mu'tezile'ye ait en meşhur düşünce olan "Büyük günah işleyen kimse ne mü'min ne de kâfirdir. Tövbe ederse âhirette mü'min muamelesi görür. Tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalır" görüşünü 289 (%72,1) kişi tarafından doğru bilinmiştir. Aynı şekilde Mu'tezile ile özdeşleşen başka bir görüş olan "Allah iyilik yapanlara mutlaka ödöl, kötölük yapanlara da mutlaka ceza verecektir" görüşünü 202(%50,4) katılımcı tarafından doğru bilinmiştir. Mu'tezile'nin beş temel ilkesinden biri olan "adl" ilkesini ifade eden "Allah adildir asla zulüm yapmaz" görüşünü 173(%43,1) kişi doğru bilmiştir. Mu'tezile'nin insan fillerinin yaratılması ile ilgili düşüncesini temsil eden "İnsanlar fiillerini meydana getirmek için gerekli iradeye ve güce sahiptirler" görüşünü 177 (%44,1) kişi mezhebe ait olduğunu bilmiştir. Son olarak Allah tasavvuru ile ilgili düşüncesini özetleyen "Allah'ın sıfatları zatından ayrı değil zatının aynıdır" görüşünü ise, sadece 102 (%25,4) kişi doğru bilerek araştırmaya katılan din görevlilerinin çoğunluğu tarafından bu görüşün mezhebe ait olduğunun bilinmediği görölmektedir. Sorulan mezhebe ait bu beş görüş çerçevesinde din görevlilerin Mu'tezile mezhebi ile ilgili orta düzeyde 2,35±1,49 bir bilgi düzeyine sahip oldukları görölmektedir.

Mu'tezile denince hemen ilk akla gelen, çok popüler olan düşüncelerin/görüşlerin yüksek oranda bilinmesi, bu görüşlere göre çok popüler olmayan, diğer itikadî mezheplerin görüşleriyle benzerlik arz eden veya ileri kitabi okumalar yapmayı gerektiren görüşlerin daha az sayıda din görevlisi tarafından bilinmesi mezhep ile ilgili yeterli bir bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir. Mezheple ilgili eğitim süreçlerinde edindikleri bilgilerini güncelleyecek ileri düzeyde okumalar yapmadıklarını, öğrenim süreçlerinde elde ettikleri bilgilerle yetindiklerini ortaya koymaktadır. Fakat ortaya çıkan veriler incelendiğinde, din görevlileri tarafından Mu'tezile mezhebin akılcı bir mezhep olduğü, mezhebin insan iradesine kıymet verdiği, Allah'ın sıfatları konusunda farklı fikirlere sahip olduğü, büyük günah işleyen durumunun ahiretteki durumunun ne olacağı ve mezhebin beş temel esasının olduğunun bilindiği anlaşılmaktadır. Din görevlilerinin Mu'tezile mezhebine ilişkin bilgi düzeylerinin orta düzeyde çıkmasında, akılcı görüşlerin genel olarak Mu'tezile mezhebine ait olma ihtimalinin düşünölmesinin etkili olduğü söylenebilir.

5.4.4. Eş'arîlik

İslâm düşünce tarihinde 4/10 ve 5/11. yüzyıllarda Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin düşünceleri çerçevesinde oluşmuş konuları gündemine alan bir düşünce ekolüdür.²⁹³ Ekolün kurucusu İmam el-Eş'arî kurduğu kelâm sisteminin merkezine Allah'ın kudret sıfatını yerleştirmiş, kudreti sınırsız ve sonsuz olan Allah'ın herhangi bir şey için zorunlu tutulamayacağını, gücü her şeye yeten kudret sahibi bir yaratıcı olarak yarattığı fiillerinin arkasında mutlaka bir illet ve hikmet gibi sebepler aranma mecburiyeti olmadığını savunmuştur. “Mülkün sahibi mülkünde istediği gibi tasarruf eder” tasavvurunun sonucu olarak her fiilin tek tek Allah tarafından yaratıldığını, âlemdeki bütün varlıkların Allah'ın kâinata koyduğu bu düzen içerisinde sıralandığını savunmuştur. Böylelikle Allah'ın sonsuz ve sınırsız olan ilmi, iradesi ve kudretini merkeze alan bir kelâmî sistem kurmayı başarmıştır.²⁹⁴

Allah'ın ilim irade ve kudretinin her işte illetsiz, gerekçesiz tasarruf ettiği düşüncesinin merkezi bir konumda yer aldığı Eş'arî mezhebi ile ilgili olarak din görevlilerinin bilgi düzeylerini test etmek için sorulan beş maddeyle alakalı bilme durumları şu şekilde olmuştur. Tablo 4.2.4'de görüleceği üzere Eş'arî ekolünün Allah tasavvurunun bir sonucu olan “Peygamber gönderilmeyen ve kendisine tebligat yapılmayan kimsenin aklen Allah'ı bilmesi/bulması vâcip değildir” görüşünü 234 (58,4) kişi ile katılımcılar tarafından en fazla doğru bilinen görüş olmuştur. Eş'arîlik denin ce ilk akla gelen temel görüşlerden birisi olan “Akıl bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna hükmedemez. Güzel şeriatın övdüğü çirkin ise şeriatın yerdığı şeydir” görüşü 217 (%54,1) kişi tarafından doğru bilinmiştir. Benzer bir biçimde mezhebin en popüler düşünceleri arasında yer alan Allah'ın yarattığı fiillerinde illet ve sebep aranmayacağı düşüncesinin de bir tezahürü olan “Teklif-i mâlâyutak (yapılması mümkün olmayan) caizdir” görüşü 152(%37,9) katılımcı tarafından doğru bilinmiştir. Kesp teorisi olarak adlandırılan ve kulun fiilleri konusunda Mu'tezile ve Cebriye'nin düştüğü ifrat ve tefritten uzak orta yolu temsil eden “Kesp kulun iradesini bir amele sarf etmesidir ve mahlûktur. İnsan hayır veya şer bir işe yöneldiği zaman Allah o fiili yaratır. İnsan da kesbinden dolayı ceza veya mükâfat görür”, görüşü 135 (33,7) din görevlisi tarafından doğru bilinmiştir. Allah için hiçbir şeyin zorunlu kılınamayacağını ifade eden “Allah

²⁹³ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 180.

²⁹⁴ Hikmet Yağlı Mavil, *Eş'arî*, 2. Bs (İstanbul: DİB Yayınları, 2017), 102.

kadir-i mutlaktır. Dilediği şekilde mülkünde tasarruf etme yetkisine sahiptir” görüşü ise, 159 (%39,7) kişi tarafından doğru olarak işaretlenmiştir. Bu beş madde çerçevesinde din görevlilerinin Eş’arîlik mezhebine ait temel görüşlerin mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise, orta düzeyde $2,24 \pm 1,63$ olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda bu araştırmanın Eş’arîlik boyutunda elde edilen neticelerin açıklanması için bazı gerekçeleri şöyle sıralanabilir. Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde amelî/fikhî mezhebi Şâfiî olanların itikadî mezhep olarak benimsediği Eş’arîlik ile ilgili bilgi seviyelerinin herhangi bir müntesibi olmayan Mu’tezile ‘den daha az biliniyor olması çok dikkat çekicidir. Ortaya çıkan bu neticeyi din görevlilerin yaşadıkları coğrafyada var olan mezheplerle ilgili yeterli bilgi sahibi olmadıklarını göstermesi yanında Mu’tezile mezhebine ait görüşlerin daha fazla dikkatlerini ve ilgilerini çektiği söylenebilir. Katılımcıların Eş’arîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerinin orta seviyenin biraz altında ortaya çıkmasında, Eş’arîlik mezhebine ait görüşlerine Mâtürîdîyye’ye benzerlik göstermesinden dolayı Mâtürîdîyye görüşleri ile karıştırılmasının da etkili olduğu söylenebilir. Her ne kadar Mâtürîdîyye düşüncesi akli bilgileri ileri derecede kullanarak akılcı yorumlara ağırlık verse de birçok konuda Eş’arîlik ekolü ile benzer görüşlere sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İki itikadî ekol arasındaki bu nüans farklılıklarını görmek için ileri seviye okumlar yapılması gerekmektedir. Ancak din görevlilerinin alan ile ilgili klasik ve çağdaş kitapları okuma durumlarını ele aldığımız önceki bölümde görüldüğü üzere bu nüans farklılıklarını fark edecek seviyede okumalar yapmadıkları açık bir şekilde görülmektedir.

5.4.5. Mâtürîdîlik

Mâtürîdîlik, “Bilgi teorisi, varlık felsefesi, ulûhiyet, nübüvvet, iman-küfür ve siyaset problemlerini temellendirirken aklî bilgileri ileri derecede kullanması, akılcı yorumlara ağırlık vermesi ve bunu yaparken nasları ihmal etmeyip iki bilgi türü arasında bir uyumun bulunduğunu kanıtlamaya çalışması ekolün en belirgin özelliğini teşkil eder. Bu sebeptir ki Mâtürîdî sistemi/anlayışı, yeni dönemde İslâm düşüncesinin tekrar inşa edilme sürecinin başlangıcından itibaren modern kelâmcıların ilham kaynağı olmuştur”.²⁹⁵

---

²⁹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Mâtürîdîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 174.

Günümüzde orta yolu temsil eden ve bu sayede vicdânî, hikemî ve irfanî²⁹⁶ yönleri ile ön plana çıkan bir itikadî ekol hüviyetinde olan Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin din görevlilerinin mezhebe ait görüşleri bilme durumlarını test etmek amacıyla beş görüş sorulmuştur. Ancak katılımcıların çoğunluğunun müntesibi olduğunu ifade ettiği itikadî mezhep olmasına rağmen orta düzeyde 2,26±1,27 bilme oranına sahip oldukları görülmüştür. Tablo 4.2.5 incelendiğinde, Mâtürîdîyye'nin Allah'ı bilme konusunda Eş'arîlik mezhebinden temel farkını ortaya koyan “Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) dahi Allah'ı bilmek/bulmak aklen vaciptir” sorusu 276 (%68,8) kişi ile katılımcılar tarafından en fazla doğru bilinen görüş olmuştur. Eş'arîlik mezhebinin kesp teorisiyle birebir aynı olan "Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir.” görüşü 266 (% 66,3) kişi ile ikinci sırada en fazla bilinen görüş olmuştur. Eşyanın güzelliği ve çirkinliği ile ilgili orta yolu temsil eden “Eşyanın güzelliği ve çirkinliği yararlı ve zararlı oluşu akılla genel olarak anlaşılabilir. Ancak akıl bunları bütün yönleriyle ve ayrıntılarıyla belirleyemez” görüşü 189 (% 47,1) kişi tarafından doğru bilinmiştir. Mâtürîdîyye'nin en orijinal özelliklerinden biri olan “Kendine özgü bilgi kuramını ilk defa ortaya koyan itikadî mezheptir” görüşü 81 (%20,2) kişi ile din görevlileri tarafından en az bilinen görüş olmuştur. Siyaset konusunda orta yolu temsil eden “Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinen değil siyaseten doğrudur” görüşü 96(%23,9) kişi tarafından doğru bilinerek en az doğru bilinen görüşlerden birisi olmuştur.

Ankete katılan din görevlilerinin büyük çoğunluğunun müntesibi olduğu Mâtürîdîyye mezhebine ilişkin bilme düzeylerinin orta düzeyde olması ilgili olarak şunlar söylenebilir. Elde edilen veriler, din görevlilerinin kendi itikadî mezheplerinin temel görüşlerini yeterli düzeyde bilmediklerini göstermektedir. Mâtürîdîlik ekolünü belki de diğer mezheplerden ayıran en temel görüşlerinden birisi olan ve belki de Mâtürîdîyye denince ilk akla gelen en popüler görüşlerden biri olan “Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) dahi Allah'ı bilmek/bulmak aklen vaciptir” görüşünü dahi araştırmaya katılan 401 din görevlisinden 276 ‘sının doğru bilmesi diğerlerinin bundan haberdar olamamaları durumun vahametini ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan bu sonuç, Araştırmanın başında ortaya koyduğumuz itikadî mezhepler amelî/fikhi mezhepler kadar

---

²⁹⁶ Hilmi Demir - Muzaffer Tan, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî*, 3. Bs (Ankara: Ay Yayıncılık, 2017), 131.

bilinmiyor ve önemsenmiyor tezimizi doğrulamaktadır. Aynı zamanda din görevlilerinin dinin üç temel boyutundan birisi olan inanç esasları ve itikadî konular ile ilgili yeterli kitabi bir bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir. Mezhebin nispeten meşhur olan görüşlerinin daha fazla katılımcı tarafından bilinmesi, popüler olmayan görüşlerin ise çok az katılımcı tarafından bilinmesi eğitim süreçlerinden sonra bilgilerini yeni okumalarla güncellemediklerini de ortaya koymaktadır.

5.4.6. Selefilik

Bugün İslâm Dünyasını en temel sorunu düşünce dünyamıza hâkim olan lafızcı, yorumu dışlayan katı, radikal Selefilik etkisidir. Özellikle sert ve radikal Selefilğin, dinin anlaşılması noktasında te'vil olarak ifade edilen yorum mantığını tamamen devre dışı bırakarak lafzî/literal anlamı tek doğru olarak algılaması, dinî düşünceyi adeta belli bir zaman diliminde hapsederek sabit, statik ve sorgulamasız bir kabule dönüştürmüştür. Selefilik din algısında dinin farklı anlaşılma biçimlerine asla izin verilmez. Bu farklı anlama biçimleri bazen katı bir biçimde din dışı fikirler olarak kabul edilir. Tasavvufî düşünme biçimine Felsefî düşünceye, tenkide, din adına karşı çıkar ve bu tür düşünme biçimlerini reddeder. Dinî sadece şekilsel bazı kalıplarla tanımlar. Bunun neticesinde dinî düşüncenin temel arka planını oluşturan ahlaki, estetik ve felsefî, boyutlarını yok sayar, bunların filizlenip gelişmesine müsaade etmez.²⁹⁷

Yukarıda ön plana çıkan özellikleri kısaca ifade edilen Selefilğe ilişkin din görevlilerinin bilgi düzeylerini ölçmek üzere sorulan beş soruya son dönemlerde çok ön plana çıkan ve devamlı gündemde olmasına rağmen Hâricîlik'ten sonra en az bilgi sahibi olunan ekol olmuştur. Tablo 4.2.6 incelendiğinde, araştırmaya katılan din görevlilerinin Selefilik mezhebine ilişkin görüşlerin bu mezhebe ait olduklarını bilme durumlarında en fazla doğru bildiklerin görüşün 241 (%60,1) ile “Her konuda mutlaka nas (ayet/hadis) ile amel edilmesi gerektiğini savunurlar” görüşü olduğu görülmektedir. “Herhangi bir dinî meselede kendileri gibi düşünmeyenleri Ehl-i bidat olarak değerlendirirler” görüşü 113 (%28,2) kişi tarafından doğru bilinmiştir. Mezhebin en belirgin/bilinen görüşlerinden olan “Allah'ın yüzü vardır, Allah'ın gülmesi haktır, Allah'ın gözü ve kulağı vardır, Allah'ın elleri ve parmakları vardır, Allah'ın konuşması vardır; fakat bunların keyfiyeti bilinemez, bilemeyiz” görüşü 177 (%44,1) katılımcı tarafından doğru bilinmiştir.

²⁹⁷ Demir - Tan, *İmam-ı Mâtürîdî*, 129.

Mezhebin karakteristik başka bir özelliği olan “Rey, kişisel görüş (yorum/te’vîl) ve Kelâm karşıtı bir duruşları vardır” görüşünü de bir önceki görüşe yakın bir oranla 197 (%49,1) kişi tarafından doğru tahmin edilmiştir. Radikal Selefilik geldiği son noktayı temsil eden ve İslâm dünyasında şiddet eylemlerinin kaynağını oluşturan “Kendi mezhebi dışındaki Müslümanlara karşı şiddet kullanmayı tecviz ederler” görüşü sadece 34 (% 8,5) kişi tarafından doğru bilinerek en az bilinen görüş olmuştur.

Son dönemlerde İslâm dünyasını saran şiddet sarmalının/eylemlerinin merkezinde yer alan Selefilik anlayışının katılımcılar tarafında çok az bilindiği görülmektedir. Ortaya çıkan bu gerçek din görevlilerin dinin itikadî/inanç boyutunu ilgilendiren gündemdeki meseleleri yeteri kadar takip etmedikleri gündemdeki itikadî konuların arka planı ve kaynağı ilgili yeterli düzeyde okuma yapmadıkları anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan bu manzara hayata bakışımızı, olayları/hadiseleri ve eşyayı algılama ve yorumlama biçimimizi belirleyen inanç esasları konusunda çok ciddi bir bilgi eksikliğine de işaret etmektedir. Hal böyle olunca bu konularla ilgili sorulara/sorunlarla muhatap olduklarında, muhataplarına ikna edici cevaplar vermeleri de biraz zor görünmektedir.

5.4.7. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Meslekteki Görev Türü Ve Meslekteki Hizmet Süresi Değişkenleri Bakımından Değerlendirilmesi

Bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin görev türü ve görev süresi değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır.

Bu doğrultuda tablo 4.4.8 incelendiğinde, hizmet süresi 15-25 yıl olana din görevlilerinin diğer hizmet süresine sahip olan din görevlilerine göre anlamlı bir biçimde daha yüksek bilgi düzeyine sahip olduğu saptanmıştır. 15 yılın altında olan ve 25 yılın üstünde olan din görevlilerinin araştırmaya konu olan mezheplerle ilgili bilgi düzeylerinin daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Hizmet süresinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyini çok az etkileyen bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Din görevlilerini bazı konularda yeterlilik düzeylerini ele alan araştırmalarda hizmet süresinin etkisi olsa bile çok belirgin bir şekilde yeterlilik düzeyleri üzerinde etkili olmadığı görülmüştür.

Kaya ve Küçük tarafından yapılan araştırmada, görev süresine göre din görevlilerinin mesleki yeterlilik puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Ancak ilk 10 yıllık görev süreye sahip olan imam-din görevlilerinin mesleki yeterlilik puan oranlarının nispeten düşük, görev süresi 15-20 yıl aralığında olan din görevlilerinin mesleki yeterlilik puan oranlarının ise daha yüksek olduğu görülmüştür. Görev süresi 20 yıl ve üzeri olan din görevlilerinin mesleki yeterlilik oranlarının düşme trendine girdiği görülmektedir. Ortaya çıkan bu tablo bizim yaptığımız araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.²⁹⁸ İlk beş yıl ile 20 yıldan sonraki dönemde mesleki yeterliliklerin düşük seviyelerde seyrettiği görülmürken, 6 ile 20 yıl görev süresi aralığındaki din görevlilerinin daha yüksek yeterlilik düzeylerine sahip oldukları görülmektedir.

Ayrıca bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin görev türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tablo 4.4.7'de görüleceği üzere elde edilen veriler incelendiğinde, görev türü olarak vâiz kadrosunda görev yapan din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri Kur'ân kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyımlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Vâizlerin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyleri bütün mezheplerle ilgili olarak orta düzeyin üstünde çıkmıştır. Vâizlerden sonra sırasıyla Kur'ân Kursu Öğreticileri, İmam-Hatipler ve Müezzin-kayyımların sıralandığı görülmektedir.

Bu araştırma özelinde elde edilen vaizlerin bilgi düzeyinin diğer görevlilere göre anlamlı bir biçimde yüksek çıkmasının açıklanması için şu gerekçeler öne sürülebilir. Vâizlerin tamamının ilahiyat fakültesi mezunu olmaları, icazetli veya kısmen de olsa klasik medrese eğitimi almaları, ekseriyetinin üst düzey Arapça İslami İlimler eğitim verilen Dinî Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi mezunu olmaları, yüksek lisans ve doktora yaparak okumayla araştırmayla bir şekilde ilişkilerini devam ettirmeleri böyle bir sonucun çıkmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte vâizlerin farklı yerlerde vaaz, seminer ve hizmet içi kurs vb faaliyetlerde aktif görev almaları sebebiyle devamlı okuma ihtiyacı hissedip bilgilerini güncellemeleri, alo 190 dinî soruları cevaplandırma hattında görev yapmaları sebebiyle gelen soruları cevaplandırmak için sürekli okuma ve araştırma

---

²⁹⁸ Kaya - Küçük, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri", 13.

yapmaları da diğer sebepler olarak öne sürülebilir. Ortaya çıkan bu sonuç din hizmetleri sınıfında en kalifiye ve nitelikli görevlilerin vaizler olduğunu da göstermektedir. Vâizlerle ilgili yapılan başka alan araştırmaları da bu kanaatimizi destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır.

Kılıç tarafından bayan vaizler üzerinde yapılan araştırmada İslâm Mezhepler Tarihi alanına giren konularda vaizlerin kendilerini çok yüksek oranda yeterli gördüklerini ifade etmişlerdir. Kılıç yaptığı araştırmada bayan vaizlerin % 3,2'si “dindeki inanç ve yorum farklılıklarını açıklayabilme” konusunda kendilerini az yeterli olarak değerlendirirken, % 29'u orta düzeyde, % 67,8'i oldukça veya tam yeterli olarak değerlendirmektedir. Buradan hareketle bayan vaizlerin büyük çoğunluğunun dindeki inanç ve yorum farklılıklarını açıklayabilme, mezheplerin temel görüşlerini bilme konusunda yeterli oldukları söylenebilir.²⁹⁹ Doğru, tarafından vaizler üzerinde yapılan benzer bir araştırmada mesleki donanım bakımından kendilerini yeterli görüp görmediklerine dair sorulan genel soruya, araştırmaya katılan vâizlerin %25'i mesleki donanım bakımından kendilerini yeterli gördüklerini, katılımcıların %65,6'sı istenen düzeyde olmasa da yeterli düzeyde olduklarını, katılımcıların sadece %3,1'i yeterli olmadıklarını ifade etmişlerdir. Araştırma sonucu elde edilen verilerden vâizlerin ekseriyeti mesleki donanım bakımından en ideal düzeyde değilse bile kendilerini yeterli gördükleri anlaşılmaktadır.³⁰⁰ Ortaya çıkan bu sonuçlar bu araştırma sonuçlarını desteklemekte, kendi alanları ile yeterli bilgi düzeyine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

5.4.8. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Eğitim Düzeyi İle Medrese Usulü Eğitim Alıp Almama Değişkenleri Bakımından Değerlendirilmesi

Bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin eğitim düzeyi ve klasik medrese usulü eğitimi alıp almama değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır.

²⁹⁹ Kılıç (İnan), *Vâizlerin Yeterlilikleri*, XVII, 298 y.: 171.

³⁰⁰ Ahmet Doğru, *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri (Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2008), 73.

Tablo 4.4.9’da görüleceği üzere elde edilen veriler incelendiğinde, katılımcıların itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin eğitim düzeyi değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Eğitim durumlarına göre lisans (İlahiyat) mezunu olan katılımcıların Hâricîlik, Eş’arîlik, Mu’tezile, İmâmiyye Şia’sı, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhebi görüşüne ilişkin bilgi düzeyinin lise ve ön lisans mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Bununla birlikte lisans (diğer) mezunu katılımcıların mezheplerle ilgili bilgi düzeyinin lisans (İlahiyat) mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Ayrıca yüksek lisans mezunu katılımcıların mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyinin lise, ön lisans ve lisans (diğer) mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Ayrıca din görevlileri için üst seviye bir eğitim olarak kabul edilebilecek olan klasik medrese usulü eğitimi değişkeninin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Tablo 4.4.10’da görüldüğü üzere elde edilen veriler incelendiğinde; klasik medrese usulü eğitim almış olan katılımcıların Eş’arîlik, Mu’tezile, Mâtürîdîlik ve Selefilik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinin klasik medrese eğitimi almamış ve kısmen almış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), saptanmıştır.

Daha önce din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri ile ilgili yapılan alan araştırmaları bu araştırmada elde edilen sonuçları te’yid etmektedir. Kaya ve Küçük tarafından yapılan araştırmada elde edilen veriler incelendiğinde, eğitim durumu değişkenine göre, imam-hatiplerin mesleki yeterlilik puan ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak ($p>0,05$) düzeyinde önemli görülmemekle birlikte, İlahiyat ön lisans ve ilahiyat fakültesi mezunu din görevlilerinin puan ortalamasının genel ortalamaya ve imam-hatip lisesi mezunlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. İmam hatip lisesi mezunu olan din görevlilerinin mesleki yeterlilik puan ortalaması ise genel ortalamanın altında bulunmuştur.³⁰¹

Benzer durum başka araştırmalarda da göze çarpmaktadır. Zira eğitim durumu arttıkça bilgi düzeyi ortalamasının artması doğal olarak eğitim durumu ile bilgi düzeyi arasında doğru bir orantı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çorak’ın yaptığı

---

³⁰¹ Kaya - Küçük, “Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri”, 11.

araştırmada, imam-hatip lisesi mezunu din görevlilerinin mesleki açıdan kendilerini yeterli görme oranı % 13,1 iken, İlahiyat fakültesi mezunlarında bu oran % 25,3 olarak tespit edilmiştir.³⁰² Yıldırım'ın yaptığı alan araştırmasında da halkın çoğunluğunun (% 66) ilahiyat fakültesi mezunu imam-hatipleri mesleki yeterlilik açısından, İmam-Hatip lisesinden mezun olmuş din görevlilerinden daha yeterli gördüğü ifade edilmektedir.³⁰³ Keyifli tarafından yapılan araştırmada ise, imam-hatip lisesi mezunu olan din görevlilerinin büyük çoğunluğu kendilerini mesleki açıdan "kısmen yeterli" olarak gördükleri, ancak eğitim durumlarının arttıkça mesleki yeterlilik düzeylerinin de arttığı görülmektedir.³⁰⁴ Daha önce yapılan bu çalışmalar bu araştırmada elde edilen sonuçlar ile benzerlik arz etmekte olup ulaşılan neticeleri teyit etmektedir.

Bu araştırmada elde edilen sonuçları destekleyen başka bir çalışma ise, Topuz tarafından yapılan "Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi" isimli çalışmasıdır. Topuz bu araştırmada Eğitim düzeylerine göre cami din görevlilerinin mesleki moral, mesleki başarı, mesleki duyarlık, onay bağımlılık ve başkalarına güven alt boyutları gibi Manevî Danışmanlık Yeterliliklerinin tamamında eğitim düzeyi yüksek olanların yeterlilikleri eğitim düzeyi düşük olanlara göre anlamlı bir biçimde yüksek düzeyde olduğunu tespit etmiştir.³⁰⁵

Bütün bu araştırma sonuçları şu sonucu çok net bir biçimde vermektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, imam-hatiplerin her alandaki mesleki yeterlilik düzeylerinin de yükseldiği anlaşılmaktadır. Buna paralel olarak din görevlilerinin eğitim düzeyi yükseldikçe araştırmaya konu edilen itikadî mezheplerin temel görüşleri ile bilgi düzeylerinin yükseldiği görülmektedir.

Aynı şekilde alan araştırması sonucu elde edilen veriler incelendiğinde, din görevlilerine Arapça temel kaynakları aslından okumalarına katkı sağlayan, ileri düzeyde Arapça öğrenmelerine katkı sunan klasik medrese usulü ile alınan eğitimin de din

---

³⁰² Abdullah Harun Çorak, *Din Görevlilerinin Verimliliğini Engelleyen Psiko-Sosyal Etkenler: İstanbul Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), XIV, 111 y.: 86.

³⁰³ Yıldırım, *İlahiyat fakültesi mezunlarının din görevlisi olarak atanmasının dinî hayat üzerindeki etkisinin sosyolojik analizi (Birecik ve köylere örneği)*, VIII, 59 y.: 34.

³⁰⁴ Keyifli, *Yaygın Din Eğitimi*, 107-108.

³⁰⁵ İlhan Topuz, "Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (01 Aralık 2015): 44,45.

görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerini yükselten önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Din görevlilerinin bilgi düzeylerine çok ciddi katkısı olan medrese eğitimi, tarihsel süreç içerisinde toplumun ve devletin en önemli kurumlarından birisi olmuştur. Bu, bir kurum olarak eğitim ve öğretimin, toplumsal işlevinin öneminden kaynaklandığı söylenebilir. Bunun dinî, tarihsel ve kültürel önemi, toplum hayatı üzerindeki etkileri günümüzde dahi inkâr edilemeyecek seviyede olduğu açıkça ortadadır.³⁰⁶ Toplumun devam eden bu ihtiyaç ve talebinden dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu da varlığını devam ettiren bu kurumlardan eğitim almış/icazet almış din görevlilerinin medrese eğitimi almamış veya kısmen almış din görevlilerine göre bilgi düzeylerinin yüksek çıkmasının gerekçeleri olarak da şunlar söylenebilir: Klasik usul eğitim veren medreselerde çok yoğun ve etkili verilen Arapça dil eğitimi sayesinde bu kurumlardan icazet(mezun) alanlar temel kaynakları aslından okuma imkânına sahip olmaktadır. Bunun yanında medreselerde hem Eş'arî hem de Mâtürîdî geleneğe ait kelam ve akaid kitaplarının ders kitabı olarak okunmasının önemli bir etkisinin olduğu kanaatindeyiz. Demirci, Osmanlı medreselerinde okutulan kelâm ve Akaid kitapları ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “Eş'arî kelâm kitapları Osmanlı medreselerinde kelâm kitabı olmalarının yanında Mâtürîdî kelâmının kalıplarının aşıldığı ve kelâmda bir sentez anlayışının oluştuğu ilmî bir anlayışa da vücûd vermiştir. Dolayısıyla Eş'arî kelâmıyla beraber Osmanlı âlimleri felsefe, mantık ve Şerhu'l-Mevâkîf açısından düşünürsek birçok aklî ilmi de okumuş olmaktadır. Sonuç olarak Eş'arî kelâm kitapları Osmanlı âlimlerine taassup değil, daha yüksek bir vizyon kazandırmaktaydı. Bundan olacak ki Osmanlı döneminin aklî ilimlerde temayüz etmiş önemli kelâmcıları da genelde Eş'arî kelâm kitapları üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Akâid alanında Mâtürîdî çizgi korunsa da, medreselerde Mâtürîdî kelâmcılarının yazdığı kelâm kitapları bir ders kitabı olarak okutulmayacaktır.”³⁰⁷ Osmanlı döneminde uygulanan Eş'arî ve Mâtürîdî kelâm ve akaid eserlerini bir arada okutma anlayışı günümüzdeki mevcut medreselerde de aynen devam etmektedir. Dolayısıyla bu kurumlardan mezun olan din görevlilerinin sözü geçen iki

³⁰⁶ Kayhan Bayram, “Medrese Geleneğinin Kurumsal Yapısının Günümüze Yansıyan Bir Örneği Olarak ‘Tillo Medresesi’”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/1 (2017): 168; Soyzer - Bayram, “Da'rül-Erkam'dan Tillo'ya Medreseler”.

³⁰⁷ Osman Demirci, “Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelâm İlmi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* XI/1 (2013): 265.

itikadî mezhep başta olmak üzere diğer itikadî mezheplerle ilgili iyi düzeyde bir bilgiye sahip oldukları görülmektedir.

5.4.9. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Mensubu Oldukları Amelî Ve İtikadî Mezhep Değişkenlerine Göre Değerlendirilmesi

Bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin müntesibi olunan ve amelî ve itikadî mezhep değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır.

Türkiye’de bulunan insanların ekseriyeti iki itikadî ve fikhî mezhebe mensupturlar: amelî olarak Hanefî mezhebine mensup olanlar itikadî olarak Mâtürîdî mezhebine mensup iken; amelî olarak Şâfiî mezhebine mensup olanlar itikadî olarak Eş’arîlik mezhebine mensupturlar. Din görevlileri için de durum bu minvaldedir. Yapılan bu araştırmada müntesibi olunan amelî ve itikadî mezhep değişkenlerine göre itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular incelendiğinde tablo 4.4.11-12’de görüldüğü üzere itikadî mezhebi Eş’arî ve amelî mezhebi şafi olanların itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeylerinde Amelî mezhebi Hanefî ve itikadî mezhebi Mâtürîdî olan katılımcılardan anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Bu sonuç bu araştırma neticesinde elde edilen en ilginç ve dikkat çekici sonuçlardan bir tanesi olmuştur. Şâfiî ve Eş’arî geleneğe mensup din görevlilerinin ekseriyetinin klasik usul medrese eğitim geleneğinin devam ettiği doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinden gelmiş olmaları sebebiyle büyük çoğunluğu icazet alıp mezun olmasa bile kısmen de olsa medrese eğitimi almış olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Zira ortaya çıkan bu sonuç medrese eğitimi almış katılımcıların medrese eğitimini kısmen almış veya hiç almamış katılımcılara göre itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi seviyelerinin yüksek çıktığı verisiyle de örtüşmektedir. Bir önceki bölümde din görevlilerinin eğitim düzeyi değişkenine göre bilgi seviyeleri yorumlanırken, medrese usulü eğitimi almanın din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi üzerinde olumlu bir katkısının olduğu saptanmıştı.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan benzer gerekçelerden dolayı Şâfiî-Eş'arî geleneğe mensup din görevlilerinin bilgi düzeyleri bu kurumlardan çok fazla istifade etmeyen Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup din görevlilerinden daha yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Kaya tarafından yapılan medrese kökenli imamlar ile ilahiyat fakültesi mezunu imamların din anlayışını karşılaştırdığı araştırma da bu araştırmada elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Kaya yaptığı araştırmada, mollaların (medrese kökenli imamların) geleneksel dinî anlayışlarını ifade ederken genellikle Kur'ân, Sünnet ve klasik temel dinî metinleri referans gösterebildiklerini, ancak ilahiyat fakültesi mezunu hocalar, görüşlerini dinî temel kaynakları ile delillendirme, temel kaynaklardan referans gösterme noktasında büyük oranda yetersiz kaldıklarını tespit etmiştir.³⁰⁸ Kaya bu yetersizliğin sebeplerini ve bunun getirdiği olumsuz sonuçları ise şöyle temellendirmektedir: Bu durum ilahiyat fakültelerinin, çok çeşitli iş alanlarına yönelik olarak hazırlanmış, dağınık, herhangi bir alanda uzmanlaşma imkânı sunmayan ve tek tip öğretim müfredatıyla, din âlimi veya din adamı yetiştirmelerinin ne ölçüde mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Aslında bunun çok da mümkün olmadığını göstermektedir. Bu ilmî yetersizliğin ve muhatap olunan soru ve sorunlara tatmin edici delilli cevap vermemenin sonucu olarak ilahiyat fakültesi mezunu hocalar bilgi eksikliği ve bunun tetiklediği mesleki doyumsuzluk, -başka nedenlerle birlikte- bir süre Diyanet İşleri Başkanlığında çalışsalar bile ilk fırsatta öğretmenlik, akademisyenlik veya diğer resmi kurumlara geçmeye çalıştıkları görülmektedir.

Bu araştırma sınırlı/dar bir alanda yapıldığından genelleme yapmak için yeterli veri oluşturmasa da en azından şunu söylememiz mümkün görünmektedir. Çıkan bu sonuç imam- hatip liseleri, ilahiyat ön lisanlarda ve İlahiyat fakültelerinde verilen İslâm Mezhepler Tarihi, inanç esasları ve kelâm eğitiminin mezheplerin temel görüşleri konusunda bilgi sahibi olmak için yeterli bir birikim oluşturmadığını göstermektedir. Medrese mezunlarını bilgi düzeylerinin yüksek çıkmasında, medrese usulü verilen eğitimin sınav merkezli olmaması, temel İslâmî ilimlerle sınırlı olması, uzun süreli, devamlı ve yoğun bir eğitim süreci olması, hem gramer hem de temel İslâmî ilimlerde ezbere yer verilmesi, eğitim dilinin tamamen Arapça olması ve birebir hocadan bireysel ders alınması gibi unsurların etkili olduğu söylenebilir.

---

³⁰⁸Kaya, *Medrese Kökenli İmamlar ile İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi*, X, 258 y.: 223.

Modern eğitim kurumlarından mezun olan din görevlilerinin bilgi düzeylerinin düşük çıkmasının sebepleri olarak da şunları sıralanabilir: Ders çeşitliliğinin ve sayısının çok fazla olması, ilk iki seneden sonra temel İslami ilimlerle ilgili derslerin sayıca az olması, , aynı şekilde son iki senede Arapça ağırlıklı derslerin neredeyse yok denecek kadar az olması ve eğitimin sınav merkezli olması gibi sebeplerle açıklanabilir.

Bu Araştırma sonucunda elde edilen bulgular toplu olarak analiz edildiğinde, din görevlilerin mezheplerin temel görüşleri ile ilgili -mezhepler arasında küçük farklar olmakla birlikte- genel olarak orta düzeyde bir bilgiye sahip oldukları görülmektedir. Din görevlilerinin yeterlilikleri ilgili yapılan birçok saha araştırması bu araştırma özelinde elde edilen bu sonucu destekler mahiyettedir. Din görevlilerinin dinî bilgilerinin yeterlilikleri ile ilgili yapılan farklı araştırmalarda farklı neticelere ulaşılmıştır. Keyifli araştırmasında örneklem içinde yer alan imam-hatiplerin genel eğitimleri içinde yer alan ve görevlerini yerine getirme konusunda ağırlıklı formasyonu oluşturan tefsir hadis fıkıh akaid gibi temel dinî bilgiler konusunda kendilerini kısmen yeterli görmektedirler.³⁰⁹ Buyrukçu, çalışmasında hem din görevlileri hem de din görevlilerinin muhatap kitlesi olan cemaat üzerinde yaptığı araştırmasında çalışmaya katılan imamların ve cemaatin büyük çoğunluğu imamların mesleki bilgilerinin yetersiz olduğu kanaatindedirler.³¹⁰ İki araştırmacı yaptıkları alan araştırmalarında benzer sonuca ulaşmışlardır. Benzer bir sonuç da Çanakcı, tarafından yapılan araştırmada da görülmektedir. Çanakcı araştırmasında Bir din görevlisi için olmazsa olmaz denilen, Tefsir, Hadis, Fıkıh, İlmihal Bilgisi, Siyer, İslâm Tarihi, Genel Kültür ve Arapça bilgi düzeyleri açısından imam-hatiplerin yeterli olmadıkları, okumayı alışkanlık haline getiremediklerini, okumaya ilişkilerinin zayıf olduğunu tespit etmiştir.³¹¹ Dam'ın araştırmasında ise kısmen yeterli bulmanın da yetersizliği de içerdiği göz önüne alındığında katılımcıların çok büyük bir kısmını %77 gibi yüksek bir oranda kendilerini mesleki açıdan yeterli bulmadıklarını ortaya koymuştur.³¹² Ayas araştırmasında benzer bir sonuç bularak imam-hatiplerin meslektaşlarının yeterliliklerini kısmen de olsa yetersiz gördüklerini tespit etmiştir.³¹³

³⁰⁹ Keyifli, *Yaygın Din Eğitimi*, 96.

³¹⁰ Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü* (Yayımlanmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991), 125.

³¹¹ Ahmet Ali Çanakcı, *Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006), X, 188 y.: 150.

³¹² Hasan Dam, *Yetişkinlerin Din Eğitimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002), XI, 197 y.: 121.

³¹³ Osman Ayas, *Camilerde Görev Yapan İmam-Hatiplerin Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçları*

Din görevlileri üzerine yapılmış bu farklı alan araştırmalarında elde edilen sonuçlar bu araştırmada elde edilen sonuçla da örtüşmektedir.

Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki; bu araştırmanın ortaya koyduğu sonucu destekleyen çalışmalar olduğu gibi bu araştırmanın sonucuyla paralel olmayan sonuçlar bulan bazı çalışmalar da mevcuttur. Fakat bu tür araştırmalar oldukça azınlıkta kalmaktadır. Çekin tarafından yapılan araştırmada, örneklemin yaklaşık %77'sinin sahip olduğu dinî bilgilerin mesleği açısından yeterli olduğunu ifade ederken; din görevlilerinin muhatap kitlesi olan halk ise din görevlilerinin mesleki yeterliliklerini %60,4 ile “kısmen yeterli” olarak görmektedir.³¹⁴ Yılğın tarafından yapılan araştırmada din görevlilerini mesleki açıdan yeterli görürken, din görevlilerinin %59'u kendilerini yeterli olarak görmektedirler.³¹⁵ Bu iki araştırmada din görevlilerin dinî bilgileri ve mesleki yeterlilik konularında oldukça yüksek çıkan yeterlilik düzeyleri bu araştırmada elde edilen sonuçlarla uyuşmamaktadır. Burada böyle bir sonucun çıkmasında mesleki yeterlilik ile ilgili sorunun çok genel sorulması inanç esasları, itikadî mezhepler ve mezhepler arasındaki görüş farklılıkları gibi bu araştırmanın esas konusu olan alt boyutlarının dikkate alınmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Esasında din görevlileri ilgili yapılan başka araştırmalarda özellikle bu araştırmanın temel konusu olan din görevlilerinin mezhepler ve itikadî mezheplerin esas ilgilendiği konular olan inanç esasları ilgili konularda yeterli bir bilgiye sahip olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Yıldız tarafından yapılan din görevlileri ile benzer eğitim süreçlerinden geçerek cami yerine okul ortamında din hizmeti sunan din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri üzerinde yaptığı çalışmada inanç esasları ve itikadî mezheplerin temel görüşleri ilgili olarak din görevlilerine yakın bir neticeye ulaşmıştır. Bu çalışmada Adaylar inanç Alanıyla ilgili Bilgilere ilişkin Yeterlilik Algıları boyutunda yar alan maddelerin hepsinde kendilerini oldukça yeterli olarak algılamaktadırlar. Adayların kendilerini en çok yeterli gördükleri üç yeterlilik ifadesi sırasıyla “başkalarının inançlarına hoşgörü ile aklaşabilme”, “batıl inanç ve hurafelerin günlük hayattaki yansımalarını fark edebilme” ve “inancın bireyin duygu dünyasına (sevgi, hoşgörü, umut,

---

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, 1998), VI, 82 Y.: 33.

³¹⁴ Abdulkadir Çekin, *Din Görevlisinden Beklentiler Ve Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri (Elazığ, Erzurum, Malatya, Urfa Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2005), 86,110.

³¹⁵ Yılğın, *Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri Ve Cemaatle Olan İlişkileri*, VII, 96 Y.: 50.

güven vb.) etkilerini açıklayabilmedir.” Adayların kendilerini en az yeterli gördükleri üç yeterlilik ifadesi ise sırasıyla “inanç kavramını açıklayabilme”, “inanç esaslarının topluma katkılarını açıklayabilme” ve “inanç esaslarının bireye katkılarını açıklayabilmedir”. Adayların temel inanç esasları diye ifade edilebilecek alanlarda kendilerini daha az yeterli gördükleri anlaşılmaktadır.³¹⁶ Ortaya çıkan bu çarpıcı neticeye göre katılımcıların temel inanç esasları konusunda bilgilerinin yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Bu sonuç aynı zamanda ilahiyat fakültesi mezunu olan katılımcıların okul sürecinde inanç esaslarıyla ilgili okutulan derslerden yeterince yararlanmadıkları veya okutulan derslerin inanç esasları ve itikadî mezhepler konusunda yetersiz olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Araştırmacının elde ettiği bu sonuç din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyleri ilgili elde edilen sonuçlar ile benzeşmekte, bu araştırmada elde edilen sonucu destekler mahiyettedir.

Latifoğlu tarafından daha çok nitelikli, belli bir eğitim düzeyine sahip din görevlileri arasında sınavla seçilerek yurt dışına gönderilen din görevlileri üzerinde yapılan çalışmada bu araştırma bulgularını destekleyecek veriler elde edildiği görülmektedir. Latifoğlu yaptığı araştırmada din görevlilerinin kendi alanlarıyla ilgili mesleki yeterliliklerini ortaya koymak için araştırmaya katılan din görevlilerine 42 adet yeterlilik düzeyini ölçen soru sormuştur. Bu yeterlilik düzeyleri arasında “önemli gün ve gecelerde program düzenleme”, “Türkçeyi doğru ve etkili biçimde kullanabilme” ve “Kur’ân-ı Kerim’i güzel okuyabilme” unsurları kendilerini en fazla yeterli gördükleri üç unsur olmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre amelî problemlere çözüm üretmede din görevlileri kendilerini, %0,4’ü çok yetersiz, %0,8’i yetersiz, %13,9’u biraz yeterli, %68,9’u yeterli, %16,0’ı çok yeterli görmektedir. Genel ortalamayla kıyaslandığında din görevlilerinin amelî/fikhî konularda kendilerini yüksek düzeyde yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Fakat bu araştırmanın da kapsamına giren “dindeki farklı görüş ve yorumları bilme” ve “İlahiyat alanındaki temel problemleri tanıma” konusunda kendilerini %0,0’ü çok yetersiz, %3,8’i yetersiz, %34,9’u biraz yeterli, %48,3’u yeterli, %13,0’ı çok yeterli görmektedir. İslâm Düşünce Ekollerinin ve Mezheplerin Temel Özellikleri hakkında bilgi sahibi olma konusunda ise kendilerini %0,0’ü çok yetersiz,

---

³¹⁶ Mehmet Yıldız, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Alan Bilgisine İlişkin Yeterlilik Alguları* (Yayımlanmamış Doktora tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019), XXI, 217 y.: 105.

%5,5'i yetersiz, %37,0'u biraz yeterli, %46,2'u yeterli, %11,3'i çok yeterli görmektedir.³¹⁷ Yukarıdaki verilere bakıldığında fikhî/amelî bilgilerin dolayısıyla bu konuları ele alan amelî mezheplerin itikadî mezheplere nazaran daha yüksek oranda bilindiği en azından din görevlilerin bu konuda kendilerini daha yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Bu bulgu bu araştırmaya başlarken ileri sürülen “amelî/fikhî mezhepler itikadî mezheplere göre daha iyi bilinmektedir” hipotezini açıkça destekler niteliktedir.

Yalnız tarafında yapılan araştırma sonuçları da dolaylı olarak bu araştırma sonucu bulunan sonuçları destekler niteliktedir. Yalnız'ın cami, cemaati üzerinde yaptığı araştırmada “dinleyiciler vaazlarda en çok itikadî konuların işlenmesine ihtiyaç duymaktadırlar” sorusuna deneklerin %40,7'lik kısmı Ahlak ve Amel konularının vaazlarda öncelikli olarak işlenmesi gerektiği kanısındadır. Bunu %26,2 ile itikadî Konular, %25,1 ile aktüel meselelerin İslâm'a göre yorumlanması,%3,3 ile İslâm Tarihi izlemektedir.³¹⁸ Birinci sırada yer alan “ahlak ve amel” de sonuç itibariyle iman kaynaklı olduğu kabul edildiğinde, dinleyicilerin, cami cemaatinin vaazlarda iman, inanç esasları ve imanın gerektirdiği ahlak ve amel konularına daha çok yer verilmesini beklediği söylenebilir. Cemaatin böyle bir beklenti içinde olması, hem bu konuların din görevlileri tarafından yeteri kadar işlenmediğini hem de Cemaatin bu beklentisini karşılamak için din görevlilerini itikadî konularla ilgili tatminkâr bir birikime/bilgiye ve donanımına sahip olmaları gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, alan araştırmalarının genelinde mesleki yeterlilik bakımından din görevlilerinin büyük oranda yetersiz görünmeleri, kendilerini yetersiz görmeleri veya muhatap oldukları kitle tarafından yetersiz görülmesi bu işin tesadüfi olmadığını ortada böyle bir gerçekliğin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yediden yetmişe toplumun her kesimine dokunan, din hizmeti sunan din görevlilerinin başta dinin özünü oluşturan inanç esasları ve bu konuları gündemlerine alan itikadî mezhepler başta olmak üzere her alandaki yeterliliklerinin istenen seviyeye yükseltilmesi için gereken tedbirlerin alınması ve çözüme yönelik adımların atılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle son dönemlerde deizm

³¹⁷ Fatma Latifoğlu, *Almanya'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Karşılaştıkları Problemler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015), IX, 109 y.: 34-36.

³¹⁸ Abdurrahman Yalnız, *Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olarak Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2015), XII, 122 y.: 47-48.

ve ateizm gibi inanç eksenli tehlikeli akımların yaygınlık kazandığı bir vasatta gençlerin inançla ilgili problemlerini, soru ve sorunlarını çözüme bilgi, beceri ve donanımına sahip, her alanda kendini yetiştirmiş din görevlilerine çok ciddi ihtiyaç olduğu aşikârdır.

5.5. Din Görevlilerinin Mezheplerin Temel Görüşleri İle İlgili Eğilimlerinin Değerlendirilmesi

Tutum/eğilim kişinin herhangi bir obje ile ilgili düşünce duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde belirleme tarzıdır. Tutumlar genellikle zihni unsur, duygu unsuru ve davranış unsuru olmak üzere üç temel unsurdan oluşur. Tutumun zihni unsuru, kişinin o tutumuna konu olan nesneyle veya düşünceyle ilgili bilgi ve inançlarını ifade eder.³¹⁹ Din görevlilerine uygulanan anketin üçüncü bölümünde araştırmaya konu edilen itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili daha çok tutumun zihni unsuru kapsamında değerlendirebilecek eğilimlerini yoklamak üzere bir mezheple ilgili beş soru yöneltilmiştir. Bu maddelerde yer alan her bir itikadî mezhebe ait görüşler ile ilgili katılımcıların eğilimleri tespit edilmiştir. Mensubu olduğunu beyan ettiği itikadî mezheple uyumlu bir eğilime sahip olup olmadıkları, radikal veya modernist/akılcı bir takım itikadî mezheplere karşı nasıl bir tutuma/eğilime sahip oldukları ortaya konulmuştur. Sorulan bu sorularla din görevlilerinin itikadî mezheplerin ana gündem maddesini oluşturan inanç esasları ile ilgili eğilimleri/tutumları ve bakış açılarının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca ortaya çıkan sonuçlar yazın alanında önceden yapılmış benzer çalışmalarla kıyaslanarak değerlendirilmiştir. Fakat yazın alanında doğrudan din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ait eğilimlerini tespit etmeye çalışan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmayı benzer çalışmalarla kıyaslama imkânını zorlaştırmıştır. Din görevlileri tutumlarını merkeze alan benzer araştırmalarda daha çok önceden farklı araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan dinî tutum ölçekleri kullanılarak din görevlilerinin dinî tutumları farklı değişkenler açısından tespit edilmeye çalışılmıştır. Maalesef bu çalışmalarda da itikadî mezhep veya inanç esasları ile ilgili konular dikkate alınmamıştır.

---

³¹⁹ Peker, *Din Psikolojisi*, 146.

5.5.1. Hâricîlik

Din görevlilerini Hâricîlik mezhebine ilişkin tutum ve eğilimlerini tespit/test etmek amacıyla beş soru sorulmuştur. Tablo 4.5.1’de görüleceği üzere din görevlilerinin Hâricîlik mezhebine ait görüşlerden aldıkları puan ortalamaları karşılaştırıldığında, en düşük puan ortalamalarının “Hz. Ali’nin hakem tayin önerisini kabul ettiği için küfre girmiştir”, “Amel imandan bir cüzdür. Buna göre zina yapan, hırsızlık yapan, kasten adam öldüren veya namaz kılmayan bir kimse kâfir olmuştur”, “Büyük günah işleyen kimse küfre girmiştir ve ebediyen cehennemde kalacaktır” görüşlerine ait olduğu görülmektedir Ortalamalar bakımından en yüksek puanın ise “Halife olmak için Kureyş’li olma mecburiyeti yoktur. Adil, zahit ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her Müslüman halife olma hakkına sahiptir”. Görüşüne ait olduğu görülmektedir. Hâricîlik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin altında (2,47±0,48) katılım olduğu görülmektedir.

Elde edilen veriler incelendiğinde, din görevlilerinin Hâricîlik mezhebinin uç/radikal kabul edilen ve şiddet üretme potansiyeline sahip görüşlerine yüksek oranda olumlu katılım göstermedikleri görülmüştür. Bu da din görevlilerinin katı radikal eğilimler sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Öte yandan Eş’arîlik ve Mâtürîdiyye ile benzerlik gösteren biraz daha ılımlı ve şiddet potansiyeli olmayan Hâricî düşüncelere daha yüksek oranda olumlu katılım gösterdikleri ortaya çıkmaktadır. Din görevlilerinin Hâricîlik ile ilgili bilgi düzeyleri çok yüksek olmadığı halde nisbeten beklenen bir eğilime sahip olmaları bu coğrafyada radikal aşırı fikirlerin taban bulamadığının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

5.5.2. İmâmiyye Şia’sı

Araştırmaya katılan din görevlilerinin İmâmiyye Şia’sı Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerini test etmek için mezhebin temel özelliklerini ifade eden beş soru sorulmuştur. Tablo 4.5.4’te görüldüğü üzere din görevlilerinin İmâmiyye Şia’sına ait aldıkları puan ortalamaları karşılaştırıldığında mezhebe ait görüşlerden en yüksek puan ortalaması/katılım düzeyi imamet konusu ile ilgili olmayan, aynı zamanda Mu’tezile’nin itikadî görüşleriyle benzerlik gösteren “Allah hiç kimseye zulmetmez ve akl-ı selimin kötü/şer gördüğü bir şeyi yaratmaz” görüşüne ait olduğu görülmektedir. En düşük puan ortalaması/katılım düzeyi ise İmâmiyye Şia’sı’nın temel görüşlerinden olan

imamların tıpkı peygamberler gibi masum olduğunu ileri süren “İmamlar tıpkı peygamberler gibi masumdur, olağanüstü bazı haller gösterebilirler, ancak kendilerinden sağire dediğimiz bazı küçük hatalar sadır olabilir” görüşüne ait olduğu görülmektedir. Diğer bütün görüşlerle ilgili de düşük bir katılım düzeyi ile genel olarak mezhebin görüşlerine olumlu yaklaşılmadığı görünmektedir. İmâmiyye Şia’sı mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin altında ($2,34\pm 0,67$) Hâricîlik mezhebinden de daha düşük bir olumlu katılım olduğu görülmektedir.

Sonucun bu şekilde çıkmasında İmâmiyye Şia’sı’na ait görüşlerinin ekseriyetle imametle ilgili olup kendisini çok bariz bir şekilde ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Din görevlilerinin çoğunluğunun Ehl-i Sünnet çizgisinin iki büyük ekolü olan Mâtürîdî ve Eş’arî geleneğine mensupturlar. Bu iki mezhepte imametle ilgili daha mu’tedil/ilımlı görüşler hâkim olduğundan İmâmiyye Şia’sında çok merkezi bir konumda yer alan imametle ilgili görüşlere olumlu bir eğilim sergilenmemiştir. İmametle ilgili görüşlerin Türkiye coğrafyasında hâkim olan Eş’arî ve Mâtürîdî geleneğine tamamen ters olması da bir diğer sebep olarak gösterilebilir. İmâmiyye Şia’sı ile bilgi seviyesinin yüksek olması mezhebe ait görüşlere ilişkin eğilimler üzerinde olumlu bir etki yaptığı da görülmektedir

5.5.3. Mu’tezile

Din görevlilerinin Mu’tezile mezhebinin temel görüşleri konusundaki eğilimlerini tespit etmek amacıyla beş soru sorulmuştur. Tablo 4.5.3’de görüleceği üzere din görevlilerinin Mu’tezile mezhebine ait görüşlerden aldıkları puan ortalamaları karşılaştırıldığında en yüksek puan ortalamalarının “İnsana gücünün üstünde sorumluluk yüklemek caiz değildir”, görüşüne ait olduğu görülmektedir. En düşük puan ortalamasının ise, Mu’tezile mezhebinin adeta alamet-i farikası olan “Büyük günah işleyen kimse ne mü’mindir ne de kâfirdir. Bu ikisi arasında bir konumdadır.” görüşüne ait olduğu görülmektedir. Diğer görüşlere orta düzeyin altında bir puan ortalaması ortaya çıkmıştır. Mu’tezile mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyde ($3,07\pm 0,67$) katılım olduğu görülmektedir

Ortaya çıkan sonuçlar, din görevlilerinin Mu’tezile mezhebine ait olduğunu bildiği görüşlere çok düşük olumlu eğilim gösterdiği görülürken; Mu’tezile’ye ait olduğu konusunda bilgi sahibi olmadığı için mensubu olduğu itikadî mezhebin görüşüne

tamamen zıt olan görüşlere yüksek düzeyde olumlu bir eğilim gösterdikleri de görülmektedir. Bu da din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri konusunda yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıklarını, aklına uygun gelen ya da kendisine mantıklı gelen veya mevcut modern din söylemlerine uygun olan görüşlerle alakalı olumlu bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Aynı zamanda bu araştırmanın başında ifade edilen “din görevlilerinin bazı konularda Mu’tezilî eğilimlere sahiptir” hipotezini de destekler niteliktedir.

5.5.4. Eş’arîlik

Din görevlilerinin Eş’arîlik mezhebine ait görüşlerden aldıkları puan ortalamaları karşılaştırıldığında, tablo 4.5.2’de görüleceği üzere, en yüksek puan ortalamalarının Eş’arîliğin en popüler görüşlerinden olan “Hayrı da şerri yaratanın Allah’tır. Kul olarak insan yaratılanları özgür iradesiyle kesp ettiğinden dolayı mükâfat veya mücazat görecektir” görüşüne yüksek düzeyde katılım olduğu görülmektedir. En düşük puan ortalamasının ise Mâtürîdîlik’ten ayrıldıkları temel görüşlerden birisi olan “Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) Allah’ı bilmek ve bulmak zorunlu değildir” görüşüne ait olduğu görülmektedir. Mezheple ilgili sorulan diğer görüşlere de orta düzeyde olumlu bir katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Eş’arîlik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyde (3,26±0,55) katılım olduğu görülmektedir.

Bu durum din görevlilerinin Ehl-i Sünnetin iki temel ekolünden biri olan Eş’arîlik mezhebine ait temel görüşler konusunda genel olarak olumlu bir eğilim içinde olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda din görevlilerinin inanç esaslarının temel konuları olan peygamber anlayışı, Allah tasavvuru, kader anlayışı gibi konularında Eş’arî anlayış ve bakış açısının argümanlarını benimsedikleri söylenebilir. “Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) Allah’ı bilmek ve bulmak zorunlu değildir” görüşüne çok düşük düzeyde olumlu katılım göstermeleri çoğunluğu Mâtürîdîye olan din görevlerinin itikadî mezhepleri ile uyumlu bir eğilim ortaya koydukları şeklinde yorumlanabilir..

5.5.5 Mâtürîdîlik

Araştırmaya katılan din görevlilerinin Mâtürîdîlik Mezhebine İlişkin Görüşlere Katılma Düzeylerinin test etmek için mezhebin temel özelliklerini ifade eden beş soru sorulmuştur. Tablo 4.5.5’de görüldüğü üzere din görevlilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ait aldıkları puan ortalamaları karşılaştırıldığında mezhebe ait görüşlerden en yüksek katılma

düzevi/puan ortalaması olan “Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah’a aittir” görüşüne ait olduğu görülmektedir. Esasında bu görüş Ehl-i Sünnetin fiillerin yaratılması konusunda orta yolu temsil eden görüşüdür ve din görevlilerin büyük çoğunluğu bu görüşe olumlu bir eğilim göstermişlerdir. En düşük katılım düzeyi/puan ortalaması ise, “Hilafetin Kureyş’e verilmesi dinî bir tercih ve zorunluluktan çok siyasi bir tercihtir” görüşüne ait olduğu görülmüştür. Ayrıca bunun dışında kalan mezhebe ait diğer görüşlere de orta düzeyin üstünde bir katılım gösterildiği görülmüştür. Matürîdilik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin üstünde (3,85±0,60) bir katılım olduğu görülmektedir.

Çoğunluğu itikadî olarak Hanefî-Mâtürîdî ekolüne mensup olan din görevlileri geçtikleri eğitim süreçleri ve Türkiye coğrafyasındaki yaygın din anlayışına uygun olarak Matürîdilik mezhebine ait olan bütün görüşlere karşı ortalamanın üzerinde olumlu bir eğilim ortaya koydukları görülmektedir. Dolayısıyla din görevlileri mensubu oldukları itikadî mezhebin görüşleri ile uyumlu eğilimlere sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. İtikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri çok yüksek olmadığı halde orta düzeyin üstünde olumlu bir katılım gösterilmesi, din görevlilerinin aileden, okul süreçlerinden ve çok yeterli olmasa da okudukları alanla ilgili kitaplardan bu beklenen bakış açısını edindikleri söylenebilir.

5.5.6. Selefilik

Son olarak araştırmaya katılan din görevlilerinin son zamanlarda çok fazla gündeme gelen Selefilik ekolüne ilişkin görüşlere katılma düzeylerinin tespit etmek için ekolün temel özelliklerini ifade eden beş soru sorulmuştur. Tablo 4.5.6’da görüldüğü üzere din görevlilerinin Selefilik düşüncesine ait aldıkları puan ortalamaları karşılaştırıldığında, mezhebe ait görüşlerden en yüksek katılma düzeyi/puan ortalaması Selefilik’in Allah tasavvurunu ifade eden “Allah bütün varlıkları yaratmış ve onlar hakkındaki hükmünü yaratmadan önce vermiştir. Cennet ehli olanlar mutlaka cennete; cehennem ehli olanlar da mutlaka cehenneme gireceklerdir” ile “Allah’ın yüzü, gülmesi ve konuşması, gözü ve kulağı elleri ve parmakları vardır. Fakat nasıl olduğu bilinemez.” görüşlerine ait olduğu görülmektedir. Bu iki görüşe yüksek bir eğilim gösterilmesinde yüzeysel bakıldığında Ehl-i Sünnet anlayışına benzerlik gösteriyor olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu da din görevlilerin Selefilik ile ilgili yeterli bir bilgi

düzeğine sahip olmadıklarını göstermektedir. Hâlbuki bu iki görüşe derinlemesine bakıldığında, İlk görüşe olumlu bir eğilim gösterildiğinde Cebriyeci bir anlayış ortaya çıkmakta, ikinci görüşe olumlu bir eğilim gösterildiğinde ise, Allah ile ilgili bir takım yanlış tasavvurlar ortaya çıkmaktadır. En düşük katılım düzeyi/puan ortalaması ise, “Dinî bir konuda bizim görüşlerimize aykırı görüş beyan edenler ehl-i bidattendir” görüşüne ait olduğu görülmektedir. Din görevlilerin herhangi dinî bir konuda hakikat tekerciliği anlamına gelebilecek bir görüşe olumlu bir eğilim göstermediklerini, dinî konularda farklı fikirlerin olabileceğini kabul ettiklerini ortaya koymuşlardır. Selefilik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin altında ($2,59 \pm 0,63$) katılım olduğu görülmektedir. Fakat Coşkun tarafından Türkiye’deki 8 ilahiyat fakültesi ve İslâmî ilimler fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada genellikle bu kurumlardan mezun olan din görevlileri ile ilgili bu araştırmada elde edilen sonuçlardan farklı bir sonuca ulaşmıştır. Coşkun yaptığı Araştırma sonucunda katılan öğrencilerin dinî fundamentalizmin, radikalizmin bütün boyutları açısından yüksek düzeyde radikal eğilimlere sahip oldukları görülürken düşük düzeyde bilişsel esnekliğe sahip olduklarını tespit etmiştir.³²⁰Bu araştırmada Selefilik konusunda din görevlilerin orta seviyenin altında bulunan eğilimleri ile örtüşmemektedir. Alan araştırmaları araştırmanın yapıldığı dönemi yansıtmamasından dolayı ortaya çıkan farklı sonucu araştırmaların farklı dönemlerde ve farklı örneklem üzerinde yapılmasından kaynaklandığını söylenebilir. Bunun yanında her ne kadar araştırma yapılan örneklem grubu birbirine bazı yönlerden benzer olsa da birbirlerinden ayrıştıkları noktalar da mevcuttur. Üniversite öğrencilerinin gençlik çağında olmaları, evlilik, iş hayatı gibi henüz herhangi bir sorumluluk altına girmemiş olmamaları; din görevlilerinin ise belli bir yaşın üstünde olmaları, çoğunun evli olması itibariyle aile sorumluluğu ve görev yapmaları itibariyle başka bazı sorumluluklarının olması da böyle bir farkın ortaya çıkmasında etkili olduğu ifade edilebilir.

Din görevlilerinin bu araştırmaya konu olan itikadî mezheplerin temel görüşleri ilgili eğilimleri topluca değerlendirildiğinde, bu coğrafyada var olan Hanefî-Mâtürîdî ile Şâfiî-Eş’arî geleneğe ait görüşlere yüksek bir kitabî bilgiye sahip olmadıkları, alanla ilgili klasik ve çağdaş kitapları yeterli düzeyde okumamalarına rağmen yüksek oranda olumlu eğilim gösterdikleri görülmektedir. Ancak bu coğrafyaya ait olmayan bu coğrafyadaki

---

³²⁰ Coşkun, “Din Eğitimi Öğretmen Adaylarının Dinsel Fundamentalizm Eğilimleri”, 420.

din anlayışıyla bağdaşmayan, şiddeti meşru bir yol olarak öneren Hâricî, Selefi düşünceler ile imameti merkezi bir konuma yerleştirerek mezhebin temel bir düşüncesi olarak devamlı bir surette ön plana çıkararak İmâmiyye tarzı fikir, düşünce ve anlayışlara/görüşlere çok düşük bir katılım gösterdikleri görülmektedir. Bundan hareketle din görevlilerinin mensubu oldukları itikadî mezheplerle büyük ölçüde uyumlu görüşler ortaya koydukları, kendi itikadî mezhepleri dışındaki bazı görüşlere olumlu katılım gösterebilirler bile genel olarak düşük düzeyde olumlu katılım gösterdikleri söylenebilir.

Araştırmamız neticesinde mezheplerin temel görüşleri ile ilgili din görevlilerinin ortaya koydukları eğilimler bu coğrafyanın din anlayışının dinamikleri ve bu dinamiklerin oluşturduğu dindarlık biçimi ile de uyum gösterdiği söylenebilir. Kuşkusuz uzun yıllardır bu coğrafyaya hâkim olan Türklerin kendine has bir İslâm anlayışı oluşmuştur. Bu İslâm anlayışı bu coğrafyada yaşayan herkesin kalbine, ruhuna, aklına ve zihnine işlemiş gibidir. Bu anlayışın sonucu olarak tarihin hiçbir döneminde Türk toplulukları arasında şiddeti meşru bir yöntem olarak benimseyen katı, tek tipçi fikir ve düşüncelere sahip olan Hâricîlik ve Selefilik tarzı fırkalar asla büyük taraftar bulmamışlardır. Aynı şekilde hakikati bulma konusunda imamlara masumiyet veren bir düşüncüyü savunan aşırı tevilci Şîî-İsmailî, İmâmiyye düşüncesi de Türkler arasında rağbet görmemiştir. Türkler arasında bir takım propagandalar ve dâîlik yoluyla ithal bir biçimde yayılmak istenen İsmailîlik, Hâricîlik ve Şîîlik tarzı bazı anlayışlar olmuştur. Nitekim belli dönemlerde sınırlı bazı gruplar arasında bu tür düşüncelerin cazibesine kapılıp etkilenenler olmuşsa da, toplumun genelini etkileyecek bir kabul veya Türk din anlayışında kalıcı bir yer edinecek tarzda bir ilgi görmemişlerdir. Esasında Türklerin İslâm ile ilişkilerine bakıldığında, İslâm'ı kendi adet ve gelenekleriyle uyumlu olacak bir tarzda yeniden yorumladıkları anlaşılmaktadır. Türkler İslâm dinî ile tanışmadan önce de akla, ilme ve özgür düşünceye değer veren bir anlayışa sahip olduklarından akli devre dışı bırakmayan ve insanların yerleşik adet ve geleneklerine değer atfeden İslâm anlayışlarını kendilerine daha yakın görmüşlerdir. Bunun sonucu olarak Akıl (rey) Taraftarlarına, Hanefîliğe, Mâtürîdîliğe, Mu'tezile'ye, felsefi ve ilmi anlayışlara daha fazla ilgi göstermişlerdir.³²¹

---

³²¹ Sönmez Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar: Hanefîlik - Mâtürîdîlik - Yesevilik*, 3. Bs (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 12.

Bu anlayışın sonucu olarak Türkler fikhî konularda akla geniş alan açan, dinî özgürlüklere ve insana saygıyı ön plana çıkararak Hanefiliğe sıkı sıkıya bağlanmışlardır.³²² Ayrıca Hanefî din anlayışı saygın bir varlık olarak kabul ettiği insana ve insanın ürettiği değerlere çok kıymet veriyordu. İslâm'ı sınırlı bir zamanda bir kabileye gelen bir din olarak değil, bütün insanlığa yol gösterecek ve rehberlik edecek bir din olarak kabul ediyordu.³²³ Söz edilen bu özelliklerinden dolayı Hanefîlik mezhebi Türkler arasında en fazla taraftar bulan ameli/fikhî mezhep olmuştur.

Türkler bu araştırmada esas olarak üzerinde durulan konu olan İslâm'ın inanç esasları boyutunu da aşırı uçlara sapmayan mu'tedil bir din anlayışına sahip olan ekollerden almışlardır. İslâm'ın inanç boyutunu Mâtürîdîlik adıyla yeniden tanzim eden İmam-ı Mâtürîdî bu anlayışı adeta Hanefîlik ile etle tırnak misali ayrılmaz bir bütün haline getirmiştir. Bunun sonucu olarak ameli olarak Hanefî mezhebine mensup olanların büyük çoğunluğu inanç konularında Mâtürîdîlik mezhebini itikadî mezhep olarak kabul etmişlerdir.³²⁴ İmam Mâtürîdî'nin sistemleştirdiği bu İslâm düşüncesi aklıcı-hadari din anlayışını temsil eder. Bu din anlayışının ve sonucunda ortaya çıkan dindarlığın odak noktasında insan gerçeği ile akıl ve irade özgürlüğü vardır. Akli devre dışı bırakan ve insanın saygınlığına değer vermeyen veya ihmal eden dindarlık biçimlerini ve bu tarz dindarlığı doğuracak İslâm algılarını/anlayışlarını reddetmektedir.³²⁵

Türklerin İslâm anlayışını Hanefîlik ve Mâtürîdîlik'ten sonra oluşturan üçüncü temel unsur Yesevîliktir. Yesevîlik anlayışı da Türklerin gönül dünyasına rehberlik eden bir anlayış olmuştur. Fıkıhta Hanefîlik, konularda Mâtürîdîlik ve ahlaki esaslarda Yesevîliği rehber edinen Türkler bu sayede aşırı batını yorumlardan uzak durdukları gibi aklıcı ve reyci bir itikadî düşünce geleneğini sürdürme imkânı da bulmuşlardır. Bu üç temel unsur Türk Müslümanlığı veya günümüz ifadesiyle Türkiye Müslümanlığı dediğimiz katı selefî düşüncelerden uzak, akla alan bırakan ve ahlakî esasları önceleyen dindarlığın üç saç ayağını oluşturmaktadır.³²⁶

Bu coğrafyada hâkim olan Hanefî-Mâtürîdî geleneğin temsil ettiği din anlayışında insana saygı son derece önemli bir yere sahiptir. Kur'ânî ilke ve prensiplerden hareketle

³²² Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar*, 12.

³²³ Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar*, 37.

³²⁴ Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar*, 12.

³²⁵ Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar*, 40.

³²⁶ Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar*, 13.

insan mükerrerem³²⁷ ve muhterem bir varlık olarak kabul edilir. Yine Kur'ân ayetlerinden³²⁸ hareketle inanmak veya inkâr etmek insanın özgür iradesiyle vereceği bir karar olarak değerlendirilir. İnsanların nasıl inandıkları kulların kontrolü ve baskısı altında değildir. Kalb ile tasdik olan inanca ve iman esaslarına kimse müdahale etme yetkisine sahip değildir. Bir kimsenin inançsızlığı tercih etmesi Allah'a karşı işlenmiş bir suçtur, cezasını verecek olan da Allah'tır. Günümüzde Allah yolunda cihad ediyorum diyerek masum insanların canına kıyanlar, mallarına el uzatanlar ve ırzlarını kendilerine helal görenlerin bu anlayışı Kur'ân'ın temel ilkeleri ve bu ilkelerin ilk uygulayıcısı olan Hz. Peygamberin uygulamalarına ters düşmektedir. Bazı batılı ülkeler de İslâmofobia düşüncesini sürekli canlı tutmak ve İslâm'ı şiddetle bir arada göstererek insanları bu dinî rahmet ikliminden uzaklaştırmak için bu radikal grupları doğrudan veya dolaylı yollarla desteklemektedir. Hâlbuki bilinmesi gerekir ki “din insan içindir, insan din için değildir” ilkesi gereği İslâm dinî insanları öldürmek için değil hayatta tutmak için ve insanların onur ve haysiyetini, malını, canını, ırzını, güvence altına almak üzere gönderilmiştir.³²⁹

Din görevlileri de Türk İslâm din anlayışına uygun bir şekilde Hâricî, Selefî ve Şîfî düşüncelere çok düşük oranda olumlu bir eğilim gösterirken; Mâtürîdî ve Eş'arî düşüncelere yüksek oranda olumlu bir eğilim ortaya koymuşlardır. Öte yandan akli ön plana çıkararak akla uygun fikirler ileri süren Mu'tezile mezhebine de orta seviyenin üstünde olumlu bir eğilim göstermişlerdir.

5.6.Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimlerinin Farklı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi

Bu bölümde din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ilgili eğilimleri/tutumları görev süresi, eğitim düzeyi, müntesibi olduğu itikadî/amelî mezhep ve görev türü değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine yer verilecektir. Ayrıca elde edilen veriler yazın alanında yapılmış benzer çalışmalarla karşılaştırılarak benzerlik ve karşıtlıklar çerçevesinde yorumlanacaktır. Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin/tutumlarının oluşmasında birçok faktörün farklı derecelerde etkili olduğu söylenebilir. Sahip oldukları

---

³²⁷ el-İsrâ 17/111.

³²⁸ el-Kehf 18/110.

³²⁹ Kutlu, *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar*, 26.

din anlayışı, mezhepler hakkındaki bilgi düzeyleri, genel dinî bilgileri, dinî tecrübe düzeyleri, müntesibi oldukları itikâdî/amelî mezhepler, yaşadıkları coğrafya, geçtikleri eğitim süreçleri, yetiştikleri aile ortamı, ders aldıkları hocalar, sosyo-kültürel çevre, itikâdî mezheplerin temel görüşlerini ilgilendiren bir konunun kamuoyunda tartışılması ve tartışılma biçimi sonucu meydana gelen yönlendirmeler gibi birçok etken sırlanabilir. Yapılacak olan araştırmalar tüm bu faktörlerin etkisini beraber ortaya koyması mümkün olmadığı gibi araştırmalar derinleştikçe daha önce düşünülmeyen, hesaba katılmayan farklı faktörler de gündeme gelebilir. Bununla birlikte din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin belirlenmesi bu eğilimlerin muhtemel faktörlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının ortaya konmasını amaç edinen araştırmaların yapılması son derece önemlidir. Bu araştırmalar neticesinde din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimleri ve bu eğilimlerin oluşmasında etkili olan unsurlar belirlenerek eksik olan sıkıntılı olan yönlerin telafi edilebilmesi için yetki makamında olanlar için bilimsel ve objektif bazı veriler de sunulmuş olacaktır.

5.6.1 Din Görevlilerinin İtikâdî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimlerinin Görev Türü Ve Meslekteki Hizmet Süresi Değişkenine Göre Değerlendirilmesi

Bu araştırmada din görevlilerinin itikâdî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin görev türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır

Elde edilen veriler incelendiğinde, tablo 4.5.7. de görüleceği üzere katılımcıların din hizmetleri sınıfındaki görev türlerine göre Hâricîlik, Matürîdilik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Ancak vâiz olarak görev yapan katılımcıların Eş'arîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin müezzin-kayyım olan ve Kur'ân kursu öğreticisi olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Ayrıca imam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur'ân kursu öğreticisi olan katılımcıların Mu'tezile ve İmâmiyye Şia'sı mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinin vâiz olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Bu araştırma özelinde elde edilen sonucun açıklanması için şu gerekçeler öne sürülebilir. Vâiz katılımcıların itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin daha bilinçli ve bilgiye dayalı bir eğilim gösterdikleri imam-hatip, Kur'ân kursu öğreticisi ve müezzin-kayyım olarak görev yapan katılımcıların ise mevcut itikadî anlayışlarına uygun olan veya kendilerine makul gelen görüşlere olumlu katılım gösterdikleri, bilinçli ve kitabi bilgiye dayalı eğilim ortaya koymadıklarını söylenebilir. Bu çalışmada, vaizlerin beklenti yönünde doğru eğilimlere sahip olması şeklinde bir sonucun çıkmasında, vaizlerin tamamının ilahiyat fakültesi mezunu olmaları, kısmen de olsa klasik medrese eğitimi almaları, büyük çoğunluğunu üst seviyede dinî eğitimin verildiği dinî yüksek ihtisas eğitim merkezlerinden mezun olmaları, bir şekilde okumayla araştırmayla ilişkilerini devam ettirmelerini sağlayan yüksek lisans ve doktora yapıyor olmaları gibi sebepler etkili olmuş olabilir. Ayrıca vaizlerin yaptıkları çok farklı görevlerden dolayı devamlı surette birçok konuda bilgilerini güncelleme ihtiyacı hissetmeleri de başka bir etken olarak ifade edilebilir.”

Ayrıca bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin görevdeki hizmet süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır

Elde edilen veriler incelendiğinde, tablo 4.5.8’de görüleceği üzere katılımcıların meslekteki hizmet sürelerine göre Hâricîlik, Eş’arîlik, Mu’tezile, İmâmiyye Şia’sı, Matürîdilik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Meslekteki görev süresi değişkenine göre, itikadî mezheplerin görüşlerine ilişkin eğilimler açısından, din görevlilerinin ortalama puanları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuç, din görevlilerinin itikadî mezheplerin görüşlerine ilişkin eğilimlerinin/tutumlarının yüksek veya düşük olmasında meslekteki görev süresinin anlamlı düzeyde etkili olmadığını göstermektedir

Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin/tutumlarının yüksek veya düşük olmasında meslekteki görev süresi değişkeninin anlamlı düzeyde etkili olmamasından şu sonuçlar çıkarılabilir. Görev süresi boyunca itikadî konularla ilgili daha doğru eğilimler ortaya koymalarını sağlayacak okumayla ilişkilerinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Görev süresi az olanlarla çok olanlar

arasında anlamlı bir fark olmaması okumayla ilişkinin hem ilk görevi başlayanlarda hem de belli bir sürenin üzerinde görev yapanlarda çok iyi durumda olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca görev süresi boyunca alınan hizmet içi kurslarının itikadî mezheplerin temel görüşlerine karşı eğilimlerde daha bilinçli ve doğru tercih yapmak için herhangi bir katkı sağlamadığı veya bu hizmet içi kurslarda itikadî konulara dair derslere yeteri kadar yer verilmediği de söylenebilir.

5.6.2.Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimlerinin Eğitim Düzeyi İle Medrese Usulü Eğitim Alıp Almama Değişkenlerine Göre Değerlendirilmesi

Bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimleri bakımından değerlendirildiğinde, daha yüksek eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların daha düşük eğitim düzeyine sahip olan katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur.

Elde edilen veriler incelendiğinde tablo 4.5.9’da görüldüğü üzere, katılımcıların eğitim durumlarına göre Mâtürîdîlik, Eş’arîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Eş’arîlik ve Mâtürîdîlik yüksek bir katılım görülürken Selefi görüşlere din görevlilerinin tamamı düşük bir katılım göstermişlerdir. Verilerin analizi sonucunda elde edilen bir diğer sonuç ise, yüksek lisans mezunu katılımcıların Hâricîlik ve İmâmiyye Şia’sı mezheplerinin görüşlerine katılma düzeyinin lisans (diğer) mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha düşük olduğu ($p<0,05$,bu da eğitim düzeyi yükseldikçe mezheplerin eğilimleri ile ilgili daha doğru eğilimler ortaya konduğunu göstermektedir. Veriler analiz edildiğinde ulaşılan bir diğer sonuç da bir önceki tezimizi desteklemektedir. Ön lisans ve lisans (diğer) mezunu katılımcıların Mu’tezile mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin yüksek lisans mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olması ($p<0,05$), eğitim düzeyi düşükçe eğilimlerin bilgiye dayalı bir tercihten çok sahip olduğu itikadî anlayışa uygun olan veya kendisine makul gelen görüşlere doğru olumlu bir eğilim gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca lise, ön lisans ve lisans (diğer) mezunu katılımcıların İmâmiyye Şia’sı ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin lisans (İlahiyat) ve yüksek lisans mezunu katılımcılardan anlamlı düzeyde daha

yüksek ($p<0,05$) olması da eğitim düzeyi düştükçe mezheplerle ilgili eğilimlerde beklenmeyen eğilimler veya kendi mensubu olduğu itikadî mezhebin eğilimleri dışında başka mezheplerin görüşlerine olumlu eğilimlerin arttığı ifade edilebilir.

Eğitim düzeyi ile ilgili elde edilen veriler incelendiğinde eğitim düzeyi arttıkça itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili mensubu olduğu itikadî mezhebin temel görüşlerine uygun/paralel eğilimler görülmekte iken; eğitim düzeyi düştükçe mensubu olduğu İtikadî mezhebin temel görüşleri ile uyumlu olmayan diğer mezheplerin görüşlerine karşı olumlu bir tutum sergilendiği görülmektedir. Burada özellikle Mu'tezile mezhebine karşı eğitim düzeyi düşük olanlarda olumlu bir tutum sergilenmesini bu görüşlerin Mu'tezile'ye ait olduğunu bilmediklerini, kendilerine mantıklı, makul geldiği ve günümüz modern din söylemlerine daha uygun geldiğinden olumlu bir eğilim gösterdikleri kanaatindeyiz.

Eldeki bu çalışmanın sonuçlarına paralel olarak eğitim düzeyi ile doğru dinî eğilim arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur. Toman tarafından yapılan araştırmada Yüksek lisans yapmış olan öğretmenlerin inanç düzeyi $x=4,933$), lisans mezunu olan öğretmenlerin inanç düzeyinden ($x=4,587$) yüksek bulunmuştur.³³⁰ Bu araştırmayla doğrudan ilişkisi olmasa da dolaylı olarak ilişkisi kurulabilecek olan Aydın tarafından yapılan araştırmada hayatın anlamı ile eğitim değişkeni arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aydın kişilerin eğitim seviyelerinin yükselmesiyle hayatlarının daha anlamlı hale gelme gerekçelerini ise şöyle açıklamaktadır. Eğitim düzeyi yüksek bireylerin aldıkları eğitim sayesinde yaşamlarına daha geniş bir pencereden bakmalarından kaynaklandığını ifade etmekte, ayrıca bu bireylerin eğitim düzeylerinin yükselmesiyle birlikte yaşları da ilerlediğini ve bu dönemde toplumun kendilerini sorumlu tuttuğu görevleri yerine getirme çabalarının hayatlarına anlam katma konusunda önemli bir katkı sunabileceğini ifade ediyor.³³¹ Benzer gerekçeler din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimler konusunda da ileri sürülebilir. Zira eğitim düzeyi arttıkça din görevlilerinin okumayla ilişkileri artmakta, mezhepler arasındaki görüş farklılıkları konusunda daha net

³³⁰ Hasan Toman, *Liselerde Çalışan Öğretmenlerin Dinî Tutumları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma- (Malatya Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2015), VII, 179 y.: 85.

³³¹ Cüneyd Aydın, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Yeni Çağ İnançları*, 1. Bs (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 147.

bilgiler edinmekte, itikadî konularla ilgili fikirleri, görüşleri ve düşünceleri daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirebilmektedirler. Benzer bir araştırma yapan Bahadır da hayatın anlamı ile eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Bahadır ortaya çıkan bu pozitif yönlü ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır. Bireysel özellikler bakımından eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin hedeflerini elde etmiş veya o yönde mesafe almalarına karşılık, düşük eğitim düzeyine sahip kişilerin uğrunda çaba göstermeye değer, yetişilebilecek, elle tutulur ve kişiyi tatmin edecek hedeflerden yoksun olmaları da oluşan bu farkın bir başka sebebi olarak öne sürülebilir.³³² Eğitim seviyesi arttıkça, inanç düzeyinde olumlu bir artış olduğu görülmektedir. Bu sonuç bu araştırma özelinde elde edilen eğitim düzeyi arttıkça mezheplerin temel görüşlerine ilişkin mensubu olduğu mezhebin görüşlerine paralel doğru eğilim göstermenin arttığı şeklindeki sonucu desteklemektedir. Araştırmamız ile benzer sonuçlara ulaşan başka bir çalışma ise Coşkun tarafından yapılan bir araştırmadır. Coşkun yaptığı araştırma sonucunda “araştırmaya katılan öğrencilerin dinsel fundamentalizm eğilimleri ile bilişsel esneklik düzeyi arasında yüksek düzeyli, negatif yönlü ve güçlü bir ilişki (korelasyon) söz konusudur. Buna göre öğrencilerin bilişsel esneklik düzeyleri düştükçe dinsel fundamentalist eğilimleri yükselmektedir” denmektedir.³³³ Ortaya çıkan bu sonuç kişinin eğitim düzeyinin yükselmesiyle paralel olarak bilişsel düzeyinin de yükseldiği, bunun doğal sonucu olarak itikadî mezheplere ilişkin alan ile ilgili klasik ve çağdaş temel kaynaklardan beslenerek kitabi doğru bilgilere sahip olduğunda, mezheplerin temel görüşleri ile ilgili daha doğru ve beklenen eğilimler ortaya koyduğu, radikal, fundamentalist görüşlere de daha mesafeli durduğu görülmektedir. Bu da eğitim düzeyi değişkeni açısından bulunan sonuçlarla uyumlu görünmektedir.

Öte yandan bu çalışmanın sonuçları ile örtüşmeyen çalışmalar da yok değildir. Koç tarafından yapılan araştırmada farklı meslek gruplarına mensup bireyler üzerinde yaptığı ampirik alan çalışmasında dinin inanç esasları olarak da değerlendirebileceğimiz “iç güdümlü dindarlık” ile ilgili olarak ilköğretim mezunu katılımcıların eğilimlerinin, başta yüksek lisans mezunu üniversite mezunları olmak üzere yükseköğretim ve ortaöğretim mezunu katılımcılardan daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.³³⁴ Benzer

---

³³² Abdülkerim Bahadır, *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din* (Yayımlanmamış Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1999), 266 y.: 162.

³³³ Coşkun, “Din Eğitimi Öğretmen Adaylarının Dinsel Fundamentalizm Eğilimleri”, 420.

³³⁴ Mustafa Koç, “Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (01 Haziran 2010): 230.

biçimde Köktaş tarafında yapılan araştırmada eğitim düzeyi yükseldikçe Allah'a inama tutumunda, Hz. peygamberin peygamberliğine inanmada, kadere inanmada, meleklerle inanma konusunda ve Kur'ân'ın Allah Kitabı olduğu konusunda bir azalma görüldüğü tespit edilmiştir.³³⁵ Ortaya çıkan bu sonuçlar, eldeki çalışmanın eğitim düzeyi arttıkça dinî tutumun arttığını tespit çalışmalarla paralellik gösterdiğini; ancak eğitim düzeyi arttıkça dindarlık tutumunun düştüğünü gösteren çalışmalardan ayrıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak denebilir ki, itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimler ile eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur. Eğitim düzeyi yükseldikçe sahip olunan doğru bilgiler çerçevesinde mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimler hususunda daha bilinçli ve olması gereken eğilimler ortaya konulmaktadır. Eğitim seviyesi düştükçe de mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimler konusunda beklenenden farklı, bilgiye dayalı olmayan, daha çok popüler olan ve günümüz modern din söylemlerine uygun eğilimler ortaya konulduğu görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, eğitim düzeyi artan din görevlilerinin mezheplerin görüşlerine daha geniş bir perspektiften bakmaları, konuyla ilgili temel kaynakları daha fazla okumaları, konu etrafında cereyan eden tartışmalardan haberdar olmaları, görüşler arasındaki zihniyet farkını ve her bir görüşün itikadî açıdan doğuracağı olumsuz sonuçlarını iyi bilmeleri gibi sebepler ifade edilebilir.

Ayrıca bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin klasik medrese eğitimi alıp almama durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır

Elde edilen veriler incelendiğinde, tablo 4.5.10'da görüleceği üzere katılımcıların klasik medrese usulü eğitim durumlarına göre Mâtürîdîlik, Eş'arîlik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Ancak klasik medrese usulü eğitimi almış olan katılımcıların klasik medrese usulü eğitimini kısmen almış ve almamış olan katılımcılardan Hâricîlik ve Mu'tezile mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinin anlamlı düzeyde daha düşük olduğu ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç klasik medrese usulü eğitimi almış olan din görevlilerinin eğitim düzeyi değişkeninde çıkan

---

³³⁵ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat: İzmir Örneği* (İstanbul: İşaret, 1993), 78-89.

sonuca paralel bir biçimde mezheplerin temel görüşlerine ait eğilimler konusunda bilgiye dayalı bir tercihte buldukları müntesibi oldukları mezhebin görüşlerine uymayan görüşlere olumlu bir eğilim göstermedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu araştırmada elde edilen bir diğer sonuç olan “klasik medrese usulü eğitimi almış olan katılımcıların Eş’arîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin klasik medrese usulü eğitimi almamış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmesi ise, klasik medrese eğitiminin kurumsal ve bireysel olarak daha yaygın olduğu yörelerde genellikle Şâfiî-Eş’ari mezhep anlayışı hâkim olduğundan sözü geçen mezhep anlayışına mensup din görevlilerinin kendi mezheplerine uygun itikadî eğilimler ortaya koyduklarını göstermektedir. Klasik medrese usulü eğitim almamış olan katılımcıların ise İmâmiyye Şia’sı mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin klasik medrese usulü eğitim almış olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmesi de klasik usulde alınan eğitimin itikadî mezheplerin temel görüşleri ilgili eğilimlerde önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Son dönemlerde artan ilgiyle birlikte sayıları gittikçe artan Türkiye’nin farklı yerlerinde irili ufaklı kişisel veya kurumsal olarak eğitim veren medreselerden mezun olanlar, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde üst seviyede eğitim veren Dinî Yüksek İhtisas kurslarını kazanıp bitirenler vâiz ve müftülük gibi çeşitli görevlere gelmektedirler. Mezunlarının bir kısmı da farklı üniversitelerde lisansüstü eğitimlerini, yüksek lisan ve doktora düzeyinde sürdürmektedir. Diğer bir kısmı da İlahiyat fakültelerinde başta Arap dili ve belâğati bölümü olmak üzere birçok farklı bilim dalında öğretim elemanı olarak hizmet vermektedirler. Sözü geçen görev ve kadrolara her geçen gün daha fazla rağbet olmakta ve buralarda hizmet eden klasik medrese eğitimi almış kişilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır.³³⁶ Bu medreselerden mezun olanların din anlayışını şöyle özetleyebiliriz: “Ehl-i Sünnetin ana gövdesi içinde itikatta Eş’arî, amelde ise Şafîî mezheplerinin genel çerçevesi ile şekillenmiştir. Bu iki ana dinamiğin yanında Nakşibendi/Halidî tasavvuf yorumu ve son otuz yıllık süreçte bölgede meydana gelen sosyal ve siyasal gelişmeler de Şark Medreselerinde din anlayışının keyfiyetine etki eden

---

³³⁶ Uğur Erman, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013), 103 s.: 82.

diğer faktörler olarak sayılabilir.”³³⁷ Bu araştırmada elde edilen sonuçlarda da medrese mezunlarının bahsi geçen din anlayışına sahip olduklarını destekler niteliktedir.

Yukarıda ifade edilen din anlayışına sahip olan medreselerden mezun olan din görevlilerinin aldıkları eğitimin, itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili eğilimleri üzerinde eğitim düzeyi değişkenine benzer bir biçimde önemli bir etkisinin/katkısının olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyi değişkeninde ifade edilen gerekçelerle benzer gerekçelerden dolayı medrese eğitimi alanlar daha bilinçli ve doğru eğilimler ortaya koyarken bu eğitimi hiç almamış ve kısmen almış olanların ise, kısmen de olsa kendi itikadî mezhebinin görüşleriyle uyumlu olmayan bazı itikadî eğilimler ortaya koydukları görülmektedir.

5.6.3. Din Görevlilerinin İtikadî Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimlerinin Mensubu Olduğu İtikadî Mezhep Ve Amelî/Fıkhî Mezhep Değişkenlerine Göre Değerlendirilmesi

Bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin mensubu olduğu itikadî mezhep değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır

Elde edilen veriler incelendiğinde, tablo 4.5.12’de görüleceği üzere katılımcıların müntesibi oldukları İslâm mezheplerine göre Selefilik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$)görülmektedir. Öte yandan Mâtürîdîlik mezhebine müntesip olan katılımcıların Hâricîlik, Mu’tezile, İmâmiyye Şia’sı ve Mâtürîdîlik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinin Eş’arî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$)görülmektedir. Eş’arî mezhebine müntesip olan katılımcıların ise Eş’ari mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin Mâtürîdîlik mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Bu sonuçlara göre müntesibi olunan itikadî mezhebin itikadî mezheplerin temel görüşlerine eğilimleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Hem Mâtürîdîlik hem de Eş’arîlik ekollerine mensup olanlar Selefilik konusunda benzer

---

³³⁷ Kaya, *Medrese Kökenli İmamlar ile İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi*, X, 258 y.: 63.

biçimde düşük eğilime/tutumla sahip oldukları görülmektedir. Eş'arî mezhebine mensup olanlar kendi mezheplerine karşı daha olumlu bir tutum ortaya koyarken, Mâtürîdîlik mezhebine mensup olanlar kendi mezheplerinin temel görüşlerine karşı olumlu bir eğilim göstermenin yanında Hâricîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sının bazı temel argümanlarına düşük seviyede de olsa olumlu bir eğilim gösterdikleri görülmektedir. Bununla birlikte sözü geçen mezheplerin bütün görüşlerine yüksek düzeyde olumlu bir eğilim göstermedikleri nispeten Mâtürîdîlik düşüncesine yakın olan görüşlere daha olumlu eğilim gösterdikleri görülmektedir.

Ancak burada önemli bir hususu belirtmekte fayda var. Eş'arî mezhebine mensup olanlar, büyük çoğunluğu Arapça aslı kaynaklara doğrudan ulaşmalarını sağlayacak temel Arapça eğitimi medrese usulü ile alan din görevlilerinden oluşmaktadır. Aldıkları medrese eğitimi sayesinde hem kendi mezheplerine ilişkin hem de diğer mezheplerin temel görüşlerine dair yüksek bilgi düzeyine sahip olmaları itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin daha doğru eğilimler ortaya koymalarını sağlamıştır denilebilir.

Ayrıca bu araştırmada din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerinin mensubu olduğu amelî/fikhî mezhep değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır.

Elde edilen veriler incelendiğinde, tablo 4.5.11'de görüleceği üzere katılımcıların müntesibi oldukları amelî/fikhî mezheplerine göre Selefilik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Ancak Hanefî mezhebine müntesip olan katılımcıların Hâricîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı ve Mâtürîdîlik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinin Şafî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Şafî mezhebine müntesip olan katılımcıların ise Eş'arîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyinin Hanefî mezhebine müntesip olan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ilgili tutumları konusunda mensubu olunan amelî/fikhî mezhep itikadî mezheple birebir benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla burada asıl belirleyici olanın mensubu olunan itikadî mezheptir denilebilir. Şafî geleneğe mensup olanlar itikadî olarak Eş'arî mezhebine mensup iken; amelî olarak Hanefî mezhebine mensup olanlar itikadî olarak Mâtürîdîlik mezhebine mensupturlar.

Mensup oldukları amelî/fikhî mezhepleri itikadî konulardaki görüşlerini önemli ölçüde etkilemesi doğaldır. Elde edilen verilerde de görüleceği üzere amelî mezhebi Şâfîî olanlar Eş'arîliğin temel görüşlerine yüksek oranda bir eğilim gösterirken; amelî mezhebi Hanefî olanlar Mâtürîdîlik mezhebine ait görüşlere yüksek düzeyde bir eğilim göstermektedirler.

Bu çalışmada mensubu olunan amelî/fikhî mezhep değişkeni ile İtikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin ortaya konan doğru eğilimler arasında pozitif bir ilişkinin çıkmasında, amelî/fikhî mezheplerin de mezheplerin inanç konularına bakışta başlı başına bir anlam kaynağı olmasının önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

5.7. Din Görevlilerinin Bilgi Düzeyleri İle Mezheplerin Temel Görüşlerine İlişkin Eğilimleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde, tablo 4.6.1 ile tablo 4.6.6 aralığında görüleceği üzere araştırmaya katılan katılımcıların Hâricîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu, Eş'arîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında pozitif yönlü orta düzeyin altında bir ilişkinin olduğu, Mu'tezile mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında negatif yönlü orta düzeyin altında bir ilişkinin olduğu, İmâmiyye Şia'sı mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişkinin olduğu, Mâtürîdîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında pozitif yönlü düşük düzeyde ilişkinin olduğu, katılımcıların Selefîlik mezhebi görüşlerine ilişkin bilgi düzeyi ile Hâricîlik mezhebi görüşlerine katılma düzeyi arasında negatif yönlü orta düzeyin altında ilişkinin olduğu görülmüştür.

Elde edilen bu bulgular din görevlilerin mezheplerle ilgili bilgi düzeyleri ile mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimleri arasında çok güçlü bir ilişkinin olmadığını ortaya koymaktadır. Sadece Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ile ilgili bilgi düzeyleri ile Hâricîlik mezhebinin görüşleri arasında pozitif yönlü orta düzeyin altında düşük bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmaya konu olan diğer mezheplerle ilgili negatif yönlü bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle din görevlilerinin bazı itikadî mezheplerle ilgili bilgi düzeyleri artarken diğer itikadî mezheplerle ilgili beklenen bilgiye

dayalı doğru eğilimlerin de arttığını söylememiz zor görünmektedir. Bu sebeple her bir itikadî mezheple ilgili bilgi düzeylerini arttırmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Her bir itikadî mezheple ilgili klasik veya çağdaş temel kaynaklardan istifade edilerek yeterli bilgi düzeyine ulaşılmadığı için din görevlilerinin mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimleri bilgiye dayalı, kitabi bilgi ve bilinçli tercihler sonucu oluşmamaktadır. Bunun aksine itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimleri çoğu zaman tahminden ibaret kalmakta veya kendisine makul/mantıklı gelen, din algısı ve anlayışıyla örtüşen, modern din söylemleri ile uyumlu olan görüşleri tercih etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Allah tarafından gönderilen bütün peygamberler ve semavi dinlerin ortak davası olan inanç esasları ile alakalı din görevlilerin doğru bilgilere ve bu bilgilere dayalı beklenen eğilimlere sahip olabilmeleri son derece önemlidir ancak bu sayede sağlıklı, sahih bir din hizmeti sunabilmeleri mümkün olacaktır. Bunun için de yetkili makamda olanların bu eksikliği giderecek ciddi çalışmalar yapmaları, gerekli tedbirleri almaları yanında bu işin uygulayıcıları olan din görevlilerinin de itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerini arttırmak için okumaya, araştırmaya, daha fazla alan açmaları gerekmektedir.

Fakat bu araştırma sonucunda ortaya çıkan itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin orta seviyelerde seyreden bilgi düzeyi ve buna bağlı olarak şekillenen bazı beklenmeyen eğilimler din görevlilerinin icra ettikleri din hizmeti için bir eksiğe işaret etmekle birlikte yaptıkları diğer hizmetler için engel teşkil etmemektedir. Din görevlileri ve cemaat ilişkisi üzerinde yapılan birçok alan araştırması da bunu doğrulamaktadır. Yalnız tarafından yapılan bir araştırmada camide yapılan vaazlarla ilgili en çok işlenmesi istenen konular şu şekilde sıralanmıştır. Katılımcıların %40,7'lik bölümü Ahlak ve Amel (fikhî konular) konularının işlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunu %26,2 ile itikadî meseleler, %25,1 ile güncel meselelerin İslâmî açıdan ele alınması, %3,3 ile İslâm Tarihi takip etmektedir.³³⁸ Buyrukçu'nun yaptığı araştırmada ise cami cemaatinin bir din görevlisinden en çok neler bekledikleri sorusuna çokluk sırasına göre şu cevapların verildiği görülmektedir. “Beş vakit namazı zamanında ve usulüne uygun olarak kıldırmak, cuma ve bayram hutbelerini okumak, cemaate dini bilgileri öğretmek, çocukları okutmak, cemaatle iyi ilişkiler içinde olmak, görevinde devamlı ve titiz olmalı,

---

³³⁸ Yalnız, *Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olarak Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği)*, XII, 122 y.: 47.

cenaze, nikâh mevlit, dua gibi cemaatin ihtiyacı olan dinî görevleri yapmalı, vaktinde görevi başında olmalı, camiye ezan vaktinden önce açmalı, şahsî işleri için görevi terk etmemeli, dinî konular yanında sosyal ve kültürel konularda da cemaate yardımcı olmalı.” şeklinde sıralanmıştır.³³⁹ Verilen cevaplar incelendiğinde cemaatin din görevlisinden itikadî konuları da kapsayan dini bilgileri öğretmesi yanında daha çok uygulamaya yönelik fıkıh alanına giren konuların beklendiği, camiye vaktinde gelmesi istendiği, cemaatle sıcak ilişkiler kurması beklendiği, sosyal faaliyetlerin içinde yer alması beklendiği görülmektedir.

---

³³⁹ Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü*, 314-315.

VI. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Din Görevlilerinin Demografik Özellikleri İle İslâm Mezhepler Tarihi Alanına İlişkin Klasik Ve Çağdaş Okuma Durumları İle İlgili Sonuçlar

Bu araştırmada Malatya il sınırları içinde görev yapan din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlilerinin-vâiz, Kur'ân kursu öğreticisi, İmam-hatip, müezzin-kayyım – itikâdî, mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri ve tutumlarını belirlemek üzere bir alan araştırması yapılmıştır. Yapılan bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde söz konusu edilen mezheplerle ilgili kısa bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlileri, hizmet alanları ve çalıştıkları kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde anket sonucu elde edilen bulgular tablolar halinde sunularak tablolarla ilgili kısa açıklamalar yapılmıştır. Beşinci bölümde elde edilen bulgular yorumlanarak benzer ve karşıt çalışmalarla kıyaslanarak tartışılmıştır. Altıncı bölümde bu çalışmamamın sonunda elde edilen sonuç ve bir kısım önerilere yer verilmiştir. Din görevlilerine uygulanan anketten elde edilen sonuçlar şöyledir:

Ankete 421 din görevlisi katılmıştır. Ankete katılan 20 kişinin verdikleri cevaplar önergede belirtilen kriterlere uymadığından dikkate alınmamıştır. Böylece bu araştırma 401 anket formu üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Ankete katılanlardan din görevlilerinden 256 kişi (%63,8) imam-hatip, 41 kişi (%10,2) Kur'ân kursu öğreticisi, 41 kişi (%10,2) müezzin-kayyım, 63 kişi (%15,7) vâiz kadrosunda görev yapmaktadır. Ankete 37 (%9,2) kadın, 364 (% 90,8) erkek katılmıştır. Araştırmaya katılan din görevlilerinden 27 kişi (%6,7) imam-hatip lisesi mezunu, 144 kişi (%35,9) ön lisans mezunu, 160 kişi (%39,9) lisans ilahiyat mezunu, 30 kişi (%7,5) lisan diğer bölümler mezunu, 40 kişi (%10,0) yüksek lisans mezunudur. Din görevlilerinden 59 kişi (%14,7) medrese usulü eğitimini tam almıştır. 255 kişi (%63,6) medrese usulü eğitim almamıştır. 87 kişi (%21,7) ise medrese usulü eğitimi kısmen almıştır. Araştırmaya katılan din görevlilerinden 340 kişi (%84,8) amelî olarak Hanefî, 61 kişi (%15,2) amelî olarak Şâfiî mezhebine mensuptur. Bu orana çok yakın ve uyumlu bir dağılımla din

görevlilerinden 334 kişi (%83,3) itikâdî olarak Mâtürîdî, 67 kişi (%16,7), itikadî olarak Eş'arî mezhebine mensup oldukları tespit edilmiştir.

Din görevlilerinin İslâm Mezhepler Tarihinin klasik ve çağdaş eserlerini oluşturan literatürünü yeterince okumadıkları, bu alanla ilgili yazılan güncel eserlere yeterince ilgi göstermedikleri, kitap okumayla ilişkilerinin çok iyi durumda olmadığı ve alanla ilgili sahip oldukları bilginin, temel İslâm Mezhepler Tarihi kaynakları dışında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan farklı sınavlara hazırlanmak için okunan sınavlara hazırlık kitaplarından geldiği anlaşılmaktadır. Görev türü açısından hem klasik hem çağdaş kitapları okuma açısından vâiz katılımcıların İmam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur'ân Kursu öğreticisi olan katılımcılardan daha yüksek bir okuma oranına sahip olduğu görülürken; eğitim düzeyi bakımından ise eğitim düzeyi arttıkça kitap okuma oranlarının da arttığı tespit edilmiştir. Yüksek lisans ve lisans(ilahiyat) mezunu olan katılımcıların lise, ön lisans ve lisans(diğer) katılımcılardan daha yüksek bir okuma oranına sahip oldukları görülmektedir.

6.2. Din Görevlilerin İtikadî Mezhepler Hakkındaki Bilgi Seviyeleri İle İlgili Sonuçlar

Bu araştırmada katılımcılara uygulanan anketin ikinci bölümünde din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile bilgi düzeylerini yoklamak üzere araştırmaya konu olan her bir itikadî mezheple ilgili beş soru yöneltilmiş bu sorulardan yer alan görüşlerin hangi mezhebe ait olduğunu doğru bilip bilmedikleri test edilmiştir. Sorulan bu sorularla bir nevi din görevlilerinin inanç esasları ile ilgili bilgilerini/yeterliliklerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Elde edilen veriler incelendiğinde, din görevlilerinin Hâricîlik mezhebi ile ilgili genel bilgi düzeylerinin ortalama seviyenin altında ($1,62 \pm 0,99$) olduğu, İmâmiyye Şia'sı mezhebine ait görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise ($3,2 \pm 1,44$) ortalama ile orta düzeyin üzerinde olduğu görülmektedir. Din görevlilerin Mu'tezile mezhebi ile ilgili orta düzeyde ($2,35 \pm 1,49$) bir bilgi düzeyine sahip oldukları, Eş'arîlik mezhebine ait temel görüşlerin mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise orta düzeyde ($2,24 \pm 1,63$) olduğu görülmektedir. Mâtürîdilik mezhebine ilişkin mezhebe ait görüşleri bilme durumları çoğunluğun müntesibi olduğu ekol olmasına rağmen orta düzeyde ($2,26 \pm 1,27$) bilme oranına sahip oldukları görülmüştür. Selefilik mezhebine ait

görüşlerin bu mezhebe ait olduğunu bilme durumlarının ise düşük düzeyde (1,9±1,39) olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca din görevlilerinin farklı değişkenlere bakımında bilgi düzeyleri incelendiğinde görevdeki hizmet süresi/kıdem değişkenine göre, hizmet süresi 15-25 yıl olana din görevlilerinin diğer hizmet süresine sahip olan din görevlilerine göre anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu saptanmış, görev süresi değişkeninin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeyinde etkisi olsa da çok belirleyici bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Görev türü değişkeni açısından yapılan değerlendirmede, görev türü olarak “vâiz” kadrosunda görev yapan din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri Kur’ân kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyımlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Vâizlerin bilgi düzeyi bütün mezheplerle ilgili olarak orta düzeyin üstünde çıkmıştır. Vaizlerden sonra sırasıyla Kur’ân Kursu Öğreticileri İmam-Hatipler Müezzin-kayyımların sıralandığı görülmektedir.

Elde edilen veriler incelendiğinde, katılımcıların eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu saptanmış, eğitim düzeyi yükseldikçe bilgi düzeyinde anlamlı bir artış olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç din görevlileri için eğitim düzeyini yükseltmenin çok önemli olduğunu ortaya koymuştur. Aynı şekilde eğitimin farklı bir türü olan klasik medrese eğitimi alan din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerinin medrese eğitimini kısmen alan veya almayan din görevlilerine göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Medrese usulü alınan eğitimin din görevlilerinin bilgi düzeyi ve eğilimleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda medrese usulü eğitim alan katılımcıların klasik eserleri Arapça asıllarından okuma oranlarının söz konusu eğitimi almayanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Din görevlilerinin müntesibi olunan itikadî ve amelî mezhep değişkenine göre bilgi düzeyleri incelendiğinde ise, itikadî mezhebi Eş’arî, amelî mezhebi şafi olanların itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeylerinde amelî mezhebi Hanefî, itikadî mezhebi Mâtürîdî olan katılımcılardan/din görevlilerinden anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, araştırmamızda ortaya çıkan ilginç sonuçlardan bir tanesi olmuştur.

Bu araştırmada ortaya çıkan sonuçlar toplu olarak değerlendirildiğinde, din gevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ilgili yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıkları, alan ile ilgili yazılmış klasik ve ağdaş eserlerden yeterince haberdar olmadıkları ve okumadıkları anlaşılmıştır. Var olan mevcut bilgilerinin asli kaynaklardan elde edilen bilgiler olmayıp tali kaynaklar diye adlandırabileceğimiz sınavlara hazırlık için çalışılan kitaplardan elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum toplumun her kesimine dinî noktada rehberlik eden ve birçok araştırmada ortaya çıkan bilimsel verilerde halkın din anlayışının oluşmasında çok ciddi etkisi olan din gevlilerinin itikadî konularla ilgili kitabi bilgilerinin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan bu sorunun çözümü noktasında hem din gevlilerin çalıştığı kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığının bazı tedbirler alması, hem de din gevlilerinin itikadî konulardaki bilgilerine kaynaklık eden imam-hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinin bu konuyla alakalı verdikleri eğitimi ve müfredat programlarını gözden geçirmeleri gerekmektedir.

6.3. Din Gevlilerin Bazı Temel İtikadî Konular Hakkındaki Eğilim Ve Tutumları İle İlgili Sonuçlar

Anketin nc bölümünde din gevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili eğilimlerini yoklamak üzere söz konusu her bir mezhebin temel görüşlerini ifade eden beş soru yönetilmiştir. Mensubu olduğu itikadî mezhebin görüşlerine karşı paralel eğilimlere sahip olup olmadıkları, radikal veya akılcı bir takım itikadî mezheplere karşı nasıl bir tutum içinde olduklarının anlaşılması hedeflenmiştir.

Bu Araştırma neticesinde elde edilen veriler incelendiğinde, Hâricîlik mezhebine ilişkin görüşlerin tamamına karşı orta düzeyin altında ($2,47\pm 0,48$) katılım olduğu görülmektedir. Eş'arîlik mezhebine ilişkin temel görüşlere orta düzeyin biraz üstünde ($3,26\pm 0,55$) bir katılım olduğu görülmektedir. Mu'tezile mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyde ($3,07\pm 0,67$) katılım olduğu görülmektedir. İmâmiyye şia'sı mezhebine ilişkin görüşlerine karşı orta düzeyin altında ($2,34\pm 0,67$) Hriclikten de daha düşük bir katılım olduğu görülmektedir. Din gevlilerinin büyük çoğunluğunun itikadî mezhebi olan Mâtürîdilik mezhebine ilişkin görüşlerine karşı orta düzeyin üstünde ($3,85\pm 0,60$) en yüksek katılımın olduğu görülmektedir. Selefilik mezhebine ilişkin görüşlerinin tamamına ise orta düzeyin altında ($2,59\pm 0,63$) katılım olduğu görülmektedir.

Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin katılımları farklı değişkenler açısından incelendiğinde şu sonuçlar çıkarılabilir: Katılımcıların meslekteki hizmet sürelerine göre Hâricîlik, Eş'arîlik, Mu'tezile, İmâmiyye Şia'sı, Matûrîdilik ve Selefilik mezhepleri görüşlerine katılma düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyi arttıkça itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili mensubu olduğu mezhebin temel görüşlerine uygun/paralel eğilimler görülmekte iken; eğitim düzeyi düştükçe mensubu olduğu mezhebin temel görüşleri ile uyumlu olmayan diğer mezheplerin görüşlerine karşı olumlu bir tutum sergilendiği görülmektedir. Kendi itikadî mezhebi dışında çok az da olsa Selefilik ve Hâricîliğin bazı görüşlerine karşı olumlu bir katılım sergilenmesi yanında daha çok Mu'tezile mezhebinin günümüz modern din söylemlerine uyumlu olan bazı görüşlerine olumlu bir katılım sergiledikleri görülmektedir. Klasik medrese usulü eğitimi almış olan din görevlilerinin bu eğitimi hiç almamış ve kısmen almış din görevlilerine göre itikadî mezheplerin temel görüşlerine ait eğilimler konusunda daha fazla bilgiye dayalı bir tercihte buldukları, müntesibi oldukları itikadî mezhebin görüşlerine uymayan görüşlere olumlu bir eğilim göstermedikleri anlaşılmaktadır. Mensubu olunan itikadî mezhep değişkenine göre de anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre müntesibi olunan itikadî mezhebin itikadî mezheplerin temel görüşlerine eğilimleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Eş'arî mezhebine mensup olan katılımcılar Eş'arîlik ekolüne karşı daha yüksek bir katılım gösterirken Mâtûrîdîliğe mensup olanlar kendi mezhepleri yanında diğer mezheplere karşı da orta düzeyin üstünde bir katılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Din görevlilerinin mezheplerin temel görüşleri ilgili tutumları konusunda mensubu olunan amelî/fikhi mezhep mensubu olunan itikadî mezheple birebir benzerlik göstermektedir dolayısıyla asıl belirleyici olanın mensubu olunan itikadî mezhep olduğu ortaya çıkmaktadır.

Din görevlilerinin eğilimleri ilgili ortaya çıkan veriler toplu olarak değerlendirildiğinde, din görevlilerinin ülkemizde taban bulmayan radikal, katı tutumları ile tebarüz eden itikadî mezheplere karşı olumlu bir katılım göstermedikleri, söz konusu itikadî mezheplerin katılım gösterdikleri bazı görüşleri de nisbeten Ehl-i Sünnet'e yakın olan görüşler olduğu görülmektedir. Din görevlilerini bilgi düzeyleri düşük düzeyde olduğu halde kendi mezheplerinin görüşlerine karşı olumlu bir katılım göstermeleri de bu coğrafyada radikal katı görüşlerin çok fazla taban bulmadığını Hanefî-Mâtûrîdî veya

Eş'arî-Şâfîî geleneğinin insanların düşünce ve zihin dünyasını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Kitabi bir bilgiye sahip olmasa bile okul süreçlerinde alınan eğitimler, ailede yapılan telkinatlar, alanla ilgili okunan kitaplar ve meydana gelen inanç eksenli hadiseler gösterilen tepkiler ve bakış açıları bu coğrafyada yaşayan her fertte daha ılımlı ve dengeli bir inanç anlayışının oluşumuna olumlu katkı sunmaktadır.

Din hizmetleri sınıfında görev yapan din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri ve tutumlarını anlamak ve tespit etmek için yapılan bu araştırma, alanında ilk olması hasebiyle önem arz etmektedir. Yapılan araştırmanın alana şu konularda katkı yaptığı kanaatindeyiz:

1. Din görevlileri itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili yeterli kitabi bir bilgiye sahip görünmemektedirler.
2. Din görevlileri, göreve başladıktan sonra İslâm Mezhepleri Tarihi başta olmak üzere kendi alanları ile ilgili bilgilerini güncelleyecek okumayla ilişkilerinin çok iyi bir durumda olmadığı aksine çok az okudukları ortaya çıkmıştır. Birçok araştırmada benzer sonuçların elde edildiği görülmüştür.
3. Klasik medrese eğitimi alanların bilgi seviyeleri ile itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin beklenti yönünde doğru eğilimleri medrese eğitimi almayıp modern eğitim süreçlerinden geçenlere göre daha iyi bir durumda olduğu görülmüştür.
4. Eş'arî-Şâfîî geleneğe mensup din görevlilerinin bilgi düzeyleri Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup olan din görevlilerine göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.
5. Din görevlileri itikadî mezhepler ile ilgili yeterli kitabi bilgiye sahip olmadıkları halde itikadî mezheplerin temel görüşleri konusunda çok sıra dışı, katı, şiddetli meşru bir yol alarak benimseyen ve tekfirci eğilimlere sahip mezheplere karşı olumlu bir katılım ortaya koymadıkları da görülmüştür.
6. Din görevlileri içerisinde “vâiz” statüsünde görev yapanların bilgi düzeylerinin din hizmetleri sınıfında görev yapan diğer görevlilere göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.
7. Eğitim düzeyi yükseldikçe itikadî mezheplere ilişkin bilgi düzeyinin arttığı görülmüştür. Aynı şekilde eğitim düzeyi yükseldikçe itikadî mezheplerin temel görüşlerine ilişkin eğilimlerin daha bilinçli ve bilgiye dayalı olarak ortaya konduğu da anlaşılmıştır.

6.4 Öneriler

Din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi düzeyleri ve tutumlarının belirlenmesi konusunu ele alan bu doktora çalışması sonunda uygulayıcılar ve araştırmacılar için geliştirdiğimiz önerilerin bir kısmı şöyledir:

6.4.1. Uygulayıcılar İçin Öneriler

İslâm'ın İman (inanç) İslâm (ibadet) ve İhsan (ahlâk)'dan oluşan bu üç temel ilkesi dinin olmazsa olmazı kabilinden unsurlarını oluşturmaktadır. Bu unsurların tamamının bir bütünlük içerisinde uygulanması sonucu o dinin mensupları hem dünyada hem de ahirette gerçek mutluluğa, doyuma ve tatmine kavuşurlar. İçinde iman olmayan ibadet ve ahlakın bir anlamı ve değeri olmayacağı gibi, beraberinde ibadet ve ahlakın olmadığı iman da çok fazla bir kıymeti ve değeri olmaz ve kişinin kurtuluşuna vesile olmaz. Bu nedenle toplumun her kesimiyle devamlı muhatap olan din görevlilerinin ibadet ve ahlak konularını ne kadar iyi biliyorlarsa ve önemsiyorlarsa Kur'ân-ı Kerim'in nerdeyse üçte ikisini oluşturan inanç esaslarını iyi bilmeleri, bu konuları gündemlerinin birinci maddesi olarak ele alan itikadî mezhepleri bilmeleri son derece önemlidir. Bu alandaki bilgi eksiklerini gidermek için çalışmalar yapmaları gerekmektedir.

Günümüzde din görevlileri açık öğretim ilahiyat ön lisans ve bunun devamı olan İLİTAM ve örgün eğitim veren ilahiyat fakülteleri programıyla eğitim seviyelerini yükseltmektedirler. Din görevlileri üzerine yapılan alan araştırmalarında eğitim seviyesinde önemli gelişmeler kaydedildiği görülmektedir. Kanaatimizce bu eğitim programlarının din görevlilerinin itikadî mezheplerin temel görüşleri konusundaki bilgi düzeylerini arttırmada çok önemli katkıları olmaktadır. Ancak din görevlileri bu eğitim kurumlarından mezun olduktan sonra da itikadî konularla ilgili düzenli okumalar yapmaya devam etmeleri, güncel inanç meseleleri ile konuları takip etmeleri gerekmektedir.

Diyaret İşleri Başkanlığı din hizmetleri sınıfında din görevlisi olarak istihdam ettiği personelin itikadî mezhepler konusundaki yeterliliklerini geliştirilmesi konusunda çalışmalarını arttırabilir. Yapılan bu çalışmada eğitim düzeyi yüksek olan görevlilerin itikadî mezheplerle ilgili bilgi düzeylerinin daha iyi olduğu görülmektedir. Bu anlamda Diyanet İşleri Başkanlığı personeline lisans ve lisansüstü eğitime teşvik edebilir ve eğitim seviyelerini yükseltmek isteyen personeline bir takım kolaylıklar sağlayabilir. Taşradaki

idarecilerin de aynı şekilde eğitim seviyesini yükseltmek isteyen personele yardımcı olması ve kolaylıklar sağlaması gerekmektedir.

Yakın zamanda kurulan Diyanet Akademi'sine bağlı eğitim merkezlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nda din hizmetleri sınıfında ülkenin en ücra köşesinde din hizmeti sunan din görevlilerinin bilgilerini güncellemeleri için belirli periyotlarla yapılacak hizmet içi eğitimler marifetiyle itikadî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgileri geliştirilebilir.

Din görevlilerinin nakil ve atamalarına esas olan, mesleki ve alan bilgilerini ölçen sınavlara gereken önem ve özen gösterilmelidir. Bu sınavlarda adalet, ehliyet ve liyakat prensiplerine zarar verecek, “ben kendimi her alanda yetiştirsem de hakkım engellenir, istediğim yere atanamam” algısına sebebiyet verecek her türlü hal, hareket ve kararlardan kaçınılmalıdır. Bu sınavlarda Kur'ân-ı Kerim'i yüzünden düzgün okuma, tecvit, ezan ve ezber durumlarının yanında başta itikadî konulardaki bilgileri olmak üzere dinî ilimlerdeki bilgileri de mutlaka değerlendirmeye alınmalıdır. Din görevlileri, dinî konularda özellikle son dönemlerde çok fazla gündemde olan inanç konularında gereken bilgi ve donanımına sahip olup olmadıklarına dikkat edilmelidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle lise ve üniversite gençlerinin ilgisini çekecek, inanç esasları ile ilgili bilgilerini arttıracak faaliyetler yapmalıdır. Üniversite camilerine ve liselerin yoğun bulunduğu bölgelere yakın camilere gençlerle iyi iletişim Kur'ân ehil/donanımlı din görevlileri atanarak, buralarda lise ve üniversite öğrencilerine yönelik farklı kurslar açmak suretiyle itikadî mezheplerin temel görüşleri olan inanç esasları ile ilgili gençlerin istifade edebileceği dersler yapılabilir.

Günümüzde inanç konuları ile ilgili yaşanan problemleri konu alan kitap çalışmaları alanın uzmanları olan kalem kuvvetli kişilere yaptırılarak bu konuda bilgi eksikliği giderilebilir.

Günümüzde gençler arasında daha çok inanç esaslı problemler yaygın olarak görüldüğünden son dönemlerde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından il ve ilçe müftülükleri marifetiyle uygulamaya konulan “her ay bir kitap oku” uygulamasına Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan inanç esasları ve itikadî mezhepleri konu alan yayınlara ağırlık verilebilir.

Yapılan bu araştırmada Arapça asli kaynaklardan istifade eden din görevlilerin son derece az olduğu tespit edilmiştir. Bu problemi açmak adına din görevlileri Arapça dil eğitimi konusunda teşvik edilmelidir. Bu konuda istekli olan, kendini geliştirmek isteyen din görevlilerine kolaylıklar tanınmalı ve kurumun imkânlarından istifade ettirilmelidir.

6.4.2 Araştırmacılar İçin neriler

İslâm Mezhepler tarihi, siyasi ve itikadî gayelerle vücut bulmuş “ İslâm Düşünce ekolleri” diyebileceğimiz beşerî oluşumları, bilimsel yöntemlerle inceleyen bilim dalıdır. bu bilim dalında yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri incelendiğinde, çalışmaların ekseriyetle ya bir şahıs veya kitap çerçevesinde, konu edilen şahsın veya kitabın itikadî mezheplere bakışı veya itikadî mezhepleri tasnif şekli ele alınmakta ya bir dönem ele alınmakta o dönemde meydana gelmiş olan mezhep hareketleri incelenmekte ya da bir kavramın itikadî mezhepler tarafından nasıl anlaşıldığı gibi geçmiş literatür taranarak klasik tarzda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Elbette bu tür çalışmalar da son derece kıymetli ve değerlidir. Ve alanla ilgili çok önemli verilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Fakat bu çalışmaların yanında bu alanda üretilen bilimsel bilginin dışarıya nasıl yansıdığına dair veya itikadî mezheplerin temel görüşleriyle ilgili alanda nasıl bir bakış açısı olduğuna dair veya süreç içerisinde bu görüşlerde meydana gelmiş veya gelebilecek muhtemel değişim ve dönüşümlere dair alan araştırmalarının yapılması gerekmektedir. Maalesef bu alan halen bakir bir alan olarak araştırmacıların ilgi ve alakasını beklemektedir.

İslâm Mezhepler Tarihi bilim dalı ile ilgili klasik tarzda yapılan tezlerin yanında alandan objektif veriler elde etmememizi sağlayacak, üretilen bilimsel bilginin alanda nasıl karşılık bulduğu konusunda elimize çok daha gerçekçi veriler sunacak olan şu çalışmalar yapılabilir:

1. Farklı meslek gruplarına mensup kişilerin itikadî mezheplerle ilgili bilgi düzeylerini ölçmek. Din görevlileri, din kültürü ve Ahlak bilgisi öğretmenleri, cami cemaati, ilahiyat fakültesi öğrencileri, üniversite öğrencileri, imam-hatip lisesi öğrencileri gibi farklı gruplar üzerinde bu tür çalışmalar yapılabilir.
2. Henüz hiç yapılmayan, bu çalışmaya başlanırken de yapılması planlanan fakat zaman ve şartlardan dolayı yapılamayan ölçek geliştirme çalışmaları yapılabilir.

Örneğin: itikadî mezhepler bilgi düzeyi ölçeği, itikadî mezhepler tutum ölçeği gibi geniş kapsamlı ölçek geliştirme çalışmaları yapılabileceği gibi daha dar kapsamlı Matürîdilik bilgi düzeyi ve tutum ölçeği veya Eş'arîlik bilgi düzeyi ve tutum ölçeği tarzında farklı mezhepler üzerinden benzer çalışmalar yapılabilir.

3. Ayrıca farklı eğitim süreçlerinden geçmiş gruplar üzerinden geçtikleri eğitim süreçlerinin itikadî mezhep algıları üzerindeki etkisi karşılaştırmalı bir biçimde incelenebilir.
4. Amelî/fikhî mezhepler ile itikadî mezhepler arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak alan çalışmaları yapılabilir. Müntesibi olunan amelî/fikhî mezhebin itikadî mezhep üzerindeki etkisi ortaya konabilir.
5. Farklı düşünce ekolleri ve inanç esaslı dinî akımlarla karşılaşma durumları çok daha yüksek olan yurt dışındaki Türkler veya yurtdışında görev yapan din görevlileri üzerinde bir takım alan çalışmaları yapılabilir.
6. Türkiye'de halen varlıklarını devam ettiren, müntesipleri olan dinî grup tarikat ve cemaatlerin itikadî konulardaki görüşleri ile ilgili saha araştırmaları yapılabilir.
7. Yukarıda önerilen bu alan çalışmaları farklı bölgelerde, daha geniş kapsamlı farklı kesimlerden örneklem grupları üzerinde uygulanması, bunun yanı sıra farklı analiz tekniklerinin de kullanılması daha tatmin edici, alana katkı sağlayan ve yeni çalışmalara öncülük edecek sonuçların çıkmasını sağlayacaktır.

Bu tür çalışmaların sayısı arttıkça elimize gerçekçi ve objektif veriler sunması yanında nerelerde sıkıntılar olduğu, hangi yönlerin aksadığı, ortaya çıkan inanç problemlerinin nerelerden kaynaklandığı ve buna uygun nasıl çözümler üretilmesi gerektiği konularında yol gösterecektir. Bu tür çalışmaların sayısı arttıkça ve niteliği yükseldikçe çok daha nitelikli ve daha önce hiç düşünülmeyen konularla ilgili çalışmaların da önünü açacaktır.

6.5.Hipotezlerin Durumu

Bu Araştırmaya başlarken konuyla ilgili muhtemel hipotezleri belirlenmiştir. Ortaya konulan hipotezlerin bir kısmı elde edilen verilere göre ret edilmiş, diğer bir kısmı da elde edilen bulguların analizi sonucunda kabul edilmiştir. Hipotezlerin red ve kabul edilme durumu aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 6.5. Hipotezlerin ret/kabul tablosu

H.NO	Hipotezin içeriği	Red/Kabul
H.1	Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığında farklı kademelerde Vâiz İmam-Hatip, Kur’ân Kursu öğreticisi olarak görev yapan din görevlilerin büyük çoğunluğu mezhep olarak Mâtürîdî’liğe az bir kısmı da Eş’arî mezhebine mensuptur.	Kabul
H.2	Din görevlileri arasında teorik olarak Mu’tezile karşıtı bir anlayış olsa da pratikte, olaylara bakışlarda Mu’tezilî bir takım yaklaşımlara rastlanmaktadır	Kabul
H.3	Din görevlilerinin İmâmiyye Şia’sı hakkındaki bilgi düzeylerinin yeterli olmadığını varsayıyoruz	Red
H.4	Hâricîlik ve Selefilik tarzı radikal İslâm olarak nitelenebilecek bakış açıları Türkiye’de hiçbir dönem güçlü bir taban bulamamıştır. Daima mu’tedil bir İslami anlayış bu topraklarda hâkim olmuştur. Bu dönemde de din görevlileri arasında Hâricîlik tarzı radikal bir eğilimin olduğunu varsaymıyoruz	Kabul
H.5	Din görevlileri İslâm Mezhepler Tarihi alanıyla ilgili çağdaş ve klasik eserlerini çok fazla okumamaktadırlar.	Kabul
H.6	Büyük çoğunluk tarafından kabul edilen İman tarifine göre iman; kalb ile tasdik dil ile ikrar azalarla amel etmektir. Bu tarifte birinci sırada yer alan kalb ile tasdik konuları inanışları ilgilendirdiği halde ve birinci sırada yer aldığı halde bunu öncelemek yerine ikinci ve üçüncü sırada yer alan ve fikhî mezheplerin ilgi alanına giren konular daha çok öncelenmiştir	Kabul
H.7	Son yıllarda yapılan kurum içi mesleki seviye belirleme sınavları din görevlilerini kitap okumaya kendi alanları ile ilgili alan bilgisi dediğimiz bilgilerini güncellemelerine katkısı olmuştur. Bu bağlamda bu tür sınavların dinî görevlilerin mezhepler konusundaki bilgilerine de olumlu katkısı olmuştur.	Red
H.8	Son yarım asırda İslâm ülkelerinde yaşanan savaşlar, acılar, zulümler ve yıkımlar ile ülkemizde yaşanan 15 Temmuz darbesi bazı konuları gündeme taşımış. Din görevlileri de bu konular üzerinde kendilerine gelen soru ve problemlerin de zorlamasıyla düşünme ve bilgilerini güncelleme ihtiyacı hissetmişlerdir.	Red
H.9	Her ne kadar Türk-İslâm toplumunda radikal İslâmî eğilim çok taban bulmasa da ağırlıklı olarak Mâtürîdî ve Eş’arî olan din görevlileri bazı konularda bu iki mezhebin görüşleri dışında çok genel bir durum olmamakla birlikte bazen harici bazen Selefi eğilim ve tutumlar ortaya koydukları görülmektedir.	Kabul
H.10	Son 10 yılda din görevlileri arasında iki yıllık ilahiyat fakültesi ve devamında İLİTAM yöntemiyle lisans tamamlamaları sayesinde eğitim seviyeleri yükselmiştir. Bu durum mezhepler noktasındaki bilgi seviyelerine de olumlu katkısı olmuştur	Kabul

KAYNAKÇA

- Akoğlu, Muharrem. “Hâriciliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (2000): 503-522.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslâm Dini İtikat, İbadet ve Ahlak*. 20. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1969.
- Akyürek, Süleyman. “Kur’an Kursu Öğreticisinin Mesleki Yeterlikleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 18 (Ocak 2005): 175-192.
- Altaş, Nurullah. *Din Eğitimi*. 1. Bs. Ankara: Nobel, 2022.
- Altaş, Nurullah - Köylü, Mustafa, ed. *Din Eğitimi*. 4. Bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Altın, Muhammed Emin. *İman ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2011.
- Apaydın, H. Yunus. *Din ve fıkıh yazıları*. İstanbul: İlkharf Yayıncılık, 2018.
- Arpacı, Mücahit. *Yaygın Din Eğitimi Yöneticisi Olarak Müftülerin Yeterlik Düzeyi*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Arslantürk, Zeki. *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*. 2. Bs. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. “Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (15 Aralık 2004): 17-24.
- Atar, Fahrettin. “Fetva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ayas, Osman. *Camilerde görev yapan imam-hatiplerin hizmet içi eğitim ihtiyaçları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1998.
- Aydın, Mehmet. *Din Fenomeni*. Konya: Tekin Kitabevi, 1993.
- Aydın, Mehmet S. *Din felsefesi*. 7. Bs. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1999.
- Aydınlı, Osman. *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu’tezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi*. İstanbul: Endülüs, 2018.
- Aydınlı, Osman. “Mu’tezile”. *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*. 6. Bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

- Aydınlı, Osman. “Mu‘tezile Ekolü: Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları”. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* III/3, Mu‘tezile Özel Sayısı (2003): 27-54.
- Aydin, Cüneyd. *İnsanın anlam Arayışı ve Yeni Çağ İnançları*. 1. Bs. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Aydin, Mustafa. *Kurumlar Sosyolojisi*. 3. Bs. Ankara: Kadim Yayınları, 2011.
- Ayhan, Halis. *Eğitime Giriş ve İslâmiyet’in Eğitime Getirdiği Değerler*. 2. Bs. İstanbul: Damla Yayınevi, 1986.
- Bağdâdî, Abdülkâhîr b. Tâhir b. Muhammed el-. *el-Fark Beyne'l-Firâk*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 1. Bs. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1995.
- Bahadır, Abdülkerim. *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din*. Yayımlanmamış Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1999.
- Baloğlu, Adnan Bülent. *Son Hurafe Deizm*. 1. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. 2. Bs. İstanbul: Kuramer, 2017.
- Bayram, Kayhan. “Medrese Geleneğinin Kurumsal Yapısının Günümüze Yansıyan Bir Örneği Olarak ‘Tillo Medresesi’”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/1 (2017): 143-171.
- Bilen, Mehmet. “Din Görevlilerinin Hadis Bilgileri Üzerine”. *İslâmî İlimler Dergisi* II/2 (2007): 81-104.
- Bilen, Mehmet. *T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerde görev yapan imamların hadis bilgilerinin mahiyeti üzerine tecrübi bir araştırma (Ankara, Şırnak örneklemleri)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi*. Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.
- Bozan, İrfan. *Devlet ile Toplum Arasında: Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... ; Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*. 1. baskı. Karaköy, İstanbul: TESEV Yayınları, 2007.
- Bozan, Metin. *İmâmiyye Şia'sının Masum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı*. 2. Bs. İstanbul: İsam, 2018.

- Bozan, Metin. “İmâmiyye Şiası’nın Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi”. *Dini Araştırmalar* 9/26 (01 Haziran 2006).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el- Câmî u’s-Sahih*. Thk. Züheyr b. Nâsır Muhammed. Dimaşk: Dâru Tavku’n-Necât, 2001.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslâm Mezhepler Tarihi*. 2. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.
- Bulut, Halil İbrahim, ed. *Mezheplere göre klasik kaynaklar ve özellikleri*. 1. Bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Bursalıoğlu, Ziya. *Eğitim Yöneticisinin Yeterlikleri*. 2. Bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1981.
- Buyrukçu, Ramazan. *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991.
- Buyrukçu, Ramazan. *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler”. *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usul Mes’alesi-1*. 1. Bs. 441-491. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Büyüköztürk, Şener - Çakmak, Ebru Kılıç - Akgün, Özcan Erkan - Karadeniz, Şirin - Demirel, Funda. *Bilimsel araştırma yöntemleri*. 20. Bs. Ankara: Pegem Akademi, 2016.
- Can, İslam. “İslam Şehrine Dair Sosyolojik Okumalar”. *OPUS International Journal of Society Researches* 2/3 (23 Temmuz 2016): 6-27.
- Cirit, Hasan. “Vaaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 404-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Coşkun, Mehmet Kamil. “Din Eğitimi Öğretmen Adaylarının Dinsel Fundamentalizm Eğilimleri” I (2019): 407-424.
- Coştu, Yakup. *Toplumsallaşma ve Dindarlık (Samsun Örneği)*. Ankara: TDV yayınları, 2011.
- Çanakcı, Ahmet Ali. *Balıkesir ve Merkez Köylerinde İmam-Hatiplerin Mesleki Yeterliliği ve Yaygın Din Eğitimindeki Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.

- Çapcıoğlu, İhsan. “Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri rneğinde Bir Alan Araştırması”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/1 (2009): 143-180.
- Çekin, Abdulkadir. *Din görevlisinden beklentiler ve din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri (Elazığ, Erzurum, Malatya, Urfa rneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya niversitesi, 2005.
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=7833&tarama=abdulkadir+%C3%A7ekin>.
- Çekin, Abdulkadir. “Vâizlerin Mesleklerini İş Boyutları Açışından Değerlendirmeleri”. *Diyanet İlmî Dergi* XLVIII/2 (2012): 135-144.
- Çelebi, Ahmad. *İslam’da Eğitim-ğretim Tarihi*. Trc. Ali Yardım. 3. Bs. İstanbul: Damla Yayınevi, 1998.
- Çelik, Aydan Ustaogđlu. *Sosyal Bilgiler ğretiminde Türk Büyükleri: Öğretmen Adaylarının Bilgi Düzeyi Ve Görüşleri*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2017.
- Çelik, Ercan. “Diyanet İşleri Başkanlığında Çalışan Din Görevlilerinin Modernite Algısı (İzmir/Aliağa rneği)”. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (27 Ekim 2019): 297-316.
- Çınar, Fatih. “İbnü’s-Salâh’ın Mft ve Msteftnin Uyacağı Âdâb/Kurallar Hakkındaki Görüşleri”. *Mütefekkir* 7/14 (31 Aralık 2020): 563-584.
- Çınar, Fatih. “Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edeb’l-Fetvanın Yeri”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (25 Haziran 2021): 54-71.
- Çorak, Abdullah Harun. *Din Görevlilerinin Verimliliğini Engelleyen Psiko-Sosyal Etkenler: İstanbul rneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Dadaş, Mustafa Bülent. “Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu’nun Fetva Siyaseti”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25 (22 Aralık 2017): 37-74.
- Dam, Hasan. *Yetişkinlerin Din Eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.
- Demir, Hilmi - Tan, Muzaffer. *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Mâturd*. 3. Bs. Ankara: Ay Yayıncılık, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. 3. Bs. İstanbul: İFAV Yayınları, 2003.

- Demirci, Osman. “Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelam İlmi”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* XI/1 (2013): 253-269.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 2. Bs. Ankara: Doğu Ltd. Şti Matbaası, 1970.
- “Diyanet İşleri Başkanlığı Temel Yeterlikleri”. DİB yayınları, 2014. <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/Diyanet%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Personel%20Yeterlikleri.pdf>.
- “Diyanet İşleri Başkanlığı İdare Faaliyet Raporu”. Faaliyet Raporu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun. Pub. L. No. 633, Resmi Gazete 12038: 4121 (1965). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.633.pdf>.
- Doğru, Ahmet. *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri (Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2008.
- Dündar, Mazhar. “Kur’ân’da Din Adamlarına Yapılan Eleştiriler”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 49 (30 Eylül 2020): 495-516.
- Eren, Hasan, ed. *Türkçe Sözlük*. 9. baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 1988.
- Eren, Muhammet Emin. *Hadis tarih ve yorum : 73 fırka hadisi üzerine bir inceleme*. İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2017.
- Erman, Uğur. *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.
- Eş’arî, Ebu’l-Hasen Ali b. İsmâil. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’htilâfu’l-Musallîn*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 1. Bs. Kahire: Mektebetü Nehdeti’l-Misriyyetî, 1950.
- Eûşet, Bekir b. Sâid. *Dirâsâtün İslâmiyyetün fi Usûli’l-İbâhiyyeti*. 3. Baskı. Kahire: Mektebet-ü Vehbe, 1988.
- Fattâh, ‘İrfân ‘Abdülhamîd. *İslâm’da İtikadî Mezhebler ve Akaid Esasları*. Trc. Mustafa Saim Yeprem. 3. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslâm mezhepleri*. İzmir: İzmir İlâhiyât Vakfı yayınları, 2008.

- Fığlalı, Ethem Ruhi. “İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında karşılaşılan bazı problemler”. *İslâm Araştırmaları Sempozyumu*. 1985. 369-377.
- Fichter, Joseph Henry. *Sosyoloji Nedir*. Trc. Nilgün Çelebi. 2. Bs. Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- Gayalî, Belkasım. *Ebu Mansur el-Mâtürîdî Hayatühû ve Araühû'l- Akîdiyyetü*. 1. Bs. Tunus: Darü't-Türkî, 1989.
- Gazalî, Ebu Hamîd Muhammed el-. *İlcamü'l-Avam An İlmi'l-Kelam*. Thk. Ziyeddin el-KudsiTrc. Ahmet Mak. 1. Bs. İstanbul: Hak Yayınları, 2018.
- Gökçe, Birsen. *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*. 3. Bs. Ankara: Savaş Yayınevi, 1999.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelâm Tarihi- Ekoller-Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2001.
- Gültekin, Mehmet Bekir. *Din Görevlilerinin Modernleşmeye Bakışı (Ankara / Polatlı örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- Gün, Ayşegül. “Veli ve Öğretici Görüşleri Doğrultusunda 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu Eğitimi: Samsun İli Örneği”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (27 Aralık 2016): 33-66.
- Günay, Ünver. *Din sosyolojisi*. 1. Bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Günay, Ünver. *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*. 2. Bs. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1995.
- Gündüz, Meltem. *Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti üzerine Bir Alan Araştırması (Kütahya ve Eskişehir Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Gür, Ahmet. *Din Görevlilerinin Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Alan Araştırması (Niğde ve Mersin Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Gürkan, Emrah Safa. *Bunu Herkes Bilir: Tarihteki Yanlış Sorulara Doğru Cevaplar*. 1. baskı. Levent, İstanbul: Kronik, 2020.
- İbni Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed. *Lisanu'l-Arab*. 3. Baskı. Beyrut: Dar-u Sadır, 1994.
- İçli, Gönül. *Sosyolojiye Giriş*. 5. Bs. Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.

- İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Tâhir b. Muhammed el-. *et-Tabsîr fi'd-Dîn*. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. 1. Bs. Beyrut: Alimü'l-Kütüb, 1983.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik: İslâmî Köktenciliğin Tarihi Temelleri*. 6. Bs. İstanbul: Kitap yayınevi, 2017.
- Kadı Abdülcebbar, Ahmed Esed Abadi. *Usul-u Hamse*. Thk. Faysal Bedir Avn. 1. Bs. Küveyt: Câmîatü Küveyt, 1998.
- Karagöz, İsmail - Karaman, Fikret - Paçacı, İbrahim - Canbulat, Mehmet - Gelişgen, Ahmet - Ural, İbrahim. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. 5. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010.
- Karaman, Fikret. *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet*. 2. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karaman, Hayreddin - Bardakoğlu, Ali - Apaydın, H. Yunus, ed. *İlmihal İman ve ibadetler*. 1. Bs. İstanbul: İSAM, 1998.
- Karaman, Hayreddin - Özbek, Ali - Dönmez, İbrahim Kâfi - Çağrıçı, Mustafa - Gümüş, Sadrettin - Turgut, Ali. *Kur'ân-i Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 31. Bs. Ankara: Nobel, 2017.
- Kaya, Abdusamet. *Medrese Kökenli İmamlar ile İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi: Diyarbakır Örneği*. Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2017.
- Kaya, Mevlüt - Küçük, Nurettin. “Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri: Safranbolu’da Görev Yapan Din Görevlileri Üzerine Bir Araştırma”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5 (06 Şubat 2015): 1-18.
- Keyifli, Şükrü. *Urfa ve Yöresinde Yaygın Din Eğitimi*. Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1997.
- Kılıç (İnan), Ayşe. *Vaizelerin Mesleki Faaliyetleri, Yeterlilikleri ve Sorunları*. Yayımlanmamış Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2014.
- Koç, Mustafa. “Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (01 Haziran 2010): 217-248.
- Köktaş, M. Emin. *Türkiye’de Dinî Hayat: İzmir Örneği*. İstanbul: İşaret, 1993.

- Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepler Tarihi*. 2. Bs. İstanbul: Kitap Dünyası, 2015.
- Kurt, Fatih, ed. *Din Hizmetleri ve Din Eğitiminde Türkiye Tecrübesi: Diyanet, İlahiyat, İmam-Hatip*. 2. baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Kurt, Fatih. *Din İşleri Yüksek Kuruluna İntikal Eden İnançla İlgili Soruların Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi (2006-2010)*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. Ed. Necdet Subaşı - Yasin Aktay - Burhanettin Tatar. 2. Bs. İstanbul: DEM, Değerler Eğitimi Merkezi, 2010.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. 2. Bs. Ankara: Otto, 2016.
- Kutlu, Sönmez. *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar: Hanefilik - Mâtürîdilik - Yesevilik*. 3. Bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Müezzin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 491-496. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Küçükcan, Talip. "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 13 (2005): 109-128.
- Küçükuysal, Derya. *Şişli Müftülüğünde Din Görevlilerinin Hadis-Sünnet Kültürü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2021.
- Latifoğlu, Fatma. *Almanya'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Karşılaştıkları Problemler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015.
- Masdûsî, Ahmed Abdullah el-. *Yaşayan Dünya Dinleri*. Trc. Mesud Sadak. İstanbul, 1961.
- Mâtürîdî, Muḥammad b. Muḥammad. *Kitâbü't-Tevhîd*. Trc. Bekir Topaloğlu. 3. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- Mavil, Hikmet Yağlı. *Eş'arî*. 2. Bs. İstanbul: DİB Yayınları, 2017.
- "Mevzuat Bilgi Sistemi". Erişim: 04 Mayıs 2022.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20685&MevzuatTur=7&MevzuatTip=5>.

“Mevzuat Bilgi Sistemi”. Erişim: 03 Mayıs 2022.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19795&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.

Mutlu, Şefika. “Kur’an Kursu Öğreticilerinin Mesleki Etik İlkelerine Uyuma Düzeylerinin İncelenmesi”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (30 Haziran 2019): 217-241.

Nas, Ufuk. *Din Görevlilerinin Din Anlayışlarındaki Değişmelerin Sosyolojik İncelenmesi (Ankara / Keçiören Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.

Nevbahtî, Hasan b. Musa - Kummî, Sa’d b. Abdullah. *Firaku’s-Şi’a*. Thk. Abdülmünim el-Hâfînî. 1. Bs. Kahire: Darü’r-Reşad, 1992.

Okumus, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. 1. Bs. İstanbul: İnsan, 2003.

Onat, Hasan. *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*. 3. Bs. İstanbul: Endülüs yayınları, 2016.

Onat, Hasan - Kutlu, Sönmez, ed. *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. 6. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Öcal, Mustafa. “Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi”. *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri (Sempozyum)*. 1989. 165-172.

Öcal, Mustafa. “Geçmişten Günümüze Vâizlik, Vâizler ve Vaazlar Hakkında Bazı Tespit ve Teklifler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (11 Ağustos 2015): 125-162.

Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. “cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 46-56. İstanbul: TDV yayınları, 1994.

Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. 1. Bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Özer, Sümeyye Akbaş. *Kadınların dini tutum ve davranışları (Van il merkezi örneği) / Women’s religious attitudes and behaviors (Sample of Van city centrum)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.

Özervarlı, M. Said. “Selefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Özler, Mevlüt. *İslam düşüncesinde 73 fırka anlayışı*. İstanbul : Rağbet Yayınları, 2010.
- Özmel, İsmail. “Kayyım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 107-108. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. 8. Bs. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Safa, Mustafa. “Din Görevlilerinin Sünnet Eksenli Dindarlık Düzeyleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Tutak ve Kaynarca İlçeleri Örneği”. *Universal Journal of Theology* 6/1 (30 Haziran 2021): 325-349.
- Sain, Mehmet. *Diyanet İhtisas Kursiyerlerinin Felsefe ve Din Bilimleri Derslerine Yönelik Tutumları ile Dini Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*. 3. Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. 3. Bs. Isparta: Y.y., 2000.
- Selvi, Esmâ. *Türkiye’de Din Anlayışının Oluşmasında Vaaz ve Vaizlerin Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2015.
- Soyyer, A. Yılmaz - Bayram, Kayhan. “Da’rül-Erkam’dan Tillo’ya Medreseler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* XIV/78 (2021): 209-223.
- “Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon(2020)”. Erişim: 30 Nisan 2022. [https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/Detay/77/stratejik-plan-2019-2023-g%C3%BCncellenmi%C5%9F-versiyon\(2020\)](https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/Detay/77/stratejik-plan-2019-2023-g%C3%BCncellenmi%C5%9F-versiyon(2020)).
- Subaşı, Necdet. *Din Sosyolojisi*. 2.Baskı. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Şehristani, Ebu’l-Feth Muhammed bin Abdülkerim. *El-Milel ve’n-Nihal*. Thk. Muhammed Seyyid Geylânî. 2. Bs, 2 Cilt. Beyrut: Daru’l-Marife, 1975.
- Tancî, Prof. Muhammed b.Tavât et-. *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. Ed. Sönmez Kutlu. 1.Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Taş, Kemaleddin. *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*. Cağaloğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Teymur, Sümeyra. *Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Anadolu Yakası Örneği)*. Yayımlanmamış Doktora tezi, İstanbul

- Üniversitesi, 2015.
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=20250&tarama=teymur>.
- Toman, Hasan. *'Liselerde Çalışan Öğretmenlerin Dini Tutumları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma-(Malatya Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2015.
- Toplamacıoğlu, Mehmet. *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*. Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966.
- Toplamacıoğlu, Mehmet. “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket denemesi”. *AÜİFD X* (1963): 143-151.
- Topuz, İlhan. “Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 35 (01 Aralık 2015): 27-56.
- Turan, İbrahim. “Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (01 Haziran 2013): 47-73.
- Tümer, Günay. “Din (Genel Olarak Din)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 312-320. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Uçar, Recep - Bozkurt, Mustafa. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Hitabet Öz Yeterlik Algılarına Yönelik Bir Araştırma”. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* XXI/2 (2021): 1109-1121.
- Ülkü, Hatice Yılmaz. *T.C. Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Kur’an Kursu Öğreticilerinin Hadis Bilgileri Üzerine Bir Alan Araştırması (Konya-Meram Ve Kocaeli-Gebze Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Ünverdi, Mustafa. “Vaizlerin Aktüel Bilgisi”. *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu II*. 1. Bs. 283-296. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Üzüm, İlyas. “Mezhep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 526-532. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu: (17-18 Aralık 2011) Ankara*. 1. baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

- Watt, W. Montgomery. *İslam düşüncesinin teşekkül devri*. Trc. Ethem Ruhi Fıçlalı. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.
- Yalnız, Abdurrahman. *Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olarak Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2015.
- Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. 1. Bs. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017.
- Yaman, Ahmet. “T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu’nun Fetva Yöntemi”. *el-Mecelletu’l İlmiyyetu’l-Muhakkemetu li-Riaseti’ş-Şu’uni’d-Diniyyeti’t-Turkiyye* 1/1 (15 Aralık 2019): 294-344.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Eş’ariyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 447-455. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mâtürîdiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuzer, Hasan. “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din Hizmetleri”. *Din Hizmetleri ve Din Eğitiminde Türkiye Tecrübesi*. 2. Bs. 73-111. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Yazıcıoğlu, Yahşi - Erdoğan, Samiye. *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 2. Bs. Ankara: Detay Yayıncılık, 2007.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an dili*. İstanbul, 1979.
- Yerkazan, Hasan. “Diyanet İşleri Başkanlığınca Yurt Dışında Görevlendirilen Din Görevlilerinin Hadîs Bilgi ve Kültürü Üzerine Bir Araştırma”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9 (07 Aralık 2017): 165-197.
- Yıldırım, Yusuf. *İlahiyat fakültesi mezunlarının din görevlisi olarak atanmasının dinî hayat üzerindeki etkisinin sosyolojik analizi (Birecik ve köyleri örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006.
- Yıldız, Mehmet. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Alan Bilgisine İlişkin Yeterlik Alguları*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019.
- Yılın, Mehmet. *Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri Ve Cemaatle Olan İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1997.

Yılmaz, Recep. *Din Görevlilerinin Hadis Birikim Seviyeleri Üzerine Tecrübi Bir Araştırma*.
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994.

Yücel, İrfan. “Diyaret İşleri Başkanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 455-460.
İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

EKLER

EK-1. Araştırma Anket Formu

Değerli katılımcı,

Elinizdeki bu alışma “Din Gevlilerinin itikadı Mezheplerin Temel Görüşleri İle İlgili Bilgi Seviyeleri ve Tutumlarının Belirlenmesi” adıyla İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü İslâm Mezhepler Tarihi Ana Bilim Dalı lisansüstü öğrencisi Muhammed Emin Altın tarafından Prof. Dr. Mehmet Kubat danışmanlığında yürütölmekte olan Doktora Tezi çalışmasıdır.

Çalışmanın temel amacı, din gevlilerinin itikadı mezheplerin temel görüşleri ile ilgili bilgi birikimleri ve bu temel görüşleri ile ilgili tutumlarını ortaya koymaktır.

Bu anketteki soruları cevaplamak yaklaşık 20 dakikanızı alacaktır. Soruları yanıtlarken size en doğru gelen seçeneği işaretlemeniz ve gerçeğe uygun olarak samimiyetle cevaplamanız yaptığımız araştırmanın sonuçlarının geçerli ve güvenilir olması için son derece önem arz etmektedir. Ayrıca soruları boş bırakmamanız da önemlidir.

Çalışmaya katılım tamamen gönüllölük esasına dayanmaktadır. Görüş ve kanaatlerinizi gizli tutmak amacıyla sizden isim yazmanızı talep etmiyoruz. Ayrıca verdiğiniz cevaplar gizli tutulacak ve sadece araştırmacı tarafından değerlendirilecektir.

Bu kriterlere uygun olma koşuluyla bu araştırmanın linki gönüllü olabilecek diğer din gevlisi/gönüllüsü (İmam-Hatip/Müezzin/Kur'ân Kursu Öğreticisi, Vâiz) arkadaşlarla bireysel olarak paylaşılabilir.

İlmî bir sonuca ulaşmak dışında başka bir amaç taşımayan bu araştırmanın hedeflediği sonuca ulaşması yolunda gösterdiğiniz katkı ve yardımlardan dolayı teşekkür ederiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1- Göreviniz? İmam-Hatip Müezzin-kayyım Kur'ân Kursu Öğreticisi Vâiz(e)

2- Cinsiyetiniz? Kadın Erkek

3- Yaşınız? 18-30 31-40 41-50 51 ve üstü

4- Hizmet Yılıınız? 1-5 6-10 11-15 16-20 21-25 26 ve üzeri

5-Eğitim Durumunuz

İmam Hatip Lisesi Ön Lisans (İlahiyat) Lisans (İlahiyat)

Diğer Lisans

Yüksek Lisans

6- Klasik Medrese Usulu Eğitim Durumunuz

Evet Hayır Kısmen

7- Görev yaptığınız yer? Köy Kasaba İlçe Merkezi İl merkezi

Büyükşehir

8- Müntesibi olduğunuz itikadî İslâm Mezhebi

Maturidîlik Eş'arilik Diğer (Lütfen Belirtiniz).....

9- Müntesibi olduğunuz fikhî/amelî mezhep

Hanefî Şâfî Diğer (lütfen belitiniz).....

10-Aşağıda yer alan klasik kitaplarla ilgili durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz

	Kitap adı	Hiç okumadım	Kısmen okudum (Türkçesinden)	Tamamın okudum (Türkçesinden)	Kısmen/tamamen Arapçasından okudum
1	Kitâbü't-Tevhîd-Matürîdî				
2	el-Milelve'n-Nihal-Abdulkerim eş-Şehristânî				
3	el-FarkBeyne'l-Firak-Abdulkâhir el-Bağdâdî				
4	Makalâtü'l-İslamiyyîn-Ebu'l-Hasan el-Eş'arî				

11-Aşağıda yer alan günümüz/çağdaş kitaplarla ilgili durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz

	Kitap Adı	Hiç okumadım	Kısmen okudum	Tamamın okudum
1	Çağımızda İtikadî Mezhepleri-Ethem Ruhi Fığlalı			
2	Düşüncesinin Teşekkül Devri W. Montgomery Watt			
3	İslâm Mezhepler Tarihi - Prof. Dr. Mustafa Öz			
4	Çağdaş İslamî Akımlar. Mehmet Ali Büyükkara			

İKİNCİ BÖLÜM

Bilgi Düzeyi soruları

Bu bölümde araştırmamızın konusu olan itikâdî mezheplere ait birbirinden farklı temel görüşleri karışık olarak verilmiştir. Sütunda yer alan ifadenin hangi mezhebe ait olduğunu düşünüyorsanız mezhebin olduğu sütuna tik (X) işaretini koyarak cevaplandırınız. Elimizden geldiği kadar mezheplerin birbirleriyle benzer olmayan görüşlerine yer vermeye gayret ettik. Buna rağmen bazı görüşler birden fazla mezhebin görüşü olabilmektedir. Bu durumlarda birden fazla mezhebi seçebilirsiniz.

Anketteki yeri	SORULAR					Hırelilik	Mu'tezile	İmâmîyye Siası	Matürîdîlik	Es'arîlik	Selefilik
15	1	Halife olmak için Kureyş kabilesine mensup olmak zorunlu değildir. Âdil, zâhid ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle her kabileden ehil Müslüman halife olabilir.									
1	2	Hz. Ali, Hakem tayinini kabul ettiği için küfre girmiştir.									
3	3	Allah'ın aslî/zâtî sıfatı Kıdem olup diğer sıfatlar mahlûktur.									
16	4	Kendisine verilen Hilafet görevini kötüye kullanan imam azledilir									
30	5	İman ve sözcükleri aynı anlamda olup her Mü'min Müslim her Müslim de Mü'mindir.									
4	1	Allah âdildir asla zulüm yapmaz									
5	2	Büyük günah işleyen kimse ne mü'min ne de kâfirdir. Tövbe ederse âhirette mü'min muamelesi görür. Tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalır.									
14	3	Allah iyilik yapanlara mutlaka ödül, kötülük yapanlara da mutlaka ceza verecektir.									
7	4	Allah'ın sıfatları zatından ayrı değil zatının ayıdır.									
8	5	İnsanlar fiillerini meydana getirmek için gerekli iradeye ve güce sahiptirler.									

9	1	Mezhebe göre peygamberler mutlak olarak masumdurlar. Ve mucize sahibidirler.							
6	2	İmamet Usul-u dinden olup iman ancak imam'a/halife'ye iman etmekle tamamlanmış olur							
17	3	İmamet ancak Allah'tan nas ile yahut önceki imamın sonraki imamın imametini beyanı/tayini ile gerçekleşmiş olur							
12	4	İmamlar tıpkı Peygamberler gibi masumdurlar. Olağanüstü bazı haller(mucizeler) gösterebilirler. Ancak onlar da sağıra(küçük) dediğimiz bazı küçük hatalar yapabilirler.							
10	5	Can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek(takiyye) vaciptir. Takiiyye'yi terk eden kimse namazı terk eden kimseyle aynı konumdadır							
21	1	Kendine özgü bilgi kuramını ilk defa ortaya koyan itikâdî mezheptir.							
11	2	Vahiy bilgisi olmadan(peygamber gönderilmeden) dahi Allah'ı bilmek/bulmak aklen vaciptir.							
26	3	Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir.							
13	4	Eşyanın güzelliği ve çirkinliği yararlı ve zararlı oluşu akılla genel olarak anlaşılabilir. Ancak akıl bunları bütün yönleriyle ve ayrıntılarıyla belirleyemez.							
23	5	Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinen değil siyaseten doğrudur.							
22	1	Peygamber gönderilmeyen ve kendisine tebliğat yapılmayan kimsenin aklen Allah'ı bilmesi/bulması vacip değildir.							
2	2	Akıl bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna hükmedemez. Güzel şeriatın övdüğü çirkin ise şeriatın yediği şeydir.							
28	3	Allah kadir-i mutlaktır. Dilediği şekilde mülkünde tasarruf etme yetkisine sahiptir.							
24	4	Teklif-i mâlâyutak (yapılması mümkün olmayan) caizdir.							

25	5	Kesb kulun iradesini bir amele sarf etmesidir ve mahlûktur. İnsan hayır veya şer bir işe yöneldiği zaman Allah o fiili yaratır. İnsan da kesbinden dolayı ceza veya mükâfat görür.							
19	1	Allahın yüzü vardır, Allah'ın gülmesi hakıdır, Allah'ın gözü ve kulağı vardır, Allah'ın elleri ve parmakları vardır, Allah'ın konuşması vardır; fakat bunların keyfiyeti bilinemez.							
20	2	Her konuda mutlaka nas (ayet/hadis) ile amel edilmesi gerektiğini savunurlar.							
27	3	Rey, kişisel görüş (yorum/te'vîl) ve Kelâm karşıtı bir duruşları vardır.							
18	4	25-Herhangi bir dinî meselede kendileri gibi düşünmeyenleri Ehl-i bidat olarak değerlendirirler							
29	5	Kendi mezhebi dışındaki Müslümanlara karşı şiddet kullanmayı tecviz ederler.							

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde tutum ifadeleri haline getirilmiş itikâdî mezheplerin temel görüşleri hangi mezhebe ait olduğu ifade edilmeden yer almaktadır. Sizden itikâdî mezheplerin temel görüşleri ile ilgili her bir ifadeyi dikkatli bir şekilde okuyup değerlendirdikten sonra, sağ tarafta bulunan seçeneklerden size en uygun olan seçeneği (X) tik koyarak işaretlemenizdir. .

		SORULAR	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	1	Halife olmak için Kureyş'li olma mecburiyeti yoktur. Adil, zahit ve âlim olmak şartıyla hür ya da köle liyakat sahibi her Müslüman halife olma hakkına sahiptir.					
4	2	Amel imandan bir cüzdür. Buna göre zina yapan, hırsızlık yapan, kasten adam öldüren veya namaz kılmayan bir kimse kâfir olmuştur.					
6	3	Büyük günah işleyen kimse küfre girmiştir ve ebediyen cehennemde kalacaktır.					
3	4	Hz. Ali'nin hakem tayin önerisini kabul ettiği için küfre girmiştir.					
11	5	Hilafet görevini kötüye kullanan imam azledilir.					
2	1	Büyük günah işleyen kimse ne mü'mindir ne de kafirdir. Bu ikisi arasında bir konumdadır.					
7	2	İnsan yaptığı iyiliklerle cenneti hak eder. Yaptığı kötülüklerden dolayı da zorunlu olarak cehenneme girer.					
12	3	Fiiller ve amellerde zatî/aslî anlamda iyilik ve kötülük, çirkinlik ve güzellik vasıfları vardır.					
8	4	İnsana gücünün üstünde sorumluluk yüklemek caiz değildir.					
5	5	Kul kendi fiilini yaratmak için gerekli olan güç ve iradeye sahiptir.					
10	1	İmâmet dinin temel inanç esaslarından biridir.					

13	2	İmamlar halkın seçimi ile değil nas ve tayinle belirlenir.						
16	3	İhtiyaç anında can ve mal korkusuyla inancı gizlemek, olduğundan başka türlü görünmek (takiyye) vaciptir.						
14	4	İmamlar tıpkı peygamberler gibi masumdur, olağanüstü bazı haller gösterebilirler, ancak kendilerinden sağire dediğimiz bazı küçük hatalar sadır olabilir.						
18	5	Allah hiç kimseye zulmetmez ve akl-ı selimin kötü/şer gördüğü bir şeyi yaratmaz.						
9	1	Allah'ın insana bahşettiği akıl yetisiyle Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşılabilir.						
15	2	Herhangi bir fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işidir. Yaratmak ise her şeyin yaratıcısı olan Allah'a aittir.						
19	3	Eşyanın güzellik ve çirkinliği genel olarak akılla bilinebilir.						
24	4	Din değişmez ve sabittir. Şeriat ise zamana ve peygambere göre değişebilir.						
22	5	Hilafetin Kureyş'e verilmesi dinî bir tercih ve zorunluluktan çok siyasi bir tercihtir.						
23	1	Vahiy bilgisi olmadan (peygamber gönderilmeden) Allah'ı bilmek ve bulmak zorunlu değildir.						
17	2	Şeriat olmadan, peygamber gönderilmeden bir şeyin güzel veya çirkin olduğunu bilmek mümkün değildir.						
21	3	Allah dilerse kulunu kaldıramayacağı bir işle (teklif-i malayutak) sorumlu tutabilir.						
25	4	Hayrı da şerri de yaratanın Allah'tır. Kul olarak insan yaratılanları özgür iradesiyle kesbettiğinden dolayı mükâfat veya mücazat olarak karşılık görecektir.						
27	5	Allah herhangi bir konuda bir şeyleri zorunlu olarak yapmakla sorumlu tutulamaz.						
30	1	Allah'ın yüzü, gülmesi ve konuşması, gözü ve kulağı elleri ve parmakları vardır. Fakat nasıl olduğu bilinemez.						

20	2	Allah bütün varlıkları yaratmış ve onlar hakkındaki hükmünü yaratmadan önce vermiştir. Cennet ehli olanlar mutlaka cennete; cehennem ehli olanlar da mutlaka cehenneme gireceklerdir.						
29	3	Dinî konularla ilgili sonradan meydana gelen her türlü yenilik ve yeni görüşler reddedilmelidir.						
28	4	Dinî bir konuda bizim görüşlerimize aykırı görüş beyan edenler ehl-i bidattendir.						
26	5	Herhangi bir dinî konuda nasın (ayet/hadis) zâhiri dışında görüş/rey beyan edilmesi kabul edilemez.						

EK-2. Araştırma İzni İle İlgili Yazışmalar

T.C.
MALATYA VALİLİĞİ
İl Müftülüğü

Sayı : E-17268064-044-1543281
Konu : Araştırma İzni

13.08.2021

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINA
(Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü)

İlgi : Muhammed Emin ALTIN'ın 03.08.2021 tarihli ve 863061 sayılı dilekçesi.

İl Müftülüğümüzde valz olarak görev yapmakta olan Muhammed Emin ALTIN; İslam Mezhepler Tarihî alanında "Din Görevlilerinin İtikadi Mezheplerin Temel Görüşleri ile İlgili Bilgi Düzeyleri ve Tutumlarının Belirlenmesi" konulu doktora tezi için din görevlileri üzerinden ilgi dilekçe ve eki anket çalışması yapmak üzere izin istemektedir.

Bu itibarla Malatya İl ve İlçelerinde görev yapan din görevlileri üzerinde tezine veri temin etmek maksadıyla ekte yer alan anket çalışmasına izin verilip verilmemesi hususunda Başkanlığımızın görüşüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Hasan NACAR
Vali a.
İl Müftüsü V.

Ek: Dilekçe ve Anket Örneği (6 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 41341420-21A7-44C9-B140-CE07355FD565 Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr>

Zafer Mah. Mehmet Büyükcad. No:71 44300 Battalgazi / MALATYA Bilgi için:Özkan ÖNER

0 422 371 11 95-97-98 0 422 371 11 96

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
Diyaret İşleri Başkanlığı

Sayı : E-85079807-404.02-1659758
Konu : Araştırma izni

16.09.2021

MALATYA VALİLİĞİNE
(İl Müdürlüğü)

İlgililer : 13.08.2021 tarihli ve E-17268054-044-1543281 sayılı yazınız.

İlgililerde kayıtlı yazı eki dilekçede İl Müdürlüğü Valiniz Muhammed Emin ALTIN tarafından bir anket örneği hazırlandığı ve din görevilerine uygulanmasının planlandığı belirtilmektedir. Söz konusu anket Genel Müdürlüğümüzce değerlendirilmiş ve İl Müdürlüğünüz rehberliğinde ilinizde görev yapan personelimize gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanması uygun görülmüştür.

Ayrıca bahsi geçen doktora çalışmasının tamamlanmasından sonra bir nüshasının vaaz ve iryat hizmetlerinin etkinlik ve verimliliğine katkı sağlamak amacıyla Başkanlığımıza gönderilmesinin sağlanması hususunda bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Bünyamin ALBAYRAK
Başkan a.
Din Hizmetleri Genel Müdürü

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: A0350284-A088-4E0F-8D85-2328ED79E40C
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Biv. No : 147/D 06800 Çarşıoysu/Ankara
0 312 295 73 40
0 312 284 55 28

Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/>

Bilgi için: Mehmet Sait
BOZKAPLAN
Veri Hazırlama ve Kontrol
İşletmeni

T.C.
MALATYA VALİLİĞİ
İl Müdürlüğü

Sayı : E-17268064-044-1677119
Konu : Anket Çalışması

21.09.2021

DAĞITIM YERLERİNE

İlgililer : Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü (İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı)nın 16.09.2021 tarihli ve E-85079807-404.02-1659758 sayılı yazısı.

Müdürlüğümüz Vaizi Muhammed Emin ALTIN tarafından, doktora tezi için İslam Mezhepler Tarihi alanında "Din Görevlilerinin Etkili Mezheplerin Temel Görüşleri ile İlgili Bilgi Seviyeleri ve Tutumlarının Belirlenmesi" konulu bir anket çalışması hazırlanmıştır.

Göz konusu anketin Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından da değerlendirildiği ve ilimizde görev yapan personele uygulanmasının uygun görüldüğü ilgililerle yazılı olarak bildirilmiştir.

Bahsi geçen doktora çalışmasının tamamlanmasından sonra bir nüshasının vaaz ve irşat hizmetlerinin etkinliği ve verimliliğine katkı sağlamak amacıyla Başkanlığımıza gönderileceğinden dolayı aşağıdaki linkin üzerinden görevli personeliniz (Vaiz, Kur'an Kursu Öğretmeni, İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım) ile sosyal medya aracılığıyla paylaşılarak, Müdürlüğünüz rehberliğinde gönüllülük esasına dayalı olarak doldurulmasının sağlanması hususunda bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdFuAWwzDZJsfRd3CYaDM7su7NWGXWMSFotEceBNG25qZVghvmeFm7uapwef_link

Veysel İŞILDAR
Vali a.
İl Müdürü

Ek: İlgililerle (1 Sayfa)

Dağıtım:

Gereği:

13 İlçe Kaymakamına
(Müdürlük)

Bilgi:

Sayın Muhammed Emin ALTIN

Not: Bilgi için Vaiz Muhammed Emin ALTIN Telefon Numarası: 0 533 511 83 51

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Doğrulama Kodu: 9C2C0285-857D-4CA0-8791-7AC4131AC02E Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr>
Zafer Mah. Mehmet Büyükc. Cad. No:71 44300 Beşevler / MALATYA Bilgi için: Kerem KARAOĞLAN
0 422 371 11 95-97-98 Veri Haz. ve Kontrol:
0 422 371 11 96

EK-3: Etik Kurulu Raporu

Evrak Tarih ve Sayısı: 24/09/2021-E.90888		
T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE ETİK KURULU Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu		
Oturum Tarihi : 24.09.2021	Oturum Sayısı : 18	Karar Sayısı : 2021/18-16
Etik Açısından Uygun		
Çalışma Adı	Din görevlerinin itikadi mezheplerin temel görüşleriyle ilgili bilgi düzeyleri ve tutumlarının belirlenmesi	
Araştırmacılar	Doktora Öğrencisi Muhammed Emin Altın (Yürütücü) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (Danışman)	
Başkan Kurul Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Suphi ERDEM Başkan Yardımcısı Kurul Üyesi Prof. Dr. Mustafa ARSLAN Kurul Üyesi Prof. Dr. Mehmet GÜNGÖR Kurul Üyesi Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK Kurul Üyesi Prof. Dr. Nesrin SİS Kurul Üyesi Prof. Dr. Mehmet ÜSTÜNER Kurul Üyesi Prof. Dr. Lütfiye ÖZDEMİR Sekreter Hatice CİHAN Sekreter Pınar ÖZBAY		
E-İmzalıdır. Etik Kurul Başkanı Hüseyin Suphi ERDEM		
<small>Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. Evrak doğrulaması https://turkiye.gov.tr/ebd?ek=3837&eD=B84LKYAFTT&e8=90888 adresinden yapılabilir.</small>		